

51

חטיבה: משרד התיירות
 תת חטיבה: משרד התיירות - לשכת השר
 שם תיק: לשכת השר משה קול - הגדה המערבית - סקירה כלכלית

סימול מקורי: תקופת החומר: 7/1967-7/1967
 מזהה פיזי: 6834 / 7 - ג

15/09/2011

מדינת ישראל

שם: לשכת השר משה קול - הגדה המערבית

6834 / 7 - ג

מזהה פיזי: 61.1/13 - 50
 מזהה לוגי: 02-107-10-06-08
 כתובת:

מס פריט: 1939928
 15/09/2011

שמור

מדינת ישראל
משרד ראש הממשלה
הרשות לתכנון כלכלי

הגדה המערבית סקירה כלכלית

ירושלים 1967

משרד ראש הממשלה

הרשות לתכנון כלכלי

הגדה המערבית

סקירה כלכלית

מהדורה ארצית

הסקירה המוגשת בזה מהווה ניסיון להעריך את משק הגדה המערבית ואח בעיותיו העיקריות. הסקירה הוכנה תוך זמן קצר ומבלי שעמדו לרשותנו מקורות אינפורמציה מסודרים ונתונים מוסמכים. במקרים רבים נאלצנו להסתמך על ניחושים והערכות בכדי למלא את החסר. בעיקר התקשינו להפריד את הגדלים הכלכליים הנוגעים לגדה המערבית מתוך הנתונים הסטטיסטיים של ממלכת ירדן, הכוללים במקרים רבים גם את עבר הירדן וגם את ירושלים. אפשר היה, ללא ספק, לשפר את איכותם ודיוקם של אומדנים והערכות אלה לו עמד לרשותנו זמן נוסף, לצערנו, נאלצנו ברוב המקרים להסתפק בשיקול דעתנו בלבד ומחוסר זמן לא יכולנו להיעזר בעצתם של אחרים, כפי שהיינו רוצים. ברור שיש לראות את הנתונים המובאים בסקירה זו כהדגמה של סדרי גודל בלבד.

אף על פי כן, לנראה לנו שסקירה זאת, וזעל מגבלותיה, נוחנת המונה כללית, הקרובה למציאות במידה המאפשרת לה לשמש כבסיס לקביעת מדיניות. הסקירה מצביעה על כמה בעיות הדורשות טיפול בזמן הקרוב ועל מספר אלטרנטיבות בקשר לזמן הארוך שיש להכריע ביניהן.

הכנתה של סקירה זאת לא היתה מתאפשרת אילולא זכינו לשיחוף פעולה ולעזרה של שורת מוסדות הקשורים לנושא זה; בראשם, מפקדת כוחות צה"ל בגדה המערבית, ובמיוחד העוזר הראשי לעניני כלכלה והעוזרים לעניני כספים, חקלאות, העשייה, עבודות ציבוריות, בריאות, תחבורה, דאר, סעד, חינוך, תיירות, מים וחשמל. זכינו כמו כן לסיוע ניכר ממוסדות ממשלתיים רבים וביניהם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; המרכז לתכנון ופיחוח חקלאי והחישבותי והשירות ההידרולוגי שבמשרד החקלאות; חה"ל; אגף התכנון במשרד המסחר והתעשייה; בנק ישראל ועיריית ירושלים.

הסקירה המוניטרית הוכנה בידי מחלקת המחקר של בנק ישראל. אנו מביעים בזה את תודתנו להם ולכל אלה שסייעו לנו ואשר לא מנינו אותם כאן מחוסר מקום. מובן כי רק אנו אחראים לכל הטעויות אשר בודאי נמצאות עדיין בסקירה.

הכן העניינים

המקורות והשימושים	-	פרק א'
האוכלוסייה וכח האדם	-	פרק ב'
מאזן השלומים	-	פרק ג'
החקלאות	-	פרק ד'
התעשייה	-	פרק ה'
התיירות	-	פרק ו'
הבנייה הדיור	-	פרק ז'
ההחבורה	-	פרק ח'
ההשקעות	-	פרק ט'
המים והחשמל	-	פרק י'
תקציבי הממשלה והרשויות המקומיות	-	פרק י"א
המערכת המוניטרית	-	פרק י"ב
השירותים הציבוריים	-	פרק י"ג

מבוא

עתיד משק הגדה המערבית

כתוצאה מן המלחמה נפתחו עתה אפשרויות לקשירת יחסים מלכליים בין הגדה המערבית והמשק הישראלי. * האפשרויות השונות לגיבוש קשרים אלה ניתנות לסיווג לשלוש אלטרנטיבות עיקריות:

- (א) אינטגרציה מלאה ומהירה של שני המשקים ללא כל הגבלה על הניידות של מוצרים גורמי ייצור ועובדים.
- (ב) הפרדה מוחלטת בין שני המשקים.
- (ג) שמירה על המסגרות הנפרדות של שני המשקים, תוך קיום יחסי מסחר בין הגדה המערבית והמשק הישראלי. מובן שאפשרות זאת שהיא אפשרות ביניים בין שתי האפשרויות הקיצוניות ניתנת לשינוי ולויסות ע"י קביעת מכסים ברמות שונות ובמצעים אחרים.

א. אינטגרציה מלאה

אינטגרציה כלכלית מלאה פירושה: הסרת כל המגבלות האדמיניסטרטיביות המוניטריות, והפיסקליות, למעבר חופשי של הון, עובדים ומוצרים בין שני המשקים.

משמעות האינטגרציה - מבחינה כמותית חוספת של 6,000 ק"מ או 30% לשטחה של המדינה, חוספת של 40% לשטח מעובד, של 27% לאוכלוסייתה ופחות מ-20% לכוח העבודה שלה. מבחינת כושר הייצור פרושו: של דבר חוספת של 5% לתפוקה הלאומית, של 11% לתפוקה החקלאית, 2% לתפוקה התעשייתית וכ-3% לתפוקת ענף הבניה.

מבחינה כלכלית טהורה - יש באינטגרציה בין שני המשקים יתרונות לא מבוטלים. הסרת חומות המכס בין האזורים השונים, והחרת מעבר חופשי של הון ועובדים, יכולים להביא להתמחות יותר גדולה ולשימוש יעיל יותר במקורות העומדים לרשות שני המשקים.

* הדיון חל במידה רבה גם על רצועת עזה.

מבחינה כלכלית, ככל שיחידה משקית גדולה יותר, ככל שהשוק הפנימי בעל היקף רחב יותר, מאפשר הדבר לנצל יתרונות יחסיים גיאוגרפיים פיסיים, או יתרונות יחסיים הנובעים מהרכב שונה של אוכלוסיה.

הנטייה הקיימת היום בעולם לעבור למסגרות כלכליות רחבות יותר, חופשיות מחומות ומכשולים פנימיים, משקפת את ההכרה ביחרונות היכולים להפיק מהתמחות של משקים - אפילו מדינות גדולות ומפותחות.

נטייה זו מוצאת את ביטויה בהקמת השוק האירופי המשותף ואזור הסחר החופשי. אולם יש לזכור כי תהליך האיחוד הכלכלי של אירופה אשר טרם הסתיים והנמשך כבר כעשר שנים מלווה בעיות מסובכות שמשקי אירופה מתקשים בפתרוןן. לכל משק מבנה ענפי ומקצועי אשר לא חמיד משלים את המבנה של השני. תהליך המיזוג מחייב שינויים במבנה של כל משק ומשפיע על חלוקת ההכנסה בין קבוצות עובדים שונות.

איחוד כלכלי שלם של משק הגדה המערבית למשק הישראלי והפיכתם למשק אינטגרלי אחד ייצור קשיי התאמה חמורים הן בגדה המערבית והן במשק הישראלי. קשיים אלה נובעים הן מן ההבדל הגדול ברמת החיים בין שני המשקים והן מן ההבדלים במבנה הענפי והמקצועי שלהם. אין להתגבר על קשיים אלה באופן מידי מבלי לגרום לזעזועים חריפים ולכן גם בלתי רצויים בשני המשקים.

במקרים שתוסרנה המגבלות על ניידות עובדים בין השטחים המוחזקים ע"י צה"ל ושאר שטחי המדינה, יש לצפות לזרימה גדולה של עובדים בלתי מקצועיים מהגדה המערבית (ומרצועה עזה) למשק הישראלי. רמת החיים של העובדים (הבלתי מקצועיים במיוחד) נמוכה בהרבה מרמת החיים של השכירים בישראל. עובד שכיר בחקלאות למשל, בגדה המערבית השתכר כחצי דינר ליום. הפרשים גדולים אלה ברמת החיים וברמת השכר ייצרו לחצים חזקים

לזרימה גדולה של עובדים מן הגדה למשק-הישראלי. יש להניח שתוך זמן קצר ביחס יידחקו הפועלים היהודים מעבודות ומענפים מסויימים כגון: חקלאות ובניה. תהליך זה עשוי להביא לעליה ניכרת ברמת החיים של העובדים הערביים מן הגדה אך יביא לאבטלה בין העובדים היהודיים בענפים אלה וילחץ להורדת השכר ורמת החיים שלהם. במיוחד יש לחשוש שיפגעו העובדים בענף הבניה אשר מצב החסוקה בו חמור גם בלאו הכי, אולם, נראה כי גם הפגיעה בקבוצות עובדים אחרות - ובעובדים בחקלאות בפרט-לא תהיה קלה.

תהליך זה יהיה דומה לתהליך ההשתלבות של המיעוט הערבי בישראל בשנים האחרונות, אם כי יש לצפות לכך כי המגמות שהסתמנו בתהליך ההשתלבות של המיעוט הערבי בישראל יבואו עתה לידי ביטוי בצורה חזקה יותר וזאת מכיון שהפרשים ברמת החיים גדולים יותר, ומכיון שפוטנציאל כח האדם בגדה המערבית גדול פי כמה מן הפוטנציאל של המיעוט הערבי בישראל.

המלחמה האחרונה מצאה את המשק הישראלי בעיצומו של שפל כלכלי כאשר האבטלה מגיעה לממדים ניכרים. לפי שעה אין סימנים ברורים להתאוששות, ומגמת הירידה בהשקעות, לה היינו עדים בשנתיים האחרונות עדיין נמשכת. כחוצאה מכך שורר עדיין שפל בהעסקה בכמה ענפים - ובענף הבניה במיוחד.

במצב זה אין לצפות שהזרמה עובדים ברמת שכר נמוכה למשק הישראלי תעודד השקעות הון אלא בהיקף זעום, ובודאי שלא בהיקף שיאפשר לקלוט את כח העבודה הקיים ואת החוספת שתזרום מן הגדה המערבית, מבלי לגרום לזעזועים ולירידה ניכרת ברמת ההכנסה של העובדים בישראל.

ב. הפרדה מוחלטת בין שני המשקים

לפי אלטרנטיבה זאת יש לשמור על הפרדה מוחלטת בין שני המשקים, אשר לכל אחד מהם חומות מכס משלו ואשר יחסי המסחר ביניהם הם יחסים של מסחר בינלאומי. דהיינו יחסי המסחר עם הגדה המערבית יידמו באופן עקרוני ליחסי המסחר של ישראל עם קפריסין או תורכיה. לשם כך צריך יהיה לאפשר למשק הגדה לקיים את היצוא והיבוא שלו דרך אחד מנמלי ישראל, מבלי שהמכס הישראלי יחול עליהם.

ביצוע ההפרדה בין שני המשקים יהיה כרוך בקשיים גדולים אם יהיו הבדלים ניכרים בין תעריפי המכס ורמת המחירים בין ישראל והגדה, דבר העלול להמריץ הברחות בקנה מידה גדול.

ג. משק הגדה כיחידה נפרדת המקיימת קשרי מסחר עם המשק הישראלי

ההבדל העיקרי בין אלטרנטיבה זאת לבין אינטגרציה מלאה בכך שלא התאפשר ניידות של עובדים בין שני המשקים. לעומת זאת התאפשר תנועת סחורות שאפשר לווסתה ע"י מכסים ברמות שונות ובאמצעים אדמיניסטרטיביים אחרים.

במידה שאפשר יהיה לשווק בישראל חוצרת שתיוצר בגדה המערבית חשמש תנועת הסחורות תחליף לתנועת העובדים. התחרות של התוצרת החקלאית מן הגדה עלולה לדחוק את רגלי החקלאות היהודית מכמה גידולים בחקלאות כגון: ירקות ופירות נשירים. מכיון שגידולים אלה דורשים באופן יחסי יותר עבודה בלתי מקצועית יש לחקלאי הגדה המערבית יתרון יחסי בגידולם על החקלאים היהודים שרמת חייהם ושכרם גבוהים יותר. מחירי תוצרת החקלאות נמוכים בגדה המערבית כדי מחצית ממחיריהם בישראל (ראה נתונים על מחירים בפרק החקלאות לוחות ד-34, ד-35, ד-36) במידה ושוקי ישראל ייפתחו לפני החקלאים מן הגדה ההיא המכירה בישראל יותר רווחית מאשר המכירה בשווקים הקודמים שלהם.

זרימת תוצרת זאת לשוק הישראלי עלולה לגרום לירידת מחירים תלולה בישראל על החוצאות הכרוכות בה להכנסות החקלאים הישראליים או לתקציבים הנועדים להבטחת מחירים.

יש לציין כי אף שהייצור החקלאי בגדה קטן מן הייצור החקלאי בישראל הרי בכמה סוגי ירקות ופירות: מלפפונים, קישואים, עגבניות, אבטיחים, מילונים ושוזיפים, מגיעה תפוקה למחצית הייצור בישראל. ייצור ענבי מאכל הוא בהיקף של החקלאות הישראלית, וייצור זיתים, תאנים ושקדים עולה בכמותו על הייצור בישראל.

יש להניח כי החקלאים היהודים בישראל לא יוכלו לעמוד בהתחרות עם החקלאים בגדה ובירידת המחירים של תוצרת ירקות ופירות. יתר-על-כן יש להניח שהחקלאים בגדה ינצלו את ההזדמנויות שייפתחו לפניהם וירחיבו את הייצור של אותם המוצרים שבהם יוכלו להתחרות עם החקלאים היהודים. במידה ובנוסף על כך יוחל בפעולות לפיתוח החקלאות כגון: הגדלת כמויות המים, שימוש בדשנים, שימוש בחומרי הדברה וזנים משובחים יותר, מבלי לשנות את הרכב הייצור החקלאי, יוחמר המצב עוד יותר.

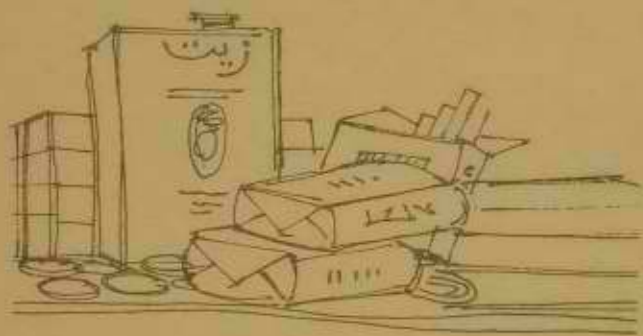
כללו של דבר פתיחת השוק הישראלי בפני תוצרת חקלאית מן הגדה עשויה לקדם את חקלאות הגדה אולם תפגע פגיעה חמורה בחקלאות היהודית. אם ברצוננו לשמור על הכנסות החקלאים בישראל על מנת למנוע את ההצטמצמות המספרית של האוכלוסיה הכפרית היהודית (שהיחה יציבה מבחינה מספרית בשנים האחרונות), אין מנוס מהסלת הגבלות על יבוא תוצרת חקלאית מן הגדה לישראל, ההגבלות יכולות להיות אדמיניסטרטיביות או ע"י הסלת מכסי מגן גבוהים למדי.

מובן שמניעת השוק הישראלי מן החקלאים בגדה, כאלטרנטיבה לשוקי היצוא שאבדו לה תפגע בהכנסותיהם, ואולם, נראה כי הפתרון הזול יותר לבעיה זאת הוא קניית עודפים בשטח הגדה ובמחירי הגדה.

מבחינה כלכלית גרידא ייתכן שבשלב מאוחר כדאי להקטין את מספר החקלאים היהודים ולהעבירם לענפים אחרים. אולם, גם אם נשלים עם וויתור על היקף החקלאות הישראלית צריכה ההתאמה להיות תהליך ארוך שימשך שנים רבות. בחקלאות הישראלית הושקע הון רב בפיתוח מפעלי מים, הקמה יישובים, הכשרת כח אדם, ואם ברצוננו למנוע אובדן השקעות אלה יש לבצע את תהליך ההתאמה באיטיות רבה על מנת לאפשר למשק להסתגל בהדרגה למצב החדש.

מושג מה על משך הזמן הנדרש לביצוע ההתאמות הדרושות אפשר לקבל מתהליך הורדת המכסים בין ארצות השוק האירופי המשותף; תהליך שהחל לפני קרוב לעשר שנים, כידוע עדיין אין מחירים אחידים לתוצרת חקלאית בארצות השוק המשותף.

פרק א'

התוצר וההכנסות

התוצר וההכנסות בגדה המערבית1. המקורות

(א) התוצר

ערך התוצר הלאומי בממלכת ירדן בשנת 1966 הגיע ל-200 מיליוני דינרים בקירוב, שהם כ-100 דינרים לנפש. ערך התוצר "האזורי" בגדה המערבית, ב-1966 נאמד ב-68 מיליון דינרים, בקירוב, שהם כשליש מערך התוצר של ירדן כולה * התוצר לנפש בגדה המערבית הגיע באותה תקופה ל-77 דינרים. ערך התוצר הלאומי הגולמי בישראל ב-1966 הגיע ל-12 מיליארד לירות, שהם כ-4,615 לירות לנפש (ראה לוח א' - 1). ערך התוצר האזורי של הגדה המערבית הגיע אם כן ל-4-5 אחוזים מערך התוצר הלאומי בישראל, או כ-14 אחוזים מהתוצר לנפש בישראל.

בשנים האחרונות חל גידול ניכר בתוצר הלאומי בממלכת ירדן, בשיעור של 8-10 אחוזים לשנה, אך עיקר הגידול התרכז בגדה המזרחית, בה בוצעו מרבית הוכניות הפיתוח היזומות על ידי הממשלה הירדנית. ביצוע פרויקטים אלה, לווה בתנועת הגירה מהגדה המערבית למזרחית.

כפי שמראה לוח א' - 2 מגיע ערך התוצר "האזורי" של הגדה המערבית לשליש מהתוצר של ירדן כולה - דהיינו מחצית מהתוצר של הגדה המזרחית.

משקל תוצר החקלאות של הגדה בסך התוצר החקלאי של ירדן הגיע ל-42 אחוזים בקירוב. לעומת זאת, משקל התוצר של ענף התחבורה וענף התעשייה של הגדה המערבית בכלל התוצר של ענפים אלה כירדן אינו עולה על 16 ו-22 אחוזים בהתאמה. חלקה של הגדה המערבית בתוצר של כל אחד מיתר הענפים בירדן הגיע לשלושים אחוזים בקירוב.

* למעשה לא הצלחנו בכמה מקרים לנכות את ערך התוצר שמקורו בירושלים המזרחית. על כן מוסה אומדן זה כלפי מעלה.

ענף החקלאות הינו הענף העיקרי בגדה המערבית. ענף זה מעסיק קרוב ל-50 אחוזים מכוח העבודה בגדה וחלקו בסך התוצר של הגדה מגיע ל-25 אחוזים בקירוב. כרבע מתפוקת הענף מקורה בענף הפירות, כחמישית בענף הירקות, שליש בבעלי חיים וכחמישית בענפי גידולי שדה.

סך התוצר התעשייתי של הגדה המערבית הגיע ב-1966 ל-4.7 מיליוני דינרים בקירוב, שהם כ-7 אחוזים מהתוצר "האזורי" של הגדה המערבית. למעלה מ-90 אחוזים מהמפעלים התעשייתיים שבגדה המערבית הם למעשה בחי מלאכה קטנים, עם כ-2-3 עובדים בממוצע למפעל, המייצרים בעיקר מוצרי צריכה לשוק המקומי. רק חלק זעום מהתוצר התעשייתי של הגדה המערבית, כ-7 אחוזים, מיועד ליצוא מחוץ לגדה עצמה. עיקר היצור התעשייתי של הגדה המערבית נובע מענפי הסקסטיל וההלבשה, המזון ותעשיית חומרי הבנייה.

הפעילות היחידה בענף התחבורה בגדה המערבית מרוכזת בענף התחבורה המוטורית. יתר ענפי התחבורה: נמלים, ספנות, תחבורה אווירית ורכבת אינם קיימים בגדה. חלקה של תפוקת ענף זה בגדה מכלל תפוקת התחבורה בירדן מגיע ל-16 אחוזים בקירוב בלבד.

ההכנסה מגורמי יצור בחו"ל, בעיקר מהכנסות של חושבי ירדן העובדים זמנית בארצות אחרות - נאמדו ב-11 מיליוני דינרים בקירוב לכל ירדן, מהם כ-7 מיליוני דינרים היו הכנסות של תושבי הגדה המערבית. הכנסות אלה היוו כ-12 אחוזים מסה"כ התוצר "האזורי" של הגדה המערבית.

(ב) עודף היבוא

המשק הירדני ב-1966 אופיין על ידי מידת התלות החיצונית שלו - דהיינו משקלו הגבוה של עודף היבוא בתוצר הלאומי. עודף היבוא על היצור של סחורות ושירותים בירדן הגיע ב-1966 ל-24 מיליוני דינרים, כ-12 אחוזים מהתוצר הלאומי הגולמי. בגדה המערבית הגיע עודף היבוא על היצוא באותה שנה ל-8.1 מיליוני דינרים, כ-12 אחוזים מהתוצר הלאומי הגולמי. חלקו הנמוך של עודף היבוא של הגדה המערבית בסך עודף היבוא מוסבר בשיעור הגבוה של ההכנסות מתיירות ושל ההכנסות מגורמי יצור בחו"ל, המרוכז בגדה המערבית.

2. השימושים

כ-15 אחוזים מסך המקורות - התוצר ועודף היבוא של ירדן - נועדו להשקעה הגולמית, בהשוואה ל-24 אחוזים בישראל. בגדה המערבית נועדו להשקעה גולמית רק כ-14 אחוזים מסה"כ המקורות. לעומת זאת, גבוה בהרבה שיעור התוצר הלאומי שיועד לצריכה פרטית בירדן כולה ובגדה המערבית - לעומת אלה בישראל - 74 אחוזים לעומת 64 אחוזים בשנים האחרונות.

(א) הצריכה הפרטית

ההוצאה לצריכה הפרטית בגדה המערבית ב-1966 הגיעה ל-50 מיליוני דינרים - כ-67 אחוזים מסה"כ המקורות שלרשות הגדה. הצריכה הפרטית לנפש הגיעה בשנה זו ל-58 דינרים, פחות ממתצית הצריכה הפרטית לנפש בגדה המזרחית. ההבדלים בין רמת ההכנסה והצריכה לנפש בגדה המערבית והמזרחית מוסברים בחלקם על ידי הימצאותם של מרבית הפליטים בגדה המערבית, ועל ידי ההבדל במבנה הענפי בין שני האזורים.

הצריכה הפרטית היוזתה כ-90 אחוזים מההכנסה הפרטית הכוללת - לרבות ההעברות החד צדדיות לפרטים מחו"ל.

מבנה ההוצאה לצריכה פרטית בירדן מתאים למבנה הצריכה בארצות הבלתי מפותחות בעלות רמת הכנסה נמוכה לנפש. כמחצית מההוצאות לצריכה הופנו למוצרי מזון, משקאות וטבק. ההוצאה על מוצרים אלה מגיעה בישראל לשליש מההוצאה לצריכה פרטית (ראה לוח א' - 3).

לעומת זאת, חלקה של צריכת השירותים האישיים והציבוריים בסך כל ההוצאות לצריכה בירדן, הגיע ל-8.5 אחוזים, לעומת 26 אחוזים בישראל.

(ב) ההשקעה הגולמית

מסה"כ ההשקעה הגולמית בירדן - כ-30 מיליוני דינרים בשנת 1966 - רק כשליש הופנה לבדה המערבית ובכך משתקפת המגמה של ממשלת ירדן להעדיף את פיתוח הגדה המזרחית.

ההשקעה הגולמית בירדן היוותה כ-15 אחוזים מהתוצר הלאומי, שיעור דומה לשיעור ההשקעה בתוצר בגדה המערבית. בישראל, לעומת זאת, מגיע חלקה של ההשקעה הגולמית ל-25-30 אחוזים מהתוצר הלאומי הגולמי.

חלק ההשקעה במבנים בסך כל ההשקעה הגולמית בירדן עולה על 70 אחוזים. כנראה שחלקם של המבנים בסך כל ההשקעה בגדה המערבית עולה על שיעור זה, ובולט במיוחד המשקל הרב של הבנייה למגורים - כ-60 אחוזים מסה"כ ההשקעות. לעומת זאת, חלק ההשקעות בציוד מגיע ל-13 אחוזים מסך כל ההשקעה בציוד בכל ירדן וכ-10 אחוזים מסך ההשקעה בגדה המערבית.

מרבית ההשקעות בירדן - כשני שלישים - ובעיקר השקעות בבנייה, מבוצעות ומסומנות על ידי הסקטור הפרטי, כשליש בלבד על ידי הסקטור הציבורי.

(ג) הצריכה הציבורית

סך הצריכה הציבורית של ירדן ב-1966 הגיע ל-40 מיליוני דינרים לשנה - שהם כ-20 אחוזים מסך כל המקורות לרשות המשק. למעלה משישים אחוזים מההוצאות לצריכה ציבורית בירדן מיועדות לבטחון*.

ההוצאה הממשלתית על חינוך מהווה כ-10 אחוזים מסך הצריכה הציבורית - וכ-3 אחוזים מההכנסה הלאומית של ירדן. ההוצאה לשירותי בריאות מהווה כ-3 אחוזים מסך כל הצריכה הציבורית ופחות מאחוז מסך ההכנסה הלאומית.

חלקה של הגדה המערבית מגיע לשליש מסך ההוצאה לצריכה של ממשלת ירדן. חלקה של הגדה המערבית בשירותי החינוך נמוך משליש בגלל המשקל הרב שיש למוסדות החינוך של אונר"א בגדה.

בולט בירדן חלקן הנמוך של ההוצאות לצריכה של הרשויות המקומיות בסך כל הצריכה הציבורית - כ-4.5 אחוזים, לעומת כ-17 אחוזים בישראל.

כמחצית ההוצאות של העיריות מיועדות לאספקת מים וחשמל - הוצאות אשר אינן נכללות בצריכה הציבורית.

* למעט יבוא בטחוני.

3. ההכנסות הפרטיות

סך ההכנסה הפרטית הגיע בגדה המערבית ל-58 מיליוני דינרים בקירוב.

נוסף על כך נתקבלו על ידי הפרטים העברות חד-צדדיות מחו"ל בסך של 2 מיליוני דינרים* (ראה לוח א' - 4). סך כל המיסים הישירים בגדה המערבית היה כשני אחוזים מההכנסות מפעילות כלכלית. סך ההכנסה הפרטית הפנויה בגדה המערבית הגיע ל-54 מיליוני דינרים. אומדן גולמי של הוצאות הצריכה של הסקטור הפרטי בגדה המערבית מראה ששיעור החיסכון הפרטי בגדה הגיע ל-10.8 אחוזים מסך ההכנסה הפנויה מפעילות כלכלית.

מבנה המשק וכוח האדם בירדן, דהיינו המשקל הרב של החקלאות ומשקלם

המועט של השכירים בתעסוקה, משתקף במבנה ההכנסה הלאומית, כפי שמראה לוח

א' - 5. חשלומי השכר מהווים רק כשליש מסך כל ההכנסה הלאומית בירדן - לעומת

שני שלישים בישראל. אך ההכנסות מרכוש בירדן - רנטה דיבידנדות, רווח - מגיעות

ל-23 אחוזים מההכנסה הלאומית. ההכנסות של העובדים העצמאיים בירדן מגיעות

ל-43 אחוזים מסך ההכנסה הלאומית, לעומת כ-30 אחוזים בישראל.

* סכום זה אינו כולל הכנסות של אזרחי ירדן אשר עבדו באופן ארעי מחוץ לירדן.

המקורות והשימושים בירדן ובגדה המערבית* - 1966
(במיליוני דינרים ובאחוזים)

ישראל	הגדה המערבית			ירדן	
	רכב באחוזים	אחוז מכלל ירדן	רכב באחוזים		
					<u>המקורות</u>
90.5	89.5	34.7	68.2	196.5	1. החוצר הלאומי הגלמי
9.5	10.5	33.9	8.0	23.6	2. עודף היבוא**
100.0	100.0	34.6	76.2	220.1	3. סה"כ המקורות
					<u>השימושים</u>
61.1	67.3	34.1	51.3	150.3	4. הצריכה הפרטית
19.7	18.9	36.2	14.4	39.8	5. הצריכה הציבורית***
19.2	13.8	35.0	10.5	30.0	6. השקעה גולמית
100.0	100.0	33.9	76.2	220.1	סה"כ השימושים

* בגדה המערבית להוציא ירושלים.

** בהנחה שהעודף או הגרעון במאזן התשלומים שבין ירושלים והגדה המערבית אינו בעל משקל משמעותי.

*** לרבות חלק מהצריכה הציבורית בירושלים.

התוצר בגדה המערבית בשנת 1966

מסל הענף בכלל ירדן אחוזים	האחוז מכלל התוצר הלאומי הגולמי			הערך (מיליוני דינרים)	ה ע נ פ
	ישראל*	גדה	ירדן		
42	8.5	23.9	19.3	14.4	חקלאות
22	24.2	7.8	11.0	4.7	העשייה ומכרות
40	7.2	5.6	4.8	3.4	בנייה
43	2.0	1.3	1.1	0.8	השכל ומים
16	8.8	3.3	7.2	2.0	החבורה
30	** -	17.1	19.6	10.3	מסחר
30	5.0	1.2	1.4	0.7	בנקאות וכספים
40	7.5	7.8	6.5	4.7	בעלות על דיור
31	18.8	11.9	13.0	7.2	הסקטור הציבורי
35	** 18.0	8.3	8.0	5.0	שירותים אחרים
					תוצר מקומי גולמי במחיר גורמי הייצור
33	100.0	88.2	91.9	53.2	
					הכנסות מגורמי ייצור בחו"ל (נטו)
50	-	11.8	8.1	7.1	
					התוצר הלאומי הגולמי במחיר גורמי הייצור
34	100.0	100.0	100.0	60.3	
50				3.5	פחות פחת
33.2				56.8	הכנסה לאומית

* המקור: דו"ח בנק ישראל 1965 לוח ב-9 עמוד 22.

** סקטור שירותים כולל את הסעיפים הבאים: מסחר, ושירותים המסתכמים בירדן ל-27.6 אחוזים.

ההוצאות לצריכה פרטית בירדן, ובישראל 1966
(מיליוני דינרים)

הרכב בישראל (אחוזים)	הרכב (אחוזים)	ע ר ך מיליוני דינרים	
30.6	50.4	81.75	1. מזון, משקאות וטבק
9.1	10.5	16.96	2. הלבשה והנעלה
13.2	5.0	8.16	3. ריהוט וציוד בית
15.2	7.0	11.35	4. דיור
7.5	8.2	13.23	5. הובלה
6.5	3.7	6.20	6. שירותים אישיים ובריאות
17.9	15.2	24.61	7. שירותים שונים (חינוך, בידור וכו')
100.0	100.0	162.26	8. סה"כ צריכה בירדן
		16.87	9. פחות הוצאות תושבי חוץ בירדן
		4.94	10. ועוד הוצאות צריכה של ירדנים בחו"ל
		150.33	11. סה"כ צריכה פרטית של ירדן

לוח א - 4

חשבון הסקטור הפרטי בירדן ובגדה המערבית
(מיליוני דינרים)

בגדה		
<u>1966</u>	<u>1966</u>	
58.2	172.32	1. הכנסות מרכוש ומשכר *
0.4	0.90	2. העברות שוטפות מן הממשלה לפרטים
1.8	4.50	3. העברות שוטפות מחו"ל לפרטים
—	—	
60.4	177.72	4. סה"כ הכנסה שוטפת
51.3	150.33	5. צריכה פרטית
1.0	3.40	6. מיסים ישירים
2.1	5.35	7. העברות מפרטים לממשלה
—	—	
54.4	159.08	8. סה"כ הוצאות שוטפות
6.0	18.64	9. חסכון הסקטור הפרטי

* כולל תוצר מקומי נקי + הכנסות מגורמי יוצר בחו"ל.

לוח א' - 5

התמורה לגורמי הייצור לפי ענפים
בגדה המערבית בשנת 1966
 (מיליוני דינר)

הענף	הערך המוסף	שכר לשכירים	הכנסה מרכוש	הכנסה של עצמאיים
חקלאות	14.4	1.6	2.5	10.3
חעשייה	4.7	1.6	0.2	2.9
בנייה	3.4	2.0	0.2	1.2
חשמל ומים	0.8	0.2	0.6	-
חחבורה	2.0	0.6	0.8	0.6
מסחר	10.3	0.9	2.2	7.2
בנקאות	0.7	0.4	0.2	0.1
דיור	4.7	-	4.7	-
שירותים ציבוריים	7.2	7.0	0.2	-
שירותים אחרים	5.0	3.5	0.6	0.9
תוצר מקומי גולמי במחיר גורמי הייצור במיליוני דינרים	53.2	17.8	12.2	23.2
באחוזים	100.0	33.5	22.9	43.6
בישראל	100.0	64.7	35.3*	

הערה: החלוקה בין גורמי הייצור השונים על פי היחס בענפים בכל ירדן בשנת 1965.

* הכנסות שלא משכר.

המקור: דו"ח בנק ישראל, 1966, עמוד 21 לוח ב' 4.

השפעת המלחמה על משק הגדה

אוכלוסיה (1) בעקבות המלחמה עזבו את שטח הגדה כ-150,000 נפש - מהם 50-70 אלף פליטים, עם איחודה של ירושלים ירד מספר התושבים בגדה המערבית ב-60 אלף נפש נוספים והגיע אם כן ל-600-700 אלף נפש. ירידה זו במספר התושבים משקפת בהקטנה מקבילה בגודלו של כוח העבודה האזרחי, ב-40,000 נפש בקירוב.

סיכום זה נכתב לפני שידוע מהו מספר העוזבים לגדה המזרחית אשר יחזרו למקומות מגוריהם הקודמים בגדה המערבית. למותר להדגיש שכל נסיון של תחזית ושל הכנון הפעילות הכלכלית בגדה המערבית מחייבת ידיעה, של מספר התושבים באיזור - במידת דיוק סבירה. עריכת מפקד אוכלוסין בהקדם יכולה לסייע לסילוק אי-הבהירות הקיימת בנושא זה.

מאזן

התשלומים* (2)

כתוצאה מהמלחמה נותקו הקשרים הכלכליים של הגדה המערבית עם הגדה המזרחית ועם העולם הערבי כולו. הפרדה פתאומית של משק אחד לשתי מערכות כלכליות גורמת בהכרח לזעזועים וקשיים בשני החלקים אשר עד אוחו רגע היו תלויים זה בזה במסכת של יחסי יצור ומסחר.

א. ה י צ ו א: עם המלחמה אבדו לגדה המערבית שווקי היצוא. מה"כ היצוא של הגדה המערבית היה ב-1966 כ-4.3 מיליוני דינרים - מהם 2 מיליוני דינרים "יצוא" לגדה המזרחית.

(*) לאיחודה של ירושלים נודעה השפעה על מאזן התשלומים של הגדה המערבית עם העולם החיצוני. לא ניתן להעריך כמותה את "מאזן התשלומים" שבין ירושלים והגדה המערבית. קרוב לודאי שהגדה סיפקה לירושלים מוצרים חקלאיים ותעשייתיים ורכשה בה שירותים שונים (בריאות, חינוך, מסחר, פיננסים ושירותים אישיים שונים). אפשר, עם זאת להניח שקיום עודף או גרעון במאזן זה הוא בסדר גודל כזה שאינו יכול לשנות המסקנות המובאות כאן.

ערך היצוא החקלאי של הגדה המערבית הגיע ל-3.4 מיליוני דינרים -
 כ-80 אחוזים מכל היצוא בסחורות. 0.9 מיליוני דינרים אחרים
 נבעו מהיצוא החעשייתי של האיזור. היצוא לארצות ערב היווה
 98 אחוזים מהיצוא של הגדה המערבית.

ב. ת י ר ו ת: לגבי שירותי התיירות נוצרו מספר בעיות בעקבות
 ניתוק הגדה המערבית מארצות ערב ומירושלים. בעבר היו שני שלישים
 מהתיירים שבקרו בגדה (כולל ירושלים) מארצות ערב. למעשה השפעת
 גורם זה על שירותי התיירות נמצאת ביחס הרבה יותר קטן מאחר
 ומרביתם של תיירים אלה היו עולי רגל שהכנסתם נמוכה והם נהגו
 בדרך כלל להתארח אצל קרובה משפחה או באכסניות זולות ביותר.
 הוצאותיהם היו מינימליות ויש להניח שחיו בעיקר על מזון ומעט מאד
 על שירותים.

לגבי התיירות שלא מארצות ערב, אין סיבה להניח שהיא חקטן ויתכן
 שאף הגדל בשנים הבאות - בעיקר תיירות של יהודים. רוב התיירים
 הנוצריים שבקרו בגדה המערבית בעבר נהגו ללון בירושלים המזרחית
 ומשם לצאה לסיורים ביתר המקומות. ומכאן שגם מרבית המועסקים
 בשירותי התיירות היו תושבי ירושלים. ניתוק ירושלים מהגדה המערבית
 יוצר בעיה לגבי אותם מועסקים שגרו באזורים שהם כיום מחוץ לתחום העיר
 ועיכוד או שווקו הוצרתם בתחומי ירושלים.

חקבולי הגדה המערבית משירותי תיירות לאחר המלחמה ירדו כנראה,
 ויגיעו ל-2-1 מיליוני דינרים לעומת 3-4 מיליוני דינרים לפני
 המלחמה, וזאת בהנחה שתחול התאוששות מה בתיירות החוץ לגדה המערבית
 בחודשים הקרובים.

ג. הכנסות גורמי יצור מחו"ל: יש להניח שהחול ירידה בהכנסות גורמי יצור מחו"ל, מ-7 מיליוני דינרים ל-4-5 מיליון בקירוב. כמו-כן יש לצפות לירידה בהעברות של פרטים מחו"ל. ירידות אלה מוסברות בחלקן על ידי הקשיים הראשוניים שיווצרו בהעברה כספים מחו"ל אל הגדה ואי-הוודאות הקיימת. נוסף על כך יש להניח שבין העוזבים את הגדה לאחר המלחמה היה מספר רב יחסית של מקבלי סיוע מחו"ל.

הצריכה
הציבורית

(3) חלק מההוצאות של הממשלה הירדנית בגדה המערבית לא יחייבים, לאחר המלחמה, ובתוכן ההוצאות המקומיות על בטחון. ניתן לאמוד את הקטנת הביקוש הממשלתי, בעיקר עקב הפסקת הוצאות הבטחון, ב-7-8 מיליוני דינרים לשנה.

ההשקעות

(4) סך ההשקעה הגולמית בגדה המערבית הגיעה ב-1966 ל-10 מיליוני דינרים בקירוב. למעלה משני שלישי מסך ההשקעות היו השקעות פרטיות - רובן ככולן בנייה למגורים. בעקבות המלחמה נפסקה כליל פעילות הבנייה הפרטית והביקוש לנכסי השקעה נעלם.

הצריכה
הפרטית

(5) לאחר המלחמה ירד מספר החושבים של הגדה המערבית ב-150-100 אלף איש. לירידה זו יש השלכות על ערך סך הביקוש לנכסי צריכה באזור. ניתן לאמוד את הירידה בביקוש זה ב-6 מיליון דינר.

סיכום

(6) בסיכום, אפשר להעריך את הירידה בביקוש הסופי לסחורות ושירותים במשק הגדה בסך של 29 מיליוני דינרים לשנה, שהן שלישי מערך החוצר בגדה המערבית (ראה לוח מס. 6). מאידך, חלה בעקבות המלחמה, הקטנה בהיצע של גורמי יצור עקב עזיבת תושבים לגדה המזרחית. אפשר לאמוד ירידה זו ב-13 אחוזים מטה"כ החוצר, כלומר, ב-9 מיליוני דינרים בקירוב. גרעון "הביקושים הסופיים" כחוצאה מכך עשוי להצטמצם מ-9, ל-20 מיליוני דינרים בקירוב.

לוח א' - 6

הירידה הצפויה בביקושים הסופיים
כחוצאה מהמלחמה וניתוק הגדה מהעולם החיצון (*)

יצוא חקלאי	4.3	מיליוני דינרים
יצוא תעשייתי	0.7	" "
יצוא שירותים (1)	3.0	" "
השקעה גולמית	9.0	" "
צריכה ציבורית	8.0	" "
צריכה פרטית	6.0	" "
	<u>31.0</u>	מיליוני דינרים
ירידה במקורות	10.0	" "
גרעון	21.0	" "

(*) תחזית סבילה - כלומר ללא השפעה של מדיניות ופעולות יזומות
 שיינקטו.

(1) ירידה בחקבולי גורמי הייצור מחו"ל.

המערכת

6. המוניטרית התפתחויות שתוארו לעיל בשוקי הסחורות והשירותים, הוחרפו על ידי

ההתפתחויות בתחום המוניטרי.

לפני פרוץ המלחמה החזיקו תושבי הגדה המערבית מזומנים בסך של 10 מיליוני דינרים ופיקדונות בבנקים בסך של 7 מיליוני דינרים - מחציתם פקדונות לפי דרישה. כתוצאה מהמלחמה נסגרו סניפי הבנקים והוקפאו הפקדונות. נראה שהיתה גם העברה של מזומנים מהגדה המערבית לעבר הירדן. כתוצאה מכך חלה ירידה חלולה בכמות הנכסים הנזילים שבידי הציבור - ושל אמצעי תשלום במיוחד. ירידה זו חריפה עוד יותר עקב תהליך עליית המחירים בגדה המערבית אשר מצמצם את הערך הריאלי של הנכסים הכספיים שבידי הציבור.

7. ענפי המשק הירידה החמורה בביקושים הסופיים השתקפה בפעילות של ענפי המשק

ובשוק העבודה.

א. ח ק ל א ו ת: התעסוקה בענף החקלאות, שהוא הענף החשוב ביותר בגדה

המערבית, הן מבחינת התפוקה והן מבחינת חלקו בתעסוקה, כמעט ולא

נפגע ישירות. רוב החקלאים נשארו בכפרים ועל אדמתם ומיד לאחר

תום הקרבות חזרו לעבודתם. גם הפסקת הפעילות הכלכלית בענפים

האחרים והתמוטטות המערכת המוניטרית כמעט ולא השפיעו, בשלב זה,

על החקלאות, וזאת בעיקר משום שהעונה היא עונת איסוף הפרי

והחקלאים יכולים להמשיך בעבודתם ללא הזדקקות להון חוזר. המשק

החקלאי הערבי בנוי במידה רבה על אספקה עצמית ותלוי רק מעט

יחסית במערכת הכלכלית המוניטרית והפיסקלית.

מאידך, השוק לתוצרת חקלאית נפגע קשות עקב ניתוק הקשרים עם הגדה המזרחית, ועם ארצות ערב השכנות, אליהן היה מיצא חלק ניכר מתוצרתו - בעיקר פירות, ירקות וגידולי מיקשה. השיווק לישוב העירוני בתוך הגדה המערבית פחת במידה לא מבוטלת עקב עזיבת כ-150-100 אלף חושבים, ניתוק ירושלים ויציאת כוחות הצבא הירדני מהגדה. גם התיירים הרבים שביקרו בעבר הגדה המערבית היוו שוק לא קטן למוצרי החקלאות של הגדה (לפי אומדן שווה לצריכה של 20 אלף חושבים). לחץ העודפים בשווקי הפירות והירקות מתבטא כבר היום בירידה חריפה במחיריהם.

ב. ה ח ע ש י י ה: ענף התעשייה שותק לחלוטין ורובו עדיין לא חזר לפעילות. מאורעות המלחמה ותוצאותיה, הניתוק מהגדה המזרחית, שיבוש קשרי התחבורה בתוך הגדה המערבית, ובמידת מה גם הניתוק מארצות ערב האחרות וכן ירידת ההכנסות של תושבי הגדה המערבית, גרמו להצטברות מלאי במפעלי התעשייה.

הירידה במכירות, ובעיקר איבוד האמצעים הנזילים אשר היו מופקדים רובם בבנקים בעמאן, גרמו למחסור חמור בהון חוזר ומונעים הפעלה מחודשת של היצור. הניתוק מהגדה המזרחית ומארצות ערב גרם לניתוק ממקורות האספקה של חלק מחומרי הגלם.

איבוד שווקי היצוא לא יגרום, כנראה, לפגיעה חמוה בתעשייה מאחר שגם בעבר הסתכם היצוא בסכום קטן יחסית - 0.8 מיליוני דינרים ב-1965, שהם כ-8 אחוזים מסך היצור התעשייתי, אשר רובו שווק בגדה המזרחית ובארצות ערב. גם הניתוק ממקורות חומרי הגלם אינו מהווה קושי מאחר שכמעט את כל חומרי הגלם אשר סופקו בעבר מארצות ערב או מהגדה המזרחית, יכול המשק הישראלי לספק מבלי שהדבר יצריך השקעות נוספות וברמת המיכות הדומה לקיימת ליצוא אחר כיום.

מכלל המועסקים בתעשייה לפני פרוץ הקרבות נשארו כיום בשטח הגדה המערבית כ-15 אלף מועסקים בענף זה, אשר תעסוקתם תלויה בהפעלת הענף.

ג. ה ב נ י ה: הפעילות בענף הבנייה, המעסיק כ-20,000 עובדים שותקה גם היא עם פרוץ הקרבות ורובה עדיין משותקת. גרמה לכך העלמות הביקוש למבנים הנובעת בעיקר מאי-הוודאות בקשר לעתיד ומחסור באשראי והון חוזר. אין להניח כי בעתיד הקרוב תגיע הבנייה לממדיה מלפני ה-5 ביוני. נראה, איפוא, כי בשנה הקרובה צפויה אבטלה ניכרת של פועלי בניין באם לא תופעלנה תוכניות בנייה נרחבות.

ד. ה ש י ר ו ת י ס ה צ י ב ו ר י י ס: ערב המלחמה, הגיע מספר המועסקים בענפי השירותים בגדה המערבית ל-26 אלף בקירוב. ביניהם כ-7,000 עובדי חינוך, כ-1,500 עובדי בריאות ולמעלה מאלף עובדים בשירותי תיירות וקייט. השאר היו בעיקר עובדי הסקטור הציבורי - ממשלה ורשויות מקומיות ועובדים בשירותים אישיים, שירותים עסקיים וכד'. מחוץ ל-26 אלף המועסקים בשירותים נשארו בשטח הגדה המערבית כ-20 אלף. רוב השירותים חדלו לפעול בחקופת המלחמה אך הם חידשו פעולתם, בזמן האחרון.

ה. ה מ ס ח ר: מספר המועסקים במסחר ופיננסים היה בשנים האחרונות כ-15 אלף איש, מהם, יש להניח, שנשארו כיום כ-12 אלף, שרובם סוחרים, זבנים ורוכלים. בחקופת המלחמה היו כל החנויות סגורות, אך כיום הן נפתחו ברובן. מסחר המקומי אמנם לא חזר עדיין לרמתו הקודמת, אך המסחר עם הישראלים פורח. בעתיד הקרוב יעמדו חלק מהסוחרים בפני בעיות של חדוש המלאי בגלל ניתוקם ממקורות האספקה הרגילים, ומחירים גבוהים יותר למוצרים ממקורות האספקה החדשים.

האבטלה

8. ההתפתחויות שחוארו לעיל השתקפו במצב התעסוקה ובגידול

שיעור האבטלה. במידה שלא ייעשו פעולות שיבטלו ההשפעות הדפלציוניות החמורות עלול להגיע מספר המובטלים ל-35 אחוזים מכוח העבודה, אם לא למעלה מזה.

בענף הבנייה היו מועסקים למעלה מ-20,000 עובדים ויחד עם תעשיות חומרי הבנייה הגיע מספר המועסקים ל-25,000. השיתוק המוחלט של ענף זה הביא להפסקת העבודה של המועסקים בענף זה. הירידה התלולה בפעילות המשקית והירידה בהכנסות הביאה לידי ירידה בביקוש גם של מוצרים תעשייתיים ומנעה חידוש הייצור התעשייתי. בעקבות הפסקת הייצור בענף זה נוספו למעלה מ-10,000 מובטלים. הירידה הכללית בפעילות הכלכלית במשק והירידה במספר החיירים גרמו לאבטלה גם בין עובדי השירותים והמסחר. לא מן הנמנע שמספר המובטלים יגיע אם כן ל-50,000 ויותר.

חידוש הפעילות הכלכלית

המטרה המוצהרת של הממשלה, הינה שמירה על רמת הצריכה של התושבים באזור הגדה המערבית. המחיר שנדרש כדי לקיים מטרה זו יהיה קטן יותר ככל שהמאמצים לקיים רמת הפעילות הכלכלית בגדה יוכתרו בהצלחה. במצב של שפל כלכלי ואבטלה חמורה, נודעה חשיבות ראשונה במעלה לשלטונות של הגדה בהפעלת כלים של מדיניות, אשר יביאו להנעת המשק והמרצת הפעילות הכלכלית בו.

ההצעות הקיימות היום בשטח הכלכלי יכולות להקל על המצב במידת מה, אך

נראה שאין הן מצטרפות עוד לפתרון של הבעיה כולה.

1. את בעיית העודפים של התוצרת החקלאית בקיץ זה ניתן לפתור על ידי:
 - (א) יצוא כמויות של אבטיחים, מילונים וענבים. מציאת שוקים אלטרנטיביים; אוכלוסיה עזה, סס"ת ואחרים.
 - (ב) אם אחרי מיצוי כל האפשרויות של שיוק של התוצרת החקלאית של הגדה ישארו עודפים, ניתן יהיה למנוע את הירידה התלולה בהכנסות של החקלאים בעקבות ירידת מחירי המוצרים החקלאיים על-ידי קניית התוצרת העודפת של הגדה במחירים הרגילים בעונות הקודמות.
2. ההחלטה לבצע את מרבית תוכניות הפיתוח שהיו קיימות בגדה בזמן השלטון הקודם הינה צעד - אם כי מוגבל - בכיוון של הנעת גלגלי המשק, במידה שלא יהיה כרוך בויתור על פעילות כלכלית אחרת.
3. ייתכן שההכנסות של תושבי הגדה מתיירות, ובפרט מתיירות ישראלית, יסייעו במידה מה בתקופה הראשונה, לדירבון הפעילות הכלכלית באזור, וישמשו תחליף לתיירות חוץ.
4. גם לאור פעולתם של שלושה הגורמים הנ"ל, יהיה קיים פער ניכר בין סך זרמי הביקוש הנדרשים כדי להפעיל את המשק בגדה המערבית ולקיים רמת פעילות כלכלית סבירה ולצמצם צמיחה ניכרת את רמת האבטלה.
פער זה נאמד בסך של 8-9 מיליוני דינר לשנה. פירושו של דבר, שכדי לקיים את רמת הפעילות הרצויה בגדה יש צורך להגדיל זרמי הביקוש לסחורות ושירותים באזור - ב-8-9 מיליוני דינרים נוספים לשנה. הסקטור הפרטי לא יגדיל מעצמו, כנראה, את הוצאותיו בחשבון שוסף או בחשבון הון בגלל אי הודאות השוררת כיום בגדה המערבית

לגבי העתיד של האזור. במידה שהנחה זו נכונה יהיה צורך להגדיל במידה ניכרת את ההוצאות לצריכה הציבורית, ובעיקר להשקעות הממונח ויזומות על ידי הסקטור הציבורי.

5. לטווח קצר - לא נראה פתרון טוב יותר מאשר הפעלת וביצוע פרויקטים של בניין ועבודות ציבוריות. במסגרת כזאת ניתן יהיה לשלב תוכניות של בנייה 4-5 אלף יחידות דיור לנזקקים בגדה המערבית. כמו-כן ניתן לשלב במסגרת פעולה כזו גם תוכנית של פיתוח חקלאי אזורי.

6. כפי שהראה לוח א'-6, הגרעון בביקוש למקורות עלול להגיע ל-21 מיליון דינר ללא פעילות מקזת ביוזמת שלטונות הגדה. לעומת זאת, צפויה בהחאם לתכנית המוצעת קניה של מוצרים חקלאיים מהגדה לעיבוד העשייתי בישראל, לאספקת הצריכה של רצועה עזה וליצוא למקומות אחרים. צפויה כמו-כן הכנסה מחיירות ישראלית לגדה המערבית הנאמדת ב-2-3 מיליון דינר. ביצוע תוכניות הפיתוח הקיימות היום יוסיף עוד מיליון דינרים לסך ההוצאה המתוכננת. בסה"כ תגיע חוספת הביקושים לסך של 8-9 מיליון דינר. הפער שיותר לאחר מכן יגיע, אם כן, ל-12.5 מיליון דינרים בקירוב. (ראה לוח-א'-7). סגירת פער זה על ידי הגדלת ההוצאה הציבורית באיזור הגדה המערבית עשוי להביא את המשק לרמת הפעילות הכלכלית אשר היחה נהוגה בו. ברמת פעילות זו עלולה רמת האבטלה להגיע ל-7-9 אחוזים מכוח העבודה.

התקציב של שלטונות הגדה המערבית חייב לתפוס מקומו ככלי בעל חשיבות ראשונית לוויסות הפעילות הכלכלית באזור זה. תפקידו יהיה לסגור את הפער שיווצר במידה שהוצאות הסקטור הפרטי לא יביאו את המשק לרמת הפעילות הנדרשה, וזאת על ידי ביצוע התוכניות שהוזכרו לעיל.

7. תנאי יסודי להפעלתו התקינה של המשק בגדה המערבית הינו הסדר המערכת המוניטרית. כמוח הנכסים הנזילים שבידי הציבור אינה מספקת להנעתה והפעלתה של המערכת הריאלית ברמה פעילות גבוהה. מצב הנזילות המהוח, והעדר אפשרות לקבל אשראי בנקאי להון חוזר מונעים, במקרים רבים, הפעלתם של העסקים באזור. מן ההכרח, אם כן, לקבוע הסדרים מוניטרים אשר ימלאו את החסר הן בכמות אמצעי החשלוס שבידי הציבור והן באפשרויות קבלת אשראי לזמן קצר.

לוח א' - 7

גרעון הביקוש למקורות (ברוטו)
1966/1967

21.0 מיליוני דינר

גרעון הביקוש למקורות (גולמי)

4.5 ייצוא מוצרים *

1.0 תוכניות פיתוח קיימות

3.0 חיירות ישראלית

סה"כ חוספת ההוצאה הצפויה

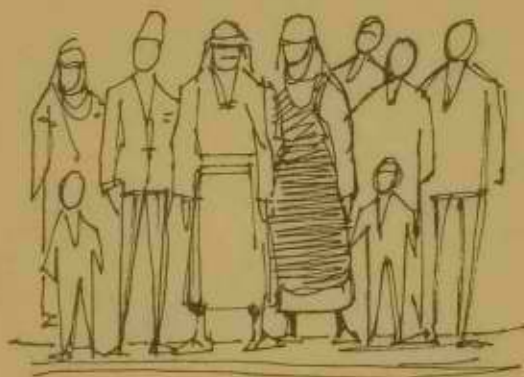
8.5

12.5 מיליוני דינר

גרעון הביקוש למקורות (נטו)

* לרבות קנית עודפי החוצרת החקלאית.

פרק ב'

האוכלוסייה והתעסוקה

האוכלוסייה, כח העבודה, התעסוקה והאבטלהא. מ ב ו א

בשנת 1966 מנתה אוכלוסיית הגדה המערבית כ-860 אלף נפש (*). אומדן זה

מבוסס על גודל האוכלוסייה בשנת 1961 שהגיע, לפי מפקד האוכלוסין והדיור, ל-809 אלף בקירוב ועל סמך הנחות בדבר ריבוי טבעי, הגירה פנימית מהגדה המערבית לגדה המזרחית והגירה מחוץ לירדן: הונח המשך מגמת דפוסי ההגירה הפנימית והחיצונית שנסתמנו בתקופה 1952 - 1961, שעיקרם היה הגירה בשיעור ניכר מהכפר אל העיר בירדן בכלל ומהגדה המערבית כולה אל הערים עמאן וזרקא, שבגדה המזרחית. חלק ניכר מהמהגרים מהגדה המערבית היו פליטים.

בעקבות הקרבות עזבו 100 - 150 אלף נפשות ואחרי איחוד ירושלים, נשארו

בגדה כיום כ-660 - 710 אלף נפשות.

אוכלוסיית הגדה המערבית כוללת למעלה מ-90% מוסלמים, רובם סונים.

בשנת 1961 היה מספר הנוצרים בגדה המערבית כ-46 אלף, שהתרכזו רובם במחוז ירושלים ומיעוטם במחוז שכט. יש להניח כי מספרם ב-1966 התקרב ל-50 אלף.

בשנת 1961 היו 56% מאוכלוסיי ירדן כולה כפריים ו-44% עירוניים. במידה ומגמת העיור הניכרת מהנך השואת נתוני 1961 לנתוני 1952 נמשכה, ניתן להניח כי אחוז האוכלוסייה העירונית בשנת 1966 היה גבוה יותר. בגדה המערבית הגיע חלקה של האוכלוסייה הכפרית ב-1966 לשני שלישים בקירוב.

(*) מקור האינפורמציה העיקרי על אוכלוסיית ירדן ותכונותיה הוא מפקד האוכלוסין והדיור שנערך בנובמבר 1961. מאז לא נערכו כל מדידות של גודל האוכלוסייה, ולכן כל המספרים לשנים אחרות שיובאו להלן הינם אומדנים המבוססים על נתוני המפקד. מרבית הנתונים לגבי חומר המפקד מבוססים על סקירה דמוגרפית של האו"ם משנת 1966. "החלוקה האזורית ואופן הדיור בירדן" שהוכנה ע"י ד"ר הילדה רונדר. כל הנתונים מהמפקד כוללים את הפליטים.

בחוק האוכלוסייה הכפרית נכללו גם תושבי אהלים, שאינם שייכים לישוב
 כלשהו וכך נודדים (ברווים). האחרונים אינם יושבים, בדרך כלל, במקום אחד אלא
 נודדים ממקום למקום. מספרם הכולל בממלכת ירדן הגיע ב-1961 ל-53 אלף נפשות
 בקירוב. לפי הערכת מפקדה הגדה המערבית הגיע מספרם שם אחרי המלחמה ל-30 אלף נפשות.
 תושבי האהלים הפזורים בירדן נכללו בדרך כלל במחוזות שבהם הם מחגוררים.

לפי הרשימה של סוכנות הסעד וההעסקה היו בשטח הגדה המערבית לפני
 המלחמה כ-435 אלף פליטים, מהם כ-140 אלף במחנות וכ-295 אלף מחוץ למחנות.*
 הפליטים בירדן נחשבו כאזרחים שווי זכויות ולחלק ניכר מהם היו מקורות פרנסה
 בנוסף על הקצבות סוכנות הסעד וההעסקה. רבים מהם חפשו ומצאו עבודה בירדן
 או מחוצה לה. לפי הערכה כ-120 אלף פליטים הגרו מירדן במשך השנים, בעיקר
 לארצות ערב ויש מקום לסברה שרוב המהגרים היו מהגדה המערבית. ההגירה מהגדה
 המערבית הייתה גדולה בהרבה מההגירה מהגדה המזרחית.

תופעה אופיינית לירדן הינה הגירה של עובדים אל מחוץ לארץ בעיקר
 לארצות הנפט הערביות, משם הם שולחים סכומי כסף ניכרים למשפחותיהם בירדן.
 בשנת 1961 הגיע מספר הירדנים בחו"ל ל-63 אלף נפשות בקירוב, רובם גברים בגיל
 העבודה שנסעו בעיקר למטרות עבודה ולימודים.

בממלכת ירדן עודף מספר הגברים על מספר הנשים, כנראה בגלל תמותה
 גבוהה יחסית של תינוקות ממין נקבה וילדות. לעומת זאת קיים בגדה המערבית
 עודף של נשים, מצב אופייני לארץ שממנה מהגרים.

* לגבי הערכות שונות של מספר הפליטים, ראה נספח לפרק זה.

שיעור הריבוי הסכעי בירדן כולה וגם בגדה המערבית הוא גבוה מאד - למעלה מ-4%, וכחוצאה מכך גדול אחוז הילדים מתחת לגיל 15 באוכלוסייה ומגיע ל-43% בקירוב.

שעור ההשתתפות בכח העבודה בירדן כולל הינו מהנמוכים בעולם, והגיע לפי מפקד 1961, ל-23% בלבד מכלל האוכלוסייה (*). אחוז זה נמוך אף כהשוואה למצב בארצות ערב השכנות, פרט לסוריה בה קיים אחוז דומה. בגדה המערבית שעור ההשתתפות היה קצת יותר נמוך והגיע באותו זמן ל-22% בקירוב. ההסבר לכך נעוץ, פרט לטעויות מטטיסטיות אפשריות, בשעורי השתתפות נמוכים ביותר בקרב הנשים ובמבנה האוכלוסייה הכוללת כאמור אחוז גבוה של ילדים. אוכלוסיית ירדן מצטיינת בשעורי השתתפות בכח העבודה נמוכים יחסים של צעירים עד גיל 15 ושל מבוגרים, בעוד ששעורי ההשתתפות בכח העבודה של הגברים בגילי העבודה העיקריים גבוהים בדומה לקימים בארצות מפותחות.

במפקד 1961 נמצא שיעור האבטלה של 7% אך כנראה שהוא היה למעשה גבוה יותר (**).

יש להניח כי בשנים האחרונות עם הגברת הפעילות הכלכלית והפיתוח המואץ פחת שיעור האבטלה.

(*) נראה כי קיימת הטייה ניכרת כלפי מטה בנתון זה בגלל מספר סיבות: א. אי הבנת השאלות. המפקד נערך בנובמבר שהיא עונה מכה בחקלאות לכן רוב הנשים והילדים המועסקים בחקלאות בעונות אחרות נרשמו כנראה כלא שייכים לכח עבודה. ב. לפי ההגדרה נכלל בכח העבודה רק מי שעבד (או הפס עבודה) יותר מ-6 חודשים במשך השנה. מאחר שעבודת הנשים והילדים במשק המשפחה היא עונתית הם לא נכללו כשייכים לכח העבודה. ראה פרק "החקלאות". עובדה זו מסבירה בעיקר את שיעור ההשתתפות הנמוך של נשים וילדים בכח העבודה.

(**) כח העבודה הכלתי מנוצל צריך לכלול גם את כל אותם החקלאים הגברים אשר היו למעשה מובטלים בעת המפקד אך מאחר שהוא נערך בתחילת החורף הם לא חפשו עבודה באותו זמן בידעם שאין סיכוי למצוא עבודה ולכן הם נרשמו כלא שייכים לכח העבודה. ראה פרק "החקלאות".

מבנה התעסוקה בירדן אופייני למבנה התעסוקה בארץ בלתי מפותחת. ערבית המועסקים מרוכזים בענף החקלאות, אחוז גבוה יחסית מועסק בבנייה, ואחוז נמוך בתעשייה בשירותים ובמסחר. עם זאת אחוז המועסקים בחקלאות בירדן נמוך מהקיים בארצות ערב השכנות. מרבית המועסקים זוינם חקלאים, בעלי מלאכה פשוטים או פועלים בלתי מקצועיים. אחוז המועסקים במקצועות הדורשים רמה גבוהה של השכלה או התמחות הוא נמוך ביותר - אופייני לארץ בלתי מפותחת. האחוז הנמוך של המועסקים בעלי מקצוע ברמה גבוהה בירדן נעוץ בעיקר בחוסר ביקוש לבעלי מקצועות מסוג זה, לכן חלק ניכר מבעלי ההשכלה הירדניים עובדים בארצות אחרות, כפי שניתן לראות מניתוח משלחי היד של הירדנים הנמצאים בחו"ל.

רמת ההשכלה של האוכלוסייה בירדן נמוכה למדי ביחס לארצות מפותחות, אך היא בין הגבוהות בארצות ערב והיא עולה במהירות. בקרב האוכלוסייה בגיל 15 ומעלה היו ב-1961 רק 29% בעלי השכלה של 4 שנות לימוד לפחות, אך הם היו למעלה ממחצית האוכלוסייה בגיל 15 - 19. בגדה המערבית רמת ההשכלה גבוהה יותר מאשר בממוצע בירדן, בעיקר בקרב הגברים, והיא עולה, יחסית, במהירות מאחר ששיעור המבקרים בבית"ס מביין הנערים גבוה יותר.

ב. האוכלוסייה

בשנת 1961, בה נערך מפקד האוכלוסין והדיור, מנתה אוכלוסיית ירדן כולה 1,713.4 אלף נפש, מהם 871.3 אלף גברים ו-842.1 אלף נשים. אוכלוסיית הגדה המערבית מנתה באותו זמן 808.8 אלף נפש, מהם 399.9 אלף גברים ו-408.9 אלף נשים.

בשנת המפקד החרכוז כ-96% מאוכלוסיית ירדן על שטח של 22 אלף קמ"ר שהם כ-24% בלבד משטחה של ירדן. רוב השטח המיושב נמצא פצידו המזרחי של נהר הירדן.

בלוח ב' - 1 להלן נראה כי צפיפות האוכלוסייה בגדה המערבית כולה עולה במידה ניכרת על הצפיפות בגדה המזרחית. פיזור האוכלוסייה בגדה המערבית הוא יותר הומוגני מאשר בגדה המזרחית, באחרונה מתרכזת האוכלוסייה במחוז עמאן, ויתר המחוזות דלילים באוכלוסייה.

לוח ב' - 1

צפיפות האוכלוסייה לפי מחוזות בגדה המערבית ובירדן כולה, ב-1961

<u>המחוז</u>	<u>נפשות לק"מ</u>	<u>נפשות לקמ"ר פעובד</u>
שכם	136	208
ירושלים	167	324
חברון	110	299
הגדה המערבית	143	260
ירדן	19	189

המקור: מפקד האוכלוסין והדיור, ירדן 1961 ומפקד החקלאות 1953.

אין בידינו הערכות לגבי שינויים בצפיפות האוכלוסייה בשנת 1966, אך אם בתקופה 1961 - 1966 נמשכו החליכים שנסתמנו עד 1961, ניתן להניח כי הצפיפות לקמ"ר גדלה במקצת בירדן כולה ועיקר הגידול התרכז במחוז עמאן.

1. האוכלוסייה במחוזות וההגירה הפנימית

לוח ב' - 2

האוכלוסייה בגדה המערבית לפי מחוזות, 1961
(באלפים)

סה"כ		נשים		גברים		המחוז
1966	1961	1966	1961	1966	1961	
366.2	345.5	182.4	172.1	183.9	173.5	ירושלים
363.8	343.2	187.5	176.9	176.3	166.3	שכם
127.2	120.0	63.5	59.9	64.1	60.5	חברון
857.3	808.8	433.4	408.9	423.9	399.9	סה"כ

המקור: נתוני 1961, שנמון סטטיסטי של ירדן, 1965.
נתוני 1966, אומדן.

הגורם העיקרי לתמורות בהתפלגות האוכלוסייה לפי מחוזות הינה ההגירה הפנימית ובמידה מסויימת גם הבדלים בשיעורי הריבוי הטבעי. מאחר שאין בידינו נתונים על ההגירה הפנימית, ניסינו לאמוד את שיעורי ההגירה בעזרת הנחזנים על התפלגות האוכלוסייה לפי מחוזות בשנת 1952 ובשנת 1961, תוך הנחה כי שיעורי הריבוי הטבעי בכל המחוזות היו שווים לשיעור הממוצע שהיה 28.4 לאלף לשנה באותה תקופה.

לוח ב' - 3 מראה כי הגדה המערבית הפסידה, נטו, קרוב ל-20% ממושביה בגלל הגירה לגדה המזרחית. בעוד שבירדן כולה היתה תוספת נטו לאוכלוסייה העירונית, והפחתה נטו, באוכלוסייה הכפרית, היתה בגדה המערבית הפחתה נטו הן באוכלוסייה הכפרית והן באוכלוסייה העירונית. שיעור ההפחתה באחרונה היה אף גבוה במקצת מאשר בראשונה. אולם מאחר וההבדל הוא קטן יתכן שהוא נובע מהבדלים בשיעורי הריבוי הטבעי ואין להסיק מכך לגבי ההגירה.

לוח ב' - 3

דפוסי ההגירה הפנימית בירדן, 1952 עד 1961
(באחוזים)

המחוז	סה"כ אוכלוסייה		אוכלוסייה עירונית		אוכלוסייה כפרית	
	גידול כולל	הגירה נטו	גידול כולל	הגירה נטו	גידול כולל	הגירה נטו
שכם	8.4	-20.0	19.8	-8.6	4.7	-23.7
ירושלים	14.2	-14.2	0.8	-27.6	28.0	-0.4
חברון	-4.9	-33.3	5.2	-23.2	-9.0	-37.4
הגדה המערבית	8.5	-19.9	6.9	-21.5	9.4	-19.0
ירדן	28.4	-	55.1	26.7	13.1	-15.3

הערה: "-" מציין עודף הגירה מהמחוז. ההגירה, נטו, חושבה על ידי הפחתה של האוכלוסייה בכל מחוז ב-1961 מזו שהיתה צפויה אילו האוכלוסייה שהיתה בו ב-1952 היתה גדלה בשיעור של 28.4% לשנה בלי הגירה.

המקור: סקירה דמוגרפית של האו"ם.

כתוצאה מההגירה הפנימית גדלה אוכלוסייה הגדה המערבית בחקופה 1952 - 1961

ב-8.5% בלבד, לעומת 28.4% בירדן כולה. האוכלוסייה העירונית גדלה עוד פחות, ב-6.9% לעומת 55.1% בירדן כולה. האוכלוסייה הכפרית בגדה המערבית גדלה ב-9.4% לעומת 13.1% בירדן. הגדה המערבית אבדה כ-70% מסך הגידול הטבעי של האוכלוסייה כתוצאה מההגירה. באותה תקופה התמעטה האוכלוסיית גם בכל מחוזות הגדה המזרחית, פרט למחוז עמאן, או ליתר דיוק הערים עמאן וזרקה, אליהם פנו כ-90% מכל המהגרים וכתוצאה מכך גדלה אוכלוסייתן בלמעלה מפי חמישה מהריבוי הטבעי.

בחקופה 1961 - 1966 גדלה אוכלוסיית הגדה המערבית, לפי אומדננו, בכ-50

אלף איש או בשיעור של כ-1.0% לשנה והגיעה ל-860 אלף נפשות ב-1966. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי של ירדן לשנת 1965, היה שיעור הריבוי הטבעי בגדה * 3.8% לשנה אולם מרבית הגידול קוּוּז על ידי הגירה פנימית של כ-1.6% לגדה המזרחית ושל כ-1.0% כקירוב אל ארצות אחרות, בעיקר ארצות ערב**.

* נתון זה מוטה, כנראה, כלפי מטה. ראה הערה בעמוד כ' - 15 להלן.

** בהנחה ששיעור הריבוי הטבעי בעבר היה כמו ב-1965, הרי ששיעור ההגירה לחו"ל היה שלילי, 1% - לשנה. אחוז המהגרים לגדה המזרחית חושב בהנחה שהוא מהווה אותו אחוז מהגידול נטו (ריבוי טבעי פחות הגירה לחו"ל) שבעבר. אם אמנם מוטה אומדן הריבוי הטבעי כלפי מטה, הרי שגם שיעורי ההגירה הניתנים כאן מהווים אומדן חסר.

2. הפליטים

לפי הרשימות של סוכנות הסעד והתעסוקה היו בשטח הגדה המערבית לפני פרוץ הקרבות 435,029 פליטים* לפי הפירוט דלהלן:

לוח ב' - 4

מספר הפליטים בגדה המערבית, לפי היושבים במחנות ומחוץ למחנות

<u>מחוץ למחנות</u>	<u>במחנות</u>	<u>סך הכול</u>	<u>האיזור</u>
110,940	47,466	158,406	שכם
24,653	51,831	76,484	יריחו
86,498	18,455	105,044	ירושלים
71,441	23,654	95,095	חברון
293,532	141,497	435,029	סך הכול

המקור: נתונים מעודכנים לפי מקורות ססו"ח.

להלכה צריכים היו להיכלל ברשימות אלה אנשים אשר אבדו ב-1948 את מקום מגוריהם או את מקור פרנסתם ואשר זכאים לכן לסעד על ידי סוכנות הסעד והתעסוקה.

* ראה נספח לפרק זה.

למעשה לא ניתנה אף פעם לסוכנות הסעד האפשרות לבדוק את הרשימות, והבסיס הראשוני לקביעתן היו המספרים שנמסרו על ידי האגודות הפילנתרופיות, שטיפלו בפליטים לפני 1950, ואשר מהן קיבלה סוכנות הסעד את הרשימות עם תחילה פעולתה. סוכנות הסעד לא קיבלה דיווח על פליטים שנפטרו ולכן הפסיקה, מאז פברואר 1951, להוסיף לרשימות מקבלי הסעד ילדים שנולדו למשפחות הפליטים, אלא בהתאם למספר הפליטים שהוצא מן הרשימות. ביוני 1965 היו רשומים בירדן 187,056 בני פליטים שסוכנות הסעד סירבה לכלול אותם ברשימות מקבלי הסעד. מאז 1963, שמרה סוכנות הסעד על גבול עליון כזה של מספר מקבלי הסעד גם בסוריה וברצועת עזה.

רשימות מקבלי הסעד כוללות מספר רב של "פליטים" אשר לא אבדו מלכתחילה את מקור פרנסתם או שרכשו במשך השנים מקצוע ומקור פרנסה. הפליטים בירדן היו אזרחים שווי זכויות ונהנו, בין השאר, גם מחופש תנועה אל מחוץ לירדן. רבים מן הפליטים בירדן חפשו ומצאו עבודה. חלקם נקלטו במשק הירדני וחלקם חפשו עבודה בארצות ערב, במיוחד בארצות המפרץ הפרסי, ובארצות אחרות. לפי הערכה היגרו מירדן במשך השנים כ-120 אלף פליטים לארצות אחרות - בעיקר לארצות ערב. יש להניח שמהגרים אלה באו בעיקר מן הגדה המערבית. האומדן המינימלי של מספר הפליטים בשטח הגדה המערבית הוא כ-200,000 איש.

3. התכונות הדמוגרפיות של האוכלוסייה

מבנה הגילים של אוכלוסיית ירדן משקף את השפעת הפרייון הגבוהה מחד גיסא, ותנועות הגירה מאידך גיסא. שיעור התחלופה השולי, המוגדר כמספר הממוצע של בנות שנולדו חיות לאשה שסיימה את גיל הפרייון במפקד, היה 3.4. שיעור זה הינו גבוה ביותר, ולכן גבוה אחוז הילדים בכלל האוכלוסייה.

בשנת 1961 היו 45.4% מהאוכלוסייה ילדים בגיל למטה מ-15, שיעור שהוא מהגבוהים בעולם והוא עולה אף על הקיימים בארצות ערב השכנות, פרט לסוריה* . בגדה המערבית היה השיעור קצת יותר נמוך והגיע ל-43% בלבד. יתכן שהמבנה הגילי של האוכלוסייה מושפע גם מהשיעור הגבוה של המהגרים מירדן לחו"ל. בשנת 1961 היו כ-63 אלף ירדניים, רובם גברים בגיל 20 - 45, מחוץ לירדן בעיקר למטרות לימודים ועבודה. רק מעטים מהם מותרים על אזרחותם. אם נוסיף אותם לאוכלוסיית הבוגרים, יהיו הילדים בגיל למטה מ-15 44.8% מהאוכלוסייה.**

באוכלוסייה היהודית בישראל היוו הילדים למטה מגיל 15 34.5% ב-1961 ובאוכלוסייה הערבית בישראל 46.6%***

* לפי נתונים מהוך U.N. Demographic Yearbook, N.Y. Vol. 14 (1962)
Vol. 16 (1964)

** ראה נספח לפרק זה.

*** המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' - 5

התפלגות הגילים של האוכלוסייה בגדה המערבית, לפי מין

קבוצת הגיל	א ל פ י ם			א ח ו ז י ם		
	זכרים	נקבות	סה"כ	זכרים	נקבות	סה"כ
עד 9	133.4	121.1	254.5	33.5	29.9	31.6
14-10	59.7	49.8	109.5	15.0	12.2	11.1
19-15	43.9	45.8	89.7	11.0	11.2	13.6
29-20	50.9	63.5	114.4	12.8	15.6	14.2
39-30	33.8	44.5	78.3	8.5	10.9	9.7
49-40	23.9	28.5	52.4	6.0	7.0	6.5
59-50	21.7	22.6	44.3	5.4	5.6	5.5
+ 60	31.4	31.1	62.5	7.9	7.6	7.8
סך הכול	398.7	406.9	805.6	100.0	100.0	100.0

המקור: מפקד האוכלוסין והדיור, ירדן 1961.

מחוך עיון בלוח ב' - 5 נראה כי בגילים הצעירים קיים עודף ניכר של זכרים ובגילים מ-15 ומעלה קיים עודף של נקבות. חופעות אלה מוסברות על ידי שיעורי תמותה שונים בקרב ילדים וילדות ושיעורים שונים של הגירה בין נשים וגברים. בשנת 1965 הגיעה תמותת ילדות עד גיל 14 (ועד בכלל) ל-3,207 והיתה גבוהה בלמעלה מ-11% מתמותת הילדים בגילים אלה שהיתה 2,878 בלבד. אין בידינו נתונים על התפלגות האוכלוסייה לפי גיל ומין בשנת 1965 אך בדרך כלל אחוז הילדים הנולדים דומה, או ליחור דיוק, גבוה במידת מה מאחוז הילדות ולכן ניתן להסיק מהמספרים המוחלטים ששיעורי התמותה בקרב הילדות גבוהים יותר. יתכן שאפשר להסביר זאת במעמד הנחות של האשה והילדה במסורת הערבית, שבגללו אין הילדה זוכה לאותו סיפול ותשומת הלב להם זוכה הילד ומוטלות עליה מגיל צעיר ביותר עבודות שהן למעלה מכוחה.

בירדן כולה קיים עודף של גברים על נשים שהגיע ב-1961 ל-1,035 גברים לכל אלף נשים וזאת למרות העובדה שבגברים רבים מירדן נמצאים בחו"ל. אם ניקח בחשבון גם את אזרחי ירדן בחו"ל, יגיע עודף הגברים ל-1,072 על אלף נשים. בגדה המערבית היו ב-1961 1,022 נשים על כל 1,000 גברים.

לוח ב' - 6

התפלגות האוכלוסייה במחוזות הגדה המערבית ובירדן לפי גיל
(באחוזים מכלל האוכלוסייה במחוז)

קבוצת הגיל/ המחוז	עד 15	15-59	60 ומעלה	סה"כ	גברים ל-1,000 נשים
שכם	45.7	46.5	7.8	100.0	939
ירושלים	43.7	48.3	8.0	100.0	1,008
חברון	48.0	44.1	7.9	100.0	1,004
הגדה המערבית	45.2	46.9	7.9	100.0	973
ירדן	45.4	47.7	6.9	100.0	1,035

(א) נישואין

מנתוני מפקד 1961 נמצא כי שיעור הנישואים בקרב הגברים נמוך במידה ניכרת מאשר בקרב הנשים ומגיע ל-58.7% מהגברים בגיל 13 ומעלה, לעומת 72.2% מהנשים באותה קבוצת גיל. תופעה זו נעוצה, כפי הנראה במנהג המוסלמי המתיר לגבר לשאת יותר מאשה אחת ובעובדה שקיים בירדן, כאמור, עודף של גברים על נשים. יתכן שחשלוש המוהר להורי הכלה, מונע מגברים רבים את האפשרות להנשא.

(ב) ריבוי טבעי, פרויון והמותה

שיעור הריבוי הטבעי בירדן הינו מהגבוהים בעולם, ונופל רק במקצת מהקיים בקרב ערביי ישראל. בירדן כולה הגיע שיעור הריבוי הטבעי ב-1965 ל-4.2%. בגדה המערבית היה שיעור הריבוי הטבעי קצת יותר נמוך והגיע ל-3.8% בלבד, אולם יתכן מאד כי קיימות הסיוות בשיעורי הריבוי הטבעי כתוצאה מסעויות בחישוב גודל האוכלוסייה*. אם אמנם אומדן ההגירה שלנו הוא נכון, הרי ששיעור הריבוי הטבעי בקרב ערביי הגדה המערבית הינו לפחות 4.5% בדומה לקיים בקרב ערביי ישראל. אצל היהודים בישראל הריבוי הטבעי היה קרוב ל-1.7% בשנת 1961 והוא ירד ל-1.6% בקרוב בשנת 1965.

לפי מפקד 1961 נמצא כי מספר הילדים עד גיל 5 ביחס למספר הנשים שהיו אי פעם נשואות היה נמוך בדרך כלל בערים לעומת הכפרים. הסיבה לכך היא כנראה בריכוז גבוה יותר של נשים בגיל הפריון בערים כתוצאה מתהליך העיור ואולי גם שיעורי תמותה נמוכים יותר של ילדים בערים לעומת הכפרים.

בשנת 1961 הגיע מספר הילדים שנולדו ל-1,000 נשים שנישאו אי פעם ל-4,678. בגלל שיעורי התמותה הגבוהים, מספר הילדים שנשארו בחיים בזמן המפקד הגיע ל-3,473 לאלף נשים בלבד, שהם כשלושה רבעים מהילדים שנולדו.

* שיעורי הריבוי הטבעי ב-1965 חושבו על ידי השוואת מספר הלידות פחות הפטירות שנרשמו לסך האוכלוסייה. אולם האוכלוסייה ב-1965 נאמדה על ידי הוספת הריבוי הטבעי בשנים 1962 - 1965 לאוכלוסייה שהייתה ב-1961 מבלי להתחשב בהגירה פנימית או חיצונית. ברור איפוא כי קיימת הטייה כלפי מעלה בנחונני האוכלוסייה מאחר שקיימת הגירה, נטו, מירדן, ושיעור הריבוי הטבעי הניחן כאן מוטה לכן כלפי מטה. עובדה זו חשובה ביותר לגבי הגדה המערבית ממנה יש הגירה גדולה לגדה המזרחית ושיעור סך ההגירה מגיע ל-2.6% בקירוב. סעויות נוספות עלולות לנבוע מרישום לא שלם של הלידות ובעיקר של הפטירות.

לוח ב' - 7

אנשים בגיל 15 ומעלה בעלי 4 שנות לימוד פורמלי לפחות, לפי מחוזות

(באחוזים מכלל האוכלוסייה בגיל 15 ומעלה)

(בסוגריים - אחוז המצהירים על ידיעת קרוא וכתוב)

המחוז	גברים	נשים	סך הכול
שכם	46.0 (55.5)	12.8 (13.3)	27.6 (32.1)
ירושלים	48.6 (54.9)	19.5 (20.4)	33.5 (37.0)
חברון	35.6 (39.5)	9.0 (9.1)	21.5 (23.5)
סה"כ גדה מערבית	45.6 (52.9)	15.1 (15.7)	29.2 (32.9)
עג'לום	32.7 (42.9)	7.3 (7.6)	19.6 (24.6)
בלקה	29.3 (34.7)	8.9 (9.7)	19.1 (22.2)
עמאן	51.1 (56.9)	21.8 (22.6)	37.6 (41.0)
קאפוק	24.0 (31.2)	5.6 (5.8)	14.9 (18.6)
מעאן	29.8 (34.4)	6.8 (6.9)	20.0 (22.7)
ירדן	43.0 (50.1)	14.6 (15.2)	28.6 (32.4)

המקור: מפקד האוכלוסין והדיור 1961, ירדן, כרך 1.

מהלוח דלעיל נראה כי רמת ההשכלה של האוכלוסייה נמוכה ביותר הן לפי אחוז יודעי קרוא וכחוב והן לפי אחוז האוכלוסייה בעלת השכלה של 4 שנות לימוד לפחות. כן נראה כי רמת ההשכלה של הגברים גבוהה בהרבה מזו של הנשים, ואחוז מסיימי ארבע שנות לימוד לפחות בקרב הנשים, מגיע רק לשליש מזה שבקרב הגברים.

רמת ההשכלה של האוכלוסייה במחוז עמאן עולה במידה ניכרת על הממוצע,

בעיקר בקרב הנשים. רמת ההשכלה של אוכלוסיית ירושלים מתקרב לזו של אוכלוסיית עמאן.

ההגירה הפנימית, שביוונה היה בעיקר מהגדה המערבית לעמאן, הביאה להורדת

רמת ההשכלה של אוכלוסיית הגדה המערבית ולהעלאת רמת השכלה של אוכלוסיית

עמאן. לולא זאת היחה רמת ההשכלה בירושלים גבוהה מזו של עמאן. נראה, איפוא, כי

עמאן קולטת בעיקר מהגרים צעירים שרמת השכלתם גבוהה מהממוצע.

לוח ב' - 8

האוכלוסייה בגיל 15 - 19 בעלי השכלה פורמלית של 4 שנות לימוד לפחות

לפי מחוזות

מחוז	גברים		נשים		סך הכול	
	שיעור*	מדד**	שיעור	מדד	שיעור	סך הכול
שכם	84.0	130	35.0	176	58.2	165
ירושלים	82.3	121	43.1	179	62.8	138
חברון	75.4	134	27.9	238	51.6	163
הגדה המערבית	82.0	126	37.4	183	59.3	151
עמאן	74.0	110	42.3	152	59.1	120
ירדן	74.9	122	33.9	179	54.5	138

* באחוזים מכלל האוכלוסייה בגיל 15 - 19 במחוז

** מדד השיפור: אחוז האנשים בגיל 15 - 19 בעלי 4 שנות לימוד לפחות בהשוואה לאחוז האנשים בגיל 20 - 24 בעלי 4 שנות לימוד לפחות, מוכפל ב-100.

המקור: מפקד האוכלוסין והדיוור 1961, ירדן, כרך 1.

בלוח ב' - 8 אנו רואים כי בקרב האוכלוסייה בגיל 15 - 19, אחוז המסיימים 4 שנות לימוד לפחות, עולה במידה רבה על הקיים בכלל האוכלוסייה וההבדלים הניכרים ביותר הם דוקא במחוזות הגדה המערבית. הן מהשוואה זו והן מעיון במדד השיפור ניתן להסיק כי חלה הרחבה מהירה בפעולות מערכת החינוך בשנים האחרונות, המקיפה כיום את מרבית הילדים. מתוך לוח ב' - 6 נראה גם כי ההתקדמות במחוזות הגדה המערבית היתה מהירה מזו שביתר המחוזות של ירדן ורמת ההשכלה של צעירי חברון, שהיא הנמוכה ביותר בגדה המערבית, היתה גבוהה יותר ב-1961 מזו של צעירי מחוז עמאן.

השיפור ברמת ההשכלה של הצעירות היה מהיר יותר מזה של הצעירים בכל אחד מהמחוזות אולם עדיין נשאר פער ניכר בין רמת ההשכלה של הצעירות לעומת זו של הצעירים.

מחוך בעלי השכלה של 4 שנות לימוד לפחות, למעלה משני שלישים משני המינים סיימו בי"ס יסודי (6 שנות לימוד) ואף למעלה מכך. בהשוואה לארצות ערב השכנות, רמת ההשכלה של ירדן אינה נמוכה והיא גבוהה מזו של פרס, מרוקו, תוניסיה, עיראק, ורומה לקיימת בכווית, סוריה ותורכיה *.

U.N. Demographic Yearbook, Vol. 15 (1963) pp. 307
Vol. 16 (1964) pp. 704

* המקור:

לוח כ' - 9

האוקלסייה בגיל 15 ומעלה, בעלי 6 שנות לימוד פורמלי לפחות, באחוזים מכלל האוקלסייה באותן גיל

אונברסיטה	נ ש י ם		נ ג י ל 15 - 19		נ ב ר ג ם		6 יסודי ומעלה	שכס
	5 תיכון ומעלה	1.3	6 יסודי ומעלה	8.6	5 תיכון ומעלה	5.6		
0.08	(4.1)		(24.9)		(19.4)			
0.51	(19.3)	6.6	(64.4)	32.1	(24.8)	10.1	(66.4)	44.3
0.08	(10.0)	3.2	(45.5)	18.5	(14.4)	8.1	(76.0)	38.6
0.01	(1.2)	0.4	(16.1)	4.3	(18.7)	4.6	(68.2)	26.6
0.24	(5.3)	2.4	(31.1)	14.0	(18.1)	7.5	(69.0)	34.7
0.58	(10.4)	5.3	(53.4)	27.8	(21.3)	11.7	(72.4)	44.8
0.36	(11.7)	4.6	(52.6)	27.3	(25.2)	10.3	(73.4)	44.2
0.70	(15.2)	6.1	(57.9)	30.0	(27.4)	12.8	(74.4)	46.2
0.07	(1.6)	0.8	(17.7)	5.9	(15.3)	5.1	(67.6)	28.6
0.05	(2.2)	0.7	(17.9)	5.4	(18.9)	5.7	(63.0)	29.9
0.09	(6.8)	2.0	(37.5)	13.2	(25.9)	8.6	(67.6)	39.5
0.02	(0.4)	0.1	(7.9)	1.9	(15.5)	4.3	(60.4)	21.0
0.14	(4.4)	1.7	(25.1)	10.5	(18.8)	6.5	(67.9)	32.2

* כולל את בית ג' אלה ובית סתור.

המקור: מחשב על פי נתוני מפקד האוקלסיין והדיוור, ירדן 1961.

בלוח ב' - 9 נראה כי בקרב הגברים, אחוז מסיימי בי"ס יסודי לפחות, הן באוכלוסייה כולה והן בקרב גילאי 15 - 19 בגדה המערבית, גבוה מהממוצע לירדן וגבוה בכל אחד ממחוזות הגדה בהשוואה למחוז עמאן שבו אחוז המסיימים הוא הגבוה מבין מחוזות הגדה המזרחית. אחוז מסיימות 6 שנות בי"ס יסודי לפחות במחוזות שכס וחברון נמוך מהממוצע בירדן, למרות שבעיר שכס האחוז הוא הגבוה ביותר בירדן. בחברון גם אחוז מסיימות בי"ס יסודי בקרב בנות 15 - 19 נמוך במידה ניכרת מהממוצע לירדן. אחוז הגברים מסיימי בי"ס תיכון לפחות, במחוז ירושלים הוא הגבוה ביותר בין מחוזות ירדן כולה, ואחוז הנשים במחוז ירושלים הוא השני אחרי מחוז עמאן. בעיר רמאללה אחוז הגברים שסיימו תיכון לפחות, גבוה מאשר בשאר הערים בירדן וגם אחוז הגברים בעלי השכלה אוניברסיטאית שם הוא הגבוה ביותר. אחוז מסיימי בי"ס תיכון בקרב הגברים בגיל 15 - 19 במחוזות הגדה המערבית גבוה במידה ניכרת מהאחוז המקביל בכל אחד ממחוזות הגדה המזרחית.

אחוז בוגרי האניברסיטה בירדן בכלל הוא נמוך ביותר - פחות מאחוז אחד בקרב הגברים וכעשירית האחוז בקרב הנשים. בערים ירושלים ורמאללה אחוז הגברים בעלי השכלה אקדמאית הוא הגבוה ביותר - 3.16% ו-3.15% בהתאמה, לעומת 2.01% בשכס ו-2.00% בלבד בעמאן. אחוז האקדמאים בחברון דומה לממוצע הארצי. אחוז הנשים האקדמאיות בירדן הוא כמעט אפסי והוא מגיע ל-0.31% במחוז עמאן. במחוז ירושלים האחוז נמוך יותר - 0.24 ואילו בכל יתר המחוזות אין אפילו עשירית אחוז של נשים אקדמאיות.

התפתחות מערכת החינוך בגדה המערבית הייתה מהירה מזו שבגדה המזרחית, שכן רמת ההשכלה של הצעירים בגדה המערבית גבוהה בהרבה מזו של הצעירים בגדה המזרחית.

לוח ב' - 10

האוכלוסייה בגיל 10 - 19 שלא בקרה מעולם בבי"ס, באחוזים

מכל האוכלוסייה באותו גיל, לפי מחוזות

מחוז	נשים			גברים		
	(2) 100 (1)	(2) 14-10	(1) 19-15	(2) 100 (1)	(2) 14-10	(1) 19-15
שכם	63	39.9	62.9	61	8.6	14.0
ירושלים	72	39.2	54.5	86	13.9	16.1
חברון	77	53.7	69.9	71	16.3	22.8
כל הגדה	70	40.8	58.7	74	11.7	15.9
עמאן	77	42.9	55.5	82	19.4	23.8
ירדן	76	48.8	64.2	74	17.2	23.2

המקור: מחושב מתוך נתוני מפקד האוכלוסין והדיוור 1961, ירדן, כרך 1.

ג. כח עבודה ותעסוקה

1. כח עבודה

בשנת 1961 מנה כח העבודה בירדן 390 אלף נפש שהם 23% מהאוכלוסייה. אחוז זה הינו נמוך ביותר בהשוואה לקיים בארצות מפותחות וגם בהשוואה לארצות ערב השכנות (להשוואה אחוז השייכים לכח העבודה מכלל האוכלוסייה מגיע ל-40% בעיראק, 35% בתוניסיה, ו-32% בפרס. ראה לוח ב' - 11 להלן).

השייכים לכח עבודה כאחוז מכלל האוכלוסייה
בגיל +15 בארצות נבחרות

סך הכול		נשים		גברים		תאריך המפקד	הארץ
+15	כל האוכלוסייה	+15	כל האוכלוסייה	+15	כל האוכלוסייה		
45.3	39.8	2.9	13.8	89.1	65.5	12.10.57	עיראק
52.1	32.0	9.4	6.2	93.4	56.9	15.11.56	פרס
46.5	30.6	5.2	4.8	89.0	55.1	20.9.60	מצרים
47.1	28.0	8.8	5.9	87.2	50.1	18.6.60	טרוקו
64.1	35.1	40.4	21.2	84.3	48.1	1.2.56	תוניסיה
40.6	22.9	4.4	2.6	78.0	42.4	18.11.61	ירדן
39.4	22.6	5.9	4.2	72.7	40.1	20.11.60	סוריה
60.5	47.7	41.1	33.2	83.3	64.0	6.6.61	גרמניה המערבית
55.4	43.3	32.7	25.7	78.6	60.9	1.11.60	שוודיה
56.4	42.4	36.2	27.6	78.6	58.1	7.3.62	צרפת
56.3	39.0	35.1	24.6	78.9	53.8	1.4.60	ארה"ב
53.5	39.5	27.6	20.4	79.0	58.5	22.5.61	ישראל*

(* הנחונים הם לגבי גיל +14.

המקור: Demographic Yearbook of cit, 1964

ישראל: סקר כח אדם, 1961.

שיעור ההשתתפות הנמוך בכח העבודה בכלל האוכלוסייה בירדן מוסבר על

ידי מספר גורמים:

שיעור ההשתתפות של נשים בכח העבודה בירדן נמוך מבכל שאר הארצות*.

אחוז הצעירים מתחת לגיל 15 גבוה ושיעור ההשתתפות בכח העבודה בירדן

נמוך יחסית לארצות ערב האחרות* בעיראק 65.9% מהנערים בגיל 5 - 14 היו

מועסקים ב-1957. במצרים היו 21.4% מהילדים בגיל 6 - 14 מועסקים ובפרס 29.7%

בירדן היה שיעור ההשתתפות בכח העבודה בגיל 5 - 14 2.4%.

שיעור ההשתתפות בכח עבודה של הקשישים נמוך. כ-40% מהקשישים בגיל

+65 פעילים מבחינה כלכלית בירדן לעומת 63 - 74 אחוזים בעיראק, פרס, מצרים,

מרוקו ותוניס, 37.3 בקרב היהודים וכ-20.7% בקרב הלא יהודים בישראל.

אחוז גבוה יחסית של מפרנסים עובד בחו"ל בעיקר בארצות הנפט הערביות

וכן בארה"ב ושולח כסף למשפחות בירדן**.

מהאמור לעיל וכן בגלל האחוז הגבוה של ילדים באוכלוסייה בירדן, ברור

כי מספר הנפשות התלויות בכל מפרנס גבוה מאד ומגיע בירדן ל-3.4, לעומת 1.1

עד 1.6 נפשות למפרנס בארצות מפותחות.

* ראה הערה לעיל, ע' ב' 3-

** לפי מפקד האוכלוסין והדיוור, היו ב-1961 כ-63 אלף ירדנים בחו"ל, מהם למעלה

מ-80% מהגדה המערבית. שיעור ההשתתפות בכח העבודה בקרבם הגיע ל-56% הכללה

הירדנים בחו"ל באוכלוסיית הגדה המערבית היחה מגדילה את שיעור ההשתתפות בכח

העבודה עד 25% בקירוב.

מתוך הנתונים שבידינו קשה להבין מדוע דוקא בירדן (ובסוריה) מרוכז עיקר כח העבודה (93%) בגילים 15 - 65 בדומה למצב בארצות המפותחות ובניגוד לקיים בארצות ערב האחרות בהן אחוז הילדים והקשישים בכח העבודה הרבה יותר גבוה. יתכן כי חלק מהתופעה מוסבר בטעויות החשובה במפקד.*

* ראה הערה בע' ב'-3 לעיל.

לוח ב' - 12

מדדים של תלות במפרנס, באמצעות נסחורת

הארץ	שנה	ש"כ"ים ללא ש"כ"ים לכה עבודה		אנשים בגיל עבודה		100X אילדים מתום לגיל 15 סה"כ אוכלוסיה
		ש"כ"ים לכה עבודה	לכה עבודה	אנשים בגיל עבודה	עבודה	
עיראק	1957	151	100	100	44.8	
פרס	1956	212	86	86	42.2	
מצרים	1960	233	86	86	42.9	
מרוקו	1960	275	94	94	44.3	
סונג'סיה	1956	185	100	100	46.6	
ירדן	1961	338	99	99	45.4	
סוריה	1960	342	104	104	46.3	
גרמניה	1961	110	49	49	22.0	
שוודיה	1960	131	51	51	22.0	
צרפת	1962	136	60	60	24.8	
ארה"ב	1960	157	67	67	31.1	
ישראל	1961	190	56	56	36.1	

המקור: ירדן, מפקד האוכלוסין והדיוור 1961, ירדן כרך 1
 ישראל: הל.מ.ס. מפקד האוכלוסין והדיוור 1961

לוח ב' - 13

מדדי תלות במפרנס לפי מחוזות וישובים
עירוניים נבחרים

100 × לא שייכים לכ"ע שייכים לכ"ע	% השייכים לכח עבודה	המחוז
410	19.6	<u>מחוז שכם</u>
325	23.5	העיר שכם
339	22.8	העיר טול-כרם
-		
435	18.7	שאר המחוז
340	22.7	<u>מחוז ירושלים</u>
301	25.0	העיר ירושלים
417	19.3	* העיר בית-לחם
378	20.9	** העיר רמאללה
337	22.9	שאר המחוז
343	22.5	<u>מחוז חברון</u>
403	19.9	העיר חברון
321	23.7	שאר המחוז
361	21.4	<u>סה"כ גדה מערבית</u>
289	25.7	מחוז עמאן
253	28.4	העיר זרקא
332	23.1	שאר המחוז
338	22.9	<u>ירדן</u>
309	24.5	ישובים עירוניים
358	21.8	שאר הארץ
190	34.5	<u>ישראל</u>

* כולל בית ג'אלה ובית סחור

** כולל בירה

מתוך עיון בלוח ב' - 13 נראה כי שיעור ההשתתפות בכח העבודה במחוזות הגדה המערבית נמוך אף מהשיעור הממוצע לירדן, ומכאן שמספר התלויים בכל מפרנס גבוה יותר. מהגדה המערבית היחה הגירה רבה לכיוון עמאן, ומאחר שמהגרים בדרך כלל אנשים בגילי העבודה העיקריים, סביר היה לצפות לשיעורי פעילות כלכלית באוכלוסייה נמוכים מהממוצע בגדה המערבית וגבוהים מהממוצע במחוז עמאן, כפי שאמנם רואים בלוח לעיל. יש לציין כי דבר זה נובע רק מהמבנה הגילי של האוכלוסייה, שכן שיעורי ההשתתפות בכח העבודה במחוזות הגדה המערבית עולים כמעט בכל המחוזות ובכל קבוצות הגיל, פרט לשתי הקבוצות הצעירות, על השיעורים במחוז עמאן (נראה כי שיעורי ההשתתפות בכח עבודה הנמוכים בקבוצות האוכלוסייה הצעירות במחוזות הגדה המערבית קשורים בשיעורי הלמידה הגבוהים יותר הקיימים שם)

2. תעסוקה ואבטלה

מתוך 390 אלף השויכים לכח העבודה בירדן היו למעלה מ-27 אלף, או כ-7% מכח העבודה, מחפשי עבודה. אחוז זה הינו גבוה בהשוואה לאחוז הנחשב כרצוי על מנת לאפשר ניידות כח עבודה, שהוא 3-4 אחוזים בארצות מפותחות. מאחר שמחפשי העבודה או המובטלים, אינם מפרנסים למעשה, הרי שאחוז המפרנסים מכלל האוכלוסייה בהתחשב באבטלה, ירד מ-23 ל-21 ומספר התלויים למאה מפרנסים יגיע ל-371.

נראה כי שיעור האבטלה הניתן כאן אינו מבטא את מלוא ההיקף של כח העבודה הבלתי מנוצל. ניתן להניח שאילו היה ביקוש מספיק לעובדים, היו שיעורי ההשתתפות בכח העבודה גבוהים מאלה שנמצאו.

יש לזכור כי בירדן, שלא כבארצות מפותחות, השתתפות נמוכה בכח העבודה איננה בדרך כלל, תוצאה של רמת חיים גבוהה (בגילים הצעירים - לימודים, ובגילים הגבוהים - רמה גבוהה של תשלומי גמלאות), אלא נובעת מחוסר סיכוי למצוא תעסוקה. נראה איפוא כי אפשר לחשב את רוב הלא שייכים לכח עבודה בגילי העבודה כמובטלים. יש להניח כי בשנים האחרונות שיעורי האבטלה קטנו עקב הגיאומה הכלכלית שפקדה את המשק הירדני ואשר התבטאה בין השאר בגידול שנתי של כ-10% בתוצר הלאומי.

האבטלה היתה גבוהה בעיקר בקרב הגברים. בקרב הנשים הגיע שיעור האבטלה ל-3.2% בלבד, אולם אין ליחס משמעות רבה לנחון זה מאחר שרוב הנשים המועסקות עובדות במשק המשפחה בלבד, ואינן פעילות כלל בשוק העבודה. בגדה המערבית היו שיעורי האבטלה דומים לממוצע בירדן, כאשר במחוז שכס היה השיעור גבוה מהממוצע ובירושלים וחברון נמוך במקצת. בכל המחוזות היו שיעורי האבטלה של נערים בגיל 15 - 19 גבוהים במידה ניכרת מהממוצע.

מספר המועסקים בגדה המערבית ב-1966 הגיע ל-185 אלף, בהנחה של 7% אבטלה.

לוח ב' - 14

אחוז מחפשי עבודה מתוך השייכים לכח העבודה
לפי גיל במחוזות נבחרים

סה"כ	65+	64-60	59-50	49-40	39-30	29-25	24-20	19-15 /	
8.2	(0.9)	2.9	3.6	4.3	4.6	6.1	11.9	23.1	שכס
6.6	1.8	3.7	5.2	4.0	3.3	4.0	8.5	16.6	ירושלים
6.1	(0.8)	(1.7)	(2.1)	2.4	2.4	2.8	7.8	19.0	חברון
6.8	1.2	2.9	3.9	3.6	3.4	4.3	9.0	18.5	כל הגדה
6.5	3.5	5.2	6.6	5.0	3.8	4.1	6.6	13.6	עמאן
7.2	1.5	3.2	4.6	4.4	4.2	4.8	8.7	18.3	ירדן

המקור: מפקד האוכלוסייה והדיוור 1961, ירדן, כרך 2.

לוח ב' - 15

גברים בגיל 15 - 24 לפי סוג הפעילות במחוזות

וערים נבחרות(באחוזים מכלל הגברים באותו גיל
במחוז או בעיר)

מחוז עיר	לומדים בבי"ס	מועסקים	מחפשי עבודה	ללא פעילות
<u>מחוז שכס</u>	27.9	48.9	10.2	13.0
העיר שכס	26.2	55.2	8.5	10.1
העיר טול-כרם	31.8	50.0	7.6	10.6
שאר המחוז	27.8	47.3	10.9	14.0
<u>מחוז ירושלים</u>	24.8	56.0	7.6	11.6
העיר ירושלים	26.1	56.6	6.6	10.7
העיר בית לחם*	32.9	39.4	7.5	20.1
העיר רמאללה**	33.2	48.9	5.4	12.5
שאר המחוז	22.0	59.4	8.3	10.3
<u>מחוז חברון</u>	25.7	57.2	8.7	8.4
העיר חברון	27.2	51.5	11.0	10.3
שאר המחוז	24.9	60.2	7.5	7.4
כל הגדה	26.1	53.4	8.8	11.7
<u>מחוז עמאן</u>	15.4	67.3	7.2	10.1
העיר עמאן	16.6	64.8	7.5	11.0
העיר זרקא	11.3	74.8	6.0	7.9
שאר המחוז	17.3	64.8	7.4	10.5
<u>ירדן</u>	20.9	58.7	8.8	11.6
ישובים עירוניים	20.9	60.4	7.7	11.0
ישובים כפריים	21.0	57.3	9.7	12.0

* כולל בית ג'אלה ובית סחור

** כולל בירה.

המקור: מפקד האוכלוסין והדיור 1961, ירדן, כרך 2.

גם מלוח ב' - 15 לעיל נראה כי אחוז הלומדים בקרב הגברים בגיל 15 - 24 גבוה במחוזות הגדה מאשר בשאר המחוזות של ירדן. לעומת זאת נמוך אחוז המועסקים מהממוצע לירדן. מהנתונים שבידינו קשה לעמוד על הקשר הסיבתי: אם שיעור למידה גבוה מתבטא באחוז תעסוקה נמוך, או שהיעדר מקורות תעסוקה לצעירים הביא להגדלת שיעורי הביקור בבית הספר. על כל פנים, על פי השיעורים הגבוהים של מחפשי עבודה נראה כי השיעורים הנמוכים של השתתפות בכח העבודה בירדן אינם מוסברים על ידי נטייה גוברת לדחיית הכניסה לשוק העבודה כתוצאה מעליית רמת החיים והדרישה להעלאת רמת ההשכלה, אלא מהיעדר מקורות תעסוקה לצעירים ולכן נראה כי גם אותם נערים אשר אינם עוסקים בשום פעילות היו פונים לשוק העבודה אילו היה סיכוי למצוא תעסוקה.

מצב זה נובע במידה רבה מהמבנה הגילי של האוכלוסייה בה גבוה ביותר משקל הצעירים. מקומות התעסוקה הבאים בחשבון לצעירים הנכנסים לשוק העבודה, פרט לעזרה במפעל או במשק המשפחתי, הם כשכירים במפעלים, אולם בירדן רוב התעשייה היא במפעלים קטנים שאינם מעסיקים שכירים, ורוב המפעלים הגדולים המעסיקים שכירים מרוכזים בסביבות עמאן. מאחר שנערים צעירים אינם עוזבים בדרך כלל את ביתם כדי לחפש עבודה, קטנים סיכוייהם למצוא תעסוקה: אחוז השכירים מכלל המועסקים בירדן מגיע ל-60% לעומת 70%-80% ויותר במערב אירופה ובאמריקה. אחוז השכירים בירדן גבוה לעומת ארצות ערב האחרות אך מספר מקומות העבודה לשכירים אינו מספיק כדי לקלוט את כל הצעירים (אחוז השכירים מכלל המועסקים היה במצרים ב-1960 50%, בפרס ב-1956 45%, ראה לוח ב' - 16 להלן).

לוח ב' - 16

המעמד בעבודה של הגברים המועסקים במחוזות
 נבחרים - באחוזים מכלל המועסקים במחוזות

המחוז	מעבידים	עצמאיים	שכירים	בני משפחה
שכם	6.3	37.7	50.1	6.0
ירושלים	2.7	24.4	69.3	3.6
חברון	2.0	40.1	49.6	8.3
כל הגדה	3.8	30.6	58.5	7.1
עמאן	3.9	16.4	75.7	4.0
ירדן	4.0	29.4	59.5	7.2
ישובים עירוניים	3.9	15.2	78.9	2.0
שאר הישובים	4.0	39.3	46.0	10.8

המקור: מפקד האוכלוסין והדיור, ירדן 1961, כרך 2.

מרבית המועסקים בישובים העירוניים הינם שכירים (קרוב ל-80%, בדומה לארצות המפותחות), בעוד שבשאר הארץ רק 46% הם שכירים. במחוזות הגדה המערבית המצב דומה: במחוז ירושלים, שהוא עירוני ברובו, מגיע אחוז העצמאים לכ-70%, לעומת כ-50% במחוזות שכם וחברון*.

* יש לציון כי מאחר ואנשי צבא הוגדרו במפקד כשכירים, ההבדלים בין המחוזות משקפים לא רק הבדלים במצב הסוציו-כלכלי אלא גם מציאותם של מחנות צבא. במחוזות בהם היו מחנות צבא, מספר השכירים שנרשם היה גדול יותר.

3. מבנה התעסוקה לפי ענפים*

במבנה התעסוקה לפי ענפים תופסת החקלאות מקום מרכזי, כמו בכל ארצות
האיזור. אולם ביחס לארצות ערב השכנות, נמוך חלקם של המועסקים בחקלאות בירדן
ומגיע ל-35% בקירוב, לעומת למעלה ממחציה המועסקים בסוריה, מצרים, מרוקו
ותוניסיה.

*מאחר ש-15% מהמועסקים בגדה המערבית לא מסרו על הענף בו הם מועסקים, אין משמעות
רבה לנחוני התפלגות המועסקים לפי ענפים.
**ראה הערה לעיל, ע' 3.

לוח ב' - 17

הגברים המועסקים לפי הענף הכלכלי והמחוז
(באחוזים מכלל המועסקים במחוז)

כל הגדה	סה"כ ירדן	עמאן	חברון	ירושלים	שכם	הענף
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ
37.1	35.5	14.0	44.0	26.0	46.4	קלאיות
						חרושת
						(העשייה)
11.6	10.0	14.4	11.5	11.7	10.0	מכרות
						ומחצבים)
10.4	10.9	12.2	10.6	14.8	7.6	בנייה
						השמל
0.4	0.4	0.7	0.2	0.5	0.3	ומים
8.2	8.4	10.2	8.6	8.3	9.1	מסחר
2.5	3.2	4.1	2.4	3.0	2.4	החבורה
14.6	12.3	15.1	11.1	15.3	11.3	שירותים
15.2	19.3	29.3	11.6	20.4	12.9	לא מוגדר

המקור: מפקד האוכלוסין והדיוור, ירדן 1961.

אחוז המועסקים בחקלאות במחוזות הגדה גבוהה במקצה מהממוצע בירדן ומגיע ל-38% במחוזות שכס וחברון הוא גבוה מהממוצע ובירושלים נמוך ממנו. במחוז ירושלים היה אחוז המועסקים בבנייה גבוה במיוחד וכן אחוז המועסקים בשירותים, בעיקר בשירותי היירות.

4. המועסקים לפי משלחי יד

מבנה התעסוקה לפי משלחי יד דומה באופיו למבנה התעסוקה לפי ענפים. כ-37% מהמועסקים הינם חקלאים. אחוז העובדים בעלי רמה מקצועית גבוהה - אקדמאים, טכנאים ודומיהם - נמוך ביותר - 4.1% ואחוז האמרכלים, מנהלים ופקידים אפסי. אחוז בעלי המלאכה ואומנים גבוה יחסית ומגיע ל-28.7, והוא עולה במידה ניכרת על אחוז המועסקים בענפי החעשייה והבנייה. בעיסוק זה נכללים כל עובדי הכפיים אשר לא ניתן לחכלילם באף אחד מהעיסוקים האחרים. בלוח ב' - 17 לעיל נראה כי חלק ניכר מהמועסקים במקצועות הדורשים רמה גבוהה של התמחות עובדים מחוץ לירדן - כ-17% מבעלי מקצועות חופשיים וטכניים, כ-19% מהמנהלים וכ-18% מהפקידים. מכאן ניתן ללמוד כי הסיבה לאחוז הנמוך של המועסקים במקצועות אלה בירדן הינה חוסר ביקוש ומחסור במקומות עבודה לעובדים ברמה גבוהה במשק הירדני המפגר. עובדים בעלי השכלה, אשר אינם מוצאים תעסוקה בירדן, יוצאים לעבוד בחו"ל, ושולחים כסף למשפחותיהם בירדן. מרבית העובדים בעלי השכלה בירדן, מרוכזים במחוזות ירושלים ועמאן. במחוז ירושלים מרוכזים 23% מבעלי מקצועות חופשיים ואקדמאיים ואחוז דומה מרוכז בעמאן.

התפלגות המועסקים לפי משלה יד, במחוזות הגדה המערבית ובירדן
(באחוזים)

התפלגות המועסקים לפי מקום עבודתם**	התפלגות המועסקים לפי משלה יד*		התפלגות המועסקים במחוזות הגדה המערבית לפי משלה יד		התפלגות המועסקים לפי מקום עבודתם**
	סה"כ	סה"כ	סה"כ	סה"כ	
100.0	16.8	83.2	4.6	9.9	4.1
100.0	10.1	89.9	0.6	0.8	0.6
100.0	19.4	80.6	4.7	11.7	4.1
100.0	18.3	81.1	7.7	18.2	6.8
100.0	1.0	99.0	33.0	4.3	35.4
100.0	0.9	99.1	1.9	0.2	2.0
100.0	11.5	88.5	5.7	8.6	5.5
100.0	10.4	89.6	29.5	39.7	28.7
100.0	8.4	91.6	5.9	6.4	5.9
100.0	0.4	99.6	6.4	0.2	6.9
100.0	7.8	92.2	100.0	100.0	100.0

* משלה יד בתוך מקום

** מקום בתוך משלה יד.

המקור: מפקד האוכלוסין והדיוור, ירדן, 1961

האוכלוסיה והתעסוקה בגדה המערבית כיום
והשפעת הקשרים הכלכליים בין הגדה לבין
ישראל על שוקי העבודה

מספר תושבי הגדה המערבית, להוציא את ירושלים, כיום נאמד ב-660 - 710

אלפי נפשות*.

בזמן המלחמה שוחקה כלכלת הגדה המערבית ומרבית כח העבודה, פרט לחקלאים, מובטל כיום. יש להניח כי עם חידוש הפעילות הכלכלית בגדה יחזרו רוב השייכים לכח העבודה, שנשארו בה, לעיסוקם הקודם. הבעיה העיקרית תהיה בעית עודף היצע של עובדי הבנייה וענפי הלוואי, ויהיה צורך בייזום והפעלת תכניות בנייה ע"י שלטונות הגדה המערבית.

אינטגרציה של משק הגדה המערבית עם המשק הישראלי, תוך מתן אפשרות לניידות חופשית של עובדים עלולה להביא, בטווח הקצר, להגדלת האבטלה בישראל. גם הפרדת המשקים ללא הגבלות על העברה הון עשויה לפגוע ברמת ההשקעות, הנמוכה גם בלאו הכי כיום, בישראל, וכחוצאה מכך גם בתעסוקה.

1. האוכלוסייה

מספר התושבים אשר עזבו את הגדה המערבית כתוצאה מהמלחמה הגיע לפי הערכות שונות, ל-100 - 150 אלפי נפשות. עדיין לא ידוע כמה מהם יחזרו, ויש להתייחס בזהירות רבה לאומדן זה. בתום התקופה, בה הותר לאנשים שעזבו את הגדה לחזור, יהיה צורך לערוך מפקד אוכלוסין.

לאחר איחוד ירושלים הגיע מספר תושבי הגדה המערבית, להוציא את ירושלים

ל-660 - 710 אלפי נפשות.

(*) מאחר שאין עדיין נתונים כמותיים מהימנים על המצב בגדה כיום, יתבסס הדיון בעיקרו על הערכות. במידה שיובאו מספרים, יש לראות בהם סדרי גודל בלבד. עם זאת, נראה כי דיוק רב יותר בנתונים לא יהיה בו כדי לשנות את המסקנות באשר לכיווני ההשפעה של הגורמים שידונו להלן.

בקרב העוזבים היו כ- 50 - 70 אלף פליטים, רובם ממחנות הפליטים ליד יריחו,

אשר נהדקנו כמעט לחלוטין.

2. כח האדם, התעסוקה והאבטלה

כח העבודה מנה בשנת 1966 כ-200 אלף נפשות כ-185 אלף מהם היו מועסקים.

לאחר הקרבות וכתוצאה מאיחוד ירושלים, הגיע, כנראה, מספר השייכים לכח העבודה אשר נותרו

בשטח הגדה המערבית, ל-150 - 160 אלפי נפשות. בהנחה, ששיעור האבטלה בקרב האוכלוסייה

שנשארה בשטח הגדה היה דומה לפני פרוץ הקרבות לזה שהיה קיים באוכלוסייה שעזבה או

שנותקה מהאיזור, היה מספר המועסקים בקרב האוכלוסייה שנשארה 145 - 155 אלפים (*).

אם המטרה היא לא לתת לשיעורי האבטלה לעלות ולשמור על רמת היים דומה לזו שהייתה קיימת

ערב המלחמה, יהיה צורך להבטיח מקורות תעסוקה ל-150 אלפי נפשות בקירוב ברמת הכנסה דומה

לזו שהקיימה לפני המלחמה.

א. התעסוקה בענפים - בסווח הקצר

(1) הקלאות

השפעת המלחמה והשינויים שחלו בעקבותיה במעמדה של הגדה הייתה שונה בענפים

השונים. התעסוקה בענף הקלאות, שהוא הענף החשוב ביותר בגדה המערבית, הן מבחינת

התפוקה והן מבחינת חלקו בתעסוקה, כמעט ולא נפגעה ישירות. רוב החקלאים נשארו בכפריהם

ועל אדמתם ומיד לאחר תום הקרבות חזרו לעבודתם. גם הפסקת הפעילות הכלכלית בענפים האחרים

והתמוטטות המערכת המוניטרית כמעט ולא השפיעו בשלב זה על החקלאות, וזאת בעיקר משום שהעונה

היא עונת איסוף הפרי והחקלאים יכולים להמשיך בעבודתם ללא הזדקקות להון חוזר. המשק

החקלאי הערבי בנוי במידה רבה על אספקה עצמית וחלוי רק במעט במערכת המוניטרית והפיסקלית.

* יתכן שלמעשה אחוז המועסקים מביין העוזבים היה נמוך מאשר הממוצע באוכלוסייה, אך בקרב תושבי ירושלים הוא היה גבוה מהממוצע.

מאידך גיסא, נפגע השוק לתוצרת חקלאיה קשות עקב ניתוק הקשרים עם הגדה המזרחית ועם ארצות ערב השכנות, אליהן הוה מייצא חלק ניכר מתוצרתו - בעיקר פירות, ירקות וגידולי מקשה. השיווק לישוב העירוני בתוך הגדה המערבית פחה במידה לא מבוטלה עקב עזיבת כ-100-150 אלפי תושבים, ניתוק ירושלים ויציאת כוחות הצבא הירדני מהגדה. גם התיירים הרבים, שביקרו בעבר בגדה המערבית, היוו שוק נכבד למוצרי החקלאות של הגדה (לפי אומדן היתה צריכתם שווה לצריכה של 20 אלפי תושבים). לחץ העודפים בשוקי הפירות והירקות מתבטא כבר היום בירידה חריפה במחיריהם.

את בעיה העודפים בשנה זו מנסה משרד החקלאות לפתור ע"י רכישתם במחירי מינימום ושיווקם ליצוא או לעיבוד תעשייתי, לפליטים, לעזה ולצה"ל. הבעיה העיקרית של החקלאים בטווח הקצר איננה איפוא תעסוקה אלא ירידה בהכנסות.

(2) תעשייה

כל ענפי המשק, פרט לחקלאות, נפגעו קשה מהמלחמה, אך ניתן יהיה, כנראה, לשקמם בקלות יחסית בזמן לא רב.

ענף התעשייה שוחק לחלוטין ורובו עדיין לא חזר לפעילות. דבר זה אינו מפתיע מאחר שבתעשייה, שלא כחקלאות, מחזור היצור הינו קצר ביותר והיא תלויה יותר בשוק. מאורעות המלחמה ותוצאותיה, הניתוק מהגדה המזרחית, שיבוש קשרי התחבורה בתוך הגדה המערבית, ובמידת מה גם הניתוק מארצות ערב האחרות וכן ירידת ההכנסות של תושבי הגדה המערבית, גרמו להצטברות מלאי במפעלי התעשייה.

הירידה במכירות, ובעיקר איבוד הנכסים הנזילים, אשר היו מופקדים רובם בבנקים בעמאן, גרמו למחסור חמור בהון חוזר ולהפסקת היצור. הניתוק מהגדה המזרחית ומארצות ערב גרם גם לניתוק ממקורות האספקה של חלק מחומרי הגלם.

אם כי התעשייה בגדה המערבית עדיין משוחקת ברובה, נראה כי ניתן יהיה להפעילה ברמה הקודמת עם החזרת ההיים הכלכליים למסלולם התקין. איבוד שווקי היצוא לא יגרום לפגיעה חמורה בתעשייה מאחר שגם בעבר הסתכם היצוא בסכום קטן יחסית - 0.8 מיליון דינר ב-1965 - שהם כ-8% מסך הייצור התעשייתי, אשר רובו שווק בגדה המזרחית ובארצות ערב. נראה כי לא יהיה קושי למצוא למוצרים אלה שווקים אלטרנטיביים.

גם הניתוק ממקורות חומרי הגלם אינו מהווה קושי מאחר שכמעט אח כל חומרי הגלם אשר סופקו בעבר מארצות ערב או מהגדה המזרחית, יכול המשק הישראלי לספק ללא השקעה נוספות וברמה המיכות הדומה לקיימת ביצוא אחר כיום.

מכלל המועסקים בתעשייה לפני פרוץ הקרבות נשארו כיום בשטח הגדה המערבית כ-15 אלף אנשים וניתן יהיה למצוא לכולם העסוקה בתעשייה בגדה חוץ השנה הקרובה.

(3) בנייה

לפני פרוץ הקרבות העסיק ענף הבנייה כ-25 אלף איש. כיום נשארו בשטח

הגדה המערבית כ-20 אלף עובדי בניין.

תנועת הבנייה שוחקה גם היא עם פרוץ הקרבות ועדיין לא חודשה. הגורמים לכך

הם בעיקר אי הודאות בקשר לעתיד ומחסור באשראי והון חוזר. ללא יזום וביצוע של חכניות

בנייה ע"י שלטונות הגדה אין להניח כי בעתיד הקרוב תחזור הבנייה לממדיה הקודמים.

לגבי הבנייה שאיננה למגורים כוונת שלטונות הגדה לבצע חלק מעבודות פיתוח הכבישים לפי התכניות המקוריות של ירדן באמצעות פועלים ירדנים וכן לבצע עבודות אחזקה בכבישים הקיימים; עבודות אלה יעסיקו כ-1,500 פועלים עד סוף השנה. כמו כן תושלם בניית מבני ציבור אשר נשארו בשלבי עבודה עם פרוץ הקרבות. היקף עבודות אלה יהיה מצומצם.

כאמצעי נוסף להקלת האבטלה בענף הבניין מוצע על ידינו לבנות כ-4,000-5,000 יחידות דיור לאוכלוסייה נזקקת, פעולה העשויה להעסיק כ-8,000 עובדים (ראה פרק הבנייה).

(4) החבורה והובלה

הפעילות בענף זה מותנית במידה רבה בפעילותם של יתר ענפי המשק. כיום צדיין אין פעילות הענף ניכרת, אך הוא יתאושש במידה שהפעילות הכלכלית בגדה המערבית תחזור לרמתה הקודמת. מכלל המועסקים בענף נשארו כיום בשטח הגדה כשלושת אלפים איש. ניתן יהיה לספק לרובם תעסוקה בתנאי שהחבורה הצבורית הופעל ע"י עובדים מקומיים.

(5) שירותים ומסחר

ערב המלחמה הגיע מספר המועסקים בענפי השירותים ל-26 אלף בקירוב. ביניהם כ-7,000 עובדי חינוך. כ-1,500 עובדי בריאות ולמעלה מאלף עובדים בשירותי חיירות וק"ט. השאר היו בעיקר עובדי הסקטור הציבורי - ממשלה ורשויות מקומיות - ועובדים בשירותים אישיים, שירותים עסקיים וכד". מבין המועסקים בשירותים נשארו כיום בשטח הגדה המערבית כ-20 אלף איש. רוב השירותים חדלו לפעול בחקופת המלחמה אך עתה הם מתחילים להתאושש. מרבית השירותים הציבוריים הופעלו כבר ע"י הממשל הצבאי ואלה שעדיין אינם פועלים, יופעלו בקרוב אם כי אולי לא במלוא היקפם הקודם. כן הופעלו שירותי הבריאות במידה שהציוד לא נפגע יחר על המידה וסגל העובדים לא עזב. נעשים סידורים להפעלה החקינה של שירותי החינוך עם סיומה של חופשת הקיץ.

יחר השירותים, פרט לשירותי התיירות והקיס, תלויים במידה רבה ברמת

הפעילות הכלכלית בכללה.

לגבי שירותי התיירות נוצרו מספר בעיות בעקבות ניתוק הגדה המערבית מארצות ערב ומירושלים. בעבר היו שני שלישים מהתיירים שבקרו בגדה (כולל ירושלים) מוסלמים. למעשה השפעה גורם זה הרבה יותר קטנה מאחר שרוב התיירים היו עולי רגל, שהכנסתם נמוכה והם נהגו בדרך כלל להתארח אצל קרובי משפחה או באכסניות זולות ביותר. הוצאותיהם היו קטנות ויש להניח שצרכו בעיקר מזון ולא שירותים.

לגבי התיירות שלא מארצות ערב, אין סיבה להניח שהיא תקטן ויתכן שאף הגדל בשנים הבאות, בעיקר תיירות יהודית. רוב התיירים הנוצריים שבקרו בגדה המערבית בעבר נהגו ללון בירושלים המזרחית ומשם לצאת לסיורים ביהר המקומות. מכאן שגם מרבית המועסקים בשירותי התיירות היו תושבי ירושלים. ניתוק ירושלים מהגדה המערבית עשוי להכביד על אותם מועסקים שגרו באיזורים שהם כיום מחוץ לתחומי ירושלים ועבדו או שוקו תוצרתם בירושלים. בעיה זו נוגעת גם למועסקים בענפים אחרים ויהיה צורך לתת עליה את הדעת.

ענף הקיס נפגע קשה הן בגלל המצב הכסחוני והן משום שהיה מבוסס במידה רבה על שכבה עשירים מארצות הנפט הערביות. מספר המועסקים במסחר ופיננסים היה בשנים האחרונות כ-15 אלף איש. כיום נשארו בשטח הגדה המערבית כ-12 אלף. כנראה שרובם סוחרים, זבנים ורוכלים. בתקופת המלחמה היו כל החנויות סגורות, אך כיום הן נפתחו ברובן. המסחר המקומי אמנם לא חזר עדיין לרמתו הקודמת אך המסחר עם הישראלים פורה. בעתיד הקרוב יעמדו חלק מהסוחרים בפני בעיות של חידוש המלאי בגלל ניתוקם ממקורות האספקה הרגילים, אך יש להניח כי עם הסדרת בעית המטבע המקומי וכן בעיות סחר החוץ של הגדה המערבית, יחזרו חיי המסחר לפעולתם התקינה.

(ב) ההשפעות בטווח הבינוני וארוך

לגבי השפעות בטווח הבינוני והארוך נדון בשהי צורות אלטרנטיביות של קשרים בין המשק הישראלי לבין משק הגדה המערבית: (1) אינטגרציה מלאה של המשקים ללא כל הגבלות על ניידות של מוצרים ושל גורמי יצור-הון ועובדים* (2) הגדה המערבית כמשק נפרד, המקיים קשרי מסחר עם ישראל.

(1) אינטגרציה מלאה

במקרה שהוסרנה המגבלות על ניידות העובדים בין השטחים המוחזקים ע"י צה"ל ושאר שטחי המדינה, יש לצפות לזרימה גדולה של עובדים בלתי מקצועיים מהגדה המערבית למשק הישראלי. רמת החיים של העובדים בגדה המערבית נמוכה בהרבה מרמת החיים של השכירים בישראל. עובד שכיר בחקלאות בגדה המערבית, השכר כחצי דינר ליום, ויש להניח כי תוך זמן קצר יידאקו הפועלים היהודים מעבודות פשוטות כגון חקלאות ובניה. תהליך זה עשוי להביא לעלייה ניכרת ברמת החיים של העובדים הערבים מן הגדה המערבית, אך יביא לאבטלה בין העובדים היהודיים בענפים אלה וללחץ חריף לירידת השכר ורמת החיים שלהם. ייפגעו במיוחד העובדים בענף הבניה, אשר מצב התעסוקה בו חמור גם בלאו הכי.

לגבי חקלאות יתכן שתהיה בזמן הארוך התמחות של הגדה המערבית

במספר מוצרים בהם יש לה יתרון, והיקף ענפים אלה בישראל יצטמצם. אך יש להניח כי גם בענפי החקלאות אשר ימשיכו להתקיים בישראל, ידחקו השכירים מהגדה במשך הזמן את העובדים הישראליים.

תהליך דומה צפוי גם בענף התעשייה.

* לגבי ניידות עובדים תחולנה אותן ההגבלות הנובעות מחוק שירות התעסוקה.

המלחמה האחרונה מצאה את המשק הישראלי בעיצומה של נסיגה כלכלית בה רמת

האבטלה הגיעה לממדים ניכרים. לפי שעה אין סימנים ברורים להתאוששות ומגמת הירידה

התלולה בהשקעות, לה היינו עדים בשנתיים האחרונות, נמשכה.

כמצב זה כניסה של עובדים ברמה שכר נמוכה לשוק העבודה הישראלי, עשויה אולי

למשוך כמות מסוימת של השקעות הון אך אין להניח כי הן תאפשרנה העסקתו של כוח

העבודה הקיים במשק הישראלי בתוספת כוח האדם מהגדה המערבית, מבלי להביא לירידה ניכרת

ברמת ההכנסה של העובדים הישראלים.

אם יתכן ובטווח הארוך תאפשר אינטגרציה כלכלית מלאה עליה ברמת החיים של

המשק המאוחד כולו, כתוצאה מאפשרות גדולה יותר של התמחות, לעומת המצב של שני משקים

נפרדים, על מנת למנוע זעזועים וירידה ברמת החיים של קבוצות עובדים במשק הישראלי,

רצוי שתהליך האינטגרציה יהיה הדרגתי ויתבצע במשך זמן רב.

(2) הגדה כמשק נפרד המקיים קשרי מסחר עם ישראל

ההבדל העיקרי בין אלטרנטיבה זאת לבין אינטגרציה מלאה היא שלא תאפשר

ניידות חופשית של עובדים בין שני המשקים. שיווק של מוצרים מהגדה

המערבית בישראל, ישמש תחליף לתנועת העובדים. התחרות של התוצרת החקלאית מהגדה עלולה לדחוק

את רגלי החקלאות הישראלית מכמה גידולים בחקלאות, כגון ירקות ופירות נשירים (ראה פרק החקלאות).

דבר זה עלול לצמצם את אפשרויות התעסוקה בחקלאות לתושבי ישראל. קיומו של פוטנציאל גדול של

כח עבודה בעל הכנסה נמוכה בשטח הגדה יאפשר ויעשה לכדאי את הרחבת הייצור שם של אותם המוצרים

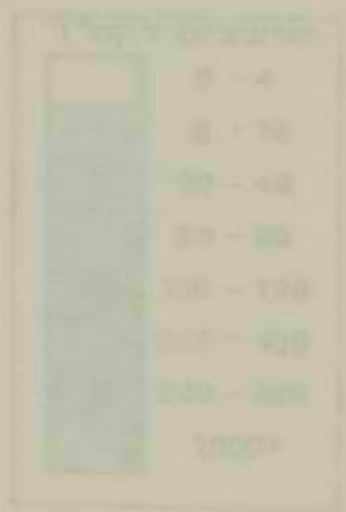
הדורשים עבודה בלתי מקצועית רבה - במידה שאפשר יהיה לשווק אותם בשוק הישראלי. כמו-כן עשוי

הדבר למשוך השקעות לענפי העשייה מסוימים עתירי עבודה פשוטה, אך זה עלול לפגוע בהשקעות בישראל,

הנמוכות גם בלאו הכי כיום, וכתוצאה מכך גם בתעסוקה.

צפיפות האוכלוסייה

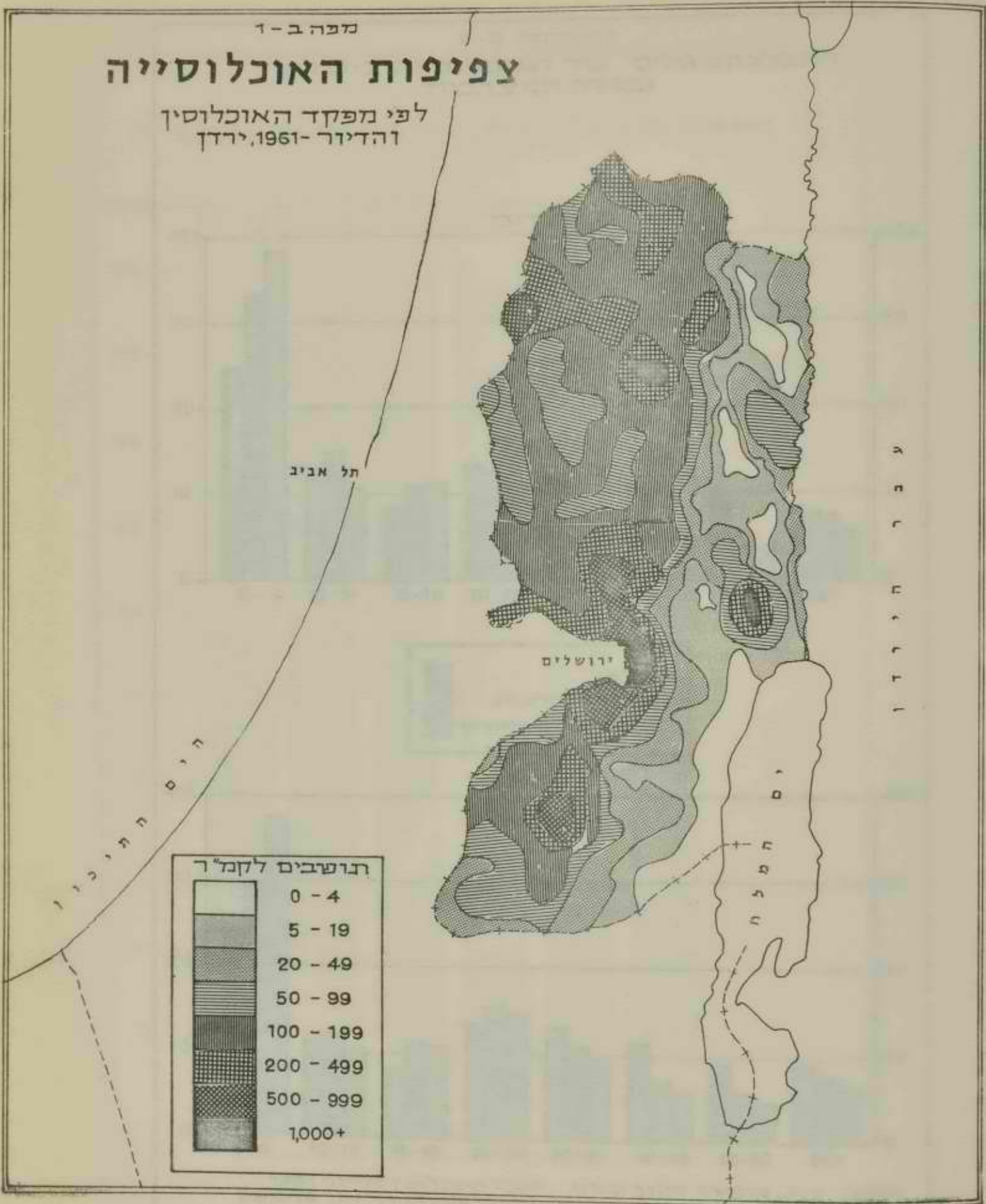
קיומו של איזור הגדה כמשק גפרד, ללא ניידות חופשית של כוח אדם, יחד עם הגבלות על המסחר של מוצרים ומדיניות של מחירים, מכסים ומכסות ייצור, ימנע כמה מהתוצאות של אינטגרציה מידית בין שני המשקים ויאפשר תכנון של ההליך התאמה הדדי במבנה שני המשקים כאחד.

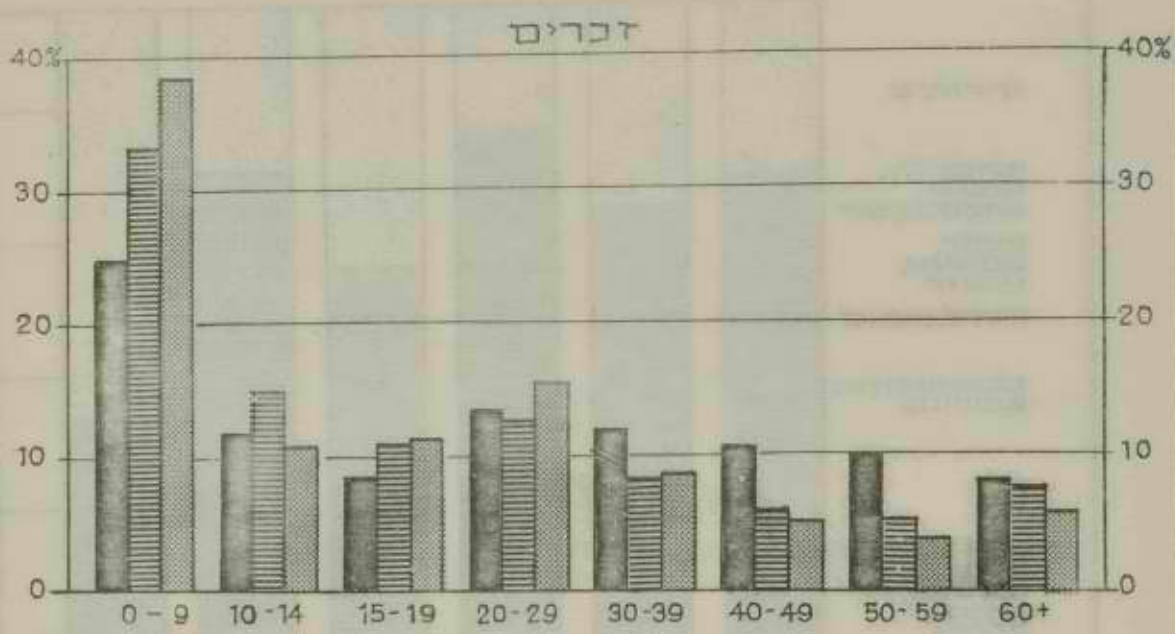
מפה ב-1

צפיפות האוכלוסייה

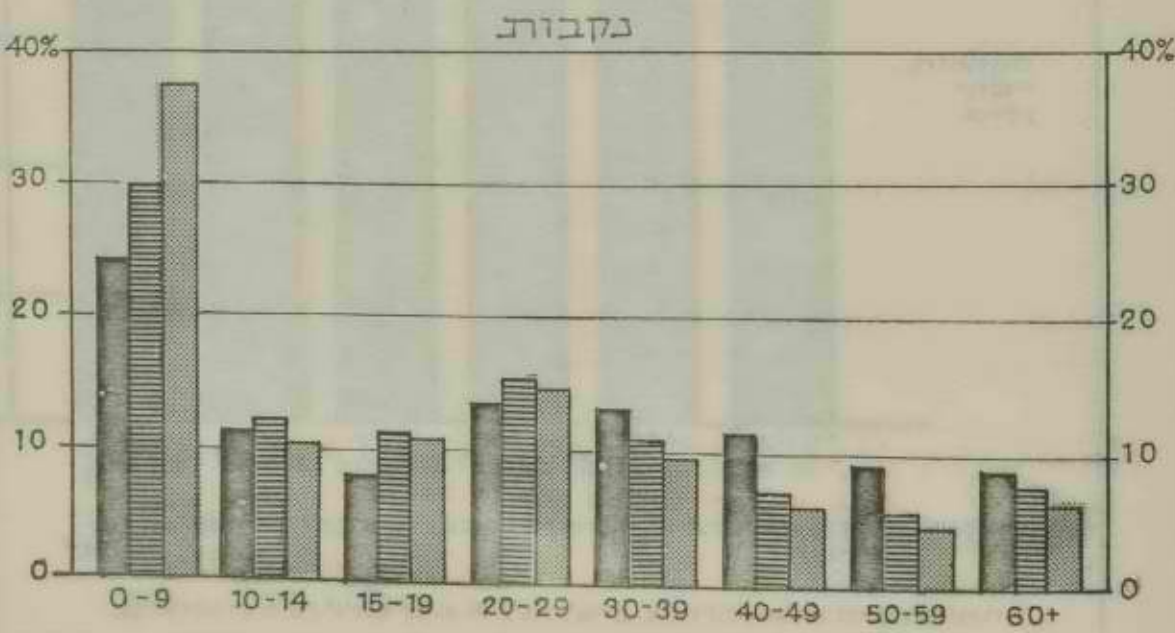
לפי מפקד האוכלוסין
והדיר-1961, ירדן

דיאגרמה ב-2
 התפלגות גילים של האוכלוסייה בישראל
 ובגדה המערבית

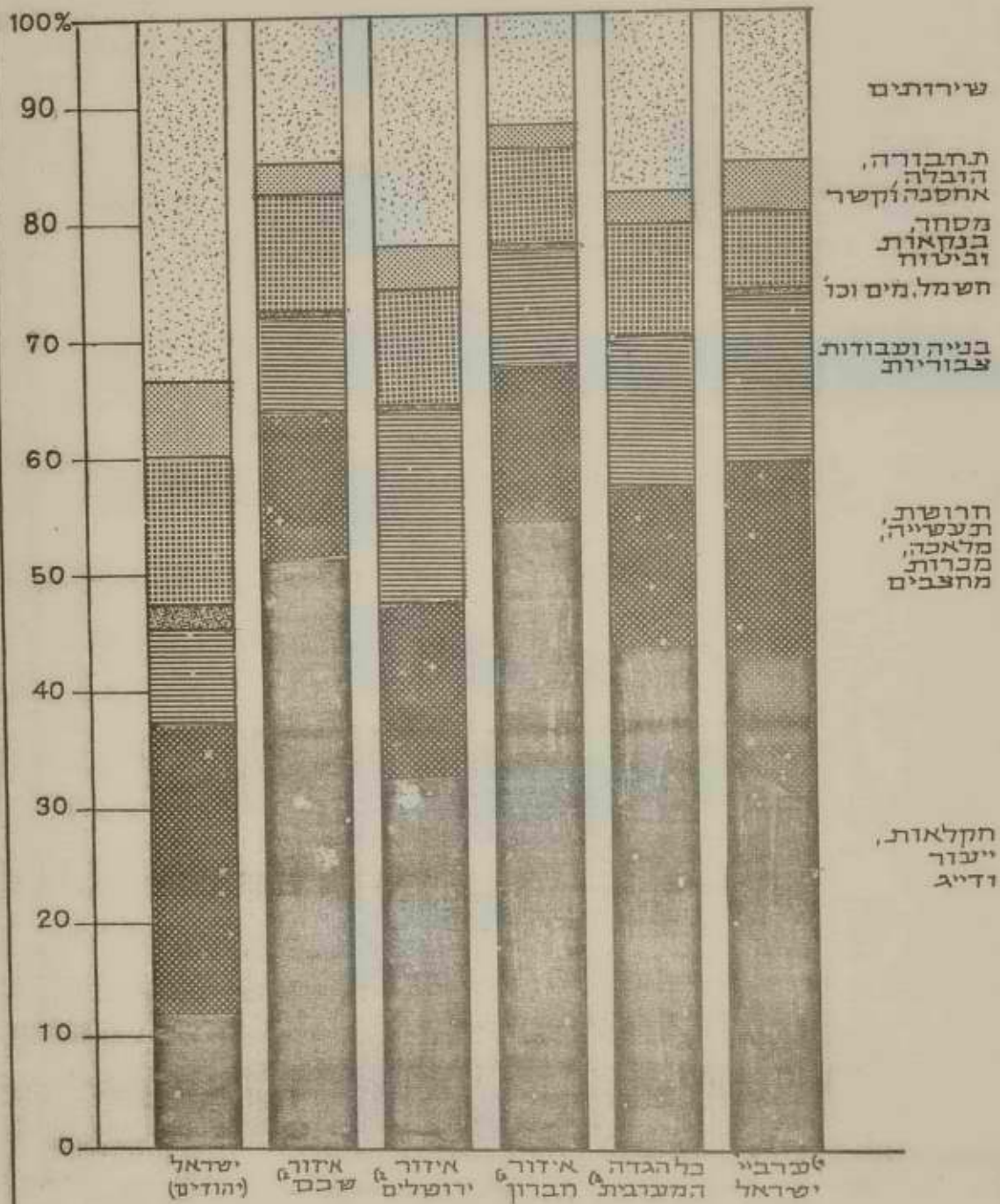

ישראל
 הגדה המערבית
 השקטור הערבי בישראל

המקור: ירדן, מחושב מתוך נתוני מפקד האוכלוסין והדיור 1961
 ישראל, הל.מ.ס. שנתי 1962, מפקד האוכלוסין והדיור פרסום 9

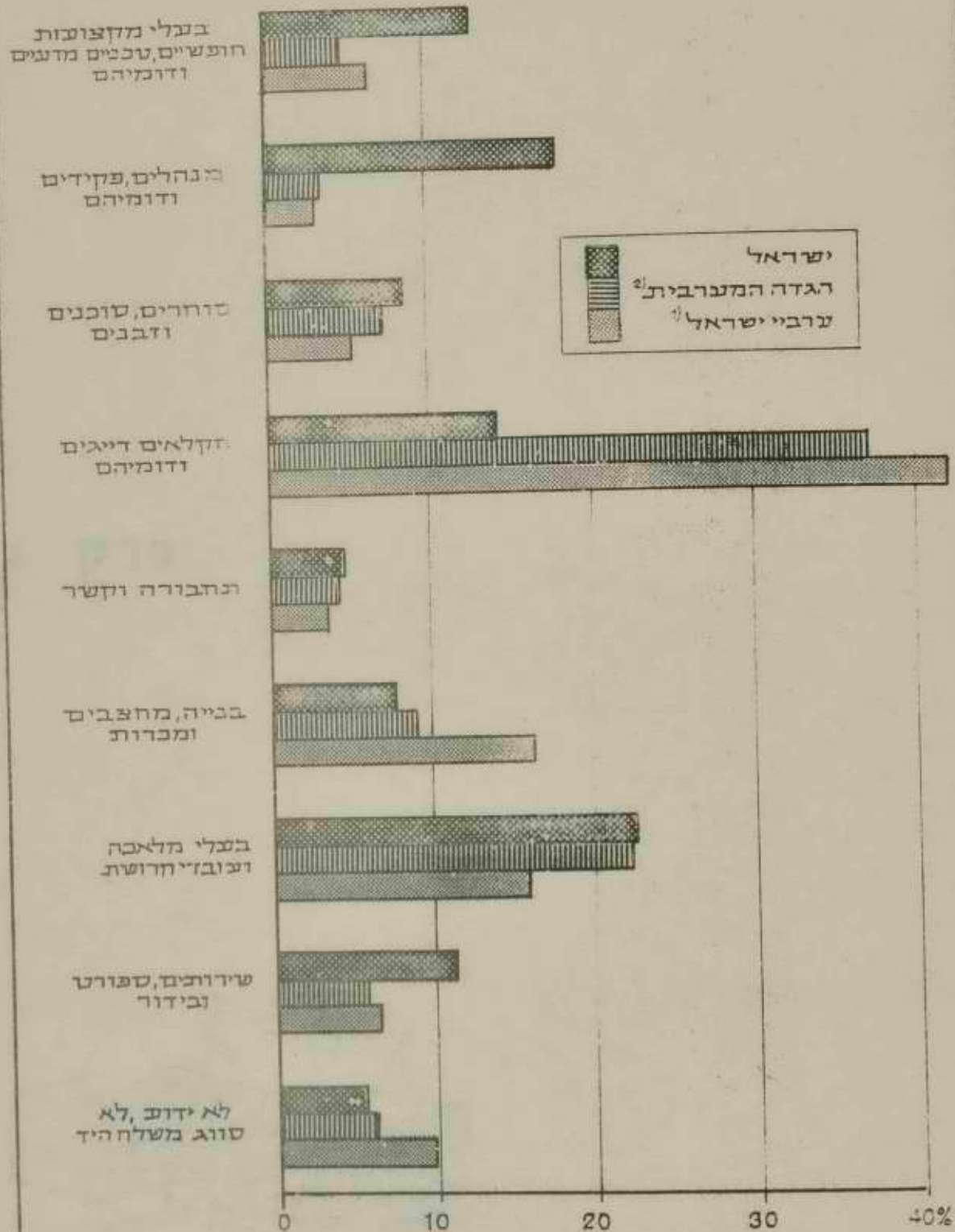
התפלגות המועסקים, לפי ענפים (אחודים) 1961

המקור: הגדה המערבית - מפקד האוכלוסין והדיור 1961 - ירדן
 ישראל - ישראל

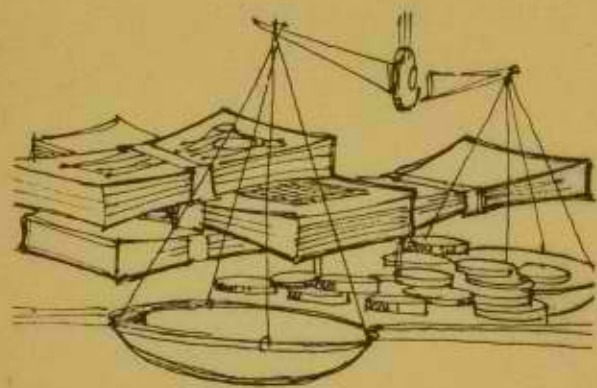
(*) האוכלוסייה הלא-יהודית בישראל. (א) אינו כולל תושבי אוהלים.

המועסקים לפי משלח ידם

(1) לא יהודים
(2) לא כולל את תושבי האוהלים

פרק ג'

מאזן התשלומים

*

א. כללי

יצוא הסחורות מהגדה המערבית הגיע ב-1966 ל-4.3 מיליוני דינרים.

היקף יצוא הסחורות של הגדה המערבית, למעט היצוא לגדה המזרחית, היה למעלה מ-2 מיליוני דינרים, לעומת כ-12.5 מיליוני דינרים בירדן כולה דהיינו, הגדה המערבית יצאה כ-18 אחוזים מסך היצוא של ירדן כולה. היצוא מהגדה המערבית למזרחית הגיע בשנת 1966 לכשני מיליוני דינרים והיווה כ-47 אחוזים מסך היצוא של משק הגדה המערבית.

יבוא הסחורות לגדה המערבית היה ב-1966 למעלה מ-24 מיליוני דינרים.

מחוץ זה כ-4.3 מיליוני דינרים, שהם כ-17 אחוזים מסך היבוא של הגדה המערבית, יובאו מהגדה המזרחית ויתרת היבוא, בסך 20 מיליוני דינרים, יובאה מחוץ לירדן. לירדן כולה יובאו ב-1966 סחורות בערך של כ-66 מיליוני דינרים. חלקה של הגדה המערבית ביבוא זה הגיע לכך ל-30 אחוזים.

הגירעון המסחרי של הגדה המערבית ב-1966 היה כ-20 מיליוני דינרים, לעומת

כ-53 מיליוני דינרים במשק הירדני כולו. בעסקות הגדה המערבית עם הגדה המזרחית היה הגירעון כשני מיליוני דינרים ואילו בעסקות עם כל העולם מחוץ לירדן הגיע עודף היבוא בחשבון המסחרי לכ-18 מיליוני דינרים. כנראה שעודף יבוא הסחורות במשק הגדה גדל בשנים האחרונות, בעיקר כתוצאה מהגידול המהיר יותר ביבוא.

* מערכת הקשרים הכלכליים הבין לאומיים של הגדה המערבית נבחנה כאן כיחידה נפרדת מהמשק הירדני. כתוצאה מכך נוסף קימד חדש לקשרים הבין לאומיים של הגדה, דהיינו, הקשרים עם הגדה המזרחית אשר לצורך מאזן התשלומים יחשבו כקשרים בין לאומיים רגילים. ההפרדה בין איזור ירושלים והגדה המערבית נעשתה רק לגבי מאזן התשלומים כולו. הלוחות המופיעים בגוף הפרק כוללים את איזור ירושלים הן ביבוא והן ביצוא.

לוח ג' - 1

מאזן החשומים הבין לאומיים של הגדה המערבית
כולל איזור ירושלים, וירדן כולה* - 1966
 (במיליוני דינרים)

<u>ממלכת ירדן</u>	<u>הגדה המערבית</u>	<u>א. החשבון השוטף</u>
		<u>1. יצוא סחורות</u>
	2.0	לגדה המזרחית
12.5	<u>2.3</u>	אל מחוץ לירדן
	4.3	סך הכול יצוא סחורות
		<u>2. יבוא סחורות</u>
	4.3	מהגדה המזרחית
65.8	<u>20.0</u>	מחוץ לירדן
	24.3	סך הכול יבוא סחורות
53.3	20.0	<u>3. גידעון מסחרי</u>
		<u>4. יצוא שירותים (נסו)</u>
	1.0	לגדה המזרחית
22.3	<u>16.0</u>	אל מחוץ לירדן
	17.0	סך הכול יצוא שירותים
31.0	3.0	<u>5. הגירעון השוטף</u>
		<u>ב. יבוא הון והעברות חד-צדדיות (נסו)</u>
3.7	2.0	1. העברות פרטים
-	6.0	2. ממשלת ירדן
5.5	4.0	3. סו"ת וסוכנויות או"מ
<u>29.8</u>	-	4. אחרים
39.0	12.0	סך הכול יבוא הון
-8.0	-9.0	<u>ג. צבירת יתרות, טעויות והשמטות**</u>

* נתוני מאזן החשומים של הגדה המערבית אינם ברי השוואה עם נתוני מאזן החשומים הירדני היות ונכללים כאן זרמי החשומים והתקבולים בין הגדה המזרחית למערבית שנחשבו קודם לכן לפנימיים בלבד, לכן לא נרשמו יכלל במאזן החשומים של ממלכת ירדן. הנחונים להשוואה הם אלה העוסקים ביבוא וביצוא של ירדן כולה עם נתוני היבוא והיצוא מהגדה אל מחוץ לירדן.

** ההשוואה בין נתוני צבירת היתרות בירדן כולה ובגדה המערבית אינם ברי השוואה בגלל ההבדל בהגדרת היתרות בשני המקרים.

מקור: לגדה המערבית - אומדני הרשות לתכנון כלכלי.
 לירדן - דין וחשבון הבנק המרכזי של ירדן, 1966.

ההליך זה מוסבר בעליית הביקוש לנכסי חצרות מיבוא, בעיקר לסיפוק צורכי החיירות ושכבות האוכלוסייה בעלות הכנסה גבוהה יותר, וכן מהביקוש לתשומות יבוא ונכסי השקעה שמשק הגדה, הדל באוצרות טבעיים, זקוק להם.

עודף היבוא על יצוא של סחורות בגדה המערבית כמו בירדן כולה, מחקזז בחלקו הגדול על ידי עודף היצוא בשירותים. יצוא השירותים, (נסו), מהגדה המערבית שכלל בעיקר הכנסות מגורמי ייצור בחו"ל כ-7 מיליארדי דנרים, ויצוא שירותי תיירות * כ-7 מיליוני דנרים, הגיע ב-1966 לכ-17.0 מיליוני דנרים. כחוצאה מכך הצטמצם עודף היבוא בחשבון השוטף עד ל-3 מיליוני דנרים בקירוב. העודף בחשבון השירותים של הגדה מימן כ-85 אחוזים מעודף היבוא של סחורות. בירדן כולה, מימן עודף יצוא השירותים, שהיה כ-22 מיליוני דנרים, כ-42 אחוזים מעודף יבוא הסחורות. כ-16 מיליוני דנרים מחוץ עודף יצוא השירותים של ירדן כולה מקורם בגדה המערבית. בעסקותיה הבין לאומיות של הגדה מחוץ לירדן הגיע הגירעון למיליון דנרים בקירוב, בירדן כולה ** היה עודף היבוא של סחורות ושירותים כ-31 מיליוני דנרים.

הסכום הכולל של העברות הון אל משק הגדה היה ב-1966 כ-12 מיליוני דנרים. סכום זה כולל העברות של 6.0 מיליוני דנרים מממשלת ירדן למימון הוצאותיה *** בגדה המערבית וכן העברות של סס"ת וסוכנויות או"מ אחרות. אל הגדה המערבית הועברו מחוץ לירדן כ-6 מיליוני דנרים.

* יצוא השירותים כולל את התקבולים ממכירת שירותי תיירות שמקורם באיזור ירושלים, בהיקף של כ-5-6 מיליוני דנרים.

** הנחון על הגירעון השוטף של ירדן בר השוואה עם הגירעון השוטף של הגדה המערבית בעסקותיה מחוץ לירדן בלבד (5.2 מיליוני דנרים).

*** הסכום המופיע הוא בניכוי תקבולי ממשלת ירדן בגדה המערבית.

יבוא ההון לירדן כולה הסתכם ב-1966 בכ-30 מיליוני דינרים. סכום ההעברות

החד-צדדיות הגיע עד לכ-34 מיליוני דינרים ואילו חנוקות ההון האחרות הסתכמו ביצוא הון של 4.0 מיליוני דינרים בקירוב. מחוץ יבא הסקטור הלא מוניטרי כ-5 מיליוני דינרים ואילו נכסי הסקטור המוניטרי גדלו ב-9 מיליוני דינרים בקירוב.

למשק הגדה המערבית יתרון יחסי על הגדה המזרחית ביצור ועיבוד חקלאי. הנסיחן לפתח במשק כזה תעשייה קלה מודרנית ומלאכה יצרו, בהיעדר תשומות מקומיות, תלוה ביבוא תשומות רבות מחו"ל. מאידך גיסא, גרמה נחשלותם היחסית של התעשייה ומבנה הצריכה לעידוד יבואם של מוצרים תעשייתיים.

ג. היצוא

1. יצוא סחורות

יצוא הסחורות מהגדה המערבית הגיע בשנת 1966 לכ-4.3 מיליוני דינרים.

לוח ג' - 2

היצוא של הגדה המערבית לפי ענפי המקור, 1966

באחוזים		אלפי דינרים	חקלאות
	52.2	1,750	אל מחוץ לירדן
	47.8	1,600	לגדה המזרחית
77.9	100.0	3,350	סך הכול
			תעשייה
	57.9	550	אל מחוץ לירדן
	42.1	400	לגדה המזרחית
22.1	100.0	950	סך הכול
100.0		4,300	סך הכול יצוא מהגדה המערבית

המקור: אומדני הרשוח לחכנון כלכלי. מחוץ יצוא זה היווה היצוא החקלאי כולו ב-78 אחוזים והגיע לכ-3.3 מיליוני דינרים. היצוא התעשייתי של הגדה הגיע לכ-950 אלף דינרים בלבד והיווה חמישית מסך יצוא הגדה.

יצוא הגדה המערבית (כולל יצוא לגדה המזרחית) מהווה כשמונה אחוזים מסך התוצר הגולמי בגדה. בתעשייה מהווה היצוא כ-9 אחוזים בלבד מסך יעודי התפוקה ואילו בחקלאות 19.5 אחוזים.

בישראל היה חלקו של היצוא התעשייתי ב-1966 כ-19 אחוזים מסך תפוקת הענף ואילו בחקלאות הגיע חלק היצוא בסך התפוקה של אותה שנה לכ-19 אחוזים. חלקו של היצוא מסך התפוקה במשק הגדה קטן יחסית למשק הישראלי. משקלו של היצוא התעשייתי קטן ואילו לגבי החקלאות דומה המצב למצב בישראל. חוסר היכולת ליצא מוצרי תעשייה בהיקף גדול יותר, מקורו בממדיה המצומצמים ומגוון המוצרים הרחב הגורמים להקטנת כושר תחרותה בשווקים העולמיים. אופיה המסורתי של התעשייה משפיע אף הוא על חוסר יכולתה ליצא. כמה מהמפעלים החדשים אינם מייצרים מוצרים ברי-תחרות בשוק העולמי. הפניית חלק ניכר מתפוקת ענף החקלאות וענף התעשייה לשוק המקומי פירושה שניחוח הגדה משוקיה הקודמים יפגע רק באופן חלקי ברמת הפעילות הכלכלית.

עיקר היצוא של הגדה המערבית למזרחית היה ב-1966 של מוצרים חקלאיים.

ב-1966 היה היצוא החקלאי לגדה המזרחית כ-1.6 מיליוני דינרים המהויים כ-37 אחוזים מסך היצוא של הגדה וכ-48 אחוזים מסך היצוא החקלאי מהגדה.

מנצרי היצוא החקלאי העיקריים היו (ראה לוח ג' - 3): אבטיחים ומילונגים -

480 אלפי דינרים, הדורים - 530 אלפי דינרים וענבים כרבע מיליון דינרים. היצוא

מהגדה המערבית לגדה המזרחית כלל ב-1966 מיגוון רב של מוצרים תעשייתיים בהיקף

כולל של כ-400 אלפי דינרים בלבד.

יצוא מוצרים עיקריים מהגדה המערבית לגדה המזרחית 1966

מוצרים	באלפי דינרים	באחוזים	אחוז מצטבר
אבטיחים ומילונים	480.0	24.0	24.0
הדרים	429.0	21.4	45.4
מוצרי העשייה שונים	400.0	20.0	65.4
ענבים	240.0	12.0	77.4
מלפפונים	215.0	10.7	88.1
ירקות שונים	160.0	8.0	90.1
תאנים	76.0	3.8	99.9
גלעיניים	2.5	0.1	100.0
סך כול היצוא	2,002.5	100.0	

המקור: אומדני הרשות להכנון כלכלי.

היצוא של הגדה אל מחוץ לירדן הגיע ב-1966 ל-2.3 מיליוני דינרים בקירוב,

שהם כ-53 אחוזים מסך היצוא. מתוך סכום זה היוו המוצרים החקלאיים את החלק העיקרי - כ-80 אחוזים. ביצוא החקלאי בלט חלקם של אבטיחים ומילונים - 520 אלפי דינרים, עגבניות - 280 אלפי דינרים וירקות שונים בסך כולל של 300 אלפי דינרים.

ביצוא התעשייתי אל מחוץ לירדן, אשר הגיע ב-1966 לכ-550 אלפי דינרים

בלבד, ניתן להבחין באותן חכונות אשר אפיינו את היצוא לגדה המזרחית, דהיינו, היקף מצומצם ומספר מוצרים רב. המוצרים הבולטים יותר ביצוא התעשייתי היו סיגריות - 150 אלפי דינרים, מוצרי פלסטיק וחפצי חן - כ-70 אלפי דינרים כל אחד. (ראה לוח

יצוא מוצרים עיקריים מהגדה המערבית אל מחוץ לירדן

מספר	באחוזים	באלפי דינרים	
22.6	22.6	520.0	אבטיחים ומילונים
35.6	13.0	300.0	ירקות שונים
47.8	12.2	280.0	עגבניות
54.3	6.5	150.0	סיגריות
60.3	6.0	138.0	הדרים
63.5	3.2	74.0	מלפפונים
66.5	3.0	70.0	מוצרי פלסטיק
69.5	3.0	70.0	חפצי חן
71.5	2.0	47.0	גלעיניים
73.3	1.8	42.0	חפחי אדמה
74.8	1.5	35.0	סבון ומוצריו
75.9	1.1	25.0	צמר עיזים
77.0	1.1	25.0	ענבים
78.1	1.1	25.0	שקדים
79.0	0.9	20.0	סובין, כוספה ומוצריהן
79.8	0.8	19.0	הלבשה
80.5	0.7	16.0	עור כבש
81.2	0.7	16.0	זיתים
81.9	0.7	15.0	מוצרי עור
82.3	0.4	9.0	חאנים
100.0	17.7	404.0	יתר המוצרים
	100.0	2,300.0	סך כל היצוא

המקור: אומדני הרשות לתכנון כלכלי.

חמשת המוצרים המיוצאים בהיקף גדול יותר ממשק הגדה היוו כ-60 אחוזים מסך תקבולי הגדה מיצוא סחורות בכלל. בישראל, לעומת זאת, הגיע חלקם של חמשת המוצרים הגדולים ביותר, כולל יהלומים*, לכ-67 אחוזים. מבנה זה של תקבולי היצוא בגדה המערבית מחזק את הטענה, הרווחה במשק הישראלי, על מיעוטן של העשיות יצוא ספציפיות בקנה מידה רחב, ותלותם של תקבולי מטבע חוץ למשק ביצוא של מספר מוצרים קטן, יחסית.

כ-98 אחוזים מסך היצוא של הגדה אל מחוץ לירדן, שהם כ-2.2 מיליוני דינרים, הופנה לארצות ערביות. השאר, בסכום כולל של 50 אלפי דינרים בלבד, הופנו לארה"ב ומערב אירופה. המבנה הגיאוגרפי של היצוא מהגדה המערבית, כמו מבנה היצוא לפי מוצרים, מצביע על תלות רבה של היצוא בשווקים מסויימים בחו"ל ובעיקר בשווקים של המדינות הערביות. עיקר היצוא לארצות ערב היה עודפי תוצרת חקלאית סרייה, אשר כמותם השתנתה בהתאם לתנודות בהיקף היבולים ובביקוש המקומי.

לוח ג' - 5

היצוא של הגדה המערבית אל מחוץ לירדן, לפי ארצות היעוד 1966

באחוזים	באלפי דינרים	
79.8	2,250.0	ארצות ערב
1.4	33.0	ארה"ב
0.8	17.0	ארצות מערביות אחרות
100.0	2,300.0	סך הכול

המקור: אומדני החשות לתכנון כלכלי.
 סגירת השווקים הקודמים של היצוא מהגדה המערבית עלולה להיות קריטית לקיומו של היצוא בהיעדרם של שווקים אלטרנטיביים באזור לקליטת עודפי התוצרת החקלאית

בשנת 1966.
 * היצוא של חמשת המוצרים העיקריים, בלי יהלומים, מישראל מהווה כ-32 אחוזים מסך היצוא.

הארגון המינהלי של היצוא מהגדה וממלכת ירדן כולה לא נעשה בהכוונה מרכזית ניכרת. עיקר משלוחי היצוא של הסוחרים המקומיים נעשה ביזמתם הם. החמיכה הממשלתית ביצואנים אף היא לא היחה רבה או שלא התקיימה כלל.

2. יצוא שירותים*

סך כל יצוא השירותים מאיזור הגדה המערבית הגיע ב-1966 לכ-17 מיליוני דינרים.

לוח ג' - 6

יצוא שירותים (נסו) מהגדה המערבית, 1966
(מיליוני דינרים)

א. יצוא תיירות	
7.0	(1) מהגדה המערבית אל מחוץ לירדן
<u>1.0</u>	מהגדה המערבית לגדה המזרחית
8.0	סה"כ יצוא תיירות (נסו)
7.0	ב. <u>הכנסות גורמי ייצור בחו"ל</u>
<u>2.0</u>	ג. שירותים אחרים (2)
<u>17.0</u>	סך כל יצוא שירותים (נסו)

(1) כולל 5-6 מיליוני דינרים שהם הכנסות איזור ירושלים מיצוא שירותי תיירות.
(2) שירותים שונים שהחשובים בהם הם; הוצאות נציגויות דיפלומטיות, חלק מהוצאות של סוכנויות או"מ, הכנסות מהשקעות (סכום קטן בלבד).

המקור: אומדני הרשות לתכנון כלכלי.

40 אחוזים, כ-7 מיליוני דינרים, מההכנסות מקורן בהעברות אזרחים ירדניים היושבים באופן זמני בארצות חוץ ומעבירים חלק מהכנסותיהם שם למשפחות בירדן. כנראה לחושבי הגדה המערבית קבלו החלק העיקרי בתקבולים אלה. סך תקבולי המשק הירדני מסעיף זה היה 11 מיליוני דולרים בקירוב.

* אומדן יצוא השירותים נעשה בניכוי יבוא השירותים.

יצוא התיירות באיזור הגדה (כולל ירושלים) הגיע ב-1966 ל-7 מיליוני דינרים, 40 אחוזים מסך החקבולים משירותים. עיקר ההכנסות בסעיף זה מקורן באיזור ירושלים, חלקו של איזור הגדה המערבית, בניכוי ההכנסות באיזור ירושלים, הגיע ב-1966 לכשני מיליוני דינרים בלבד. כן נכללו תקבולי הגדה המערבית מיצוא שירותי תיירות ומכירות לתושבי הגדה המזרחית בערך של כמיליון דינרים נוספים.

שאר ההכנסות בחשבון השירותים מקורן בהוצאות נציגויות דיפלומטיות, חלק מהוצאות סוכנויות האו"ם ושירותים שונים אחרים. היקפו של סעיף זה היה ב-1966 כ-2 מיליוני דינרים.

העודף בחשבון השירותים, אשר הגיע ל-17 מיליוני דינרים, מימן 85 אחוזים מעודף היבוא של הגדה בחשבון המסחרי, אשר הגיע לכ-20 מיליוני דינרים. כתוצאה מכך קטן עודף היבוא הכולל של משק הגדה המערבית בעסקותיו הבין לאומיות עד לכ-3 מיליוני דינרים בלבד.

ג. היבוא

סך היבוא של סחורות לגדה המערבית בשנת 1966 הגיע ל-24 מיליוני דינרים בקירוב. היבוא של מוצרים חקלאיים, אשר הגיע לכ-2.3 מיליוני דינרים, היווה 9.5 אחוזים בקירוב מסך היבוא. בחוץ היבוא החקלאי הגיע חלקה של הגדה המזרחית כמקור אספקת מוצרים חקלאיים לכ-13 אחוזים, דהיינו כ-300 אלפי דינרים.

לוח ג' - 7

היבוא לגדה המערבית לפי ענפי מקור, 1966

ב אחוזים		אלפי ד"נרים		
				<u>חקלאות</u>
	87.0		2,000	מחוץ לירדן
	13.0		300	מהגדה המזרחית
9.5	100.0		2,300	סך הכול
				<u>תעשייה</u>
	81.8		18,000	מחוץ לירדן
	18.2		4,000	מהגדה המזרחית
90.5	100.0		22,000	סך הכול
100.0			24,500	סה"כ יבוא לגדה

המקור: אומדן הרשות לתכנון כלכלי.

היבוא התעשייתי, אשר הגיע ל-22 מיליוני ד"נרים, היווה כ-90 אחוזים מסך היבוא לגדה המערבית. חלקה של הגדה המזרחית באספקת מוצרי תעשייה לגדה המערבית הגיע ל-18 אחוזים מסך יבוא מוצרי התעשייה והגיע לארבעה מיליוני ד"נרים. עיקר היבוא של מוצרי תעשייה, כ-82 אחוזים, יובאו מארצות שמחוץ לירדן, מארצות מערב אירופה ויפן.

בחינת היבוא לפי ענפי מקור נוחתת המונה על אופי והרכב הפעילות הכלכלית בגדה המערבית. הסקטור החקלאי אשר משקלו רב יותר במשק הגדה, מייצר את עיקר התפוקה החקלאית המיועדת לשוק המקומי, וכן מספק משק הגדה לעצמו את עיקר התשומות של החקלאות המקומית.

לוח ג' - 8

יבוא מוצרים עיקריים לגדה המערבית מחוץ לירדן, 1966

מספר	אחוזים	באלפי דינרים	
6.7	6.7	1,336.0	כלי רכב
11.7	5.0	1,000.0	ציוד חמום ומכונות לא חשמליות
16.6	4.9	998.0	כוחנה
21.3	4.7	947.0	מוצרי טחנות קמח
25.4	4.1	820.0	ברזל
29.4	4.0	800.0	פרמצבטיקה
33.3	3.9	778.0	סיבים מלאכותיים
36.5	3.2	631.0	סוכר ומוצרים
39.5	3.0	600.0	אורז
42.4	2.9	570.0	קפה, תה ואחרים
45.2	2.8	552.0	הנעלה, לבוש ומוצרי טקסטיל
47.9	2.7	538.0	מוצרי חלב, דבש וחננבות חיות
50.4	2.5	509.0	צמר
52.7	2.3	460.0	גומי ומוצרים
55.0	2.3	455.0	שמנים צמחיים
57.0	2.0	400.0	מכונות חשמליות
59.0	2.0	400.0	חירס
60.7	1.7	334.0	נייר ומוצרים
62.3	1.6	317.0	תאית וחומרי פלסטיק
63.6	1.3	265.0	מזון ומאכלים שונים
64.9	1.3	254.0	דגים ובשר למאכל
66.2	1.3	250.0	טבק
67.3	1.1	212.0	שמן מזרעים
68.3	1.0	200.0	בעלי חי
69.2	0.9	182.0	אופטיקה
70.1	0.9	179.0	שטיחים ומרבדים
71.0	0.9	175.0	שומשומין וגרעינים שונים
71.9	0.9	172.0	רהיטים ועבודות אמנות
72.6	0.7	150.0	זכוכית ומוצריה
73.3	0.7	150.0	לבד
74.0	0.7	150.0	מוצרי מתכת לנ.מ.א.
74.7	0.7	140.0	ספרים ותמונות
75.4	0.7	135.0	מוצרי סריגה
76.1	0.7	130.0	כלי עבודה ומכשירים
76.7	0.6	128.0	קוסמטיקה
77.3	0.6	116.0	דשנים
77.9	0.6	115.0	קרמיקה
78.4	0.5	100.0	מזון לבעלי חיים
78.9	0.5	100.0	אגוזים שונים
79.4	0.5	100.0	תפוחי עץ ואגסים
79.7	0.3	60.0	ביצים
80.0	0.3	50.0	חמרים
100.0	20.0	4,042.0	שונות
	100.0	20,000.0	סך הכול

המקור: אומדני הרשות לתכנון כלכלי.

בתעשייה שונה המצב. התעשייה בגדה המערבית קטנה בממדיה, כן דל משק הגדה המערבית בחשומות וחומרי גלם טבעיים וביכולת סכניה ליצר חשומות ביניים, כך שהפעלתה הסדירה של המערכת הכלכלית ואספקת הביקוש המקומי למוצרי תעשייה מחייבים יבוא ניכר מן החוץ.

מוצרי היבוא העיקריים לגדה המערבית מחוץ לירדן ב-1966 היו (ראה לוח ג' - 8): רכב מנועי בסכום של כ-1.3 מיליון דינרים, ציוד חימום ומכונות לא חשמליות - כמיליון דינרים, וכך כותנה, מוצרי קמח, ברזל ומוצרים פרמצבטיים בערך של כ-800-1,000 אלפי דינרים.

מוצרים אלה היוו כ-30 אחוזים מסך היבוא לגדה באותה השנה עשרת המוצרים הגדולים המיובאים לגדה מחוץ לירדן מהווים כ-42 אחוזים בקירוב, לעומת המצב בישראל באותה שנה, בה עשת מוצרי היבוא העיקריים הקיפו כ-75 אחוזים מסך היבוא (ראה נספח ג' - 3). הפיזור הרב, יחסית, של היבוא לגדה וחלקו הגדול של היבוא התעשייתי בסך היבוא (ראה לוח ג' - 8), מקורם בממדיו הקטנים של היצור המקומי ומהביקוש של בעלי הכנסות גבוהות למוצרי תעשייה. לעומת זאת, לא היה ביקוש רב של בעלי ההכנסות הגבוהות למוצרים ראשוניים מהחקלאות בגדה המערבית. חופעה זו של יבוא רב של מוצרים מעובדים ויצור מקומי נחשל מאפיינת רבים מהמסקים בהם קיים קיטוב ניכר בחלוקת ההכנסות. מצב כזה יוצר כח עבודה בלתי מיומן המתאים לעבודות בחקלאות עתירת עבודה ושכר עבודתו נמוך, מצד שני קיימת שכבת אוכלוסין שביקושה וצרכיה אינם ניתנים לסיפוק על ידי משק חקלאי בלבד.

יבוא מוצרים עיקריים מהגדה המזרחית למערבית, 1966

באלפי דינרים	באחוזים	אחוז מצטבר	
1,800.0	41.9	41.9	דלק
800.0	18.6	60.5	מלט
500.0	11.6	72.1	מוצרי מחכת
300.0	7.0	79.1	מוצרים כימיים
300.0	7.0	86.1	ירקות שונים
600.0	13.9	100.0	שונות
4,300.0			סך הכול

המקור: אומדן הרשות לחכנון כלכלי.

היבוא לגדה המערבית מהגדה המזרחית אשר הגיע לכ-4.3 מיליוני דינרים, כלל דלק, מלט ומוצרי מחכת בהיקף כולל של 3.1 מיליוני דינרים המיועדים בחלקם הגדול לחשומות לבנייה ולחעשייה, וכן מוצרים כימיים וירקות שונים בערך כולל של 600 אלפי דינרים. יתר היבוא בלל מיגוון מוצרים רב. (ראה לוח ג' - 9).

היבוא לגדה המערבית מחוץ לירדן, אשר יעודו הראשוני היה תצרוכת על כל צורותיה, הייע ללמעלה ממחצית היבוא לגדה ב-1966. סך היבוא לצריכה הגיע לכ-11 מיליוני דינרים. מחוץ היבוא לתצרוכת יועד לתצרוכת מזון כ-6.3 מיליוני דינרים, המהווים כ-60 אחוזים מסך היבוא לצריכה. חלקו הגדול של יבוא המזון מקורו בפעולות סוכנות הסעד והחעסוקה לפליטים, ומנסייתה של האוכלוסייה בעלת ההכנסה היותר גבוהה לצרוך מוצרי מזון מיבוא. ההסברים לצריכת המזון המוגברת מיבוא דוקא, מקורה במבנה הבלתי מפותח של תעשיית המזון ורמת המכסים הנמוכה על היבוא, אשר אינה גורמת להפרשים ניכרים בין מחירי היבוא ומחירי התוצרת המקומית, בעלת האיכות הנמוכה יותר.

לוח ג' - 10

חיבוא של ירוך והגדה המערבית מחוץ לירדן, לפי יעודים כלכליים 1966

כלי החברה	נכסי השקעה		השומות לייצור				נכסי תצרוכה			סה"כ		כל ירוך באלפי דינר גדה מערבית באלפי דינר כל ירוך באחוזים
	סה"כ	העשיה והקלאות	בנין ותעשיה	נפטי גולמי ומצרין	העשיה מזון	הקלאות	סה"כ	אחר	רכב	מזון	סה"כ	
2,900.0	9,9000	7,000.0	18,3210	3,8470	2,507.0	825.0	13,042.0	2,764.0	15,494.0	31,300.0	66,700.0	
516.0	1,8000	7,284.0	6,0380	413.0	630.0	239.0	3,424.0	1,106.0	6,350.0	10,880.0	20,000.0	
	14.9									46.9	100.0	
29.3	100.0	70.7	71.9	15.1	9.8	3.2	41.7	8.8	49.5	100.0		
28.7	100.0	71.3	82.5	5.6	8.6	3.3	31.4	10.2	58.4	100.0	100.0	גדה מערבית באחוזים

המקור: אומדני הרשות להכנון כלכלי.

חלקו הגבוה של היבוא לתצרוכת לגדה המערבית בולט לנוכח היחס בישראל, כ-11 אחוזים בלבד מהיבוא מיועד לתצרוכת. הפרש זה מצביע הן על רמת פיתוח גבוהה יותר של היצור המקומי בישראל ואיכותו, והן על המכסים הגבוהים במיוחד המוטלים על היבוא של נכסי תצרוכת.

ההבדל בחלקו של היבוא לתצרוכת, ובעיקר תצרוכת המזון, בין הגדה המערבית ובין ירדן כולה, מקורו בייצוא המזון מהגדה המערבית למזרחיה.

יבוא כלי רכב לתצרוכת פרטית לגדה המערבית הגיע ב-1966 ל-1.1 מיליון דינרים לעומת כ-2.7 מיליוני דינרים לירדן כולה. יבוא הרכב לתצרוכת היווה כ-10 אחוזים מתוך יבוא נכסי הצריכה לגדה כולה, לעומת כ-9 אחוזים בירדן.

יבוא התשומות ליצור הגיע לכ-7.3 מיליוני דינרים, והיווה כ-37 אחוזים מסך היבוא. חלק זה דומה למצוי ביבוא הירדני כולו. בישראל היווה יבוא התשומות לייצור כ-73 אחוזים מסך היבוא.

ההבדל הבולט בממדי יבוא תשומות ליצור, בין המשק הירדני כולו וישראל, מוסבר על ידי חלקה הנמוך של התעשייה בסך היצור בגדה המערבית ובירדן כולה, וברמת היצור ואופי תהליכי היצור הפשוטים, יחסית, בהשוואה למצוי בישראל.

חלקו של יבוא התשומות לתעשייה (כולל בנייה ולא כולל תעשיית מזון)

לגדה המערבית הגיע לכ-83 אחוזים מסך יבוא התשומות ואילו חלקן של החקלאות

ותעשיית המזון, שאינן צורכות תשומות מיבוא, הגיע לכ-12 אחוזים בלבד.

חלקו הנמוך של יבוא מוצרי דלק, בסך היבוא מוסבר

בכך שאח עיקר מוצרי הדלק והדלק המזוקק מיבאת הגדה המערבית מהגדה המזרחית,

בה קיים בית זיקוק. חלקו של יבוא התשומות בחפוקת ענפי החקלאות והתעשייה

הגיע לכ-27 אחוזים. בסך חפוקת משק הגדה הגיע חלקו לכ-5.2 אחוזים.

יבוא נכסי השקעה היה כ-1.8 מיליון דינרים והיווה כ-9 אחוזים מסך היבוא

לגדה המערבית מחוץ לירדן. כ-71 אחוזים, שהם 1.2 מיליון דינרים, יובאו לצורכי

השקעות בחקלאות ובתעשייה (כולל בנייה).

הן במשק הירדני והן במשק הישראלי חלקם של נכסי ההשקעה בתוך היבוא

גבוה יותר (15-17 אחוזים) מאשר במשק הגדה המערבית. הפרש זה מקורו במיעוט

ההשקעות עתירות הון בגדה המערבית כתוצאה ממדיניות הממשלה הירדנית של ריכוז

מפעלי הפיתוח הגדולים, (שהם כנראה עתירי הון), דוקא בגדה המזרחית.

חלקם של נכסי השקעה מיובאים בסך ההשקעות בגדה המערבית היה כ-17

אחוזים, האחוז המקביל בישראל היה כ-4.9. הפרש מוסבר ביכולתה הגבוהה יותר

של התעשייה הישראלית לספק נכסים אלה, למרות שהמשק הישראלי פורכב יותר ואופי

היצור מסובך יותר.

ד. יבוא ההון

1. יבוא ההון לירדן

היקפו של יבוא ההון לירדן ב-1966 היה כ-30 מיליוני דינרים. סכום זה

הורכב מהעברות חד צדדיות בסך של כ-34 מיליוני דינרים ותנועות אשראי אשר הסתכמו

בצבירת יתרות מטבע חוץ של כ-4 מיליוני דינרים.

יבוא הון והעברות חד-צדדיות לירדן, 1966
(במיליוני דינרים)

באחוזים	1966	
		א. העברות חד-צדדיות
6.9	2.32	1. לסקטור הפרטי
93.1	31.32	2. לסקטור הציבורי
	9.49	ממשלות ערביות
	1.30	מבריטניה
	13.37	מארה"ב
	5.50	מאז"ם כולל סו"ת..
	1.66	מקורות אחרים
100.0	33.64	סה"כ העברות חד-צדדיות
		ב. חנועות הון נטו
	0.30	1. לסקטור הפרטי
	4.58	2. לסקטור הציבורי
	-8.73	3. הסקטור המוניטרי
	-9.73	א. בנק מרכזי
	-0.08	ב. קרן המטבע הבין לאומית
	1.08	ג. בנקים מסחריים
	-3.85	סה"כ העברות הון (נטו)
	29.79	סה"כ יבוא הון (נטו)

המקור: דין וחשבון הבנק המרכזי, של ירדן - 1966

כ-93 אחוזים מההעברות החד-צדדיות, שהם כ-31 מיליוני דינרים, הועברו לסקטור הציבורי. רק כ-7 אחוזים, מההעברות החד-צדדיות, הופנו לסקטור הפרטי (2.3 מיליוני דינרים). מקורותיהן של ההעברות החד-צדדיות למשק הירדני בשנת 1966 היו: ממשלת ארה"ב, כ-13 מיליוני דינרים, המהווים כ-40 אחוזים מסך ההעברות, ממשלות ערביות שונות אשר העבירו לממשלת ירדן סך של 9.5 מיליוני דינרים בקירוב.

יתר הסכום, בערך של כ-8.5 מיליוני דינרים, התחלק בין סט"ת וסוכנויות או"מ אחרות - 5.5 מיליוני דינרים, ממשלת בריטניה - כ-1.3 מיליון דינרים, וממקורות שונים אחרים עוד כ-1.6 מיליוני דולרים.

מחוך ההעברות החד-צדדיות לסקטור הציבורי, כ-18 מיליוני דינרים, בעיקר מממשלת ארה"ב (כ-13 מיליוני דינרים) ומממשלת בריטניה, הופנו ישירות לתקציב ממשלת ירדן. העברות אלה היו בלתי כבולות לפרוייקטים מסויימים. כמו כן היו גם חלק מהעברוהיהן של ארצות ערביות, כ-2 מיליוני דינרים בלתי כבולות. יתר ההעברות, בסך של 9.2 מיליוני דינרים הופנו במישרין למפעלי פיתוח, בעיקר באזורי הגדה המזרחית. הון בצורת הלוואות הועבר מחו"ל לירדן בהיקף מצומצם בלבד. האשראי שקיבלה ממשלת ירדן, הגיע ב-1966 לכ-5 מיליוני דינרים, ואילו הסקטור הפרטי קיבל אשראי זר בהיקף של 30 אלפי דינרים בלבד. נכסי הסקטור המוניטרי (נסו), גדלו בשנת 1966 לכ-9 מיליוני דינרים בניכוי הגידול ביבוא ההון לסקטור הלא מוניטרי מחקבל גידול ביחרות מטבע חוץ (נסו) של כ-4 מיליוני דינרים.

2. יבוא הון לגדה המערבית

יבוא ההון לגדה המערבית הגיע ב-1966 ל-12 מיליוני דינרים בקירוב. יבוא הון בהיקף זה הספיק למימון עודף היבוא שהיה 20 מיליון דינר, ואף להותיר יחרות מטבע לזכות הגדה בבנקים מחוצה לה. עיקר יבוא ההון לגדה היו העברות חד-צדדיות ואילו האשראי שהתקבל מחו"ל למימון הפעילות בגדה היווה חלק מבוטל.

מחצית מיכוא ההון הועברה לממשלת ירדן, אשר סכום העברותיה נאמד כעודף שלומיה על תקבוליה מהגדה המערבית. סכום זה הגיע לכ-6 מיליוני דינרים בשנת 1966. תקבולי מטבע חוץ מסוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים וסוכנויות או"מ שונות, הגיעו ל-4 מיליוני דינרים וכווננו בעיקר למימון פעולותיה של הסוכנות באזור הגדה המערבית.

העברות פרטים היו כ-2 מיליוני דינרים, עיקר ההעברות בסעיף זה היו תקבולים מתושבי הגדה, שהיגרו לארצות ערב אחרות ושלחו חלק מהכנסותיהם למשפחותיהם בגדה. חלק נוסף מסעיף זה היוו תקבולים (נסו) מפרטים אחרים בגדה המזרחית.

החוב העומד של ממשלת ירדן לארצות חוץ הגיע בשנת 1966 לפחות מ-100 מיליוני דולרים או כ-36 מיליוני דינרים. שיעור הריבית השנתי הגיע לפי אומדני הבנק העולמי, ל-3.6 אחוזים בלבד. סביר להניח שאוחו חלק מהאשראי שקיבלה הגדה המערבית, חוייב בשיעור ריבית דומה. שער הריבית בגובה כזה הוא ללא ספק נמוך משער הריבית אותו צריכה לשלם ממשלת ישראל על חובה החיצונית. כחוצאה מכך, לקיחת הלוואות לצורך מימון הפעולות בגדה, תחייב הקפדה על השימושים באשראי על מנת למנוע את שימושן הבלתי יעיל מנקודת ראות כלכלית.

ה. סחר החוץ ומאזן התשלומים של משק הגדה לאחר המלחמה

1. כללי

(א) משק הגדה המערבית מאופייין במספר תכונות של משק בלתי מפותח: החקלאות הפרימיטיבית שחלק ניכר מתפוקתה בלתי סחיר, מנצלת גורמי יצור פשוטים ומסורתיים ונכסי הון שרובם הם טרנספורמציה פשוטה של כח עבודה. כן קיים במשק הגדה קיטוב ניכר בחלוקת ההכנסות, תעשייה של מוצרים ראשוניים בעיקר ותהליכי יצור פשוטים, דלות בכח עבודה מקצועי לענפי יצור מודרניים ומחסור רב במקורות טבעיים אחרים. השלכותיו של מבנה משקי כזה מוצאות את ביטויין בסחר החוץ ומבנה מאזן התשלומים בכללו: יצוא עיקרי של מוצרים חקלאיים פשוטים ושל מוצרים בלתי מעובדים הנשלחים לשווקים בארצות שכנות. יבוא ניכר של תשומות ונכסי השקעה הדרושים לתעשייה הפשוטה, יחסית, של משק הגדה ואינם מיוצרים בשוק המקומי.

(ב) ניתוק איזור הגדה המערבית מירדן וממדינות ערב האחרות כעקבות המלחמה גרם לסגירתם של השווקים המסורתיים של יצואני הגדה המערבית. כאמור לעיל, עיקרו של היצוא שהוא יצוא מוצרי חקלאות הופנה לארצות מהם נותקה הגדה. על שוקי היבוא וההשפעה אינה כה חריפה כמו ביצוא, עיקר היבוא לגדה המערבית מחוץ לירדן הובא מארצות מערב אירופה וארה"ב, משקים אתם מקיימת ישראל קשרים כלכליים תקינים, וניתן לכן לקיים את מקורות היבוא כבעבר.

מלבד אובדנם של שווקים נפגעו גם מקורות יבוא ההון העיקריים של משק הגדה.

בעיקר נפגע משק הגדה מהפסקת העברות ממשלה ירדן.

לצמצום הפעילות הכלכלית בעקבות הפגעותם של גורמי יצור בקרבות, עזיבת חלק מהאוכלוסייה את אזור הגדה, הפרדת ירושלים מהגדה וחוסר הודאות לגבי העתיד הפוליטי יגרמו לצמצום הפעילות הכלכלית במישור הבינן-לאומי.

כל הגורמים הנזכרים, בהנחה שרמת הפעילות הכלכלית תחזור לקדמותה מהר ככל האפשר, יתבטאו בשנה הקרובה בעודף יבוא של סחורות ושירותים באיזור הגדה של כ-11 מיליוני דינרים.

(ג) ההכרעה על עתידו הכלכלי של משק הגדה משתנה בהתאם לטווח הזמן הנידון.

בטווח הקצר המטרה היא הפעלה של משק הגדה בצורה תקינה תוך השגת אותה רמת הכנסה לנפש שהתקיימה באזור לפני המלחמה, דהיינו, כ-200 - 250 דולרים לנפש. השגחה של מטרה זאת אינה מותנית בעתיד הפוליטי או הכלכלי של האיזור.

בטווח רחוק יותר יתקיימו קשרים כלכליים תקינים בין משק הגדה והמשק הישראלי. לגבי עצמתם של קשרים אלה קיימות האלטרנטיבות הקיצוניות כשהאחת מצביעה על משק הגדה כיחידה כלכלית אוטונומית ואילו השנייה הופכת את משק הגדה לחלק אינטגרלי מהמשק הישראלי תוך התאמת האזורים השונים לפעילות משותפת.

סיפוחה המלא של הגדה למשק הישראלי והפיכת שני האיזורים למשק אינטגרלי תיצור בעיות התאמה חמורות הן במשק הגדה והן במשק הישראלי. בעיות ההתאמה היותר חמורות הן במבנה הענפי של שני האזורים וכיווני ההתמחות הרצויים. פתרון של בעיות אלה אינו יכול להעשות באופן מיידי בלי לגרום לזעזועים חריפים ולכן גם בלתי רצויים לשני המשקים. לכן אם יוחלט על איחוד מלא של שני האזורים למשק אחד, יש לבצעו לאחר תהליך הכנה והתאמה מודרג. האלטרנטיבה השנייה, אינטגרציה חלקית בלבד של שני המשקים תסיל קשיים כספיים לזמן ארוך על ממשלת ישראל והעולם בכללו.

לוח ג' - 12

תחזית מאזן התשלומים של הגדה המערבית
 (לא כולל איזור ירושלים) - 1967/68
 (מיליוני דינרים)

א. חשבון מסחרי

1. יבוא סחורות	20.0
2. יצוא סחורות	<u>1.0</u>
3. עודף יבוא בחשבון מסחרי	19.0

ב. יצוא שירותים (נטו)

4. הכנסות גורמי ייצור מחו"ל	3.0
5. תירות מחוץ לישראל	2.0
6. תירות מישראל	2.0
7. שירותים אחרים	<u>1.0</u>
סך כל היבוא בחשבון השוטף	8.0
8. עודף היבוא בחשבון השוטף	11.0

ג. חשבון ההון והעברות חד-צדדיות
(נטו)

9. העברות סוכנות הסעד וההעסקה	4.0
10. העברות פרטים	0.6
11. סך כל יבוא ההון (נטו)	<u>4.6</u>
12. המימון החיצוני שידרש להפעלה משק הגדה	<u>6.4</u>

המקור: אומדני הרשות לתכנון כלכלי.

2. החזית מאזן החסלומים בשנה הקרובה - 1967/68

על מנת להשיג את רמת הפעילות הכלכלית שהקיימה במשק הגדה, למעט ירושלים, לפני המלחמה, יש צורך ביבוא סחורות בהיקף של 20 מיליוני דינרים בקירוב. מימונו של היבוא בהיקף זה יעשה על ידי הפניה מקורות מקומיים ליצוא של סחורות ושירותים אשר יממנו כ-45 אחוזים מהיבוא. העברות ההון שידרשו לכיסוי הגירעון הכולל בחשבון השו"ת אם אומנם יבוצע היצוא כצפוי, תהיינה בהיקף של 11 מיליוני דינרים. המקורות הידועים היום ואשר המשך קיומם צפוי מגיעים לכ-23 אחוזים מסך היבוא הדרוש, ומסתכמים ב-4.6 מיליוני דינרים.

המימון הנוסף שידרש ומקורוהיו אינם ברורים עדיין מסתכם ב-6.4 מיליוני דינרים. (54 מיליון לירות ישראליות).

(א) יצוא סחורות

יצוא הסחורות יקטן בשנה הקרובה עד למיליון דינרים.

הגורם המרכזי לירידה הצפויה ביצוא הוא ניתוקו של משק הגדה מארצות היעוד הקודמות שלו. כן יפריעו לביצועו ההקטן של היצוא-בעיקר של תוצרת העשייתית - נזקי המלחמה והחלפת השלטון.

אם זאת, הנחנו שנחן למצוא שווקים אלטרנטיביים לחלק מהיצוא, ובעיקר השווקים ברצועת עזה; השוק הישראלי אשר יקלוט בעיקר עודפים חקלאיים לעיבוד התעשייה ואילו את מוצרי התעשייה, רק בהיקף קטן יותר; וכן שווקים היצוניים נוספים, ביניהם גם שווקים במערב אירופה וארה"ב אליהם בוצע יצוא העשייתי גם קודם לכן. אפשרויות הסטה הסחר והרחבתו לשוקי מערב אירופה מצומצמות בגין איכותם הנמוכה ואנפיים המסורתית של המוצרים התעשייתיים. אומדן היצוא לא נכלל יצוא אפשרי מאיזור ירושלים.

(ב) יצוא שירותים

יצוא השירותים (נסו) מאיזור הגדה המערבית, (למעט איזור ירושלים), יגיע לכ-8 מיליוני דינרים.

הכנסות מגורמי יצור בחו"ל חרדנה והגענה לכ-3 מיליוני דינרים. הכנסות מסעיף זה מקורן, כאמור, בהעברות תושבי הגדה היושבים באופן זמני מחוץ לאיזור ושולחים חלק מהכנסותיהם לבני משפחותיהם בגדה. הירידה צפויה בסעיף זה היות ועיקר ההכנסות בו מקורן בארצות ערב, (בעיקר כווית) כן גורמת לירידת התקבולים מסעיף זה עזיבתם של חלק ניכר ממקבלי התמיכות את איזור הגדה.

הכנסות מיצוא שירותי תיירות (נסו)* חגענה לפי האומדן לכ-4 מיליוני דינרים. מחציתם מקורם בתיירות מחוץ לישראל, אשר תנועתה לאיזור הגדה בשנה הקרובה תגדל בהשוואה לשנים קודמות. המחצית השניה של התקבולים מקורה בתיירות ישראלית לאיזור הגדה. סכום הוצאותיהם של הישראלים באיזור הגדה, הנאמד ב-2 מיליון דינרים, עשוי להיות אף גבוה יותר במידה ניכרת.

עיקר תקבולי התיירות לאחר המלחמה, כמו לפני, הופנו לאיזור ירושלים המזרחית, אשר אינו נכלל באיזור הגדה. יצוא שירותי תיירות באיזור ירושלים נאמד בכ-7-8 מיליוני דינרים בשנה הקרובה.

פתיחת איזור הגדה המערבית ורצועת עזה לתנועת תיירות הודית לא תשפיע כנראה על מאזן יצוא שירותי התיירות מהגדה, ההיקף הכולל אינו רב והתקדושתם של החשבונות מצמצמת עוד יותר את פעולת האומדן.

(א) אומדן היצוא של שירותי תיירות מאיזור הגדה לפני ניכוי התיירות של תושבי הגדה אל ישראל ומחוצה לה גבוה יותר ומגיע לכ-3 מיליוני דינרים מחו"ל וכ-4-3 מיליוני דינרים מישראל.

יצוא שירותים נוספים ובעיקר הוצאות דיפלומטים וחלק מהוצאות סוכנויות האו"ם השונות יגיע לכמיליון דינרים בלבד באיזור הגדה. חלק מההכנסות מסעיף זה לפני המלחמה מקורן היה, כפי הנראה, באיזור ירושלים.

(ג) יבוא סחורות

יבוא הסחורות שיידרש למשק הגדה בשנה הקרובה, בהנחה שרמת הפעילות הכלכלית תחזור לקדמותה ותתבטא ברמת הכנסה של כ-250 דולר לנפש, יגיע לכ-20 מיליוני דינרים. לשם כך הנחנו, שלאחר עזיבת חלק מהאוכלוסיה והפגעותם של גורמי יצור אחרים עקב המלחמה, תספיק להשגת היעד דלעיל, הכנסה לאומית בהיקף של כ-52 מיליוני דינרים. כן הונח שכבר בשנה הקרובה תחל פעולה כלכלית לשיקום פליטים המצויים בשטח הגדה.

שוקי היבוא המסורתיים של משק הגדה אינם מנוחקים ממנה כיום. היבוא מארצות מערב אירופה ארה"ב והארצות במזרח אירופה, אשר היווה את עיקר היבוא לגדה, יכול להימשך ואלו את אותו יבוא, של ניתן לבצעו בעקבות המצב הפוליטי, ניתן להחליף ביצור ישראלי.

מידת חיוניותו של היבוא לצורך הפעלתו הסדירה של משק הגדה, בזמן הקצר, אינה ניתנה לבדיקה מלאה מבלי לבדוק את הרכב היבוא בפירוט רב. האינפורמציה הנדרשת לשם כך אינה מצוייה עדיין בידינו.

בעזרת האינפורמציה הקיימת היום ניתן לעמוד על קוויה הכלכליים של
 הבעיה. קשיחותו של מרכיב היבוא ביצור המקומי בגדה, גדולה כנראה הן בטווח הקצר
 של 2 - 3 שנים והן גם בטווח ארוך יותר. יכולת החלפת היבוא ביצור מקומי משתנה,
 אומנם בין היעודים, אולם באופן שמרכיב היבוא הכולל נשאר קבוע. דלותו
 של משק הגדה במקורות טבעיים, אופיו הפשוט של עיקר היצור התעשייתי, ממדיו
 המצומצמים של השוק המקומי והנחשלות הטכנית של כח האדם המצוי בגדה אינם מאפשרים
 החלפת יבוא ניכרת של השומות ונכסי השקעה ביצור מקומי. מאידך גיסא, ניתן לצמצם
 את יבואם של נכסי חצרוכה ובעיקר של מזון שיועד לפליטים ולשכבות ההכנסה הגבוהה.

צמצום זה ביבוא אין בו בכדי לפגוע בהפעלתו הסדירה של המשק, לפחות
 בזמן הקצר. אי הפגיעה מקורה גם בעובדה שניתן לצפות לירידה ברמת ההכנסות הגבוהות
 יותר, וזאת כתוצאה מניתוק ירושלים המזרחית ממשק הגדה המערבית וכן בעקבות הצמצום
 הצפוי בקיטוב ההכנסות לרעתם של בעלי הכנסות גבוהות. צמצום ההכנסות הגבוהות יביא
 לצמצום בביקוש ליבוא מוצרי מזון שהיו מיובאים והחלפתם בצריכה גדולה יותר של מוצרי
 מזון מקומיים.

אם תסכים סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים לרכוש חלק גדול יותר מהמזון
 המיובא על ידה בשוק המקומי תשפיע אף היא לצמצום היבוא של מוצרי המזון והחלפתו ביצור
 מקומי. הקושי בהסדר כזה נעוץ בהרכב היבוא של סוכנות הסעד המיבאת מצרכי מזון ובעיקר
 חיטים וקמח. על מנת להגדיל את קניית המזון על ידה בשוק המקומי יש צורך לאפשר העברת
 הון על ידה במקום חלק מיבוא המוצרים. מלבד האפשרות המצומצמת של החלפת יבוא מוצרי
 מזון ביצור מקומי לא נראית לנו אפשרות נוספת בעלת משמעות כמותית רבה, של החלפת יבוא
 ביצור מקומי, במשך תקופה של חמש שנים לפחות.

גם בטווח הקצר לא יכול משק הגדה לצמצם את חלקו של היבוא המיועד להשקעה או תשומות. מצב זה מקורו במלאו המצומצם של חומרי הגלם המצויי עדיין בגדה וכן בהפגעותם של כלי רכב ונכסי הון אחרים במשך הקרבות.

מבחינת טווח רחוק יותר הרי שמידת החלפת היבוא מותנית, במבנה הכלכלי ובמערכת הקשרים הכלכליים שיווצרו לאחר קבלת ההחלטה על מעמדו הפוליטי והכלכלי של האיזור.

(ד) יבוא ההון

סך יבוא ההון הדרוש לכיסוי הגרעון בחשבון השוסף של משק הגדה מגיע לכ-11 מיליוני דינרים.

היקף יבוא ההון הצפוי ממקורות שהיו קיימים גם לפני המלחמה יצטמצם ויגיע לכ-4.6 מיליוני דינרים בלבד. הקבולי מטבע חוץ, אשר המשך זרימתם ידוע, הם הקבולי סוכנות הסעד וההעסקה לפליטים - 4 מיליוני דינרים והעברות של פרטים בהיקף של 0.6 מיליוני דינרים.

החזקה הגדה המערבית כיחידה כלכלית נפרדת מהמשק הישראלי תחייב בשנה הקרובה (*) יבוא הון מחו"ל, ממקורות שלא אותרו עדיין בסכום של 6.4 מיליוני דינרים בקרוב. דהיינו, כ-54 מיליוני לירות ישראליות.

(*) האומדן אינו מתייחס לאפשרות של מתן הסיכה קבועה, במשך מספר שנים, למשק הגדה כיחידה אוטונומית. חלק ניכר מהאומדנים שנעדכו הושפעו מהמצב המיוחד השורר בגדה בעקבות המלחמה.

לצורך הפעלה מיידית של משק הגדה יש למצוא פחרונות למספר בעיות מרכזיות
בתחום סחר החוץ. חלקם נדונו לעיל.

(1) רמת המכסים על היבוא לגדה

הסטה המסחר החיצוני של הגדה המערבית לנמלי ישראל מעוררת את בעיה גובהם
של שיעורי המכס אשר יוטלו על היבוא לגדה.

שיעורי המכס בגדה המערבית הגיעו ב-1966 לכ-17 אחוזית בממוצע. שיעורי
המכס הממוצעים בישראל גבוהים משיעור זה.

החלת שיעורי המכס הישראליים על היבוא לגדה תגרום להתיקרותו של מרכיב
היבוא ביצור המקומי ולעליית מחירים בעקבות כך. קשיחותו הגדולה של מרכיב היבוא בייצור
של משק הגדה המנע, קרוב לודאי, את החלפת היבוא לגדה ביצור מקומי, הוצאה הנובעת, בדרך
כלל, מהעלאה מכסים.

התייקרותו של היצור בגדה ועליית מחירי המוצרים הסופיים הצפויה יגרמו
להאטת קצב הפעילות הכלכלית בגדה.

פתרון אלטרנטיבי להטלת המכסים הנהוגים בישראל על היבוא המיועד לגדה
המערבית הוא שחרורו מהמכסים המוטלים בישראל וחיובו בשיעורי המכס אשר היו נהוגים בגדה
בעבר. פיתרון מסוג זה לבעיית היבוא וחדוש המלאי בגדה לא יגרור אחריו התיקרות בשוקי הגדה
לכן לא יגרום לצמצום ההכנסות הריאליות ולהאטה בקצב הפעילות הכלכלית. הקושי העיקרי
בקיומם של שיעורי מכס נמוכים, יחסית, לשיעורים הנהוגים בישראל נעוץ בפתיחת אפשרויות
רבות להברחת סחורות פטורות ממכס למשק הישראלי. על מנת למנוע הברחה כאלה יש צורך בפיקוח
פיזי קפדני אשר מן הנמנע לקיימו לאורך זמן ביעילות.

יש להמנע, על כן, מניצול הדרך השנייה לפתרון בעיות המכס על היבוא לאיזור הגדה ולנקוט בשיטה הראשונה של הסלת שיעורי המכס הנהוגים בישראל על היבוא. על מנה למנוע את הפגיעה ברמת הפעילות הכלכלית במשק הגדה, יש להחזיר את סכומי הכסף ששולמו כמס להחובי הגדה.

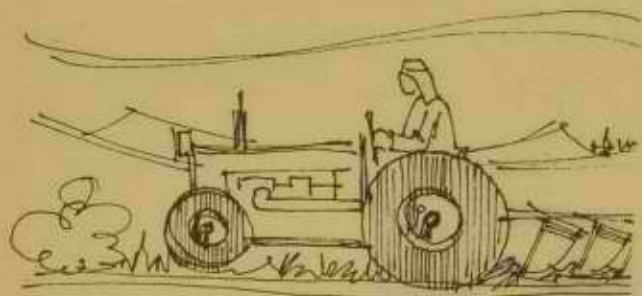
לאופן החזרת הכספים להוך משק הגדה יכולה להיות השפעה על הפעילות הכלכלית בגדה. אם יוחזרו דמי המכס במישרין לידי משלמיהם הרי שלמעשה לא הוטל מכס כלל. לעומת זאת, הגדלת הנכסים הנזילים של חלק אחר מתושבי הגדה תגרום לשנויים בהתחלקות ההכנסה בכיוון של צמצום ההפרשים בה. בעיקר יפגעו מכך בעלי ההכנסות הגבוהות יותר, אשר הם הנהנים העיקריים מיבוא נכסי התצרוכת שעליהם מוטל מכס גבוה בישראל יחסית למוצרי יבוא אחרים.

העלאת שיעורי המכס על היבוא לגדה תגרום, קרוב לוודאי, להססת חלק מהבקוש של תושבי הגדה ליבוא מהמשק הישראלי אשר יכול לספק, אם כי במחירים גבוהים יותר, את הביקוש לנכסי היבוא. עם זאת השאר רמת המחירים הישראלית בשוק המוצרים הסופיים גבוהה מרמת המחירים בגדה, למרות העלאת שיעורי המכס על היבוא לגדה. עובדה זו תעודד את הביקוש הישראלי למוצרי הגדה והמנע חלק מהירידה בפעילות הכלכלית שתגרם בעטיים של המכסים.

(2) מכסים על יצוא הגדה לישראל

החזקתה של הגדה המערבית כיחידה כלכלית אוטונומית מחייבת הסלת מכסים בישראל, על היצוא מהגדה לישראל. הסלת מכסים כזאת תצמצם את יכולתו של משק הגדה למכור בשוק הישראלי וספק אם נתן להוציאה לפועל ביעילות. מאידך גיסא, סילוקן של חומות המכס על יצוא של הגדה לישראל תגרום לפגיעה חמורה במשק הישראלי לפחות בסורה הקצר והשפעתה בזמן הארוך תהיה כשל אינטגרציה מלאה של שני המשקים. ההכרעה על הסלת מכסים בישראל על יבוא מירדן צריכה על כן להיות קשורה להחלטה על עמידה הכלכלי של הגדה.

פרק ד'

החקלאות

א. סיכום

1. גורמי היצור בחקלאות

(א) קרקע ומים

שטחה של הגדה המערבית הוא ברובו הררי אך בקצותיו שטחים מישוריים - במזרח בקעת הירדן, במערב רצועה צרה משפלת החוף ובצפונו עמקים הגובלים עם עמק יזרעאל. כמות המשקעים הממוצעת נעה בהתאם לאיזור ובממוצע רב שנתי הינה באזורי ההרים 450-600 מ"מ לשנה, ובאיזור בקעת הירדן השחון כ-150 מ"מ לשנה. קיימות הנודות חריפות בכמות המשקעים משנה לשנה. פוטנציאל המים להשקיה בגדה המערבית מוגבל, והניצול כיום מקיף כ-75 מיליון מ"ק. הגדלת כמות המים לחקלאות דורשה השקעות הון רבות והסדרים פוליטיים לגבי נהר הירמוך וגם אז תהיה כמות המים המקסימלית שתוכל לעמוד לרשות הגדה המערבית לא יותר מאשר 380 מיליון מ"ק (מזה כמחצית מקורם בנהר הירמוך - "תכנית הגור").

עקב התנאים הטופוגרפיים ומגבלת המים, רק חלק מהשטחים ראויים לעיבוד; מחוך שטח כללי של כ-5.6 מיליון דונמים ראויים רק כ-1.8 מיליון דונמים לעיבוד. רובו מעובד כבר היום אם כי בצורה אספנסטיבית - בהנאי בעל.

הבעלות על הקרקע היא פרטית. כ-70% מהחקלאים מעבדים שטחים בבעלותם ו-30% הינם אריסים החוכרים אדמות מבעלי קרקע.

(ב) אוכלוסיה וכח אדם

האוכלוסיה הכפרית מקיפה שני שלישים מתושבי הגדה המערבית. היא מתגוררת ב-450 כפרים שגודלם הממוצע כ-600 נפשות.

לפי מפקד האוכלוסיה שנערך ב-1961 קרוב ל-40% מהשייכים לכח העבודה, מועסקים בחקלאות. אולם יש להניח שמספר זה מוטה כלפי מטה בגלל סיבות שונות, ולמעשה כח האדם בחקלאות, כולל בני משפחה העובדים במשקיהם, הוא בסביבות 105-115 אלפים (לעומת 65 אלף שנרשמו במפקד האוכלוסיה כמועסקים בחקלאות).

(ג) מלאי ההון

המרכיב העיקרי של מלאי ההון בחקלאות הוא מטעים (רובם בבעל). שטח עצי הפרי מקיף כ-340 אלפי דונמים (מזה כ-60-65 אלף דונם מטע צעיר שעדיין אינו מניב). משטח המטעים כמחצית כרמי גפנים ומחצית נוספת האנים ושקדים.

נוסף על כך יש שטח גדול של עצי זית המוערך בלמעלה מ-600 אלפי דונמים.

בעלי החיים בגדה כוללים בעיקר צאן (1.8 מיליון ראש), מעט בקר (כ-72 אלף ראש, רובם ככולם מגזע מקומי) וכמיליון עופות.

הציוד החקלאי הינו מועט יחסית - לא יותר מ-1000 טרקטורים (לכ-50-65 אלף משקים חקלאיים). חלק גדול מהעבודות החקלאיות מבוצע בעזרת בהמות עבודה (קרוב ל-50 אלף בהמות, רובם - חמורים).

2. התפוקה החקלאית

התפוקה החקלאית של הגדה המערבית ב-1966 הוערכה בכ-17 מיליון דינרים (כ-140 מיליון ל"י), והייתה מורכבת כרבע מפירות, כחמישית מירקות, כשליש בעלי חיים והיתר גידולי שדה.

בגלל תנודות במשקעים משנה לשנה גם ערך התפוקה משתנה והוא נע בין כ-14 מיליון דינרים בשנת בצורת עד כ-18 מיליון דינרים בשנה ברוכה במיוחד.

גידולי השדה מורכבים ברובם מחיטה וכן שעורה וגרעינים אחרים. במונחי

שטח - הם הופשים את עיקר השטח המעובד. גידולם אכסטנסיבי בתנאי בעל, וביצורם

חלות תנודות חריפות בהתאם לכמויות המשקעים השנתיות. בשנה ברוכה מגיע יכול

החיטה והשעורה לכ-80 אלף טון בעוד שבשנת בצורת אינו עולה על כ-35 אלף טון.

גידול ירקות ומקשה נפוץ בכל אזורי הגדה אולם מרוכז באיזור שכס-ג'נין.

רובו כשיטות אכסטנסיביות ובתנאי בעל וחלקו - בשלחין. כ-20% מתפוקת ענף זה נובע

מאבטיחים וכאחוז דומה עגבניות, היתר מורכב מירקות שונים. ערך תפוקה ירקות

וגידולי מקשה (במחירי יצרן) נע בסביבות 3-4 מיליוני דינרים לשנה. היקף ענף הירקות (בכמויות) הוא ברוב סוגי הירקות כמחצית מהכמויות המיוצרות בישראל. הגדה נהגה ליצר כ-50% מערך יצור הירקות בממלכה הירדנית כולה.

תפוקת הפירות מורכבת בעיקרה מענבי מאכל, זיתים והדרים.

הענבים מרוכזים באיזור חברון; ההדרים - באיזור קלקיליה טול-כרם, ואילו

הזיתים מפוזרים על פני כל אזורי ההר, ובמיוחד באיזור שכם רמאללה. ערך תפוקת הפירות

נע בין 5 ל-7 מיליוני דינרים. יש בה תנודות בגלל התנודות הסרוגיות ביבולי

הזיתים, המהווים מרכיב חשוב בתפוקת הפירות (בשנת יבול זיתים נמוך הם מהווים

כ-30% מערך התפוקה ובשנת יבול טוב - יותר מ-40%). הגדה נהגה לייצר את מרבית

תפוקת הזיתים בממלכת ירדן וכמות הייצור עולה בהרבה (פי 2-3) על הייצור

בישראל. יצור ענבי מאכל עולה על 40 אלף טון, והיקפו בערך כמו בישראל. יצור שזיפים מהקרב למחצית היצור הישראלי ואילו ביתר מיני הפירות היקף היצור קטן יחסית לישראל.

תפוקת בעלי חיים בגדה המערבית מוערכת בכ-6 מיליוני דינרים (יתכן שיש

בנתון זה הטייה כלפי מעלה). מזה כשליש בשר, (בעיקר צאן) קרוב לשליש חלב, כשישית

- ביצים והיתרה תוספת למלאי החי.

תפוקת בעלי חיים בגדה המערבית היוותה כ-40% מתפוקת הממלכה הירדנית. ענף

זה קטן מאד יחסית לישראל.

3- התשומות

אופייני לחקלאות הגדה המערבית, כמו לחקלאות בארצות בלתי מפותחות בעולם,

מיעוט חשומות הביניים בהן משתמשים במהלך הייצור השוטף, לעומת התשומות הראשוניות

(קרקע ועבודה). מכיוון שהייצור הוא אכסטנסיבי, שטחי העיבוד של הקרקע נרחבים

ומכסים כ-1.6 מיליוני דונם (מזה רק כ-100 אלף דונם בשלהין). חשומות הביניים

בגדה המערבית מוערכות בכ-2.8 מיליוני דינרים, מזה כמחצית מיוצר בחקלאות (גרעיני

מספוא לבעלי חיים, זרעים) וכמחצית קנוי מבחוץ, מיכון, דלק, דשנים וחומרי הדברה.

השימוש בדשנים, חמרי הדברה, מיכון חקלאי וכו' - הוא קטן יחסית.

4. הטכנולוגיה והפריזון

גידולי הבעל החד שנתיים כוללים חבואות וירקות בעל (בעיקר מקשה). שיטות העיבוד שלהם אכסטנסיביות. הגידול נעשה במחזור תלת-שנתי שלפיו מנוצל חמיד רק כמחצית השטח. צפיפות הצמחים בשטח קטנה מהמקובלת בישראל והזנים דלי-יבולים יחסית. גידולי השלחין החד-שנתיים כוללים ירקות בלבד; ירקות קיץ בעקר בעמקים שבאיזור שכס, וירקות חורף - בבקעת הירדן. שיטות העיבוד אינטנסיביות יותר, ההשקיה - בהצפה (בתעלות).

המסעים בגדה מפוזרים באיזור ההר, רובם כבעל. למרות האופי הטופוגרפי הקשה שבגללו החלקות קטנות ומפוזרות, העיבוד הינו מסור וקפדני. הוא נעשה רובו כעבודות ידיים או בעזרת בהמות עבודה. מסעי שלחין קיימים רק בהיקף מצומצם - פרדסים באיזור השרון ובננות באיזור יריחו, השקיה נעשית בשיטת ההצפה. בגלל שיטות העיבוד, הנאי הטבע והאקלים, הזנים המקובלים והשימוש המועט בדשנים, חומרי הדברה, השקיה, מיכון וכו', נמוכה רמת היבולים של כל גידולי החקלאות במידה ניכרת מהמקובל בחקלאות מפותחת כמו זו של ישראל. עם זאת - ברוב הגידולים דומה רמת היבולים לזו המקובלת בסקטור הערבי בישראל. נתונים מפורטים על רמת היבולים בגידולים השונים, מובאים בהמשך הדיון.

גידול בעלי חיים מתרכז בגידול צאן, גם בו השיטות אכסטנסיביות, בעלי החיים מוחזקים בתנאי נוד והנובתם (בשר וחלב) נמוכה.

5. התוצר החקלאי וההכנסות

מרכיב החשומות בתפוקה החקלאית בגדה אינו עולה על 13%. ערך התוצר החקלאי בגדה המערבית היה לפיכך ב-1966 כ-14 מיליוני דינרים מזה כשני שלישים נובעים מגידולים צמחיים וכשליש מבעלי חיים. כאמור, עשויות לחול בו תנודות ניכרות משנה לשנה בגלל הנאי האקלים והטבע.

התחלקות התוצר לפי גורמי היצור הראשוניים, הוא כ-20% כתמורה להון - בעיקר קרקע, וכ-80% תמורת העבודה, מזה כ-70% הכנסות בעלי המשקים, וכ-10% שכר עבודה לשכירים.

ההכנסה הממוצעת למשפחה חקלאית (המונה כ-6 נפשות בממוצע) היא כ-230 דינר. שכר העבודה לפועל בלתי מקצועי בחקלאות הוא בסביבות 0.5 דינר ליום. התוצר החקלאי בגדה תורם כ-25% מסך התוצר הלאומי הגולמי, זאת לעומת חלק החקלאות בהעסקה שהוא בסביבות 50%.

6. יעודי התפוקה החקלאית ומקורות האספקה

החקלאות בגדה המערבית מיועדת בראש וראשונה לאספקה עצמית ורק אחר כך כחקלאות מסחרית שבה מכוון היצור למטרת מכירה. (פרט לאזורים ומוצרים מסויימים).

(א) הצריכה המקומית

הדגנים מיוצרים לאספקה עצמית של האוכלוסיה החקלאית. אין הגדה מספקת את צריכתה בדגנים (פרט לשנים מבורכות במיוחד) והיא זקוקה ליבוא משלים בהיקף רחב מבחוץ (ב-1965 - כ-2 מיליוני דינרים).

גידול הירקות מיועד בחלקו לאספקה עצמית ובחלקו למכירה. סל הצריכה של ירקות בגדה המערבית מורכב מכ-130 ק"ג ירקות וכ-40 ק"ג אבטיחים ומילונים לנפש לשנה. סל זה מהווה רמת תצרוכה גבוהה לנפש, יחסית לארצות מפותחות.

תפוקת הפירות מיועדת לצריכה עצמית והיחרה למכירה. גם הצריכה של פירות בגדה גבוהה יחסית - כ-90 ק"ג לנפש לשנה. הגדה אינה נזקקת כמעט ליבוא פירות מבחוץ - פרט לכמויות קטנות של תפוחי עץ, תמרים ואגוזים.

גידול זיחים מיועד ברובו לתעשיית שמן זית המשמש כשמן מאכל או לתעשיית

הסבון.

תוצרת בעלי חיים מיועדת לתצרוכת עצמית. רק כמויות קטנות נמכרות לאוכלוסיה העירונית. הגדה נזקקת ליבוא משלים של בשר, תוצרת חלב, דגים וביצים. ערך יבוא זה ב-1965 היה בסביבות מיליון דינרים.

גידול הסבך מופנה לתעשיית הסיגריות אולם אינו מספק את כל הצריכה

המקומית, הזקוקה להשלמה ע"י יבוא בסכום של כרבע מיליון דינרים.

נוסף על סוברים אלו היה יבוא משלים של סוגי מזון שאינם מיוצרים כלל בגדה

המערבית - סוכר, תה, קפה וכו' בסכום של קרוב ל-2 מיליון דינרים.

(ב) היצוא החקלאי

היצוא החקלאי מהגדה היה מורכב מירקות ופירות, חלקו מיועד היה למכירה בגדה

המזרחית, וחלקו לארצות חוץ (בעיקר ארצות ערב הסמוכות).

ב-1965 הוערכו המכירות מהגדה המערבית למזרחית בכ-1.5 מיליון דינרים (במחירי

היצרן) כמחציתן ירקות (בעיקר אבטיחים, עגבניות, תפוחי אדמה) וכמחציתן פירות (הדרים וענבים).

ערך היצוא מהגדה לארצות חוץ (במחירי פו"ב) הוערך ב-1965 בכ-1.5 מיליון

דינרים; חלק הארי מזה ירקות (אבטיחים, עגבניות, מלפפונים, חצילים, כרוב וכרובית וכו') והחלק הקטן: פירות (הדרים, שזיפים, משמש וענבים).

7. תהליכי שיווק ומחירים

השיווק מרוכז בגדה המערבית בידי מספר סיטונאים גדולים הפועלים בכל איזור

וממוקמים בערים הגדולות. המכירה מהחקלאים לסיטונאים נעשית בכפרים לשם שולחים

הסיטונאים משאיות כדי לאסוף את התוצרת, או בערים. שיטת הקנייה היא בעמילות

כשאחוז העמלה המוצהר הוא 4-6%. יש להניח שלמעשה אחוזי הריווח הסיטוני גבוהים

בהרבה מזה. המכירה מהסיטונאים לקמעונאים נעשית בשווקים עירוניים בשיטת ההכרזה. ריווח הקמעונאים נע בסביבות 20% בפירות וירקות. הסיטונאים של פירות וירקות הם גם יצואני מוצרים אלו.

המחירים הקמעוניים של רוב החוצרת החקלאית בגדה (לפני המלחמה) היו נמוכים כדי מחצית מהמחירים בישראל. לא נראה שקיימת היתה מגמה ברורה של שנויים במחירי החוצרת החקלאית (עליה או ירידה), קיימות עם זאת תנודות ניכרות משנה לשנה, בהתאם להיקף היצור, וכך קיימות תנודות עונתיות במשך השנה.

המחירים ליצרן החקלאי בירקות ופירות מהווים כשליש עד מחצית מהמחיר הקמעוני.

8. ההשקעות והמימון

מגמות פיתוח החקלאות בגדה ובירדן כולה היו - הרחבת היצור החקלאי על ידי פיתוח מקורות מים והשקיה, אינטנספיקציה של השימוש בקרקע והרחבת שטחי המטעים, מודרניזציה של החקלאות על ידי הכנסת מיכון, שיפור הזנים, שיטות העיבוד וכדומה. תכניות אלו דרשו השקעות הון נרחבות.

מכיון שמקורות ההון העצמי בחקלאות מצומצמים מאד וכן מוגבלים מקורות ההון במשק הירדני כולו, היה הכרח בסיוע מבחוץ. ממשלת ירדן, שקבלה הלוואות ממקורות חוץ שונים, העמידה את ההון הדרוש לפיתוח המתוכנן של החקלאות.

תכנית הפיתוח לתקופה 1967/70 דיברה על השקעות בהיקף של כ-5.5 מיליוני

דינרים בכל החקלאות הירדנית. חלק גדול מהשקעות אלו נועד לבוא מהלוואה של קרן הפיתוח של הבנק העולמי. זאת - נוסף על ההשקעות של כ-30 מיליון דינר בפיתוח מקורות המים.

האשראי לחקלאים לביצוע חכניות פיתוח והשקעות, מוזרם באמצעות מוסד מיוחד שהוקם למטרה זו בשנת 1961 - "ארגון האשראי החקלאי". ארגון זה מלווה לחקלאים הלוואות לטווח בינוני וארוך לשם מימון חכניות השקעות המתאימות לתכנית הפיתוח הכוללת של החקלאות. ההלוואות היו בעבר בריבית של כ-5% ועמדו להעלוחה ל-6%. אשראי לטווח קצר (להון חוזר) בריבית של 7-8% ניתן לחקלאים באמצעות קואופרטיבים לאשראי הקשורים "למרכז הקואופרציה" מקבל הלוואות מ"ארגון האשראי החקלאי". נוסף על כך קיימת אפשרות להשגת אשראי לטווח קצר מהבנקים המסחריים (בשער ריבית של 8-9%). החקלאים נזקקים לעיתים קרובות גם למימון ממקורות לא-מוסדיים (סיסונאים, מחכירי קרקע, ספקים וכו') ומימון זה הוא בשער ריבית גבוה מאד.

ב. גורמי היצור בחקלאות

1. הקרקע

שטח הגדה המערבית של ירדן הוא כ-6 אלפי קמ"ר (או כ-6 מיליוני דונמים) וניתן לחלקה לארבעה אזורים טופוגרפיים.

(א) שקע הירדן

נמשך לכל אורך נהר הירדן משני צדיו ומתחלק ל-2 חלקים: ה"ז ו ר" (גאון הירדן) הוא כעין תעלה שרחבה עד 3 ק"מ ושכמרכזת זורם הירדן, וה"ג ו ר" (ככר הירדן) הוא השטח המישורי הגבוה יותר של עמק הירדן, משני עברי הנהר, ורחבו נע בין 10 ל-30 ק"מ. האקלים באגן הירדן חם ויבש, והגשמים בו מועטים.

(ב) גוש הרי יהודה

כולל את: ה ר י ח ב ר ו ן, שהם הגבוהים ביותר ומתנשאים עד ל-950 מטרים מעל פני הים. רק גב ההר והעמקים מעובדים ויתרת השטח חשופה ברובה. ה ר י י ר ו ש ל י ם, נמוכים יותר מהרי חברון ובהם מעובדים גב ההר והעמקים וגם חלק מהמדרונות שהם מחונים ומודרגים יותר מאשר המדרונות התלולים של הרי חברון. ה ר י ב י ת - א ל (סביבות רמאללה) בגובה הרי חברון, אך גשומים יותר ותלולים פחות; כן מרובים בהם העמקים הרחבים, המאפשרים עיבוד חקלאי. מ ד ב ר י ה ו ד ה מועט בגשמים והוא משתרע במורדות המזרחיים והדרומיים של הרי יהודה.

(ג) גוש הרי שומרון

הרים אלו נמוכים וגשומים יותר מהרי יהודה. ביניהם מישורים ועמקים רחבי-ידיים שאקלימם נוח יותר ומאפשרים עיבוד חקלאי אינטנסיבי יותר. המישור הצפוני באיזור זה גובל בעמק יזרעאל.

(ד) ש פ ל ת ה ח ו ף

הגדה המערבית גובלה במערכה עם איזור שפלת החוף של ישראל ויש לה רצועה צרה משפלה זו שהינה בעלת תנאים סופוגרפיים ואקלימיים נוחים מאד.

החלוקה האדמיניסטרטיבית של ירדן מקבילה רק בחלקה לחלוקה הטופוגרפית.

מ ח ו ז ח ב ר ו ן - שטחו הכולל 1.1 אלף קמ"ר ומשתרע על איזור גב הרי חברון והמדרונות המערביים.

מ ח ו ז י ר ו ש ל י ם - שטחו הכולל 2.1 אלף קמ"ר וכולל את איזור הרי ירושלים, הרי בית-אל, בקעת הירדן הדרומית (איזור יריחו ומדבר יהודה לאורך ים המלח).

מ ח ו ז ש כ ם - שטחו 2.5 אלף קמ"ר, כולל את הרי שומרון, שפלת החוף ובקעת הירדן הצפונית.

2. יעוד הקרקע

רק חלק מתוך שטחי הקרקע המצויים מתאים לעיבוד חקלאי וזאת עקב התנאים הטופוגרפיים ומיעוט המשקעים והמים.

נחונים מוקדמים על שטחי הקרקע הראויים לעיבוד חקלאי נתקבלו בסקר קרקעות

ראשוני, שנערך ע"י מחלקת ההתישבות של הסוכנות והקרן הקיימת לישראל. סקר

מדוקדק עומד להחבצע בשבועות הקרובים.

לפי הסקר הראשוני ראויים לעיבוד קרקעות בהיקף של מליון דונם אחד, (שטח הקטן

מהשטח המעובד לפי הדיווחים הסטטיסטיים של ממשלת ירדן, ב-1966).

נוסף על כך, כ-750 אלפי דונמים שאינם ראויים לעיבוד, מתאימים למטעים

אקסטנסיביים מסויימים, כגון זיתים.

סקר פרקעות - הגדה המערבית (דונמים)

תאידור	סה"כ השטה המצויה	סה"ה סוגים א'-ג'	סוג א'	סוג ב'	סוג ג'	מסעים בשטחים בלתי ראויים לעיבוד (סוג ד')	סה"כ שטה לעיבוד (סוגים א'-ד')
החלק הצפוני	1,250,000	341,000	165,000	16,500	159,500	180,000	521,000
החלק המרכזי	1,800,000	283,500	104,000	59,500	120,000	520,000	803,500
החלק הדרומי	1,400,000	205,500	36,500	55,000	114,000	54,500	260,000
העסק המזרחי	1,000,000	180,000	485,500	131,000	393,500	754,500	180,000
סך הכול	5,450,000	1,010,000	1,310,000	485,500	1,010,000	1,764,500	1,764,500

הערות:

לצורך הסקר נעשתה חלוקה ל-4 סוגים:
 סוג א' - פרקע עמוקה, מדרון עד 4%;
 סוג ב' - פרקע עמוקה, מדרון בין 4-15%;
 סוג ג' - פרקע לגביה קיימות מנגלות לניצול: עומק בינוני, פיצול, מדרגים צרים, מדרון מעל 15%, אבניות מרובה;
 סוג ד' - שטחים שאינם שטחי מליחה אך נטועים.

המקור: מחלקת ההתיישבות של המוכנות היהודית והקרן הקיימה לישראל.

בנהונים על השטחים המעובדים כיום למעשה, קיימות סחירות. מפקד החקלאות

האחרון שנערך בירדן היה ב-1953. לפי ממצאיו היה היקף השטחים באותה שנה, כ-3 מיליון דונם לפי הפרוט בלוח ד-2. *

לוח ד-2

שטחים מעובדים לפי אזורים ב-1953
(באלפי דונם ***)

גידול בעל חד שנתיים	גידול שלהין חד שנתיים	סה"כ גידולים חד שנתיים	מסעים וכרמים	סה"כ שטחים מעובדים	
1,124	124	1,248	356	1,604	אזור שכס
633	197	830	204	1,034	אזור ירושלים
356	1	357	23	380	אזור חברון
2,113	322	2,435	583	3,018	סה"כ הגדה המערבית

*** כולל רק שטחים במשקים שגודלם עולה על 10 דונמים.

המקור: מפקד החקלאות 1953, מתוך השנתון הסטטיסטי של ירדן, 1965.

אם נוסיף את השטחים המעובדים במשקים שגודלם עד 10 דונמים או במוצע

5 דונמים, יגיע אומדן השטח המעובד הכולל לפי מקור זה ל-3.1 מיליוני דונמים.

לפי סיכום נתוני משרד החקלאות הירדני של התפלגות השטחים המעובדים לפי

הגידולים עבדו בגדה המערבית ב-1966 כמיליון דונמים בגידולי שדה וירקות. ההפרש

בין נהון זה והנתון של 2.4 מיליוני דונמים ממפקד החקלאות ב-1953 נובע מהעובדה

שבחקלאות בעל העבוד הוא במחזור הלת-שנתי כך שלא כל חלקה מעובדה כל שנה ברציפות

ובמפקד החקלאות נרשמו גם כל קרקעות הכרב שלא היו מעובדות באותה שנה.

נתוני מפקד 1953 על גידולי שלחין חד-שנתיים כנראה אינם מהימנים היות

שבשנת 1966 לא עלה גידול ירקות בשלחין, שהיא הגידול היחידה המקבל השקיה, על

כ-80 אלף דונמים. וגם אם נוסיף על כך את שטחי ההדרים (24 אלף דונמים) והבננות

(אלפיים דונמים) לא יגיעו השטחים לאומדן של 300 אלף דונמים.

*** נהונים במלואם מובאים בנספח ד'-1.

השטח הנטוע מטעים וכרמים היה ב-1966 כ-350 אלף דונמים. נוסף על כך הוערך שטח הזיתים בכ-660 אלף דונם. יש להעיר שעצי הזיתים נטועים רק בחלקם ברציפות ויחרם מפוזר, משום כך יש הטייה כלפי מעלה בהערכת שטח הזיתים. זאת ועוד - ברבים ממטעי הזיתים מגדלים גידולי שדה וירקות בגידולי בינים בין העצים, ולכן חלקות כאלו נרשמות פעמיים.

לפי סיכום הנחונים של משרד החקלאות הירדני לגבי שטחי הגידולים השונים ב-1966 מקיף השטח המעובד בגדה המערבית כ-2 מיליוני דונם, מתוך שטח כללי של כ-6 מיליון דונם.

3. הבעלות על הקרקע

הקרקע החקלאית המעובדת היא ברובה מסוג "מירי", דהיינו קרקע השייכת לכאורה למדינה אולם מוחכרת בקביעות לבעליה, ולהם יש זכות להעברה ומכירה חפשית. הקרקע היא לכן למעשה בבעלות פרטית. בעבר הייתה הקרקע מעובדת בשיטת "מושע", דהיינו הקרקעות של כל כפר היו בבעלות משותפת ולפרט לא היו חלקות מוגדרות אלא בכל שנתיים עד השע שנים היו מחלקים מחדש את הקרקעות. חסרונותיה של שיטה זו היו שלא נתנה המריצים להשבחת הקרקע ולנטיעת מטעים לכן נחקק בשנות ה-50 המוקדמות חוק "הסדר הקרקעות" שלפיו הפכה השיטה מ"מירי מושע" ל"מירי מרפוז", שלפיה מוגדרת הבעלות על החלקות.

לאחר שחולקה הקרקע ונרשמה בהתאם לחוק זה, הוגדרו כל השטחים הבלתי מיושבים או שלא נדרשו כרכוש המדינה. חלק גדול משטחים אלו נועד כרזרבה ליעור והיתר הינו אדמת בור, מרעה או מיועד לפיתוח בעתיד.

נראה שכ-70% מהחקלאים מעבדים קרקעות השייכות להם, ורק כ-30% הינם אריסים החוכרים חלקות מבעלי קרקע. הסדרי החכירה הם אינדיבידואליים, אולם בדרך כלל מקבל בעל הקרקע 50% מהיבול בשטחי בעל, כאשר ההוצאות האחרות מתחלקות באופן שווה בין החוכר והמחכיר. בהסדרים שלפיהם החוכר מספק את הזרעים, החריש, הקציר והדיש, יכול חלקו לעלות עד ל-70%. בשטחי שלחין, מקבל החוכר המשלם את כל ההוצאות את מחצית היבול. רוב ההסכמים בין החוכר למחכיר הם לשנתיים, אולם חלקם מוגבלים לעונה אחת. קרקע המוכרת למטעים עשוייה להיות מוכרת לתקופת הקיום של העצים או ל-20 שנה, ובתום התקופה מחלקים את השטח בין החוכר והמחכיר. ברוב המקרים החוכר הוא בעל חוב של בעל הקרקע, ולכן עמדתו של המחכיר חזקה יותר והוא יכול להכתיב את התנאים לחוכר.

אינפורמציה על גודל הנחלאות החקלאיות בגדה המערבית קיימת רק ממפקד החקלאות של 1953, ומובאת בלוח ד'-3 (א) ו-ד'-3 (ב). לפי נתונים אלו היו קיימים באוהה שנה 61,750 משקים חקלאיים ובנוסף 2,906 משקים שנהגו להחכיר את אדמותיהם. בבעלותם של כל המשקים היה שטח של 4.5 מיליון דונם. חלק גדול משטח זה היה בבעלות מספר קטן של בעלי קרקעות.

לוח ד'-3 (א)

מספר המשקים החקלאיים בגדה המערבית
לפי גודל הנחלאות בבעלותם ושטחן, ב-1953

קבוצה גודל (דונמים)	מספר המשקים	שטח המשקים* (אלפי דונמים)	% מכלל המשקים	% מכלל השטח
עד 10	61,816	80	27.2	1.8
10-50	25,497	760	41.3	16.8
50-100	9,769	730	15.8	16.2
100-200	6,193	930	10.0	21.2
200-500	2,801	980	4.5	21.7
500-1000	459	340	0.7	7.4
1000-2000	117	170	0.2	3.7
2000-5000	59	210	0.2	4.6
5000-10,000	24	180	0.2	4.0
10,000+	15	120	0.2	2.6
סך הכול	61,750	4,500	100.0	100.0

(* אומדן)

מקור: מפקד החקלאות 1953

לוח ד'-3 (ב)

המשקים החקלאיים בגדה המערבית לפי גודל הנחלאות

ב-1953

מס' המשקים בעלי נחלה עד 10 דונם	מס' המשקים בעלי נחלה מעל 10 דונם	מס' המשקים	סך הכל המשקים	
7,098	21,763	1,007	29,868	שכם
5,610	15,359	882	21,851	ירושלים
4,108	6,812	1,017	11,937	חברון
16,816	43,934	2,906	63,656	סך הכול

המקור: מפקד החקלאות 1953.

4. שימור הקרקע

מכיוון שחלק גדול מאד משטחה של הגדה המערבית הינו קרקע הררית, קיימת בעייה חמורה של שימור הקרקע בעיקר בשטחים שאינם מעובדים. בשטחי העיבוד ההרריים מותקנות טרסות המעובדות בדרך כלל בדקדקנות ובקפדנות. הבעייה הקיימת בשטחים שאינם מעובדים ואשר בהם מושמדת הצמחיה בקביעות על-ידי רעייה מוגברת של עיזים, וכתוצאה מכך חלה ארוזיה בחלק גדול של השטחים ההרריים.

5. המים(א) משקעים

כמו בישראל, כך גם בגדה המערבית, נחונה החקלאות לתנודות חריפות במשקעים. נוסף על כך קיימים הבדלים גדולים בין איזור לאיזור. להלן נתונים על כמויות המשקעים ב-5 השנים האחרונות לעומת הממוצע ל-30 השנים

1931-1961.

לוח ד'-4

*
 כמות המשקעים השנתית הממוצעת (במילימטרים)

ממוצע לשנים 1961-1931	1964/65	1963/64	1962/63	1961/62	1960/61	אזור
440	565	523	381	548	425	ג'נין
606	900	719	537	767	527	סול-כרם
621	818	806	500	693	578	שכם
503	575	644	185	395	443	ירושלים
486	800	779	270	352	510	חברון
147	162	253	43	121	195	יריחו

(* לעונות הגשמים, דהיינו מאוקטובר עד מאי.

מקור: השנתון הסטטיסטי של ירדן, 1965.

(ב) השקיה

בגלל כמויות המשקעים הקטנות יחסית והתנודות החריפות בהן, חשובה ביותר הקטנת חלוחתה

של החקלאות במשקעים, על-ידי השקיה.

נתונים מדוייקים על פוטנציאל המים ועל השימוש בהם יתקבלו רק לאחר עריכת סקר מפורט.

תוצאותיו של סקר ראשוני מובאות בפרק "מים וחשמל".

באופן כללי ניתן לומר שפוטנציאל המים של הגדה המערבית מורכב מ-3 סוגים של מקורות מים -

מי תהום ומעינות, מי שטפונות ומי נהרות. סך פוטנציאל המים מוערך בכ-385 מיליון מ"ק

(105 מיליון מ"ק מי תהום, 40 מיליון מ"ק מי שטפונות, 190 מיליון מ"ק מי נהר הירמוך

ו-50 מיליון מ"ק מי מעינות מלוחים).

צריכת המים הנוכחית של החקלאות בגדה מוערכת בכ-75 מיליון מ"ק.

באיזור שפלת החוף קיימה רשת בארות שמחוכם שואבים בסביבות 7-8 מיליוני מ"ק מים להשקיה, בארות אלו שואבות מאגן מי התהום המשוהף עם אזור החוף של ישראל. באיזור שכס-ג' ניין שואבים מבארות כ-3-4 מיליון מ"ק מאגן מי התהום המזרחי שאינו קשור לאגן המערבי. דהיינו בסך הכול שואבים כ-10-12 מיליוני מ"ק מים ממי-התהום. כ-65 מיליון מ"ק מים נוספים של מי תהום אשר נובעים ממעינות שונים, מנוצלים באזור בקעת הירדן. לפי אומדנים, משקים ממעינות אלו כ-70,000 דונם בבקעת הירדן, באזור ירושלים (יריחו) ובאזור שכס. באיזורים צחיחים אלו דרושה השקיה בכמויות גדולות כדי לאפשר עיבוד חקלאי. הכמות הממוצעת היא, כ-100 מ"ק לדונם.

לגבי תכניות פיתוח מקורות מים נוספים, הושקע רוב המאמץ בשנים האחרונות בפיתוח מקורות מים בגדה המזרחית של הירדן - "תכנית הגור המזרחי" (שהיא חלק מתכנית "מפעל הירמוך") ותכניות לאגירת מי שטפונות על נהרות הזורמים ממזרח לירדן (ראה דיון בפרק על "מפעלי פתוח"). עם זאת, תכנית "מפעל הירמוך" בשלבה הסופי נועדה לספק מי השקיה גם לבקעת הירדן המערבית. מתוך תוספת של 500 אלף דונם, כ-1/3 היו מתוכננים להיות בגדה המערבית, דהיינו כ-170 אלף דונם*.

(ג) שיטות השקיה

שיטת ההשקיה הנהוגה בירדן היא בתעלות פתוחות, דהיינו בשיטת ההצפה. שיטת ההמטרה המקובלת בישראל אינה ידועה בירדן. יש להדגיש ששיטת ההשקיה בתעלות דורשת בדרך כלל כמויות מים גדולות יותר ליחידת שטח, והביקורת על אספקת המים לצמח היא קשה יותר.

(ד) ארגון אספקת המים

ארגון אספקת המים שונה באיזורים השונים.

באיזורים בהם ההשקיה היא מבארות, הבארות הן פרטיות ובעליהן שואבים ומשקים בלי צורך לרשום את כמויות המים בהן הם משתמשים. קיימה גם מכירה של עודפי מים על-ידי בעלי

* ראה בנספח ד'-15.1 על תכניות פתוח ההשקיה של כל ממלכת ירדן, מתוך "תכנית העולם"

של ארגון המזון והחקלאות של האו"ם ל-1975-1985.

בארות. חפירת בארות דורשת רישוי ונחונה לפיקוח "רשות אוצרות הטבע" (המוסד העוסק בעיקר בפיתוח מקורות מים). קיימים גם מספר קואופרטיבים של מים. באיזור יריחו קיימת אגודת מים שכדי להשתייך אליה יש צורך לשלם דמי חברות של 300 דינרים ונוסף על כך משלמים החקלאים עבור השימוש במים לפי שטח העיבוד שברשותם ולפי זמן ההשקיה. קיימים שם פקחי המים המסדירים את הזרמת המים לשטחים. רישום כמות המים שמשמשים בה קיים רק לגבי האגודה כולה; לגבי החברים, הרישום הוא של זמן ההשקיה בלבד. ברור ששיטה זו משאירה פרצה לעקיפת ההסדרים.

6. כוח אדם

האוכלוסייה הכפרית בגדה המערבית של ירדן הייתה בשנת 1961 כשני שלישים מכל האוכלוסייה. אין להניח שחלקה של האוכלוסייה הכפרית השחנה מאז 1961. השפעה האורבניזציה בגדה המערבית קוזזה על-ידי ההגירה מהגדה המערבית למזרחית שכללה בעיקר תושבי ערים.

לוח ד' - 5

התפלגות האוכלוסייה לפי אזורים ב-1961

סך הכול	חברון	ירושלים	שכם	
529,633	79,900	203,376	246,357	גרים בכפרים*
14,947	1,664	4,726	8,557	דיירי אוהלים
544,580	81,564	208,102	254,914	אוכלוסייה כפרית
805,450	119,432	344,270	341,748	סה"כ אוכלוסייה
67.6	68.3	60.4	74.5	% האוכלוסייה הכפרית מתוך כל האוכלוסייה

(* כולל אוכלוסיית פליטים במחנות הנמצאים באיזורים כפריים.)

מקור: מפקד האוכלוסין 1961.

אחוז האוכלוסייה הכפרית במחוז שכס הוא הגבוה ביותר ומגיע לשלושה-רבעים.

במחוז חברון כשני שלישים ובירושלים כ-60%.

האוכלוסייה הכפרית בגדה המערבית התגוררה בכ-450 כפרים. כמחציתם מונים עד 500 נפשות,

פחות מ-10% מונים יותר מ-2000 נפש והיחר מונים בין 500 ל-2000 נפשות. הגודל הממוצע

של הכפר הוא כ-600 נפשות. (ראה לוח ד'-6)

יש להדגיש שמלבד הכפרים הללו, התגוררו באזורים הכפריים פליטים במספר רב - כ-100,000.

מחנות הפליטים אינם כלולים בנחונים על תושבי הכפרים. כמו כן היתה אוכלוסייה כפרית של

תושבי אוהלים שלא גרו בכפרים, וכן של נוודים (שעליהם ידוע רק מספר כולל לכל ירדן בלי

התפלגות לאזורים. שהנו 53,000).

נחונים אלו משמשים כאינדיקטור על האוכלוסייה הכפרית העוסקת בחקלאות. יש להניח

שבכפרים המונים עד 2,000 נפש (עד כ-300 משפחות) האוכלוסייה כולה עוסקת בחקלאות. בכפרים בהם

למעלה מ-5,000 נפשות עוסקים, לפי הגדרה, לפחות שני שלישים מן האוכלוסייה בחקלאות ויש

להניח שבכפרים שגדלם 2,000-5,000 עוסקים בשלושה רבעים בחקלאות.

הנחונים הרשמיים היחידים לגבי מספר המועסקים בחקלאות בגדה המערבית הנמצאים

ברשותנו, מתיחסים לשנת 1961. ניתן להניח שמספר הנוספים לכח העבודה בכפרים קוזז

על-ידי מספר העוזבים את הכפרים. לפי נחונים אלו היה מספר המועסקים בחקלאות ב-1961

כ-65 אלף, מזה כ-58 אלף גברים וכ-7 אלפים נשים. מסך המועסקים, כשליש היו שכירים

וכשני שלישים עצמאיים, עובדים במשק משפחתם ומעסיקים. (ראה לוח ד'-7).

התפלגות האוכלוסיה הכפרית לפי גודל הכפרים (ב-1961) (*)

סה"כ כפרים	כפרים המונים מעל 5000		כפרים המונים 2000-5000		כפרים המונים 500 - 2000		כפרים המונים עד 500		בלתי מסווג (נפשות) **	דיירי אהלים (נפשות)	סה"כ נפשות	סה"כ מחוז ירושלים
	כפרים מעל 5000	כפרים המונים 2000-5000	כפרים המונים 500 - 2000	כפרים המונים עד 500	נפש	נפשות	כפרים	נפשות				
453	28,823	4	145,485	49	196,298	187	52,534	213	106,493	14,947	544,580	סה"כ
142			37,147	13	86,061	78	13,294	51	13,060 53,814	4,726	208,102	מחוז ירושלים
83	11,713	2	28,204	9	11,105	10	12,311	62	16,567	1,664	81,564	מחוז חברון
228	17,110	2	80,134	27	99,132	99	26,929	100	23,052	8,557	254,914	מחוז שכם

(*) הגדרת אוכלוסייה כפרית: אוכלוסייה שגרת ביישובים שמונים עד 5,000 נפש, ובאזורים שיש בהם יותר מ-5,000 נפש, שבהם לפחות 2/3 עוסקים בחקלאות.

(**) נתונים אלו כוללים פליטים במחנות ביחד עם אוכלוסייה כפרית אחרת למטרת הסרת נתונים.

המקור: ספקר האוכלוסייה 1961.

לוח ד-7 - מועסקים בחקלאות לפי מעמד ומחוז 1961

חקלאות %	סה"כ		חברות		יחידים		שכר		הקלאות
	סה"כ	חקלאות %	סה"כ	חקלאות %	סה"כ	חקלאות %	סה"כ	חקלאות %	
64.2	49,275	31,644	9,146	6,406	17,206	9,808	22,923	15,430	כל המועסקים
83.9	11,491	9,642	4,824	4,528	2,785	1,988	3,882	3,126	עבאיים
53.1	6,075	3,226	456	141	1,891	537	3,728	2,548	עובדים אצל משפחה
21.4	93,478	20,050	11,066	2,329	51,342	8,373	31,070	9,348	מעסיקים
2.1	11,765	244	1,427	16	4,969	195	5,369	33	שכירים
0.2	53	1	9	-	32	-	12	1	מחפשי עבודה
37.6	172,137	64,805	26,928	13,418	78,225	20,901	66,984	30,486	לא ממויין
66.8	46,822	31,264	8,557	6,208	16,408	9,738	21,857	15,318	סה"כ
77.6	7,674	5,952	1,764	1,488	2,404	1,672	3,506	2,792	מזה גברים
49.0	6,365	3,122	524	136	1,793	466	3,681	2,520	עבאיים
20.3	86,298	15,517	10,577	2,147	46,592	6,647	29,128	8,723	עובדים אצל משפחה
2.2	11,339	244	1,375	16	4,763	195	5,201	33	מעסיקים
2.2	45	1	8	-	25	-	12	1	שכירים
39.5	147,077	58,100	22,706	9,995	71,986	18,718	63,385	29,387	מחפשי עבודה
									לא ממויין
									סה"כ

המקור: מפקד האוכלוסין 1961.

לפי נתונים אלו מחקבל שחלק החקלאים בסך המועסקים לא עלה על 40% לעומת חלק האוכלוסייה הכפרית בכל האוכלוסייה המגיע לשני שלישים. נראה שקיימת הטייה כלפי מטה בנתונים על המועסקים בחקלאות בגלל צורת המפקד. ראשית, חלק מהנשים העובדות במשק בעליהן לא נרשמו כשייכות לכח העבודה, היות שלפי ההגדרה נכלל רק מי שעבד יותר מ-6 חודשים במשך השנה בעוד שעבודת הנשים במשק הבעלים היא עונתית. משום כך פרטנו את הנתונים לגברים בלבד אולם גם בהם חלה אותה הטייה בגלל ילדים ונערים העובדים במשק אביהם.

נוסף על כך, נערך המפקד בתחילת החורף, בעונה בה אין עבודה חקלאית. מובטלים חקלאיים אינם נוהגים להגדיר עצמם כמחפשי עבודה בעונה זו ומשום כך לא נכללו מובטלים כאלו בכוח העבודה. נוסף על כך לא ברור אם לא היו אי הבנות בקשר למעמד האריסים (אם הם נרשמו כעצמאיים או כשכירים), ומעל לכל קיימת בעיה כללית של מהימנות הנתונים, בגלל נטיית הפליטים להעלים את עיסוקיהם.

אחת הדרכים להערכת מספר החקלאים, היא עריכת אומדנים על פי הנתונים מהמקורות השונים העומדים לרשותנו. חישוב אומדן מספר החקלאים מובא בלוח ד'-8. לפי נתונים אלו נראה שמספר המשפחות העוסקות בחקלאות הוא בסביבות 60-65 אלף לעומת נתוני התעסוקה של מפקד האוכלוסין שלפיהם מספר ראשי המשפחות שעיסוקם בחקלאות הוא בסביבות 52 אלף.

אם נניח שבמשפחה חקלאית נוסף על המועסק העקרי ניתנת עזרה על-ידי בני המשפחה ($1/4$ מזמן האשה, $1/4$ מזמנם של כל אחד מ-2 ילדים מביין 4 ילדים במוצע במשפחה), הרי שמספר המועסקים למעשה בחקלאות יהיה בסביבות 105-115 אלף.

7. מלאי ההון

(א) מכונות וציוד חקלאי, בהמות עבודה

החקלאות בגדה המערבית אינה מתקדמת בשטח המיכון. אין ברשותנו נתונים על מספר המכונות החקלאיות בידי חקלאים בגדה המערבית, אלא רק לגבי ירדן כולה.

לוח ד' - 9

טרקטורים וציוד חקלאי בירדן, 1961-1965

1965	1964	1963	1962	1961	
1772	1462	1169	1081	836	מס' טרקטורים בסוף השנה*
310	293	188	245	206	מס' מכירות טרקטורים במשך השנה
4	-	-	2	45	- מהם פחות מ-40 כ"ס
306	293	188	243	161	- מהם יותר מ-40 כ"ס
7	7	5	6	3	- מהם זחל
303	286	183	239	203	- מהם אפניים
					<u>מכירות ציוד חקלאי אחר במשך השנה</u>
53	7	-	12	4	מקצרות
444	406	359	393	280	קולטיבטורים
130	100	79	103	81	משדדות
181	195	131	219	171	מזרעות דיסק
51	29	149	71	28	אחרים

(* כולל טרקטורים שאינם ניתנים לשימוש.

המקור: משרד החקלאות הירדני וגורמים העוסקים בציוד חקלאי, מתוך השנתון הסטטיסטי של

ירדן, 1965.

מאחר ושטחי העיבוד בגדה המערבית מהווים כשליש מסך השטחים בירדן, ובהתחשב בעובדה שרמת החקלאות בגדה המערבית גבוהה קצת יותר מאשר בגדה המזרחית, יש להניח שלא נסעה אם נקבע שב-1965 היו בגדה המערבית לא יותר מ-50% מהטרקטורים והציוד. דהיינו, מקסימום 1000 טרקטורים. ועל כן ניתן להניח שרוב העבודה נעשה על כן בעבודת ידים, או בעזרת בהמות עבודה. בישראל לעומת זאת היו באותה שנה כ-11,000 טרקטורים.

לוח ד'-10

מספר בהמות העבודה בגדה המערבית ב-1966

גמלים	סוסים	פרדות	חמורים	
1,300	3,500	1,800	19,500	שכם
1,500	300	2,800	13,500	ירושלים
900	200	1,600	7,000	חברון
3,700	4,000	6,200	40,000	סך הכול

מקור: השרות הוטרינארי של ממשלה ירדן.

כנראה שכמעט בכל משק נמצאת בהמה עבודה והיא משמשה לעבודות חריש, עיבוד ויישור

שדות, דייש, הובלת משאות וכדומה.

(ב) מטעים

חלק ניכר מתפוקת החקלאות בגדה המערבית נובע ממטעים של עצי פרי - בעיקר גפנים,

תאנים וזיתים. דיון מפורט יותר בענף זה יובא בפרק על התפוקה החקלאית.

כאמור לעיל, סך השטחים הנטועים בשנת 1966 הגיע למיליון דונם אחד.

לוח ד' - 11

שטחי המטעים בגדה המערבית ב-1966 לפי סוגים וגילים
(באלפי דונמים)

סך הכול מטעים	מטע מניב	מטע צעיר	
15.4	11.2	4.2	תפוחי עץ
1.9	1.4	0.5	אגסים
1.1	0.7	0.4	הבושים
39.8	28.5	11.3	סקדים
4.8	4.2	0.6	משמשים
17.1	12.5	4.6	שזיפים
2.0	1.4	0.6	אפרסקים
76.0	65.9	10.1	תאנים
1.4	1.1	0.3	רימונים
14.0	8.4	5.6	תפוזים
3.7	2.7	1.0	לימונים
5.6	2.5	3.1	הדרים אחרים
2.2	2.1	0.1	בננות
0.5	0.3	0.2	תמרים
4.3	3.2	1.1	אחרים
(125.4)	125.4	..	גפנים
(315.2)	271.5	*(43.7)	סך הכל מטעים
659.7	546.0	113.7	זיתים

(* בלי כרמי גפנים צעירים, אפשר להעריך ששטח הגפנים הצעירים הוא בסביבות

20-25 אלף דונמים.

המקור: נחוני המשרדים המחוזיים של משרד החקלאות הירדני שנאספו על-ידי המרכז

לתכנון חקלאי של משרד החקלאות.

כפי שהערנו לעיל חלק גדול מעצי הזיה (וכן חלק מהתאנים) אינו נסוע בחלקות רצופות אלא כעצים מפוזרים בשטח, ומשום כך הערכת שטחי הזיתים נעשתה בצורה שודאי מטה אח אומדן השטח כלפי מעלה.

קיימים גם נחונים על מספר העצים מכל סוג באזורים השונים, אולם קשה להסתמך עליהם.

נחונים לגבי שטחי המטעים בירדן כולה מובאים בנספח ד'-2.

אחת ממגמות הפיתוח של חקלאות ירדן הייתה הרחבת שטחי המטעים (בבעל) על חשבון שטחי גידולי שדה (בבעל) כדי להגדיל את התפוקה מיחידת שטח; והנתונים לירדן מראים אמנם על מגמת עלייה בשטחי המטעים. כדי לעודד את הנטיעה, נקטה הממשלה במדיניות ממריצה והיא מחלקת שחילים לחקלאים (בנספח ד'-3 מובאים נתונים על מספר השחילים שחולקו בשנים 1959 עד 1965 בירדן כולה), ובמקומות מסויימים גם מבצעת עבורם את עבודות הכשרת הקרקע.

(ג) בעלי חיים

בגדה המערבית נמצאו כשליש מבעלי החיים של ירדן כולה. המספר הגדול ביותר הוא של כבשים (הכבשים המקומיות הן בעיקר מגזע "אוואסי"). לגבי העזים, שמספרן רב מאד, הוזכרה לעיל הבעייה של רעיית-יתר והשמדת הצמחיה והתוצאות שיש לכך על שימור הקרקע. הפרות הן ברובן מגזע מקומי שתנובת החלב שלהן נמוכה. העדרים קטנים והתנאים ההיגייניים בהם ירודים. קיים מספר קטן של ראשי בקר משובח מגזע מעורב ליצור חלב. - פרות אלו מרוכזות בעיקר בחוות פרטיות. העופות מפוזרים בידי מספר רב של חקלאים ואינם מרוכזים בלהקות ולולים כמקובל בישראל. לאחרונה היתה מגמה של עידוד גידול פטמים. בירדן כולה גדל מספרם פי עשרה מ-1961 עד 1965.

נחונים על מספר בעלי החיים לסוגיהם בגדה בסוף שנת 1966 מובאים בלוח ד'-12.

לוח ד-12 - מספר בעלי החיים בגדה המערבית, 1966

עופות אחרים	פסימים	מטילות	עזים	כבשים	בני בקר		בקר הולנדי		מקומי	שכס
					הולנדי	מקומי	הולנדי	מקומי		
115,874	37,390	247,828	126,369	146,473	298	5,317	914	15,586	שכס	
56,586	99,479	178,137	104,140	135,957	469	459	1,900	2,798	ירושלים	
18,311	130,300	73,950	37,577	85,580	102	1,758	158	4,817	חברון	
190,771	267,169	499,915	268,086	368,010	869	7,534	2,972	23,201	סה"כ בגדה	
			758,900	987,200			72,600		סה"כ בירדן	
(* (50%)	(* (50%)	(* (50%)	35%	37%			47%		% הגדה בסה"כ	
									ירדן	

(* אומדן

המקור: א. הגדה המערבית - מפקד בעלי חיים של השרות הוטרינארי של ממשלת ירדן לסוף 1966.

ב. הנחונים לירדן כולה הם ל-1965. ראה נספח ד-4.

ג. התפוקה החקלאית

הערך הכולל של התפוקה החקלאית של הגדה המערבית בשנת 1966 שהייתה שנה חקלאית טובה נאמד בכ-17 מיליוני דינרים*, המהווים כ-40% מן התפוקה החקלאית של הממלכה הירדנית כולה ערב המלחמה (**). בגלל אופי הייצור החקלאי בגדה ובירדן כולה, מושפעת התפוקה מן התנודות באקלים ויש בה תנודות חריפות משנה לשנה. בשנות בצורה עלולה התפוקה של גידולים צמחיים להיות נמוכה בכ-30% ובשנה ברוכה במיוחד עלולה להיות גבוהה בכ-15%-10%, מחפוקת-1966.

ערכה של תפוקה שנת 1966 במטבע ישראלי היא 140 מיליוני ל"י לעומת 1480 מיליוני ל"י תפוקה חקלאית כוללת של החקלאות בישראל באותה שנה. הרכב התפוקה בגדה המערבית היה כדלקמן:

לוח ד' - 13

התחלקות התפוקה בגדה המערבית ובישראל ב-1966

הסקטור הערבי בישראל אחוז מן הסך הכל	הגדה המערבית הערך (במיליוני דינרים)		גידולי שדה
	אחוז מן הסך הכל	אחוז מן הסך הכל	
17.9	17.3	16.9	2.9
30.5	9.5	21.5	3.7
19.4	29.9	27.3	4.7
32.2	43.3	34.3	5.9
100.0	100.0	100.0	17.2
			סך הכול

המקור: לגדה - סיכומי לוחות בפרק זה.

לישראל - דו"ח בנק ישראל 1966 ושנחון סטטיסטי לישראל מספר 17.

(*) ראה הערות ללוח ד' - 15 וללוח ד' - 21. יש להתייחס לנחון זה כאל אומדן גס.

(**) בנספח ד' - 5 מובאים נחונים על ערך התפוקה החקלאית בירדן עד שנת 1965.

אנו רואים כי החלקות התפוקה לפי ענפים בישראל שונה מהחלקות התפוקה בגדה המערבית. לעומת זה דומה יותר ההתפלגות בסקטור הערבי בישראל לזאת של הגדה. חלק הירקות בכלל התפוקה של הסקטור הערבי גדול יותר מאשר בגדה ומאשר בישראל, וחלק הפירות קטן יותר.

1. ענפי היצור

(א) גידולי שדה

גידולי השדה אותם מגדלים בגדה המערבית, רובם שטחי בעל; כאשר הגידול העיקרי הוא חיטה ושעורה. כמו בישראל, חלוייה חפוקת גידולי השדה כבעל בכמות המשקעים השנתית, עיחוייה ופיזור. משום כך, כשנות בצורה, נמוכה התפוקה של ענף זה. בשנה 1963 שהיתה שנת בצורת, היה יכול החיטה כ-26 אלף טון; והשעורה כ-11 אלף טון, ואילו בשנה 1966 היה היצור כפול - כ-51 אלף טון חיטה וכ-22 אלף טון שעורה. כפי שנראה מלוח ד'-14 מהווה התפוקה של ענף זה בגדה המערבית חלק לא רב ביותר מתוך כלל התפוקה בממלכת ירדן*).

לוח ד'-14

חפוקת גידולי שדה בגדה, בכל ירדן ובישראל
(אלפי טונות)

המוצר	הגדה המערבית		ירדן *		ישראל	
	1966	1963	1965	1963	1966	1965
חיטה	51.2	25.8	277.9	75.8	100.6	150.1
שעורה	22.0	10.7	94.8	22.9	21.2	67.4
קטניות	3.7	0.9	29.1	4.1	4.2	6.5
בקיה	5.6	1.6	15.7	4.0	(1) 1,362.7	(1) 1,595.3
פול	1.3	0.7	2.7	1.4	4.2	3.8
חומצה	1.6	0.6	6.5	1.5	-	-
סורגום	0.7	1.4	1.4	2.3	13.2	67.0
תירס	..	1.2	8.3	2.2	2.0	3.2
חבן	16.0	8.0	..	40.0	(1) 99.9	160.0
שומשומין	0.8	1.1	1.4	1.6	0.5	0.9
בסנים	-	0.1	-	0.3	13.4	13.5
טבק	0.3	0.1	-	0.6	1.9	1.7

המקור: הגדה המערבית: 1963 שנחון חקלאי של משרד החקלאות הירדני.
1966 נחוני משרד החקלאות הירדני שנאספו במשרדים האזוריים על-ידי קציני חקלאות ועל-ידי המרכז לתכנון חקלאי במשרד החקלאות.
ירדן: שנחון סטטיסטי 1965 (ראה נספח ד'-6)
ישראל: שנחון סטטיסטי 1966.

(1) מספוא ירוק, תחמיצים ושחה.

* בנספח ד'-5 מובאים נחונים על חפוקת גידולי שדה בירדן כשנים 1961-1965.

ערך תפוקת גידולי השדה היה בשנת 1963 - 1.4 מיליון דינר, בשנת 1966 הגיע לכ-3 מיליוני דינרים (במחירי 1963*).

לוח ד'-15

ערך תפוקת גידולי שדה בגדה

המוצר	הכמות (טונות)		המחיר (דינר לטון)	ערך (אלפי דינרים)	
	1963	1966		1963	1966
חיטה	25804	56178	35	903	1791
שעורה	10665	22033	20	213	441
קטניות	874	3683	50	44	184
כרשינה	2087	5601	22	46	123
פול	691	1332	35	24	47
חומצה	637	1590	50	32	80
שומשומין	1117	816	75	84	61
הבן	8000	16000	6	48	96
טבק - הישי	39	68	250	10	17
טבק-וירג'ניה	16	193	200	3	39
סך הכול				1407	2879

המקור: 1963 - שנתון משרד החקלאות הירדני.

1966 - נתוני משרד החקלאות הירדני שנאספו במשרדים האזוריים על-ידי

המרכז לתכנון חקלאי של משרד החקלאות.

(* סדרת המחירים היחידה ליצרן המצויה בידינו היא לשנת 1963 ובה השתמשנו בכל הישובי ערך התפוקה לשנת 1966, למרות שברור לנו שהיו שינויי מחירים מאז שנת 1963. בפרק המחירים מובא לוח עם סדרת מחירים קמעוניים בעמאן בתקופה 1961 עד 1965, המביא את הסדרה היחידה של מחירים לאורך זמן המצויה בידינו. מסדרה זו ניתן לראות שברוב המחירים לא היו כמעט שינויים מגמתיים; אלא רק תנודות משנה לשנה במוצרים מסויימים. עם זאת ברור שיש להסתייג מדיוק הנחוננים לגבי ערך התפוקה ב-1966 במחירי 1963.

מדובר בכל הענפים, לא רק בגידולי שדה.

ערך תפוקת גידולי השדה בשנים המתאימות בכל ממלכת ירדן היה 3 מיליוני דינרים ו-10 מיליוני דינר* . דהיינו, תפוקת הגדה מהווה 47% מכלל התפוקה של ממלכת ירדן בשנת בצורת, וכ-30% בשנה טובה יותר מן הממוצע.

(ב) ירקוח וגידולי מקשה

בכל אזורי הגדה נוהגים לבדל ירקוח, בשיטות שונות, אולם היצור העיקרי מרוכז באזורי שכס-ג'נין. לאורך בקעת הירדן נהוג גידול ירקוח בשלחין בשיטות אינטנסיביות וכמו כן מגדלים ירקוח בשלחין בעמקים שבאיזור שכס. באזורים ההרריים נהוגות שיטות אקסטנסיביות יותר ואין נוהגים להשקותם.

פירוט תפוקת הירקוח באזורים השונים מובא בלוח ד' - 16. הנתונים מובאים לשתי שנים - 1965 שהיתה שנה טובה יותר ו-1966 שהיתה שנה טובה פחות. לבני מחוזות ירושלים וחברון יש בידינו נתונים רק ל-1966 אולם משום שמסקלם נמוך, ניתן לדעתנו לצרפם לנתוני מחוז שכס ל-1965 המצויים בידינו, כדי לקבל אומדן גם לסך היצור בשנת 1965. לפי אומדנים אלו יצרו בגדה ב-1965 כ-160 אלף טון ירקוח וקרוב ל-100 אלף טון אבטיחים ומלונים, וב-1966 כ-160 טון ירקוח וכ-30 אלף טון אבטיחים ומלונים.

תפוקת הירקוח וגידולי המקשה בגדה המערבית ביחס לירדן ולישראל מובאת בלוח ד' - 17.

* ראה נספח ד' - 5

תפוקת הירקות בגדה המערבית לפי מחוזות, ב-1965 וב-1966
(באלפי טונות)

מח"כ 1966	מח"כ 1965	שכס 1966	שכס 1965	חברון 1966	ירושלים 1966	עגבניות
51.4	61.7	43.7	54.0	2.1	5.6	
16.7	19.9	12.9	16.1	0.0	3.8	חצילים
1.5	1.5	1.3	(1.3)	0.1	0.1	פלפל
30.3	18.1	29.5	17.3	0.0	0.8	חפ"א
9.6	7.5	8.3	6.2	0.6	0.7	בצל
0.5	0.5	0.3	(0.3)	0.1	0.1	שום
11.0	10.2	9.1	8.3	1.0	0.9	כרוב וזרובות
27.1	29.9	24.7	27.5	0.9	1.5	מלפפונים וקישואים
13.3	13.3	9.7	(9.7)	0.4	3.2	ירקות שונים
33.2	96.8	32.9	96.5	0.1	0.2	אבטיחים ומלונים

המקור: נתוני המשרדים האזוריים של משרד החקלאות הירדני שנאספו וחוכנו ע"י המרכז לחכנון חקלאי של משרד החקלאות.

תפוקת ירקות וגיבוללי מסדה
(באלפי טונות)

ישראל	י ר ד ג			הגדה המערבית		
	1965	1965	1963	1966	1965	1963
99.7	188.9	214.6	51.4	61.7	38.0	עגבניות
56.4	60.7	45.3	27.1	29.9	14.5	מלפפונים וקישואים
15.9	47.6	48.0	16.7	19.9	10.5	חצילים
18.0	38.5	27.3	11.0	9.4	10.4	כרוב וכרובית
21.8	18.8	19.0	10.1	8.0	8.4	בצל ושום
(-)	13.8	15.7	7.4	(7.4)	8.5	שעועית ירוקה ואפונה
15.6	(-)	(-)	1.4	(1.4)	0.7	פלפל ירוק
45.9	7.9	4.9	1.1	(1.1)	1.5	סלק, גזר, צנון ולפת
(-)	(-)	(-)	0.8	(0.8)	0.7	חסה
(42.1)	(30.4)	(28.9)	3.1	(3.1)	1.3	שזונה
108.7	15.8	12.4	30.3	18.1	9.9	חפ"א
69.5	160.1	120.4	33.2	96.8	70.7	אבטיחים ומלונים

הגדה המערבית: 1963 - שנתון משרד החקלאות הירדני
1966, 1965, ראה לוח ד' 14

ירדן: שנתון סטטיסטי 1965 (ראה יוספ ד' - 5)
ישראל: הכנית החומש לחקלאות 1970/71 - המרכז להכנון חקלאי, משרד החקלאות.

הגידול העיקרי בגדה הוא גידולי המקשה - רובו אביטיחים ומיעוטו מלונים.
 את האבטיחים מגדלים בלי השקייה בעיקר במחוז שכס. בגלל תנודות המשקעים קיימות
 בגידול זה תנודות ביבול.

הגידול השני בחשיבותו הוא העגבניות. באזור בקעת הירדן - אזור יריחו
 (עוג'ה) שבמחוז ירושלים ואזור עמק הירדן במחוז שכס, נוהגים לגדל את העגבניות
 כגידול אינטנסיבי בשלחין. בעוד שבאזור בקעת הירדן מספק את היבול בעונות הסתיו,
 החורף והאביב המוקדם (חלק גדול מחוץ לעונה), מספק אזור ההר עגבניות קיץ.
 בשנת 1966 גידלו 20 אלף טון עגבניות מחוץ לעונה בבקעת הירדן, במחוזות: שכס
 וירושלים ועוד 10 אלפי טון ירקות חורף בעונה. היחרה היא עגבניות קיץ.

תפוחי אדמה והמלפפונים באים אחריהם בסדר החשיבות. גם בישראל מהווים
 שלושה גידולים אלו את הסעיפים הראשיים בחפוקת הירקות.

ערך חפוקת הירקות בגדה המערבית ב-1963 וב-1966 היה 3 מליוני דינרים
 ו-3.7* מליוני דינרים בהתאמה (ראה לוח ד'-18).

* ראה הערה ללוח ד'-15.

לוח ד' - 18

תפוקת הירקות וערכה בגדה המערבית

הערך (אלפי דינרים)		המחיר (דינר לסון) מחירי 1963	הכמות (טונות)		המוצר
1966	1963		1966	1963	
1,028	759	20	51,400	37,969	עגבניוח
251	157	15	16,700	10,451	ויצילים
154	145	14	11,000	10,391	כרוב וכרובית
184	152	18	10,219	8,423	בצל ושום
761	247	25	30,434	9,886	תפ"א
77	70	10	7,713	6,995	דלעת
544	290	20	27,200	14,502	מלפפונים וקישואים
15	19	13	1,134	1,465	סלק, גזר לפח
8	7	10	758	716	חכה
41	20	30	1,376	676	פלפל ירוק
222	255	30	7,400	8,490	שעועית
399	848	12	33,277	70,685	אבטיחים ומלונים
31	13	10	3,100	1,295	שונות
<u>3,715</u>	<u>2,982</u>				סה"כ

(ג) פירוט

המינים העיקריים בענף זה הם: ענבי מאכל, זיתים, הדריים, תאנים

ואחרים נשירים שונים.

הענבים מרוכזים בעיקרם בשטחי ההר במחוז חרוון וגדלים בבעל.

הם מסוג "דבוקי" ומכשילים, בדרך כלל, מאוחר בגלל גובה האיזור. אין מגדלים

ענבי יין. הזיתים מפוזרים על פני אזורי ההר בעיקר במחוז שכם.

ההדרים מרוכזים באיזור קלקיליה, טול-כרם, באיזור הגובל עם ישראל מול השרון,

ובאיזור בקעת הירדן.

העלייה ביצור ענבים, נשירים והדרים היא מגמתית, עקב הרחבת השטחים (ראה לוח

ד' - 11).

לגבי זיתים יש להקיר שתפוקת מטע זה נהונה לסרוגיות חריפה ושתי השנים

1963 ו-1966 היו שנות יכולים נמוכים בזיתים. בשנה טובה עשוי יכול הזיתים

להגיע ל-100 אלף טון, ומכיון שהזיתים תופסים חלק כה גדול בתפוקת הפירות,

גורמת תופעה זו לתנודות חריפות בתפוקת ענף זה.

יצור הפירות בגדה המערבית היווה ברוב המקרים חלק גדול מהיצור בירדן

כולה פרט להדרים ולבננות.

הנחונים בלוח ד' - 19 מצביעים על הכמויות הקטנות של יצור ירדן לעומת

היצור בישראל, פרט לענבי מאכל שבהם התפוקות כמעט שוות, ופרט לזיתים, בהם

עולה בהרבה היצור בירדן על היצור בישראל.

לוח ד' - 19

כמויות חפוקת המטעים

	ישראל		ירדן		הגדה המערבית		
	1966	1965	1965	1963	1966	1963	
(56.9			2.6	2.3	תפוחי עץ
(5.1	3.6			
(14.4			0.2	0.2	אגסים
((..)	(..)	0.1	0.1	חבושים
(116.4	0.8	3.7	2.6	3.0	2.3	שקדים
(8.1	2.5	2.4	1.3	1.4	משמשים
(9.7			3.8	2.7	טזיפים
(4.1	3.4			
(9.6			0.3	0.1	אפרסקים
	42.7	46.1	79.2	58.7	41.9	32.2	ענבי מאכל
(—)		2.1	2.4	3.0	0.3	0.3	ריכוזנים
	904.6	878.3	47.0	38.8	38.6	23.7	הדרים
	53.9	44.0	15.4	9.6	1.7	1.1	כננות
(—)		1.1	(..)	(..)	0.3	0.3	המרים
	15.7		(2.7)	(3.3)	1.5	2.3	שונות
	10.9	(1) 10.5	37.4	38.7	29.5	30.6	זיהים
(—)		1.6	19.3	18.9	13.6	16.4	חאנים

(1) כשנה טובה בייצור זיהים בישראל מגיעה החפוקה ל-20 אלף טון.

המקור: הגדה המערבית: ראה לוח ד' - 14

ירדן: שנתון סטטיסטי - 1965 (ראה נספח ד' - 7)

ישראל: תכנית החומש לחקלאות 1970/71 המרכז להכנון חקלאי
 משרד החקלאות.
 1966 - ל.מ.ס.

ערך התפוקה של ענף הפירות היה 4.0-4.7 מיליוני דינרים כפי שמראים

הנתונים בלוח ד-20, מזה כ-3.0-3.5 מיליוני דינרים פירות שונים וכ-1.5

מיליון דינר - זיתים. יש להעיר שבשנה ממוצעת טוב יכול הזיתים פי

שלושה. בשנים טובות במיוחד עשוייה על כן תפוקת הפירות להגיע אפילו ל-7

מיליוני דינרים.

ערך תפוקת המטעים בגדה

המוצר	הכמות (טונות)		המחיר דינר לסוף מחירי 1963	הערך (אלפי דינרים)	
	1965	1963		1965	1963
תפוחי עץ	2,600	2,253	55	143	124
אגסים	223	160	55	13	8
חבושים	147	131	55	8	7
שקדים	2,965	2,314	50	148	116
משמשים	1,286	1,365	50	64	68
שזיפים	3,770	2,678	50	187	134
אפרסקים	263	144	50	13	7
ענבים	41,900	32,208	25	1,050	805
תאנים	13,854	16,409	22	305	361
רימונים	311	310	30	9	9
הדרים	38,589	23,711	30	1,158	711
בננות	1,726	1,104	45	78	50
חמרים	312	314	22	7	7
שונות	1,528	2,282	30	46	68
זיתים	¹ 29,458	¹ 30,567	50	¹ 1,473	¹ 1,528
סה"כ				4,702	4,003

(1) שנה גרועה ביבול זיהים

המקור: ראה לוח ד-15.

(ד) בעלי חיים

נחונים רשמיים על תפוקת בעלי חיים בגדה המערבית אינם קיימים. גם הנחונים על תפוקת בעלי חיים בירדן כולה הם אומדנים המבוססים על הנחות שונות.

הנתון הרשמי היחיד, המתפרסם הוא שחיטה בעלי חיים בירדן כולה בבחי מטבחים עירוניים, (הוא מובא בנספח ד'-8) אולם שחיטות אלו מהוות רק חלק קטן מסך בעלי החיים שנשחטו שלא בבחי מטבחים ונצרכו על ידי החקלאים.

בגדה המערבית מוחזקים כשליש הכבשים והעזים של ירדן, וקרוב למחצית הבקר והעופות (ראה לוח ד'-12).

על סמך כל הנחונים הקיימים לגבי תפוקת בעלי חיים: -- נחוני החשבונאות הלאומית של ירדן ל-1965, נחוני ארגון המזון של האו"ם בתכנית העולם ל-1985 (מובאים בנספח) והיחס המספרי בין ירדן והגדה המערבית לגבי בעלי החיים, נערך אומדן של תפוקת בעלי חיים (כמות וערך), המעריך את תפוקת בעלי חיים בגדה ב-1965 ב-5.9 מיליוני דינר. האומדן וצורה חישובו מובאים בלוח ד'-21.

יש שיטת חישוב נתון זה שונה מהשטה בה חושב ערך התפוקה של הגידולים הצמחיים ויתכן שהיא מוערכת במחירים גבוהים יותר ונותנת אומדן מוטה כלפי מעלה במדה מה. ערך התפוקה של 5.9 המליון דינר הונח גם לגבי שנת 1966.

אומדן תפוקת בעלי חיים וערך הייצור בגדה המערבית

הגדרה 1965 (9)	ערך ייצור בעלי-חיים (באלפי דינרים)		מבצע נעלי-חיים ב-1965 (באלפי סונות)		תפוקת בעלי-חיים 1962 - בירדן		בשר ושאריות בשר ס"ה
	1965 (7)	1962 (6)	הגדרה המערבית (5)	י ר ד ן (3)	%- מערך הייצור (2)	באלפי סונות (1)	
2,040	4,840	2,600	10.4	24.5	41	13.0	בשר ושאריות בשר ס"ה
1,000	4,220	2,300	1.9	3.7	5	2.0	מזה בשר בקר
1,760	(*)	(*)	5.4	14.6	27	8.0	" בשר צאן
—	(**)620	(**)300	1.0	2.0	2	1.0	" בשר עוף
—	(*)	(*)	0.2	0.5	2	—	" בשר אחר
—	(*)	(*)	1.9	3.7	5	2.0	" שאריות בשר
1,000	(**)2,000	(**)1,270	47.0	95.0	11	60.0	ביצים (מליוני יח')
1,760	3,530	2,710	31.4	62.4	38	48.0	חלב
—	—	—	0.6	1.7	8	13.0	צמר
—	—	—	0.4	0.9	2	0.7	עורות
1,100	80	90	—	—	—	—	שונות
5,900	2,770	2,020	—	—	—	—	חוספת למלאי בע"ח
—	13,220	8,690	—	—	—	—	סך הכול
המקור: סורים	המקור: חשבונאות לאומית של ירדן לשנת 1965	המקור: חשבונאות לאומית של ירדן לשנת 1965	המקור: סורים	המקור: סורים	המקור: ארגון המזון והחקלאות של האו"ם - תפוקת בע"ח בירדן, ראה: נספח ד' - 15.4	המקור: ארגון המזון והחקלאות של האו"ם - תפוקת בע"ח בירדן, ראה: נספח ד' - 15.4	
(7) x (8)	(*)	(*)	(3) x (4)	$\left[\frac{(7)}{(6)} \times 100 \right]$			

2. התפוקה לפי אזורים

דיון כולל על הגדה המערבית עלול להסתיר את האופי השונה של האזורים

השונים.

כמות המשקעים בגדה הולכת ופוחתת ככל שנעים מן הצפון אל הדרום.

עובדה זו נכונה בכל שנה, אולם הופכת לקריטית בשנות בצורת בעקר בחלקים

הדרומיים של הגדה.

(א) מחוז חברון

הינו האיזור ההומוגני ביותר בגדה. זהו איזור אשר הגדול העיקרי בו

הוא פירות, והחשוב ביניהם ענבים. תפוקת הענבים של המחוז היחה כ-30 אלף טון

בשנה ממוצעת, מכלל כ-40 אלף טון המיוצרים בגדה המערבית. בגלל גובהו של האיזור

הבשלחם של ענבים אלו מאוחרות (יותר מאשר בישראל). ירקות נוהגים לגדל באיזור

זה בכמות מועטת כגידולי בעל קיץ; דהיינו זורעים באביב ואוספים בקיץ. גידול

הירקות באיזור זה מהווה רק חלק קטן מכל הגדה. גידולי השדה באיזור זה מצליחים

רק בשנות משקעים ברוכות. בקר אינו כנמצא באיזור אולם קיים בו צאן וכך גידול

אכסטיבי של עופות.

(ב) מחוז ירושלים

הינו למעשה שני אזורים גאוגרפיים. האיזור ההררי מבית לחם עד רמאללה

איזור יריחו. באיזורי ההרים נפוץ גידול פירות-ענבים, זיתים, תאנים, וכך קצת

ירקות וגידולי שדה. איזור יריחו הוא איזור חם משופע במים ועל כן נהוגים בו

גידולי שלחין, כגון הדורים, בננות וירקות חורף וסתיו. העיבוד הוא אינטנסיבי

והיבולים גבוהים יחסית.

(ג) מחוז שכם

זהו המחוז החקלאי המפותח ביותר בגדה המערבית. ניתן לחלקו לשלושה אזורים גאוגרפיים שונים. המרכזי-איזור ההר, הדומה לאיזור ירושלים, אך משופע יותר בגשמים. שם מגדלים מטעים, בעיקר זיתים. האיזור המערבי-השפלה, הגובלת עם ישראל, בו מגדלים ירקוח וגידולי מקשה באופן דומה לשיטות הגידול בכפרים הערביים באיזור המשולש. כמו כן קיימים באיזור זה פרדסים רבים. האיזור המזרחי בקעת הירדן דומה לאיזור יריחו, שם מגדלים ירקוח חורף והדרים. בעיקרו מהווה מחוז שכם איזור של ירקוח וגידולי מקשה.

ד. התשומות לחקלאות

תשומות הביניים בחקלאות מועטות בירדן ודבר זה אופייני גם לארצות בלתי מפותחות אחרות. חלקן של התשומות הראשוניות - קרקע ועבודה - בולט על רקע זה.

1. שטחי העיבוד

שטחי הקרקע המעובדים בגדה בגידולים השונים מפורטים בלוח ד-22*

להלן:

שנה	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)	שטח (הקט"ר)
1959	1,200,000	1,150,000	1,100,000	1,050,000	1,000,000	950,000	900,000	850,000	800,000
1960	1,250,000	1,200,000	1,150,000	1,100,000	1,050,000	1,000,000	950,000	900,000	850,000
1961	1,300,000	1,250,000	1,200,000	1,150,000	1,100,000	1,050,000	1,000,000	950,000	900,000
1962	1,350,000	1,300,000	1,250,000	1,200,000	1,150,000	1,100,000	1,050,000	1,000,000	950,000
1963	1,400,000	1,350,000	1,300,000	1,250,000	1,200,000	1,150,000	1,100,000	1,050,000	1,000,000
1964	1,450,000	1,400,000	1,350,000	1,300,000	1,250,000	1,200,000	1,150,000	1,100,000	1,050,000
1965	1,500,000	1,450,000	1,400,000	1,350,000	1,300,000	1,250,000	1,200,000	1,150,000	1,100,000

(* בנספח ד-9 מובאים נתונים של שטחי עיבוד בכל ירדן בחקופה 1959 עד 1965.

לוח ד-22 - השטח המעובד בגדה המערבית (בשנים 1963, 1966) ובישראל (1965, 1966)
(באלפי דונם)

ישראל		גדה		
1966	1965	1966	1963	
2,582.9	2,625.5	868.6	895.3	גידולי שדה
764.2	719.8	459.8	491.2	חיטה
489.0	521.0	195.9	196.4	שעורה
286.2	349.8	43.4	30.3	קטניות
-	-	55.5	55.6	ברשית
-	-	14.4	13.3	בקיה
-	-	14.4	13.0	פול
-	-	30.5	10.7	חוסצה
41.0	302.6	21.7	45.5	סורגום
6.0	8.2	5.0	5.2	הירס
11.3	16.6	22.5	34.1	שומשומין
37.2	32.2	5.5	-	סבך
948.0	*675.3	-	-	אחרים
307.0	301.4	255.7	249.9	ירקות
30.0	28.3	61.3	63.8	עגבניות
6.0	5.9	9.6	6.1	חצילים
14.3	12.6	7.5	8.3	כרוביה וכרוב
26.5	19.1	16.4	18.1	בצל ושום
42.4	50.5	21.5	12.3	תפ"א
30.7	26.8	41.9	39.0	מלפפונים וקשואים
23.4	18.8	1.3	1.1	צנון, סלק וגזר
2.0	2.1	0.8	0.9	חסה
-	-	1.0	0.8	חלמיה
12.9	10.8	1.6	1.1	פלפל
9.6	8.2	12.7	11.1	שעועיה ואפונה
-	-	9.4	9.5	שונה
79.9	84.4	70.7	77.2	אבשיחים ומילונים
**	842.1	476.1	451.0	מטעים נושאי פרי
	35.4	11.2	9.6	תפוחי עץ
	13.9	1.4	1.0	אגסים
	2.4	0.7	0.6	חבושים
	22.5	28.5	21.1	סקדים
	10.8	4.2	4.3	משמשים
	11.0	12.5	8.3	זיפים
	9.9	1.3	0.7	אפרסקים
	52.0	-	-	ענבי יין
	46.9	125.4	123.5	ענבי מאכל
	6.0	65.9	66.8	האנים
	2.2	1.1	1.0	רימונים
	452.0	24.0	10.2	הדרים
	22.7	2.1	0.9	בננות
	3.4	0.3	0.3	תמרים
	49.7	3.2	2.1	שונה
	101.3	546.0	499.6	דחים

המקור: הגדה המערבית - 1963 - שנתון חקלאי סטטיסטי של ירדן, 1965
1966 - משרד החקלאות, המשרדים האיזוריים.

ישראל - שנתון סטטיסטי לישראל מס' 17.

מטעים: המרכז לתכנון חקלאי, חכניה החומש 1966/7-1970/71.

1966 - גידולי שדה וירקות - ל.ג.ס.

* כולל גידולים שונים אשר לא מקובלים בירדן כגון: כותנה, גידולי מספוא בגידולי שדה ומטעים סובטרופיים במטעים.

** אין נתונים מקבילים לשנת 1966.

השטח המעובד בכל הגדה המערבית מסתכם אם כן בכ-2 מיליוני דונמים בשנת

1966.

השטח המעובד בישראל היה בשנים האחרונות כ-4.2 מיליוני דונמים אולם יש להוסיף כי משתמשים בגדה בשטח גדול יותר כיוון שבגידולי שדה נהוג מחזור תלת-שנתי בו מעבדים כל חלקה רק פעם בשנה (דיון על כך בפרק הפיריון בחקלאות). כן יש בנחונים לעיל הסיה כלפי מעלה היות ונהוג לגדל גידולי בינים במטעים, במיוחד במטעי הזיתים כך ששטחים כאלו נרשמו פעמיים.

שטח השלחין בגדה נאמד בכ-100 אלפי דונמים בלבד, כאשר כמעט כולו מרוכז בבקעה הירדן, בסביבות יריחו (במחוז ירושלים) וצפונה לה (במחוז שכם) וכן בעמקים שמחוז שכם.

מתוך 100 אלף הדונמים בשלחין, כ-80 אלפי דונמים ירקוח, ואילו השאר

מטעים.

לוח ד-23

שטחי שלחין בירדן ב-1966
(אלפי דונמים)

	16.1	עגבניות חורף (מחוץ לעונה)
	7.8	עגבניות חורף (בעונה)
	6.3	עגבניות קיץ
<u>30.2</u>		סה"כ עגבניות
	5.6	חצילים חורף (מחוץ לעונה)
	1.1	חצילים חורף (בעונה)
	2.9	חצילים קיץ
<u>9.6</u>		סה"כ חצילים
	0.5	פלפל חורף (מחוץ לעונה)
	1.1	פלפל קיץ
<u>1.6</u>		סה"כ פלפל
	7.7	חפ"א - חורף
	1.8	חפ"א * אביב
<u>9.5</u>		סה"כ חפ"א
	1.8	בצל - חורף
	1.1	בצל קיץ
<u>2.9</u>		סה"כ בצל
<u>0.1</u>		שום
<u>4.6</u>		כרוב/כרובית
	2.9 + 2.3	מלפפונים וקישואים חורף
	2.8 + 6.3	מלפפונים וקישואים קיץ
<u>14.5</u>		סה"כ דלועים
<u>6.7</u>		פול, שעועית, אפונה
<u>1.1</u>		שדשיים
<u>3.1</u>		מקשה
<u>3.0</u>		שונים
<u>79.7</u>		סה"כ ירקוח ומקשה
<u>2.2</u>		בננות
	13.2	הדרים - נושאי פרי
	10.8	הדרים - צעיר
<u>24.0</u>		סה"כ הדרים
<u>105.4</u>		סה"כ שלחין

המקור: משרד החקלאות הירדני - המשרדים האזוריים. הנתונים נאספו ע"י קציני החקלאות והמרכז המשותף לתכנון חקלאי במשרד החקלאות.

2. תשומות בינים

אומדן על ערך תשומות הבינים חושב על סמך נהונים לכל ירדן.

לוח ד-24

ערך התשומות בירדן ובגדה המערבית
(אלפי דינרים)

הגדה המערבית		ירדן	
1966	1965	1965	
0.55	0.50	1.02	זרעים
0.40	0.35	0.55	הוצאות מיכון
0.28	0.25	0.41	דשנים
0.04	0.03	0.11	חמרי הדברה
1.00	0.80	1.90	מזון לבע"ח
-	-	0.02	שחילים
0.20	0.19	0.34	הוצאות השקיה (דלק)
0.15	0.13	0.26	אפרוחים מיובאים
0.14	0.12	0.30	ריבית
2.76	2.42	4.91	סך הכל

המקור: ירדן - החשבונות הלאומיים 1965

הגדה המערבית - אומדן הרשות לתכנון כלכלי

תשומות אלו כוללות הן תשומות קנויות מסקטורים אחרים (דשנים, חמרי

הדברה וכו') והן תשומות ביניים המיוצרות בחקלאות (זרעים, מזון לבע"ח).

(א) תשומת המים

אומדן השימוש במים לצורכי הקלאות בגדה מראה כי סך צריכת המים לצרכי השקייה היה בסביבות 75 מיליון מ"ק (ראה לעיל). נהוג להשקות בבקעה הירדן כ-1,000 מ"ק לדונם לשנה בגידולי הירקות, כ-1,500 לשנה מ"ק למטעי בננות והדרים. באיזורים אחרים כ-600 מ"ק לדונם לשנה ירקות או פרדסים.

לשם השוואה יאמר כי ישראל משתמשת ב-1,100 מיליון מ"ק לשם השקייה 1.5 מיליון דונם (כ-38% מסך השטח המעובד). הכמות הממוצעת לדונם היא 730 מ"ק.

רישום הוצאות ההשקייה באומדן ערך התשומות מבטא את מרכיב הדלק בהוצאות שאיבה ויש להניח שהוא מוטת כלפי מטה.

(ב) תשומת הדשנים

ביכרן מספר רב של בעלי חיים, בעיקר צאן, אולם גם בקר. מכיוון שאין מרכזים את הזבל האורגני בצורה מסודרת, לא מקובל זיבול מאורגן בזבל כזה.

יש להניח כי הזיבול האורגני ניהן תוך כדי רעייה הצאן על השלפים, דבר המשבח את הקרקע אך אינו נרשם.

מתוך הרישומים ידוע לנו רק על זיבול אנאורגני של דשנים חנקנים וזרחניים. (ראה לוח ד-25).

השימוש בדשנים הוא נמוך ביותר בגדה וירדן כולה, האיזור אשר השתמש ברוב הדשנים היה שכס, ואילו בחברות כמעט ולא קנו דשנים.

ערך התשומה לכל ירדן לפי הנוני החשבונות הלאומיים היה בשנת 1965 410 אלפי דינרים. הגדה המערבית משתמשת בכמחציה וקנתה דשנים ב-200 אלפי דינרים. הרכישה הינה בעיקרה מגרמניה המערבית.

לוח ד-25

מכירות דשנים אנאורגניים לחקלאיים בירדן ובישראל
(בסונות)

דשנים אחרים	דשנים זרחניים	דשנים חנקניים	
			<u>ירדן</u>
1,069.8	694.4	5,519.0	1963
1,358.1	585.3	5,318.5	1964
1,859.7	754.3	5,237.0	1965
			<u>הגדה המערבית</u>
388.4	572.9	2,975.1	1963
734.0	414.4	2,805.5	1964
726.2	565.0	2,672.2	1965
313.1	539.7	1,920.1	- שכם
52.0	6.0	110.6	- ג'נין
75.3	31.7	1,049.1	- ירושלים
1.0	1.5	5.0	- חברון
			<u>ישראל</u>
9,105.0	54,655.0	91,910.0	1963
12,800.0	41,250.0	96,125.0	1964
18,670.0	47,815.0	93,675.0	1965

המקור: ירדן - שנהון סטטיסטי, 1965
ישראל - שנהון סטטיסטי מספר 17.

(ג) חמרי הדברה

לאור האופי האכסטנסיבי של העבוד החקלאי בירדן ובגדה, מועט השמוש בחומרי הדברה. גידול היחיד המקבל כנראה טפול מתאים באופן נרחב הוא גידולי המקשה והדלועים וזאת ניתן לראות בלוח ד-26 בכמות הגדולה יחסית של אבקה גפרית ותרבוה גפרית כמו"כ נוהגים להשתמש בחומרי הדברה בכרמי הגפנים.

חמרי ההדברה בגדה המערבית ובירדן, 1965
(בק"ג או ביחידות)

הרופות לבע"ח	מנזן הקטלוריד	אנקה גפרית צהובה	הרכובות נחושת	הרכובות גפרית	הרכובות זרחן	הרכובות כספית	שמן סיכה	שמן צורעים	סיפול בזרעים	לטיהור עצים	
3350	41111	796,000	3550	30414	13455	995	1053	5744	17280	17280	כל ירדן
1195	6555	480,000	1512	9507	7010	112	765	50	10328	10328	גדה מערבית
854	4729	420,000	1221	5802	4287	112	458	35	7768	7768	- שכס
191	1586	30,000	286	3145	2113	-	5	-	2519	2519	- ירושלים
150	1240	30,000	25	560	610	-	300	15	38	38	- חברון

המקור: שנתון סטטיסטי לירדן 1965.

(ד) זרעים ושחילים

חשומה זו חלקה מיובאה וחלקה מחוצרה מקומית. זרעי הדגנים ברובם מהיצור המקומי ואילו זרעי הירקות ברובם יובאו. כמו כן נהגו ליבא שחילים.

(ה) מזון לבעלי חיים

חלק גדול מהשומה זו הוא מייצור עצמי (שעורה וגרעינים אחרים) וחלק קטן מיובא.

(ו) הוצאות מיכון

גם סעיף זה היה קטן, בגלל שיטות העיבוד הנקוטות בגדה המערבית ומיעוט מספר הטרקטורים והכלים החקלאיים. נראה כי עיקר השימוש במכונות היה חריש ודיש, בעוד הקציר נעשה בעיקר בידיים.

ה. הטכנולוגיה והפריון בחקלאות1. שיטות העיבוד

(א) גידולי בעל חד-שנתיים

שיטות העיבוד של גידולים חד-שנתיים בבעל בגדה המערבית, הנן אכסנסטיביות ביותר. החקלאים נוהגים להשתמש בשטחי הבעל במחזור החלה-שנתי. בשנה הראשונה של המחזור - קטניות (חורף), שנה שניה - דגן (חורף), ורק בקיץ השלישי גידול קייצי כגון גרעיני קיץ (חירס, סורגום) או ירקות בעל, במיוחד מקשה. בישראל, לעומת זאת, כמעט ואין משתמשים יותר במחזור זה, ונפוצים המחזורים של חמש ושש שנים. גידול הקיץ בבעל השולט בישראל הוא סורגום.

החקלאים בגדה המערבית נוהגים לחרוש מספר פעמים כל קיץ על-מנת למנוע צמחיה בחורף, וכן לבצע קלטורים שונים בחורף. עקר העבודה נעשית ע"י בהמות עבודה וכן ע"י טרקטורים. מספר הטרקטורים בירדן כולה הולך וגדל ואתו הולך ופושט הנוהג של חריש עם מכונות חקלאיות. הקציר מבוצע כמעט רק בעבודה ידיים ובעזרת בהמות.

(ב) גידולי שלחין - חד שנתיים

גידולי השלחין מורכבים רק מירקות ומעובדים בשטות אינסנסטיביות יותר. חלקם ירקות קיץ וחלקם ירקות חורף. ירקות קיץ בשלחין מצויים בעמקים שבמחוז שכס. הם גדלים בעמקים הפנימיים שבאזור זה בשטות קפדניות ואינסנסטיביות למדי. ירקות חורף מצויים בבקעת הירדן, בסביבות יריחו וצפונה לה בו מתחילים לזרוע באוגוסט וממשיכים במשך כל הסתיו, העיבודים נעשים בחורף והאסיף הוא בסוף החורף ובאביב.

(ג) מטעים

רוב המטעים בגדה הם מטעי בעל - זיתים, גפנים, תאנים וכדומה, והם מפוזרים

באזורי ההר.

בגלל האופי הטופוגרפי הקשה, החלקות הינן קטנות ומפוזרות על טרסות. הטיפול בכל עץ ועץ, בהתחשב בתנאים הקשים, הוא קפדני ורמתו מנקודת מבט אגרו-טכנית הינה טובה. מכיון שבאזורים ההרריים קיימת מגבלת המים - כמות המשקעים מצומצמת - דואגים לנקיון-בשטח ונוהגים לקלטר בין העצים מספר פעמים משך השנה. כל העבודות נעשות בידיים או בעזרת בהמות עבודה ולא נהוג כלל להשתמש בכלים ממוכנים. הכנת השטחים לנטיעה נעשה בצורה מעמיקה ע"י סיקול מתאים עד לעומק ניכר וסידור מדרגות, פעולה זו מקבלת, גם סיוע ממשלתי.

מטעי שלחין קיימים בהדרים - (בעקר באזור השרון וקצת בבקעת הירדן) ובכנרת (באזור יריחו). הפרדסים אינם נטועים כמו בישראל והם דומים יותר לבוסתנים בהם צומחים מספר מינים וזנים זה ליד זה. עצם הערבוב יוצר כמובן קשיים בעיבודים ובמיוחד בקטיף. המרחק בין העצים אינו קבוע. ניתן לומר כי מספר העצים בדונם מטע שלחין גדול, בדרך כלל, יותר מאשר מקובל בישראל, דבר המשפיע על תפוקת המטע. ההשקיה היא בתעלות ובהצפה. אין בירדן כולה שמוש בממטרות (להוציא את חות מוסה עלמי ליד יריחו). נוהגים לרסס את המטעים נגד מזיקים שונים.

(ד) בעלי חיים

גידול בעלי החיים בגדה המערבית הוא אכססנסיבי. הצאן והבקר מוחזקים בתנאי ניידות והפרייון שלהם נמוך (הן בכשר והן בחלב). העופות אינם מוחזקים בלולים אלא בחצרות וגם בהם הפרייון נמוך.

2. הוצאות היצור

במסגרת הסיוע וההדרכה שנתנו לאכרי הגדה המערבית נעשו מספר תחשיבים לגידולים מסויימים אותם ניתן היה להשיג. פירוט ההוצאות השוטפות של גידולים מסויימים (בדינרים לדונם) מובא בלוח ד-27).

לוח ד-27

הוצאות עיבוד שוטפות בענפים שונים

ההוצאה	היחידה	המין
3.5 דינר	דונם	דגנים (בעל)
" 6.0	"	ירקות (בעל)
" 7.0	"	זיחים (בעל)
" 7.5	"	שקדים (בעל)
" 5.0	"	ענבים וחסאנים (בעל)
" 25.0	שנה	פרות הולנדיות
" 15.0	"	פרות מקומיות
" 3.0	"	כבשים לבשר

המקור: שיחה עם זיאט אל חוסייני, מרכז הקואופרציה של ירדן (ב-4.7.67).

כמו כן ניתן היה להשיג מספר תחשיבים מפורטים יותר למספר גידולים

מצומצם יותר.

לוח ד-28

פרוט הוצאות עיבוד לדונם

דונם עגבניות שלחין	דונם חיטה	
1.0 דינר	1.0 דינר	חריש
" 1.5	" 1.0	דשנים
" 2.5	" 0.5	עישוב
" 0.5	" 0.5	קציר
" 0.5	" 0.5	זרעים
" 3.0	-	מים
" 1.0	-	חמרי הדברה
9.5 דינר	3.5 דינר	סך הכול

המקור: ראה לוח ד-27.

14. יבולים: ניתן לומר באורח כללי כי רמת היבולים בירדן* בגדה המערבית נמוכה במידה

רבה מרמת היבולים בישראל, אולם, בינה וביין הסקטור הערבי בישראל אין ההבדלים ניכרים כל כך, כפי שנראה בלוח ד-29.

* נחונים על רמת היבולים בירדן בשנים 1959-1965 ראה בנספח ד-10.

לוח ד-29

רמות היבולים בישראל, בסקטור הערבי ובגדה המערבית*
(סוף לדונם)

סקטור ערבי בישראל	סקטור יהודי בישראל	הגדה המערבית	
0.100	0.240	0.110	חיטה (בעל)
0.080	0.210	0.110	שעורה (")
0.110	0.185	0.030	סורגום (")
0.050	0.040	0.040	שומשומין (")
	3.340	1.350	עגבניות - שלחין
1.610	-	0.350	- בעל
	1.340	1.070	מלפפונים - שלחין
0.960	-	0.410	- בעל
	2.150	1.440	תפ"א - שלחין
1.490	-	1.390	- בעל
1.120	1.200	0.440	אבטיחים ומילונים - בעל
-	1.800 (שלחין)	0.240 (בעל)	תפוחי עץ
-	1.850 (")	0.160 (")	אגסים
	0.970 (")	0.300 (")	שזיפים
0.220 (בעל)	1.090 (")	0.310 (")	משמשים
0.085	-	0.050	זיחיים (בעל)
0.350	1.030	0.300	ענבי מאכל
0.320	0.350	0.210	תאנים
1.980	2.780	2.900	הדרים
-	2.100	0.820	בננות

* בגדה המערבית - 1966 ובישראל שנת תשכ"ה.

המקור: הגדה המערבית: נתוני משרד החקלאות הירדני שנמסרו במשרדים המחוזיים.
ישראל: סקטור יהודי: המרכז לתכנון חקלאי, משרד החקלאות.
סקטור ערבי: השנתון הסטטיסטי לישראל, מס' 17.

נראה שבגידולי שדה דומים היבולים בגדה ליבולי הסקטור הערבי בישראל וכן גם ברוב סוגי הירקות. בגידולי מקשה היבולים הם כמחצית מהמקובל בארץ.

מטעי הפירות הגלעיניים (תפוחי עץ ואגסים) בישראל הם בשלזיין ובירדן הם בבעל, ועל כן לא ניתן להשוות ביניהם.

יבולי המימשש והשזיפים בבעל בגדה המערבית גבוהים מאשר בחקלאות הערבית בישראל. יבולי הענבים קרובים לרמת הסקטור הערבי בישראל. יבולי האננים ובננות נמוכים יותר. לפי הנחונים על יבולי ההדרים מגיעה הפרדסנות בגדה לרמת הפרדסנות הישראלית. (*)

קיים שוני ברמת היבולים בין אזורי הגדה כפי שניתן להוכיח מלוח ד-30.

לוח ד-30

השוואת רמות יבולים באזורי הגדה ב-1966
(ק"ג לדונם)

חברות	שכם	ירושלים	
100	135	65	חיטה
100	145	70	שעורה
-	37	31	שומשומיין
1	90	50	סורגום
920	1500	600	עגבניות חורף - שלזיין
1850	1595	950	עגבניות קיץ - שלזיין
265	375	425	עגבניות קיץ - בעל
1400	850	445	פלפל קיץ - שלזיין
-	1455	950	תפ"א חורף - שלזיין
430	1500	350	תפ"א חורף - בעל
780	830	640	בצל חורף - שלזיין
440	810	400	בצל חורף - בעל
65	425	440	מלפפון קיץ - בעל
1140	1115	375	מלפפון קיץ - שלזיין
205	510	485	אבטיחים - בעל
350	195	170	תפוחים
240	115	155	אגסים
45	120	30	שקדים
85	370	75	משמשים
505	216	155	ענבים
-	1060	700	בננות
65	60	30	זיתים
-	3510	1205	תפוזים

המקור: נתוני משרד החקלאות הירדני.

(*) יש להטיל ספק במהימנות נתונים אלו.

רמת היבולים באזור שכס גבוהה יותר בירקות, גידולי מקשה וגידולי שדה.

במטעים (פרט להדרים ובננות) גבוהה יותר רמת היבולים באזור חברון.

1. התוצר החקלאי וההכנסות

ערך התפוקה החקלאית הכוללת בגדה המערבית היה ב-1966 כ-17 מיליוני

דירנרים והרכבו היה כלהלן:

לוח ד-31

התוצר החקלאי בגדה המערבית ב-1966
(באלפי דינרים)

2,880	גידולי שדה	<u>תפוקה</u>
3,720	ירקות ומקשה	
4,700	מטעים	
5,900	בעלי חיים	
17,200	סך הכול	
	זרעים, מיכון, דשנים,	<u>חשומה</u>
1,470	הדברה, מים	
1,150	הוצאות הקשורות בבע"ח	
140	ריבית	
14,440		<u>ערך התוצר</u>
	ערך תפוקת גידולים	
	צמחיים 11,300	
	ערך חשומות לגידולים	
	צמחיים 1,570	
	ערך תוצר גידולים	
9,730	צמחיים	
	ערך תפוקת בעלי חיים 5,900	
	ערך חשומות לבעלי חיים 1,190	
4,710	ערך תוצר בעלי חיים	
14,440	סך הכול	

המקור: לוחות בפרק.

בחקלאות בלתי מפותחת אופייני יחס נמוך בין ערך החשומות לערך התפוקה החקלאית. ככל שהחקלאות מתפתחת יותר, עולה חלק החשומות. בערך התפוקה בחקלאות בגדה המערבית מהוות החשומות כ-16% מהתפוקה - בגידולים צמחיים כ-14% ובעלי חיים כ-20%. בחקלאות בכל ירדן היחס הוא כ-13% מערך התפוקה (*).

(* ראה נספח ד-5.

בחקלאות הישראלית, לעומת זאת, מהוות התשומות כ-45% מערך התפוקה (קצת

פחות מזה בגידולים צמחיים, וקצת יותר מזה בבעלי חיים).

לנחונני התוצר יש להתייחס בהסתייגות רבה בגלל הסיבות הרצופות: (א) אומדני

ערך התפוקה החקלאית ב-1966 נעשו בעזרת שימוש באומדנים גסים של מחירי היצרן ל-1963. (ב) חלק מהתשומות אינו נרשם כראוי, כגון מים הנשאבים במישרין על ידי החקלאים מבארות בבעלותם. (ג) לא נכלל בהם אומדן לערך הפחת אם כי יש להדגיש שהוצאה זו במשק בלתי ממוכן היא קטנה ביותר. (ד) אומדן הריבית ששולמה הוא גם מאחר ולא קיימים נחונים על כך.

בחשבונאות הלאומיה של ירדן ל-1965 חושבה ההתפלגות הבאה של התוצר

החקלאי, מכלי לפרט כיצד ועל-סמך אלו נחונים נבנתה ההתפלגות.

באחוזים	במיליוני דינר	
(100.0%)	34.11	סה"כ תוצר חקלאי
(70.6%)	24.09	הכנסת בעלי משקים
(11.2%)	3.85	שכר עבודה לשכירים
(18.2%)	6.17	תמורה להון (בעקר קרקע)

המקור: החשבונאות הלאומיה לירדן 1965 עמ' 40.

אם אמנם נחונים אלו מבוססים די צרכם אין להניח שבגדה המערבית היחה

התפלגות אחרת, ואנו יכולים לחלק את התוצר בגדה המערבית באורח הבא:

14,440 אלפי דינרים	סה"כ תוצר
" " 10,290	הכנסות בעלי משקים
" " 1,620	שכר עבודה לשכירים
" " 2,530	תמורה להון

כפי שהוסבר לעיל (בפרק על התעסוקה וכח אדם) הנחונים הרשמיים על

המועסקים אינם מהימנים דיים, ואינם מעודכנים כדי לאפשר הישוב מדוייק על

ההכנסה למועסק - עצמאי או שכיר.

מחלוקת סך החוצר לסך המועסקים בחקלאות (64,500 - לפי מפקד האוכלוסייה
 1961), מחקבל שהחוצר למועסק הוא 223 דינרים, אולם כאמור, מספר המועסקים הנ"ל
 מוטה כנראה בהרבה כלפי מטה.

שכר העבודה השנתי לשכיר בחקלאות לפי הנתונים הללו מחקבל כ-80 דינרים
 לשנה. הנתון נראה סביר אם ילקח בחשבון שהשכירים מועסקים במשך פחות ממצית
 השנה, וששכר העבודה לפועל בלתי מקצועי בחקלאות הוא בסביבות 0.5 דינר ליום.

מחלוקת סך החוצר למספר המשפחות החקלאיות בכפרים, שנאמד בכ-62,500,
 מחקבלת הכנסה ממוצעת של כ-230 דינרים למשפחה (בת כ-6 נפשות), ב"חכנית העולם
 ל-1985" של ה-F.A.O.* - מוערך החוצר לגולגולת בחקלאות הירדנית ב-1965 -
 כ-111 דולר או כ-40 דינרים, דהיינו יש החאמה בין שני הנתונים הנ"ל. אותו
 פרסום אומד את החוצר לגולגולת בסקסור הלא-חקלאי ב-245 דולרים ובמשק הירדני
 כולו בממוצע ב-236 דולרים לגולגולת, דהיינו יותר מפי שניים.

החוצר החקלאי בגדה כולה מהווה כ-25% מסך החוצר הלאומי, וזאת בשעה
 שלפי הנתונים מועסקים בחקלאות כמצית מכלל המועסקים.

כאן בא לידי ביטוי הפער הגדול בין החוצר וההכנסה הנמוכה יותר של

המועסקים בחקלאות לעומת המועסקים בענפי המשק האחרים.

הסיבות לחופעה זו, שהינה אופיינית לארצות בלתי מפותחות רבות, הן אחדות:

ניצול לא מלא של כח העבודה כחוצאה מכיסי "אבטלה סמוייה" בסקסור הכפרי והחקלאי.

נוסף על כך נמוך הפיריון בחקלאות יותר מאשר בסקטורים האחרים של המשק - בחלק

כחוצאה מאי יעילות מסוגים שונים ובחלק כחוצאה ממלאי הון לחקלאי קטן יותר מאשר

בחקטוקות אחרות. נוסף על זאת מהווספת הבעייה האופיינית של ירדן והיא המחסור

במים, הגורם לצורך עיבוד אכסטנסיבית בחקלאות.

(* ראה נספח ד-15.8 ט' ו-ד-15.9.

ז. יעודי התפוקה החקלאית ומקורות האספקה

1. הצריכה המקומית

ניתן לומר באופן כללי שהחקלאות בגדה המערבית בנויה בראש וראשונה לאספקה עצמית ורק אח"כ כחקלאות מסחרית שבה מכוון היצור למטרת מכירה.

האוכלוסיה הכפרית, המהווה כשני שלישים מהאוכלוסיה, ניזונה בדרך כלל מהיצור העצמי ומשלימה את החסר לה ע"י קניות סוגי מזון מסוימים. ישנה התמחות מסוימת ביצור, אולם בדרך כלל משתדלים החקלאים לבדל את הנחוץ להם למחיה. את הכמויות הנותרות לאחר סיפוק הצריכה כפרית, מפנים לשיווק, אם לאוכלוסיה העירונית המקומית או לשווקי חוץ - בגדה המזרחית או בארצות חוץ בעיקר ארצות ערב.

נתונים מדויקים על הצריכה המקומית של הגדה המערבית לפי מרכיביה - צריכה עצמית של החקלאים וצריכה של האוכלוסיה העירונית ואוכלוסית מחנות הפליטים, שבחלקה מתגוררת באזורים כפריים ובחלקה באזורים עירוניים אינם קיימים.

על סמך חומר של ארגון המזון והחקלאות של האו"ם ועל סמך איסוף אינפורמציה במשרדי הממשלה, הורכב ע"י כלכלני המרכז לתכנון חקלאי במשרד החקלאות מאזן מזונות ממוצע לגדה ל-1966. המאזן הוכן בנפרד לאוכלוסיה הרגילה (כפרית ועירונית כאחד) ולאוכלוסית הפליטים. על סמך חומר זה, נערך אופדן מתוקן של צריכת האוכלוסיה המקומית שאליו נוספו אומדני כמויות של צריכת אלמנטים בלתי קבועים באוכלוסיה (צבא*, תיירים).

* הונח שהצבא מנה כ-10,000 איש וצריכת התיירים היחה שוה לצריכת 20,000 צרכנים מקומיים (600 אלף תיירים, שהות ממוצעת 3 ימים, צריכה פי 4 מהאוכלוסיה המקומית). גורם זה תורם על כן חוספת של כ-3.5% בממוצע לצריכת האוכלוסיה המקומית. החוספת שונה במוצרים השונים.

מאזן התארוכות והיצור של מוצרי חקלאות בגדה המערבית ב-1966

גורעין	עודף או גרעון	יצור	סה"כ צריכה	סה"כ צריכה תאורטית	סה"כ ל-140,000 פליטים במחנות (סוגות)	תצרוכת שנתית לנפש אוכלוסייה (ק"ג)	סה"כ ל-720,000 תושבים (סוגות)	תצרוכת שנתית לנפש לאוכלוסייה רגילה (ק"ג)	
51,800		51,200	103,000	100,320	16,800	120	83,520	116	חיטה (4) שעורה אורז
(4)?		22,000	9,300	8,900	980	7	7,920	11	
9,300		-	7,300	7,160	1,400	10	5,760	8	קדשים פול וחומצה שומשומין סורגום תירס
700		6,600	2,200	2,160	2,160	3	
1,400		800	12,300	12,240	12,240	17	
11,600		700	1,500	1,440	1,440	2	
1,500		-	800	720	720	1	אנוזי אדמה
800		-	800	720	720	1	תפוחי אדמה
	21,400	29,400	8,000	7,740	1,260	9	6,480	9	
	500	(3) 51,500	51,000	49,600	7,840	123	41,760	126	ירוקים סרירים עגבניות מלפפונים, דלעת תצילים
	12,500	28,500	16,000	15,480	2,520	18	12,960	18	כרוב וכרובית בצל ושום שרשים
	4,200	(3) 16,700	12,500	12,040	1,960	14	10,080	14	פול ירוק וקטניות סרירות
	3,000	11,000	8,000	7,740	1,260	9	6,480	9	
	2,200	10,200	8,000	7,740	1,260	9	6,480	9	
700		1,100	1,800	1,720	280	2	1,440	2	ירקות שונים
400		1,400	1,800	1,720	280	2	1,440	2	
2,700		7,300	10,000	9,860	1,260	9	7,200	10	
	300	3,800	3,500	3,440	560	4	2,880	4	ירקות שונים
	(5) 3,200	(5) 33,200	36,000	35,120	5,600	40	29,520	41	אבימנים ומלונים
						82		89	פירות

עורף או גרעון	י צ ו ר	סה"כ צריכה	סה"כ צריכה האוכלוסית	סה"כ ל- פליטים במחנות (סונות)	תצורות שנתיות לפי אוכלוסיות פליטים (ק"ג)	סה"כ ל- תושבים (סונות)	תצורות שנתיות לפי אוכלוסיות רגילות (ק"ג)	
10,900	41,900	31,000	29,820	4,620	33	25,200	35	ענבים
4,300	13,800	9,500	9,320	1,400	10	7,920	11	תאנים
2,200	3,000	5,200	5,020	700	5	4,320	6	גורעינים (תפוחים אגסים)
1,800	5,400	3,600	3,440	560	4	2,880	4	גלעינים (שזיפים, משמש, אפרסקים)
2,300	1,700	3,500	3,300	420	3	2,880	4	בננות
800	300	2,600	2,580	420	3	2,160	3	תמרים
-	1,800	2,600	2,580	420	3	2,160	3	שזיפים
-	38,500	20,000	19,500	2,940	21	16,560	23	הדרים
-	29,500	19,000	18,780	2,940	21	15,840	22	זיתים לביובשים
400	3,000	2,600	2,580	420	3	2,160	3	זיתים לשמן
2,000	10,000	12,200	11,060	980	7	10,080	14	שקדים
	(4,000)	1,500	1,080	560	-	1,080	1,5	בשר בקר
	(5,400)	6,000	5,600	560	(2)	5,040	7	בשר צאן
	1,000	1,000	720	-	-	720	1,0	בשר עוף
	(...)	3,700	3,680	420	(2)	3,240	4,5	בשר אחר
	-	?	?	?	?	?	?	דגים
6,000	47,000	53,000	50,200	7,000	(2)	43,200	(2)	ביצים (באלפי יחידות)
1,000	31,400	33,000	33,320	2,800	(2)	29,520	41	חלב (ליטר)
?	?	?	?	?	?	?	?	תוצרת חלב
(7) (6)	(6) (7)	(7) 8,000	7,900	700	5	7,200	10	שמיים ושומנים
?	?	360	360	?	?	360	0,5	מזת חמאה
35,000	-	23,000	21,500	3,500	(2)	18,000	25	סוכר למאכל
		12,000			18+7			סוכר לתעשיה

(1) מנזר אונ"ה לפליטים (2) אוניברסיטת שלגו (3) ענבניות יחידות לעונת עורף של כ-13,000 סונות ובאזור חסר כ-12,500 סונות, תצורות מחוץ לעונה עורף של כ-6,000 סונות ובקוונט חסר כ-1,800 סונות (מקור: על פי המרכז לתכנון חקלאי, משרד החקלאות)

(4) שיעור נצרכה ע"י בעלי חיים בלבד (5) יצור יצוריות של אבסורדיות בשנת 1966 היו קטנים מהרגיל (6) כלול בשמיים ושומנים - עורף היצור מעל לכמות שנצרכה בכיבושים, מופנה לתעשיית שמן זית (7) במדה וכל השמן הוא שמן זית יש עורף כ-30 אלף סונות זיתים להפקת 8 אלף סונות שמן זית. ראה ירון בגוף הפרק.

המקור: חישובי היטות לתכנון כלכלי

אומדן זה הושווה לאומדני היצור כדי לקבל נתונים על העודף או הגרעון של הגדה במוצרים השונים. הנתונים מפורטים בלוח ד' - 32. יש כמובן להתייחס לנתונים אלו בהסתייגות היות והם מהווים אומדנים בלבד.

דגנים

(א) גידול הדגנים בגדה מיועד לאספקה עצמית של החקלאים, אם למאכל בני אדם (חטה וגרעינים אחרים) או למאכל בעלי-חיים (שעורה). במידה ונשארים עודפים, הם נמכרים לממשלה המהווה את הגוף המטפל במסחר בגרעינים. היות וגידול בעל זה נתון לתנאים אקלימיים משתנים, יש תנודות חריפות ביצור ובמיוחד בכמויות הנותרות לשיווק. הגדה המערבית יכולה לספק את רוב הצריכה בגרעינים רק במקרים יוצאים מן הכלל של שנים מבורכות במיוחד, ברוב השנים היא זקוקה ליבוא מבחוץ. היות וירדן כולה אינה מספקת את צריכתה בגרעינים באה האספקה מארצות חוץ. חלק מהיבוא מבוצע ע"י אונר"א¹ עבור אוכלוסית הפליטים הנמצאת בסיפולה. (הפליטים מקבלים מנות גרעינים של 120 ק"ג חטה, 7 ק"ג אורז ו-10 ק"ג עדשים וקטניות לנפש לשנה). בשנת 1965 היחה ירדן זקוקה ליבוא של כ-52 אלף טון גרעיני חטה (או 80% מזה בקמח חיטה - כ-42 אלף טון). נוסף על כך היה צורך ביבוא אורז, סורגום ותירס וכן קטניות מסוגים שונים. לפי אומדנים של יבוא ירדן^{*} אנו מעריכים שבשנה זו היה ערך יבוא הדגמים לגדה המערבית כ-2.2 מיליון דינרים לפי הפירוט הבא:

קמח	1,000,000 דינר	רובו מארה"ב
אורז	600,000	רובו מצרים
סורגום, תירס	400,000	רובו מארה"ב וסוריה
שומשומין	100,000	רובו מסודן
אגוזי אדמה	50,000	מסוריה ומצרים
עדשים וקטניות	25,000	הרוב מסוריה
סה"כ	2,175,000 דינרים	

* ראה לוח על סחר החוץ של ירדן בנספח ד' - 11.

(ב) ירקוח

אם כי גידול הירקות מיועד גם הוא ברובו ברוב האזורים לאספקה עצמית של החקלאים ושל תושבי העיירות הסמוכות לכפרים, קיים גם גידול מסחרי של ירקוח. גידול זה מרוכז באיזור שכס המצטיין בגידולי מקשה - אבטיחים ומילונים ובגידול עגבניות ומלפפונים, הן בעונה והן מחוץ לעונה.

נחונים מפורטים מראים שבעונות מסוימות היה צורך ביבוא עגבניות וחצילים, ואילו בתקופות אחרות היה יצוא מחוץ לעונה, שהיה קרוב בערכו ליבוא. (דיון מפורט ביצוא יבוא להלן).

סל הצריכה של ירקוח בירדן הינו לפי ההערכות כ-126 ק"ג לנפש לשנה ירקוח טריים (מזה כמחצית עגבניות) 9 ק"ג הפ"א ו-41 ק"ג אבטיחים ומילונים. יש להדגיש שזו צריכת ירקוח גבוהה מאד בהשוואה לישראל שבה צרכו בממוצע באותה התקופה 112 ק"ג ירקוח, 32 ק"ג הפ"א ו-31 ק"ג אבטיחים ומילונים.

אותו גרעון קטן שהיה ב-1966 ביצור ירקוח בגדה (ולא היה קיים ב-1965) כוסה, יש להניח, ע"י יבוא מיצור הגדה המזרחית: כ-12,500 טון עגבניות (בעונה), כ-1,800 טון חצילים כ-1,100 טון גזר, סלק, צנון, פלפל ירוק וכ-2,700 טון פול ירוק ושעועית ירוקה. ערכה של כמות זו שנמכרה מהגדה המזרחית למערבית (במחירי היצרן) הגיע ב-1966 בס"ה ל-300 אלף דינרים. (יש לשער שב-1965 ובכל שנה רבילה אחרת לא היה קיים יבוא כזה).

(ג) פירות

גם צריכת הפירות בגדה המערבית של ירדן היא גבוהה יחסית. נוסף על כמות של 40 ק"ג של אבטיחים ומלונים, צורכים בירדן כ-90 ק"ג פירות. המרכיב העיקרי, (כ-35 ק"ג) הוא ענבי מאכל, וכן הדורים (23 ק"ג) תאנים (11 ק"ג) ופירות אחרים. בישראל, צריכת הפירות לנפש (פרט לאבטיחים ומלונים) היא 93 ק"ג מזה 14 ק"ג ענבים, 23 ק"ג הדורים והיתר נשירים, בננות ואחרים.

ירדן מספקת את צריכתה בפירות ואף מוותרת עודפים ליצוא בענבים והדורים (ראה דיון ביצוא להלן). הנתון על יצור הדורים אינו נראה סביר והוא מוסה, כנראה, כלפי מעלה.*

מהנתונים מתקבל גירעון מה בבננות, אשר מכוסה ע"י יבוא מהגדה (בערך של כ-80 אלף דינר).

הגדה המערבית מיבאת תפוחי עץ בכמות קטנה (כ-2,200 טון בעיקר מלבנון) ותמרים (כ-2,300 טון בעיקר מעירק). גם בירדן כולה יש גירעון בפרות אלו, המיובאים מארצות ערב. ערך היבוא של פירות אלו נאמד ב-150 אלף דינר. נוסף על כך יש יבוא של אגוזים שונים בכ-100 אלף דינר (גם זה מארצות ערב).

* הן מצד היצור והיבולים והן מצד מאזן האספקה והצריכה.

(ד) זיתים

יצור הזיתים מיועד לכמה מטרות, לכיבוסים ולתעשית שמן זית - בחלקו למאכל ובחלקו לסבון.

ביבולי הזיתים יש סרוגיות חריפה, שנת 1966 (ו-1963) הייתה שנת שפל ביבול זיתים, שהגיע רק ל-30 אלף טון ומתוכו כ-20 אלף טון נמכרו בצורת כיבוסים כך שרק כעשרת אלפים טונות יכלו להיות מופנים לתעשית שמן. מכמות זו ניתן ליצר רק כ-2,500 טון שמן זית שנצרכו ודאי בגדה המערבית, שבה סך צריכת השמן מגיעה ל-8,000 טון. בשנה טובה עשוי היצור להגיע ל-100 אלף טון שאז נותרים לתעשייה כ-80 אלף טון שמהם ניתן ליצר כ-20 אלף טון שמן זית. מיצור זה מיועד חלק לאספקת הצריכה המקומית של שמן מאכל בגדה המערבית, חלק מיוצא כשמן מאכל לגדה המזרחית ולחו"ל ואילו חלק גדול מיועד לתעשית הסבון (המפותחת בעיר שכס). ירדן כולה יבאה נוסף על כך ב-1965 מחו"ל שמן זית ושמן אחר לתעשית סבון בערך של כ-110 אלף דינר. כמו כן היה יבוא לירדן כולה של כ-8,500 טון שמן מאכל בערך של כ-120 אלף דינר (מארה"ב, המזרח הרחוק ואירופה). יש להניח שחלק מיבוא זה יועד לגדה המערבית, אולם אין אפשרות להעריך את חלק הגדה. יש ודאי תנודות חריפות במלאי השמנים ואין זהות בין היבוא השוטף והצריכה.

(ה) חוצרת בעלי חיים

גידול בעלי החיים בגדה, שהנו כאמור לעיל אכסנססיבי, מיועד בראש וראשונה לאספקת העמצית של החקלאים ורק חלק נמכר לתושבי הערים. הגדה המערבית, כמו ירדן כולה, אינה מספקת את כל צרכיה במוצרים אלו ונזקקת ליבוא משלים (אם כי חלה התפתחות ניכרת בהרחבת הענף בשנים האחרונות במיוחד בלול וכן בכקר).

בביצים התקרבה הגדה בשנים האחרונות לאספקת הצרכים אולם עדין יש גרעון של כ-6 מיליון ביצים. ירדן כולה ייבאה ב-1965 כ-27 מיליון ביצים ב-260 אלף דינר (מסוריה ומאירופה) כך שחלק הגדה הוא כ-60 אלף דינר.

באספקת החלב יש גרעון מה וכן יש גרעון בחוצרת חלב וחמאה. ירדן כולה יבאה ב-1965 תוצרת חלב (גבינות, חמאה ואבקת חלב) בערך של 800 אלף דינר (בעקר מארצות אירופה), יש להניח שמחצית, דהיינו כ-400 אלף דינר נועדו לגדה המערבית.

גם יצור הבשר המקומי אינו מכסה את הצריכה במלואה ויש צורך ביבוא של כ-2,000 טון בשר.

יבוא בשר לירדן כולה מורכב כלפולן:

כבשים חיות	400	אלפי דינרים	(מסוריה, עירק ותורכיה)
אפרוחים בני יומם	220	" - "	(בעקר מלבנון וכן מהולנד)
שימורי בשר	230	" - "	(מאירופה ודרום אמריקה)
בשר קפוא	15	" - "	(מניו-זלנד, ארגנטינה, ארה"ב)
<hr/>			
865			אלפי דינרים

יש לשער שכמחצית, או כ-450 אלפי דינרים היה ערך יבוא הבשר לגדה המערבית. נוסף על כך היה יבוא דגים (מסוריה), שימורי דגים וצגים מלוחים (מאירופה)

לירדן בערך של 370 אלפי דינרים שמזה ודאי כ-170 אלפי דינרים היה יבוא לגדה המערבית.

(ו) מזון מיובא

יבוא אותם סוגי מזון שאינם מיוצרים בירדן היה ב-1965 כלהלן:

2,040 אלפי דינרים (70 אלף טון) - בעיקר ממזרח אירופה	סוכר
790 " " - מצילון והודו	תה
520 " " - מברזיל ואפריקה המזרחית	קפה
100 " " - בעיקר מאירופה	קקאו
115 " " - " "	שוקולד וממתקים
110 " " - " "	שמורי ירקות ופירות
85 " " - " "	מזון אחר ותבלינים
55 " " - " "	משקאות חריפים
<u>3,815 אלפי דינרים</u>	סה"כ

יש להניח שהגדה המערבית יבאה כמחצית מיבוא זה, דהיינו כ-1.9 מיליוני דינר.

(ז) טבק

הגדה המערבית מיצרת רק מעט טבק והיא זקוקה ליבוא. מכיוון שירדן היא יבואן נטו של טבק יש להניח שחלק גדול מהיבוא הוא עבור הגדה המערבית, כי בגדה המזרחית מגדלים כמות די גדולה. היבוא נטו של ירדן (דהיינו, פחות יצוא סיגריות מוכנות) היה כ-270 אלפי דינרים (בעיקר מארה"ב). ב-1965, יש להניח שכמעט כולו יועד לגדה המערבית.

2. היצוא

מחוך הנתונים על היצור החקלאי של הגדה לעומת הצריכה המקומית ניתן לקבל הערכה על הכמויות העודפות שיצאו מהגדה. היצוא הזה כולל הן כמויות שהופנו לגדה

המזרחית ונצרכו שם, והן כמויות שעברו דרך הגדה המזרחית לארצות חוץ, בעיקר
 ארצות ערב. אין רישום נפרד וכן אין אינפורמציה מדויקת אלו מהכמויות שיצאו
 מהגדה יצאו גם משטח ירדן. כדי לקבל מושג על כך אפשר להשוות לנתוני היצוא של
 ממלכת ירדן, ולהסיק מתוכם אלו כמויות יוצאו מהגדה לחו"ל ואלו נשארו ונצרכו
 בגדה המזרחית. נתוני היצוא של ירדן הם ל-1965 בעוד שלגבי התפוקה החקלאית
 בגדה הנחונים הם על היצור ב-1966 בלבד, פרט לירקות (בהם קיים אומדן היצור
 ב-1965). עם זאת יש להניח שיצור (ויצוא) הפירות היה דומה בשתי השנים 1965
 ו-1966 ולכן מתאימים נתוני הלוח בקירוב למצב של 1965. יש לזכור שערך המכירות
 לגדה המערבית מוערך במחירים ליצרן החקלאי. ערך היצוא החקלאי לעומת זאת מוערך
 במחירי היצוא פו"ב (שכוללים הובלה ורווח היצואן).

אומדן הייצוא מהגדה המערבית וחלוקתו לייעודים

מחיר ממוצע (דינר לש"ל)	יצוא מהגדה המערבית לארצות חוץ (דינרים)		מכירות מהגדה המערבית לגדה המזרחית (דינרים)		יצוא מחוץ ירדן (טונות)		כמות עודפת (טונות)		יצור בגדה (טונות)		צריכה בגדה (טונות)		יירקות
	(1965)	(1965-66)	(1965)	(1965-66)	(1965)	(1966)	(1965)	(1966)	(1965)	(1966)	(1965)	(1965-66)	
21.5	280,000	13,000	-	-	830,000	40,300	13,000	61,700	51,000	עגבניות			
23.1	74,000	3,200	215,000	20	74,000	3,200	13,900	29,900	16,000	מלפפונים וקישואים			
18.2	300,000	16,500	-	-	25,000	1,200	-	7,900	8,000	בצל ושום			
21.0	42,000	2,000	200,000	25	42,000	2,000	9,900	18,100	8,000	תפ"א			
18.5	520,000	28,000	390,000	12	520,000	28,000	60,800	96,800	36,000	פול ירוק וקטניות			
	1,216,000		815,000		1,901,000				10,000	תפ"א			
									8,000	אבטיחים ומלונים			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			
									36,000	תפ"א			
									8,000	תפ"א			</

ירקות (א)

יצוא הירקות של ירדן היה מורכב ב-1965 מ-40 אלף טון עגבניות, כ-28 אלף טון אבטיחים וכ-30 אלף טון ירקות אחרים. ההשוואה עם עודפי הכמויות בגדה המערבית מראה שרק כשליש מכמות העגבניות המיוצאת יכולה הייתה לבוא מהגדה המערבית. הגדה תרמה את כל יצוא האבטיחים וחלק גדול מהירקות האחרים. עם זאת, בגלל חלקה הקטן ביצוא העגבניות היה חלקה ביצוא ירקות רק כ-60%.

כמויות גדולות של ירקות מהגדה המערבית נמכרו בגדה המזרחית והיו מורכבות בעיקר מאבטיחים, מלפפונים ותפוחי אדמה.

פירות (ב)

מחצית יצוא הפירות של ירדן הייתה מורכבת ב-1965 מבננות ומחציתה מהדרים ופירות אחרים. הגדה המערבית תרמה את ההדרים והפירות האחרים ומשום כך חלקה ביצוא פירות מירדן היה כ-50%. כשלושה רבעים מהפירות שיוצאו מהגדה המערבית נמכרו בגדה המזרחית. רוב ההדרים וכמעט כל הענבים; רק כרבע יוצא, רובו הדרים ומיעוטו גלעיניים וענבים.

בסה"כ הסתכם ערך היצוא מהגדה המערבית ב-1965 ב-3 מיליוני דינר שמתוכם כמחצית, כ-1.5 מיליון דינר, הופנתה לגדה המזרחית וכמחצית ליצוא לארצות חוץ (יש לזכור שהמכירות לגדה המזרחית הערכו במחירי יצרן ואילו היצוא - במחירי יצואן). יצוא זה הופנה ברובו לארצות ערב (*).

אין בידינו נתונים על ערך היצוא של גידולים צמחיים ב-1965 שחיה גבוה יותר מאשר ב-1966. אם נניח שהוא היה כ-12 מיליוני דינרים (לעומת 10 מיליוני דינרים ב-1966) הרי שהיצוא מתוך הגדה תרם בשנה זו כרבע מערך היצוא של גידולים צמחיים. היצוא מתוך הגדה מהווה למעלה ממחצית תפוקת הירקות וגידולי המקשה וכרבע מתפוקת המטעים.

(*) ראה לוח המפרט את יעודי היצוא בנספח ד' - 12.

ח. השיווק והמחירים

כאמור לעיל, רק חלק מהכמות המיוצרת מגיע לשוק, בעוד שחלק גדול נצרך על ידי החקלאים עצמם.

החקלאים צורכים בדרך כלל אה הדגנים אשר הם מייצרים ורק בשנים ברוכות, במידה ונשארים עודפים, הם משווקים אותם דרך הממשלה. בכדי להגן על האינטרסים של החקלאים הקימה הממשלה ב-1954 מוסד הקרוי "משרד הגרעינים" הקונה מהחקלאים גרעינים במחיר מינימום, מאחסנם ומשווקם.

שיווק ירקות ופירות טריים מרוכז בידי סיטונאים גדולים הפועלים בכל איזור וממוקמים בערים הגדולות. בעיר שכס מרוכזים סוחרי הירקות (וגדולי המקשה) הגדולים וכן סוחרי פרי-הדר. באיזור חברון - ירושלים מרוכזים סוחרי פירות אחרים, במיוחד ענבים. הסיטונאים מכירים היטב אה השווקים וידם על העליונה בהתמקחות. חלק מהקניות מבצעים הסיטונאים על ידי משלוח משאיות לכפרים, ורק חלק מהסחורה מובא על ידי החקלאים למחסני הסיטונאים בערים.

המכירה בשיטת "דמאן" (במחובר) - דהיינו מכירה על העץ או בשדה לסיטונאי המבצע אה הקטיף, אינה מקובלת בדרך כלל, פרט לפרדסים באיזור שכס. באיזור שכס, שהוא כאמור האיזור העיקרי של גידול מסחרי של ירקות, רבים מהסיטונאים הם גם בעלי קרקעות ומחכירים אותן לאריסים - האחרונים הם בדרך כלל בעלי חוב של בעלי הקרקעות.

שיטת הקנייה והמכירה של הסיטונאים היא בעמילות, כאשר אחוז הריווח שלהם, לפי הנמטר על ידיהם, הוא 4-6%, פרט לאיזור סול-כרם בו הם לוקחים 8% כאשר הטענה שמחציתו משולמת כמיסים לממשלה. אחוז הריווח הזה נראה לנו נמוך מאד וראוי לבדיקה מדוקדקת יותר, כי יתכן שהמחיר הסיטונאי המוצהר שממנו מוריד הסיטונאי אחוז קומיסיון זה אינו משקף אה האמת. יש לבדוק אה אחוז הריווח שהוא נמוך ביותר.

כמו כן יש לקבל בהסתייגות אח המקייר הסיטוני המוצהר ממנו מנכה הסיטונאי אח דמי העמלה שלו.

המכירה מהסיטונאים לקמעונאים מבוצעת בדרך כלל בשווקים עירוניים לירקות ופירות בשטח המכרזים. קיימת גם רוכלות של אכרים המביאים תוצרת העירה ומוכרים אותה במישרין לצרכנים.

ריווח הקמעונאים במסחר הירקות והפירות נע בסביבות 20%. נמסר שהמתח בין המחיר הקמעוני והסיטוני הוא תמיד 10 פילס לק"ג, בכל רמה מחירים, ובדרך כלל נעו המחירים הקמעוניים של ירקות ופירות בסביבות 30-50 פילס לק"ג.

בפרסום ממשלתי (חשבונאות לאומית של ירדן ל-1965) נאמר שהמתח בין המחיר ליצרן למחיר הקמעוני הוא 1 ל-3. אך הוא עומד בסתירה לאינפורמציה דלעיל שלפיה מתח הרווחים הסיטוני הוא ~~5%~~ 5 והקמעוני כ-20%.

היצוא מבוצע על ידי הסיטונאים השנלחים סחורה (ירקות ופירות) במשאיות אל מחוץ לגדה. התוצרת נמכרת בגדה המזרחית או שהמשאיות ממשיכות דרכן לארצות ערב הסמוכות.

אשר לזיתים, אין הם נמכרים בדרך כלל כמוה שהם, אלא נכבשים על ידי החקלאים למאכל או נסחטים בבחי בד מקומיים ונמכרים כשמן זית גולמי.

שיווק בשר וכן שיווק תוצרת בע"ח נעשה על ידי סיטונאים המתמחים במוצרים אלו.

לא קיים פרסום של מחירים סיטוניים, פרט לדגנים בשוק עמאן.

בלוח ד-34 מובאים נתונים על המחירים הקמעוניים בירושלים ובשכם ב-1965*)

בהשוואה למחירים הקמעוניים בישראל באותה שנה.

(* מתוך פרסום המתייחס גם לערים בגדה המזרחית, ראה נספח ד-13.)

מחירים קמעוניים ממוצעים לשנה 1965

ישראל אג' לק"ג	שכס פילס לק"ג	ירושלים פילס לק"ג	
43	50	53	קמח לבן משובח
99	51	54	שעועיה לבנה
—	60	60	בורגול
—	60	73	חומצה
87	48	58	עגבניות
40	42	45	תפ"א
73	41	48	חצילים
—	60	68	קישואים
78	32	38	כרוביה
57	52	30	כרוב
—	72	81	אפונה ירוקה
63	40	44	גזר
56	34	43	סלק
—	91	101	שום יבש
61	36	40	בצל יבש
—	77	89	פלפל ירוק
105	62	62	מלפפונים
32	22	23	אבטיחים
—	28	36	מילונים
98	56	66	עגבים
—	35	41	אפרסקים
127	86	64	בננות
37	62	68	פוזים
440	266	276	שמן זית למאכל
47	66	77	חלב טרי
—	280	303	גבינה מקומיה (צאן)
8.7	14	16	ביצים (יחידה)
—	527	535	בשר צאן בלי עצמות
871	400	424	בשר בקר
349	270	304	בשר עוף

מקור: ירדן - שנתון סטטיסטי 1965
 ישראל - שנתון סטטיסטי מספר 17.

ממוצע שנתי של המחירים הקמעוניים על פי דוח"ות דו-שבועיים
 טרבח-עמון, 1961 - 1965
 (מחירים בפילס לק"ג אלא אם צויין אחרת)

1965	1964	1963	1962	1961	
					<u>א. מצרכי מזון</u>
48	45	45	43	40	לחם לבן
40	41	40	37	35	לחם שחור
60	60	60	60	88	בורגול
82	75	80	79	63	אורז (מצרי סוג 1)
48	76	88	40	40	סוכר טהון
906	913	884	884	928	חם (צילון)
373	375	368	351	366	קפה (ברזילי מס. 3)
137	150	160	133	141	חלבה
25	17	25	26	25	חמרים
827	847	815	751	788	סמנה
212	198	200	200	212	שמן צמחים
275	307	306	264	308	שמן זית למאכל
420	431	431	320	455	גבינה לבנה משומרת
73	78	78	75	78	חלב טרי
15	16	15	15	16	ביצה (היחודה)
35	35	35	35	35	אטריות (החבילה)
					<u>ב. בשר, עוף ודגים</u>
451	479	451	425	456	בשר כבש עם עצמות
536	541	532	508	536	בשר כבש בלי עצמות
409	410	396	380	384	בשר עגל בלי עצמות
290	310	318	369	369	עוף
294	280	289	304	316	דגים טריים בעקבה
					<u>ג. ירקות</u>
62	53	52	64	64	עגבניות
45	41	40	46	45	תפוחי אדמה
50	62	39	48	43	חצילים (גדולים)
74	72	76	65	86	קישואים (קטנים)
42	39	40	39	41	כרובית

1965	1964	1963	1962	1961	
36	38	40	33	35	כרוב
87	99	90	84	95	שעועיה ירוקה
44	44	44	39	42	גזר
40	43	42	38	44	סלק
113	83	110	203	105	שום יבש
53	47	38	37	51	בצל ירוק
39	37	26	35	34	בצל יבש
110	107	115	291	113	במיה
45	31	34	43	24	עלי מלוחיה
35	34	28	18	23	עלי סלק ירוק
51	41	38	37	36	חרד
94	88	94	85	103	פלפל ירוק
42	40	41	40	38	צנוניה
76	47	90	80	44	מלפפונים
48	35	47	47	37	מלפפון (נחש)
26	33	38	20	29	אבטיחים
42	63	49	44	55	מילונים
					ד. פירות
74	79	83	79	98	ענבים
68	64	76	63	72	הפוזים
49	55	61	52	74	לימונים
85	99	108	94	122	תפוחים (מחולל)
117	138	121	133	147	משמשים
94	101	78	74	81	בננה
52	52	72	62	78	תאנים
					ה. אחרים
240	240	235	229	223	סבון
525	525	533	539	540	גפרורים מקומיים
121	121	120	118	112	ספירט מפוגל (בקבוק)

לשם השוואה מובאה בלוח ד-36 רשימת מחירים ליצרון של תוצרת הקלאית בכל

ירדן ב-1963 (ממוצע שנתי), זו השנה היחידה לגביה יש לנו נתונים על מחירי

יצרון*.

לוח ד-36

מחירים ליצרון ב-1963 (ממוצע שנתי לכל ירדן)

דינר לשון	
35	חיפה
20	שעורה
50	קטניות
22	כרשינה, בקיה
35	פול
50	חומצה
26	סורגום
30	הירס
75	שופשומין
50	בסנים
250	טבק
200	טבק וירג'ניה
20	עגבניות
15	חצילים
14	כרובית-כרוב
18	בצל ושום
25	תפ"א
20	מלפפונים וקישואים
13	סלק, גזר, צנון
10	חסה
30	פלפל ירוק
30	שעועית ירוקה ואפונה
30	במיה
12	אבטיחים ומילונים
55	תפוחי עץ ואגסים
50	משמש, שזיפים, אפרסקים
25	ענבים
22	האנים
30	רימונים
30	הדרים
45	בננות
22	תמרים
50	דיתים

* יש להסיק מהמספרים המעוגלים שמחירים אלו הינם אומדן גם בלבד כך שנראה לנו שיש להתייחס לסדרה זו בהסתייגות. אם כי השתמשו בה לחישוב ערך התפוקה החקלאית.

המקור: שנתון משרד החקלאות הירדני ל-1963.

מתח השיווק לפני נתוני הלווחות ד' - 34 וד' - 36 על מחירי יצרון ומחירים קמעוניים הוא אמנם גדול יותר מאשר מתקבל מן האינפורמציה שנמסרה לנו מפי הסוחרים.

קיימות כמובן הנודות עונתיות במחירי תוצרת הקלאית. בלוח ד' - 37 מובאים נתונים על מחירים חדשים, קמעוניים וסיטוניים בעיר שכם ב-1966 הנתונים אינדיקציה אל התנודות הללו.

מחירים בעיר שכם 1966
(בפילס לקילוגרם)

שמוצי קמעוני	האנים	ענבים	סירוב/כרובית	מלפפונים	אבטיחים		עגבניות		ינאר
					סירוב קמעוני	מלפפונים קמעוני	אבטיחי קמעוני	עגבני קמעוני	
45	-	-	35	-	-	-	-	40	30
45	-	-	40/5	-	-	-	-	35	28
55	-	-	45/50	-	-	-	-	35	25
60	-	-	50/60	-	-	-	-	80	70
-	-	-	45	100	90	-	-	50	40
-	-	-	-	60	50	-	-	40	30
-	80	70	-	40	30	50	40	30	20
-	70	80	-	40	30	30	20	35	25
60	70	60	-	40	30	30	20	50	40
50	-	60	45	-	-	-	-	40	30
45	-	-	30	-	-	-	-	35	25
45	35	-	30/5	-	-	-	-	40	30

המקור: נתוני המשרד האזרחי של משרד החקלאות הירדני, נאספו על ידי קצין החקלאות באיזור שכם.

ט. ההשקעות והמימון בחקלאות

1. תכניות פיתוח בחקלאות

המשימה העיקרית לפיתוח החקלאות בירדן בתכניות השונות שנתפרסמו ובהמלצת משלוח הבנק העולמי, הינה הגדלת הייצור החקלאי, כדי לשפר את המאזן המסחרי השילי של ירדן. (ע"י הקטנת יבוא המזון והגדלת יצוא התוצרת החקלאית), וכדי להעלות את רמת החיים הן של החקלאים והן של כלל האוכלוסייה.

חלק מהגדלת הייצור החקלאי קיוו להשיג ע"י פיתוח מקורות מים והרחבת שטחי השליחן כדי להכניס שטחים נוספים לעבוד אינטנסיבי שאיננו חלוי בכמויות המשתנות של משקעים. התכנית הגדולה בקשר לכך הייתה "תכנית הירמוך" (בה תכננו להשקיע בחקופה 1964 עד 30 מיליון דינר) ונוסף על כך מתוכנן היה להגדיל את הניצול של מי תהום ומעינות ולהקים סכרים על נהרות כדי לתפוש מי שספונות. דיון על תכניות פיתוח המים מובא בפרק "תכניות פיתוח".

עם זאת - בגלל המגבלה של פוטנציאל המים, התברר כי יש צורך באמצעים נוספים לפתוח החקלאות. צוותות כלכלנים ממסדות בין-לאומיים שבחנו את כלכלת ירדן קבעו שהיחרון היחסי של ירדן הוא בגידול אינטנסיבי של ירקות ופירות שבהם ההכנסות גבוהות מאשר בדגנים ובגידולי שדה.

אחת המגמות העיקריות הינה שגוי הרכב הייצור החקלאי בכיוון של ניצול יסודי יותר של שטחי הבעל ע"י נטיעת מטעי עצי פרי בבעל בשטחים שעליהם מגדלים כיום דגנים. הכוונה להרחבת שטחי המטעים ב-370 אלף דונם שכללו בפנים, זיהים, תאנים, משמש ושקדים. כמו כן מתוכננת הרחבת תפוקת בעלי חיים ע"י שיפור תנובת הצאן, הכנסת בקר מושבח ופיתוח ענף העופות. כדי להשיג הגדלת פרוץ המגמה הינה הגברת המיכון (בעיקר בגידולי השדה) והגדלת השימוש בדשנים וחומרי הדברה.

על משרד החקלאות הירדני, שעיסוקו במנהל, במחקר והדרכה, הוטלו משימות שונות בהחומי טפוח והחדרת זנים, הגנת הצומח, גידול עצי פרי, בעלי חיים, יעור ושימור הקרקע וכו'. כמו-כן הוכר שיש צורך במאמץ מוגבר לשיפור השיווק ומחקרי שווקים במטרה להרחיב את הייצוא החקלאי.

כל המטרות הנ"ל פורטו לפרוייקטים מוגדרים ופורסמו בחכניה שבע השנים לחקלאות ירדן 1964 - 1970*).

תכנית זו מדברת על השקעות של משרד החקלאות הירדני בשנים 1964 עד 1970 בהיקף של 3.6 מיליוני דינר. זאה נוסף על הוצאותיו השוטפות של המשרד בהיקף של 2.5 מיליוני דינרים באותה תקופה.

אין בידינו נחונים מפורטים על היקף ההשקעות בחקלאות שבוצעו בשנים 1964 עד 1966, בירדן כולה ובגדה המערבית בפרט.

הנחונים היחידים הם על הלוואות לטווח ארוך ובינוני שניתנו ע"י "ארגון האשראי לחקלאות" באותה תקופה (ראה דיון על מוסד זה בהמשך הפרק). כאמצעות "ארגון האשראי לחקלאות" מוזרם רוב ההון להשקעות בחקלאות.

(*) ראה דיון בפרק "תכניות פיתוח - חקלאות".

פרוט פעילות הלוואות של "אגון האשראי לחקלאות"
בתקופה 31.12.66 - 1.4.1963.

תקופה	הלוואות שניהנו (אלפי דינר)	הלוואות שנפרעו (אלפי דונר)	תיק הלוואות	
			תאריך	ערך (אלפי דינר)
			31.3.63	4,380
1.4.1963-31.3.1964	903	474	31.3.64	4,777
1.4.1964-31.3.1965	833	708	31.3.65	4,797
1.4.1965-31.3.1966	1,194	692	31.3.66	5,253
1.4.1966-31.12.1966	1,244	516	31.12.66	5,983

המקור: דו"ח הבנק העולמי על ירדן 1967.

מחברר שבמשך קרוב ל-4 שנים ניהנו הלוואות של כ-4 מיליון דינר.

לתקופה 4 השנים 1967 עד 1970 פורסמה חכניה השקעות חלקית בדו"ח "קרן

הפיתוח" של הבנק העולמי אשר העמידה לרשות ירדן הלוואה בסך של 3 מיליוני דולרים

למימון המשך חכניות הפיתוח.

חכנית השקעות בחקלאות ירדן 1967 עד 1970

סך השטח (דונמים)	השקעה ממוצעת לדונם (דינרים)	השקעה בתקופה 1970-1967 (אלפי דינרים)	
20,000	15	300	הכשרת קרקע
8,000	50	400	נטיעה מטעים
9,400	36	340	השקייה
18,000	16	280	פיתוח במשקים
		520	מיכון
		320	בלתי מסווג
		2,160	סך הכול

המקור: דו"ח הבנק העולמי על ירדן 1967.

התכניה מדברת על השקעה של 2,160 אלף דינרים ב-4 שנים (או 6 מיליוני דולרים) מימונה צריך היה להתחלק: 3 מיליוני דולרים מהלוואות קרן הפיתוח, 2 מיליוני דולרים מממשלת ירדן, ומיליון דולרים שהתפתח החקלאים (מרכיב העבודה בהכניות).

(א) הכשרת קרקע

היתה מהוכננה בעיקר לגדה המערבית למסרת פיתוח המטעים, וכללה חריש עמוק, סילוק סלעים ובניה טרסות.

(ב) נטיעת מטעים

היתה מכוונת לביצוע בעיקר בגדה המערבית. מדובר בנטיעת כרמי גפנים, זיתים ופרדסים וכן בשנטוע מטעים קיימים.

(ג) השקיה

הסכום המופיע בלוח הוא נוסף על ההכניות הגדולות לפתוח מקורות מים הנידונות בסקר "הכניות פתוח מים"

מדובר בהכניות קטנות יותר לבניית בארות, סכרים קטנים ומאגרים. לפי אומדני ההכניה, ניתן יהיה להשקות בעזרתן כ-9,000 דונם חלקם בגדה המערבית (מחוז שכם) וחלקם בגדה המזרחית (אזורי "גור נימריין" ואדי דולויל).

(ד) פיתוח המשקים

כולל סיקול ויטור קרקע ובניית תעלות השקיה באזור ה"גור המזרחי". פעולות אלו מבוצעות עבור החקלאים בעזרת קימון ציבורי ע"י צוותה מחלק ההנדסה של משרד החקלאות הירדני. סכום זה אינו מיועד לגדה המערבית.

(ה) מיכון

התכניה מיועדת לעודד רכישה טרקטורים והיא יכולה לממן רכישה 70 טרקטורים וציוד נלווה לשנה יש להניח שכמחצית מהתכניה היה צריך להיות בגדה המערבית.

התוצאות הכלכליות של תכנית ההשקעות החלקית ל-4 השנים 1967-1970 היו צריכות

להיות הגדלת הייצור החקלאי בקרוב ל-3 מיליוני דינרים כשהשקעות יתחילו לשאת פרי (בירקות כעבור שנה-שנתיים, בגפנים ונשירים, כעבור 3-5 שנים ובהדרים וזיתים כעבור 5-7 שנים מהחילת ההשקעה).

לוח ד-40

התוצאות הכלכליות של תכנית הפיתוח 1967-1970 (חלקית)

שטח לפיתוח (דונמים)	היבולים בגמר הפיתוח (טון לדונם)	היקף הייצור (טונות)	מחיר למשק (דינר לטון)	ערך הייצור במחירי יצרן (אלפי דינרים)
12,000	4.0	48,000	30	1,440
2,000	4.0	8,000	40	320
2,000	2.0	4,000	30	120
2,000	3.5	7,000	45	320
10,600	0.15	1,600	80	128
22,000	1.50	33,000	20	660
				<u>2,988</u>

המקור: דו"ח הבנק העולמי על ירדן, 1967.

התכנית מדברת על שטח של 50 אלף דונם, מהוכו 28 אלף דונם מטעים ו-22 אלף

דונם ירקות. רוב המטעים היו צריכים להנטע בגדה המערבית, והירקות - חלקן בגדה המזרחית וחלקן במערבית.

בנספח ד-14 מובאים החשיבים מפורטים על ההשקעות הדרושה וההכנסות הצפויות

בגידולים הנ"ל, אשר נערכו ע"י הבנק העולמי.

נוסף לתכניה זו מתכנן "ארגון האשראי" להלוות לשם השקעות בפרוייקטים נוספים, שלא כלולים ברשימה הנ"ל, סכום של 3 מיליון דינר בשנים 1967-1970. השקעות אלו מיועדות למטרות פתוחה משק בעלי החיים וכן למימון הקמת מחקני שיווק ועיבוד תוצרת חקלאית. כמו כן עומד ארגון האשראי להלוות ב-4 השנים הבאות 0.6 מיליוני דינרים ל"מרכז הקואופרציה" לשם מתן אשראי לזמן קצר (הון חוזר) לחקלאים.

המימון של אותם 3.6 מיליון דינר, (הנוספים לתכניה המפורטת של 2.2 מיליוני דינר שנידונה לעיל) צריך לבוא בעיקר מהכנסות "ארגון האשראי החקלאי" מפרעון הלוואות שהלווה בעבר.

2. האשראי לחקלאות

על מנת לפתח את החקלאות בסווח תכניה שבע השנים הוכנו כלי האשראי לזמן ארוך ולזמן בינוני. בשנת 1961 הוקם ארגון מיוחד "ארגון האשראי החקלאי" (Agricultural Credit Corporation או בקיצור A.C.C.). מטרת הארגון הייתה להלוות לחקלאים אשר ירצו לפתח את המשק החקלאי שלהם ע"י הכשרת קרקע, נטיעה מטעים, פיתוחי השקיה, הכנסת מיכון, בניית לולים וכו'. לרשות החקלאים הועמדו הלוואות לזמן ארוך ובינוני ברבייה נמוכה.

ההון הנפרע של "ארגון האשראי" שהוא 4.3 מיליוני דינרים (12 מיליוני דולרים) הועמד לרשותו ע"י הממשלה הירדנית. למעשה ירש ארגון זה ארגונים שהיו קיימים לפניו והוננו ההתחלתי כלל את היקף ההלוואות העומדות שלהם. מקור נוסף של הוננו היה הלוואה של קרן הפתוח (IDA) של הבנק העולמי בסך 3 מיליוני דולרים אשר ניהנה ב-1963. באפריל 1967 אשרה IDA לממשלת ירדן הלוואה נוספת בסך 3 מיליון דולרים לשם הגדלת אמצעי "ארגון האשראי". יש לציין שבשנים הראשונות נהג הארגון להשקיע את ההון בבנקים פרטיים, שם קבלו חשואה גבוהה יותר מאשר מן ההלוואות. אולם בזמן האחרון שופרו השרותים לחקלאים וכמעט כל הקרן הקיימת נתנה כהלוואות לחקלאים.

ל- ACC סניפים בערים הגדולות בירדן. בגדה המערבית קיימים מספר סניפים

(בשכט, ביה לחם ועוד).

בסוף 1966 הסתכם כאמור חיק ההלוואות של הארגון ב-6 מיליוני דינרים שהם

17 מיליוני דולרים.

אין ברשותנו נתונים מה היה חלק הגדה המערבית בחיק הלוואות זה. יתכן

וניתן לרכז את הנתונים מסניפי "ארגון האשראי" בגדה המערבית.

במשך השנים 1964 ו-1965 ניתנו בגדה המערבית ההלוואות הבאות:

לוח ד-41

ההלוואות שנתנו בגדה המערבית לחקלאים במשך השנים 1964 ו-1965

סך הכל אשראי		אשראי ע"י ACC		אשראי ע"י קואופרטיבים		האזור
מספר לווים	אלפי דינרים	מספר לווים	אלפי דינרים	מספר הלווים	ההלוואה באלפי דינרים	
7577	468.7	956	249.9	6621	218.8	1964
10341	541.8	458	161.0	9683	380.8	1965 סה"כ בגדה
2104	115.7	183	48.7	1921	67.0	1964 מחוז ירושלים
3193	151.8	103	25.5	3090	126.3	1965
221	13.2	35	5.7	186	7.5	1964 ירושלים
540	28.3	48	10.0	492	18.3	1965
1668	60.0	59	6.9	1609	53.1	1964 רמאללה
2064	91.8	29	4.0	2035	87.8	1965
129	14.7	65	10.7	64	4.0	1964 ביה לחם
184	13.2	14	3.9	170	9.3	1965
86	27.8	24	25.4	62	2.4	1964 יריחו
405	18.5	12	7.6	393	10.9	1965
1912	126.7	135	66.4	1777	60.3	1964 מחוז שכט
2956	245.2	189	90.2	2767	155.0	1965
1513	99.0	104	54.2	1409	44.8	1964 שכט
2337	182.5	131	63.7	2206	118.8	1965
399	27.7	31	12.2	368	15.5	1964 סול-ברם
601	54.8	40	18.6	561	36.2	1965
-	-	-	-	-	-	1964 קלקיליה
18	7.9	18	7.9	-	-	1965
1088	102.1	178	84.8	910	17.3	1964 מחוז ג'נין
1251	51.5	115	36.0	1136	19.5	1965
2473	124.2	460	50.0	2013	74.2	1964 מחוז חברון
2741	89.3	51	9.3	2690	80.0	1965

המקור: שנתון סטטיסטי לירדן, 1965 ו-1964.

עד 1963 הלווה "ארגון האשראי" גם הלוואות לזמן קצר. בשנה זו הוקם "מרכז הקואופרציה" (Central Cooperative Union) שנמל על עצמו לספל באשראי זה (הון חוזר). ההון של "מרכז הקואופרציה" נובע מ"ארגון האשראי".

נמטר כי במחוז שכס ניהנו במשך שנה 1966 הלוואות ע"י ה- ACC

בסכום של 159.3 מיליוני דינרים.

דרכי ההלוואה

כל אכר המעוניין בהלוואה מגיש בקשה לארגון האשראי. במידה והתכניות מאושרות הוא מקבל את כל האשראי הנחוי לשם מימון חכנית ההשקעה. האיכר חייב, יעם זאת, לספק אח מרכיב העבודה שבתכנית. 60 אחוזים מכל הלוואה כזו חייבת להיות כסומנת מכספי הבנק העולמי ו-40 אחוזים ממקורות ירדניים.

שער הרובית על הלוואות של ארגון האשראי היה משנת 1964 1/4 5 אחוזים. לאחר דרישת הבנק העולמי הועלה שער הרובית ל-6 אחוזים. העלאה זו האפשר לארגון האשראי מרווח ביטחון של 2.75 אחוזים על מנת להבטיח יכולת פרעון וקרן להלוואות אשר לא תוחזרנה.

חקופת האשראי מותאמת לפי התכניות להן נועד כדלקמן:

מספר השנים עד התחלת הפרעון	אורך זמן האשראי (שנים)	יעוד ההלוואה
2-5	7-2	(שיפור והכשרת קרקע (מטעים (פיתוח הספקה מים
1-3	עד 10	בנייה במשקים
-	עד 7	טרקטורים כבדים
-	עד 5	טרקטורים קלים

המקור: דו"ח הבנק העולמי ו- IDA מאפריל 1967.

החקלאי המקבל הלוואה צריך לרשום משכנתא על הקרקע שלו. אסור לארגון לקבל משכנתא גבוהה מ-60 אחוזים מהערך האמיתי של הקרקע. במקרים מיוחדים מאשרים הלוואה גם בערבות אנשים מוסמכים. כל הלוואה צריכה להיבחן ע"י צוות של מומחים המנתח את כדאיוחה הכלכלית ואת כושר הפרעון של הלווה. רק אח"כ מועברות החכניות לאישור ועדות סכניות בסניפי "ארגון האשראי" הכוללות גם נציגים של החקלאים אשר מסונים מטעם הנהלת הארגון. הסניפים רשאים לאשר הלוואות עד 2,500 דינרים מעל לסכום זה חייבים לקבל את אישור מועצה המנהלים. חכניות של חקלאים בודדים מעל ל-20,000 דינרים חייבות לקבל אישור מיוחד של IDA.

לוח ד-42
 חכניות שמומנו בעזרת "ארגון האשראי החקלאי" בירדן

1965/6	1964/5	1963/4	השקיה
5	7	6	בארות ארסזיות
68	214	726	בארות מים
67	42	59	מאגרים
49	40	45	משאבות
48	27	23	הנחת צינורות (ק"מ)
17	17	45	מובילי מים מבטון (ק"מ)
13	2	3	מובילי מים מעפר (ק"מ)
			<u>ציוד ומכונות</u>
77	60	11	טרקטורים
8	0	1	קומביינים
203	145	33	ציוד חקלאי
274.000	365.000	203.000	נסיעות (דונמים)
78.000	42.000	32.000	טרסות (מטרים)
2.574	1.394	3.856	הכנת שטחים
			<u>בעלי חיים</u>
325	220	169	פרות לחלב
39.945	21.136	17.059	כבשים
44.000	63.000	41.000	אפרוחים

המקור: דו"ח IDA אפריל 1967.

בנספח מובאים החשיבים שעובדו למטרה בדיקה בקשות אשראי. החשיבים מהיחסים

לנטיעה מטעים מסוגים שונים.

אשראי להון חוזר, לסווח קצר, הוא בתחום ספול"מרכז הקואופרציה" (CCU).

"ארגון האשראי החקלאי" נותן הלוואות ל"מרכז הקואופרציה" בריבית של 2 אחוזים.

"מרכז הקואופרציה" מלווה לקואופרטיבים בריבית של 4 אחוזים ואלו האחרונים מלווים

לאכרים ב-7-8 אחוזים. שער ריבית זה קרוב ביותר לשער הריבית המסחרית בבנקים שהוא

7.5%-9. הקואופרטיבים נותנים הלוואות לשנה אחת שסכומן אינו עולה על 100 דינרים.

בשנים האחרונות, לאור אי פרעון ההלוואות (בגלל שנות בצורת הכופות) התדלדל ההון

של "מרכז הקואופרציה" והוא פסק להלווה.

בנוסף על מערכת האשראי המוסדית בירדן קיים גם אשראי לזמן קצר שניתן

מבנקים (ב-1964 הליו הבנקים בכל ירדן 1.4 מיליון דינר וב-1965 0.7 מיליון דינר

לחקלאים) הריבית הבנקאית היא 7%-9. נוסף על כך מספקים גם סוחרים שונים אשראי

לזמן קצר לחקלאים נזקקים והריבית בהלוואות כאלה יכולה להגיע ל-60 אחוזים לשנה.

מצבה של חקלאות הגדה המערבית אודר המלחמה

1. השפעות בטווח הקצר

השפעת המאורעות האחרונים על חקלאות הגדה לא היתה ישירה, דהיינו, לא נגרמו כמעט נזקים ישירים לחקלאות - פרט, אולי, לאבדן חלק מיבולי המלפפונים (עקב אי ריסוס בזמן בחומרי הדברה), נטישת חלק קטן מיבולי התבואה (עקב בריחת חקלאים לגדה המזרחית ועזיבת שדות מעובדים ולא קצורים) ואיבוד ציוד חקלאי (למשל כל הטרקטורים באזור יריחו נלקחו ע"י מפעיליהם שברחו לגדה המזרחית).

אבדן כמה שווקים שנהגו לקלוט את החוצרת הינו החוצאה העיקרית של

המלחמה:

ארצות ערב שאליהם נהגו ליצא ירקות ופירות.

הגדה המזרחית, שקנתה חלק מתצרוכת הפירות והירקות שלה מהגדה המערבית (אם כי גם מכרה לה כמויות מסוימות בעונות שונות).

ירושלים המזרחית וסביבותיה אשר קלטה תוצרת חקלאית עבור האוכלוסייה העירונית המקומית שמנתה קרוב למאה אלף חושבים.

התיירים הרבים שביקרו בירדן ונהגו להאכסן בבתי מלון בירושלים. יכולת הקנייה שלהם ניתנת להשוואה ליכולת הקנייה של כ-20 אלף צרכנים מקומיים*.

האוכלוסייה שנמלטה בזמן המלחמה ולאחריה לירדן המזרחית (ומספרה מגיע לפי האומדן ל-100-150 אלף איש).

הצבא הירדני, שחנה בגדה המערבית ומנה, לפי האומדן, עשרה אלפים חיילים.

* 600 אלף תיירים ששהותם הממוצעת 3 ימים, וצריכתם גדולה פי ארבעה מהאוכלוסייה המקומית.

קשה להעריך כמותית את השפעת אבדן השווקים היות והנחונים המצויים בידינו
הן לגבי האוכלוסייה, לפי ואחרי המלחמה, והן לגבי היצור החקלאי ובמיוחד השיווק
החקלאי, אינם מדויקים ומהימנים דיים.

כיוון שחקלאות ירדן הינה בחלקה הגדול חקלאות של אספקה עצמית, השפעה
אובדן השווקים כינה פחות חמורה מאשר היה קורה בחקלאות מפותחת יותר.
כפי שהוסבר לעיל (בפרק התפוקה ויעודיה), חלק מענפי הייצור כגון דגנים
ובעלי-חיים, מיועד בראש וראשונה לאספקת העצמית של האוכלוסייה הכפרית. חקלאות
מסחרית קיימת בעיקר בירקוח וגידולי מקשה - במחוז שכס, ובפירות הדריס וזיתים
- במחוז שכס, ענבים וגלעיניים - במחוזות חברון וירושלים.

בהתאם לאומדן שנערך ע"י משרד החקלאות עודפי הירקוח והפירות שיחהוו בעונת

הקיץ הנוכחית עלולים להגיע לממדים הבאים:

עגבניות	כ-20 אלף טון
אבטיחים	כ-45 "
מילונים	כ-10 "
ענבים	כ-20 "
שזיפים	כ-5 "
חאנים	כ-7 "

אומדנים אלו נערכו ע"י קציני החקלאות הישראליים באזורים השונים הוך
התייעצות עם סוחרים מקומיים שעריכו את הייצור ואת אבדן השווקים. יתכן שישנה
הגזמה קלה בכמויות (בהשוואה עם נתוני שנים קודמות) אם כי סדרי הגודל נראים
כנכונים.

על הלחץ של העודפים על השוק אפשר ללמוד גם מירידת המחירים התלולה של ירקות ופירות שחלה בשוקי הגדה המערביים, בימים אלה נאספת האינפורמציה בנושא זה.

בעונת החורף הבאה יש לצפות לעודפים (מעל לצריכה הגדה) של ירקות חורף ותפוחי אדמה, במידה וחקלאי הגדה יזרעו את אותם השטחים שנהגו לזרוע בעבר. כמו כן יהיו עודפים של הדורים. כן יש לצפות לעודפי זיתים, או ליתר דיוק של שמן זית גולמי.

את בעיית העודפים בקיץ הנוכחי ניתן לפתור בחלקה ע"י האמצעים הבאים: יצוא כמויות קטנות של אבטיחים, מילונים, וענבים מאוחרים. בהקשר לכך יש להזכיר שגם החקלאות הישראלית מחלבטת וטרם פתרה את בעיית היצוא של פירות וירקות טריים משטחה היא.

קליטת חלק מהעודפים בתעשיית השימורים (עגבניות, מילונים, שזיפים) או תעשיית צימוקים (ענבים). אולם קיימת בעיה של החאמה הזנים לצורכי התעשייה המיוחדים.

רשות למכור בירושלים המזרחית את אותן כמויות של תוצרת חקלאית שנהגו למכור בה קודם לאיחוד.

אספקת תוצרת חקלאית טריה לחיילי צה"ל החונים בגדה המערבית.

רכישה תוצרת ע"י אונרוו"א למטרת חלוקה לפליטים (בתנאי שזה לא יפגע בקניותיהם הרגילות מהשוק).

אספקת תוצרת חקלאית לאוכלוסייה רצועה עזה.

רק נסיון החדשים הקרובים יוכיח כמה כמויות אפשר יהיה לקלוט ע"י

נקיטת כל האמצעים הנ"ל.

כמויות הייצור בגדה המערבית של אותם סוגי ירקות ופירות בהם צפויים עודפים הן גדולות יחסית לייצור הישראלי, כפי שהראנו בנתונים בפרק החפוקה החקלאית. ייצור עגבניות, אבטיחים ומילונים וכן סוגי ירקות אחרים, מגיע להיקף של כמחצית מהייצור הישראלי, הוא הדין לגבי ייצור שזיפים. ייצור ענבי מאכל הוא בהיקף החקלאות הישראלית וייצור זיתים, תאנים ושקדים עולה בכמותו על הייצור הישראלי.

הבעיה באותם ענפים נראית על כן חמורה למדי. במידה והגדה המערבית תנותק מהמשק הישראלי, ולא יהיה מוצא לתוצרת החקלאית, עלולה לחול מיד ירידת מחירים תלולה שתפגע קשה בהכנסות החקלאים הירדניים. בעוד שבמידה ותהיה מיד אינטגרציה בין הגדה המערבית וישראל, או שיהיה מסחר חפשי בין שני החלקים, עלולים עודפי התוצרת של הגדה לגרום להורדת מחירים חריפה בישראל, עם כל התוצאות הכרוכות בה לגבי הכנסות החקלאיים הישראליים או הקציב הסובסידיות הממשלתי להבטחת מחירים. זאת כמובן במידה שהייצוא והתעשייה הישראלית לא יוכלו לקלוט את הכמויות העודפות, (שלא על חשבון התוצרת הישראלית).

מכיון שבמשק הישראלי תפוקת ירקות ופירות היא בכמות גדולה יותר מאשר ייצור הגדה ובמחירים גבוהים יחסי, הרי שאם תחול במשק הישראלי ירידת מחירים חריפה יגרם נזק רב לחקלאים בישראל ותעלה שאלת התמיכה מהקציב המדינה. נראה שהפתרון הזול יותר למשק הישראלי מכחינה כספיה, לבעית כמויות העודפים שלא יקלטו לאחר נקיטת כלי האמצעים שהוזכרו לעיל, הוא מניעת כניסתם לשוקי ישראל, ופתרון הבעיה בשטח הגדה. הדרכים לכך הן רכישת כמויות חוצרת ע"י ממשלת ישראל כדי להסיר את הלחץ מהשוק או כיסוי הפרשי ירידת מחירים, במדה ולא יוציאו את הכמויות והמחירים בגדה ירדו מתחת למחירי עונה רגילה.

כל ערך התפוקה של פירות וירקות בגדה הסחכס ב-1966 ב-8.4 מיליוני דינרים⁶⁴ (3.7 מיליוני דינרים בירקות, 4.7 מיליוני דינרים בפירות) דהיינו, כ-70 מיליון ל"י (לעומת 300 מיליון ל"י ערך תפוקת ירקות ופירות בישראל). אפילו אם במקרה הגרוע ביותר, ייווצרו בגדה עודפי תוצרת אשר יקטינו את ערך הייצור בכדי שליש (בהנחה של גבול עליון), ההוצאה הכספית להסדר בעיה זו בשטח הגדה לא יהיה גדול יחסית להוצאה הכרוכה בהסדר הבעיה בשוק הישראלי.

2. ההשפעות בטווח הבינוני והארוך

לגבי הטווח הבינוני והארוך יש לבדוק את ההשפעות בכמה אלטרנטיבות של קשרים בין הגדה וישראל - אינטגרציה מלאה, הפרדה מוחלטת וקשרי מסחר חופשיים או מוגבלים בהגנת מכסים.

קשרי הגומלין בחקלאות בין שני המסקים הם מכמה סוגים:

חקלאות הגדה כיצואן מוצרי חקלאות לצרכנים (לבקוש סופי).

חקלאות הגדה כיצואן מוצרי חקלאות לתעשייה (ביקוש ביניים).

חקלאות הגדה כיבואן חשומות ומוצרי השקעה תעשייתיים או חקלאיים מישראל.

הגדה כיבואן תוצרת חקלאית להשלמת הצריכה.

אין בידינו כל האינפורמציה הכוללת והנתונים המפורטים שיאפשרו הערכה כמותית של כל ההשפעות הנ"ל אולם ניתן לדון באורח איכותי על סוגי ההשפעה, כיווניהם ועוצמתם.

(א) אינטגרציה מלאה.

כפי שהוסבר לעיל, מיצרת החקלאות בגדה את אותם סוגי תוצרת שמיצרת החקלאות הישראלית, אם כי משקל הענפים והמוצרים שונה. היתרון היחסי של הגדה המערבית (בתנאים ששררו קודם למלחמה) הוא בירקות ופירות ולכוון זה אף פתחו

בה את החקלאות, היות ורמת החיים של החקלאים בגדה נמוכה, נמוכים מחירי התוצרת החקלאית כדי מחצית ממחיריהם בישראל (מחירים קמעוניים). במידה ותהיה אינטגרציה מלאה, יפתחו לפני החקלאים בגדה שווקים חדשים אליהם יופנו הכמויות שקודם לכן יוצאו ותתחיל התחרות חריפה של חקלאות הגדה בחקלאות הישראלית. בשלב ראשון ירדו המחירים של התוצרת החקלאית (ירקות ופירות) יב, ובמשך הזמן, כל עוד לא תעלה רמת החיים של החקלאי הירדני עד לרמת החקלאי הישראלי, יוכל הוא לדחוק את היצרן החקלאי הישראלי היקר יותר (שלא יוכל לעמוד בירידת המחירים של תוצרת ירקות ופירות). במידה ונוסף על כך יוחל בפעולות פיתוח של החקלאות בגדה, דהיינו אם יפותחו מקורות מים נוספים, יבצעו תכניות ההשבות וימשיכו באינטגרציה של החקלאות מבלי לשנות את הרכב היצור החקלאי בגדה, המצב יוחמר עוד יותר.

הייצור החקלאי לצורכי העשייה (שימורי ירקות ופירות מלבד הדריים), כרוך בישראל בבעיות. התוצרת הישראלית אינה יכולה להחרות בשוקי חוץ בשימורים מארצות אחרות. אחת הסיבות לכך היא מחירם הגבוה של הירקות והפירות. אם יעמדו לרשות העשייה השימורים ירקות ופירות זולים, במחירים הקיימים בגדה, יתכן מאד וניתן יהיה ליצאם. יש כמובן לזכור שבמקרה כזה לא תהיה העשייה הישראלית מעונינה לקנות מהחקלאים הישראליים.

יבוא תשומות מיצור העשייה ע"י חקלאות הגדה הוא קטן מאד, כי חלק התשומות בתפוקה הוא בכללו קטן. תשומת הדשנים אינה עולה על 300 אלף דינר (כ-2.5 מיליון ל"י) ותשומת חמרי הדברה על 40 אלף דינר (כ-300 אלף ל"י). כמובן, במידה ויחול פיתוח וקידום החקלאות בגדה, יש לצפות לעלייה השימוש בתשומות וישראל הוכל לספק חלק מהן.

הגדה מיבאה גם זרעי ירקות, שתילים, אפרוחים בני-יום, וחוכל לשמש שוק למוצרים אלו עבור החקלאות הישראלית, אולם יש לזכור שברמת החקלאות הנוכחית יבוא תשומות אלו הוא קטן ביותר.

הגדה המערבית אינה מספקת את מלוא הצרכה המזון

והסיבים שלה והיא נהגה ליבא מארצות חוץ (בחלק גדול מארצות ערב) סוגי מזון שונים. כפי שניתן לצפות; סוגי המזון המיובאים לגדה, הם אותם סוגים שבהם גם לישראל אין אספקה עצמית והיא נזקקת ליבוא משלים - דגניים, קמח, גרעיני מספוא סוכר, בשר, שמן, תה, קפה, תבלינים, אגוזים, טבק.

סוגי המזון היחידים המיובאים ע"י הגדה ואותם יכולה ישראל לספק הם:

תפוחי עץ	- 10,000 דינר	- 23 אלף טון
ביצים	- 60,000 "	- 6 מיליון ביצים
תוצרת חלב	- 200,000 "	- (מתוך 400 אלף דינר יבוא גבינות, חמאה ואבקת חלב)
דגים	- 100,000 "	- (מתוך 170,000 דינר יבוא דגים, שימורי דגים ודגים מלוחים)
שימורי ירקות ופירות-	110,000 "	
סך הכול	570,000 "	

דהיינו, היקף קניות מזון לא יעלה (ברמת החיים הנוכחית) על כ- 5 מיליון ל"י. בנוסף תוכל החקלאות הישראלית, באמצעות העשית הטכסטיל הישראלית לספק לגדה את צריכת בדי הכותנה שלה, שהיא בהיקף של כ-1.25 מיליון דינר - כ-10 מיליון ל"י.

את כל יתר המוצרים, שהם החלק הגדול ביבוא מזון וסיבים לגדה, תצטרך ישראל ליבא מארצות חוץ עבור הגדה. כמובן שיחולו אז שינויים במקורות האספקה לעומת המצב של לפני הקלחמה, שאז נהגה הגדה המערבית ליבא חלק גדול מתצרוכת מארצות ערב. בטווח הבינוני ניתן לשער שיחולו שינויים בשכר העבודה והכנסות החקלאים, והיה עלייה בירדן וירידה בישראל, במקרה של אינטגרציה ומלאה.

קשה לומר מה יקרה בטווח הארוך כאשר תחול הקצאה מחדש של המקורות כלומר האם ירדן תתמחה בחקלאות ותדחק את החקלאות הישראלית, או אולי תתמחה הגדה המערבית בגידולים מסוימים (כגון ירקות ופירות) וישראל באחרים (כגון בעלי-חיים הדרים. גידולי

שדה ממוכנים וגידולים הדורשים ידע מיוחד כמו פרחים). יש להניח שכוסר ההסתגלות של חקלאות ירדן קטן מזה של חקלאות ישראל ושהיא חמשיך ליצר את אותם מוצרים שיצרה עד כה, (המתחרים בתוצרת החקלאית הישראלית אם בשווקים המקומיים או בשוקי חוץ). קשה לראות איזה גידולים חדשים ניתן להחדיר לחקלאות הגדה המערבית ואשר אינם מיוצרים ע"י חקלאות ישראל. יתכן וניתן יהיה לפתח בגדה גידולים מיוחדים ליצוא.

בסיכום, אינטגרציה מלאה עשויה לקדם את חקלאות הגדה - אולם עלולה לפגוע פגיעה חמורה בחקלאות הישראלית.

(ב) משק נפרד ומנותק מישראל ומהגדה המזרחית

אלטרנטיבה זו יכולה לבוא בחשבון כמצב ביניים עד להסדר סופי שלפיו חקבע מערכת קשרים של אי-תלות בין שני המשקים. במצב של משק מנותק, תהיה החקלאות בגדה נחונה ללחץ קשה של כמויות תוצרת שאותם לא ניתן יהיה למכור במחירים הקודמים, ואשר יגרמו לירידת מחירים וירידת הכנסות החקלאים. מכיוון שהחקלאות מהווה גורם כה נכבד במשק הגדה, ישפיע הדבר על כל הפעילות המשקית.

לא נראה שהחקלאות בגדה תוכל למצוא לתוצרתה שווקים אלטרנטיביים אם היא תהיה מנותקת גם מארצות ערב וגם מישראל. את עודפתה היא תחפש ליצא בכוחות עצמה לארצות חוץ כמו אירופה, ומשוט כך מבחינת החקלאות בגדה, אלטרנטיבה זאת נראית אפשרית רק אם יהיה סידור שלפיו ניתן יהיה לגדה להמשיך ליצא את תוצרתה החקלאית לארצות ערב (כולל הגדה המזרחית).

קשה לראות את האפשרות, לא בטווח הארוך וודאי לא בטווח הבינוני, שהחקלאות בגדה תחיים את עצמה למצב של אוטרכיה, דהיינו שתייצר רק את צרכי האוכלוסייה במזון (וסיבים) בלי שיוותרו עודפים לייצוא ובלי שהייצור החקלאי יקטן (וכן הסקטור החקלאי כולו). אמנם הגדה מיבאת סוגי מזון שונים שאח חלקם ניתן לייצר ע"י אינטנסיפיקציה של החקלאות והרחבת הפוקחה (כגון בשר ותוצרת חלב) אולם חלק הארי של היבוא הוא דגניים וסוכר שאותם לא ניתן לגדל במקום. כך שלא נראה שאפשר

לשנות את הרכב היצור החקלאי של הגדה בכיוון אוטרקיה.

יש להניח גם שאין אפשרות להקטין את הסקטור החקלאי, על ידי מציאת

תעסוקות אלטרנטיביות לאותם מועסקים.

אם יהיה צורך להחזיק את הגדה במצב של משק מנותק מבלי לפגוע ברמת

החיים, פרושו של דבר - המיכה של המשק הישראלי במשק הגדה.

ערך התפוקה של חקלאות הגדה המערבית לא עלה ב-1966 על כ-17 מיליוני דינרים* (

דהיינו כ-140 מיליון ל"י. - נתון זה מצביע על סדר גודל של הכעיה בחקלאות הגדה.

(ג) משק המקיים קשרי מסחר עם ישראל

באלטרנטיבה זו יש להתחשב בכל אותן בעיות, לגבי החקלאות הישראלית,

שהוזכרו באלטרנטיבה של אינטגרציה מלאה.

אם נקודת המוצא היא שיש להגן על חקלאות ישראל כדי לשמור על מספר

החקלאים הנוכחי (שהוא יציב בשנים האחרונות), נראה שדרך היחידה היא להטיל

הגבלות על יבוא ירקות ופירות מהגדה לישראל. הגבלות אלו אפשרות אם בדרך

אדמיניסטרטיבית או על ידי הטלת מכס מגן גבוה.

כמובן שמטרת השוק הישראלי מחקלאות הגדה, כאלטרנטיבה לשווקים שאבדו

לה, עלול לגרום להפסדים לחקלאי הגדה. אולם נראה שבסווא הארוך הפתרון הזול

ביותר לישראל הוא הסדרת העניין בשטח הגדה ע"י קניית עודפים, תמיכות או

הגבלת היצור החקלאי ופיצוי החקלאים המורתו.

יתכן ודרך זו נוגדת את מגמת הליברליזציה של המסחר הבין-לאומי, אולם

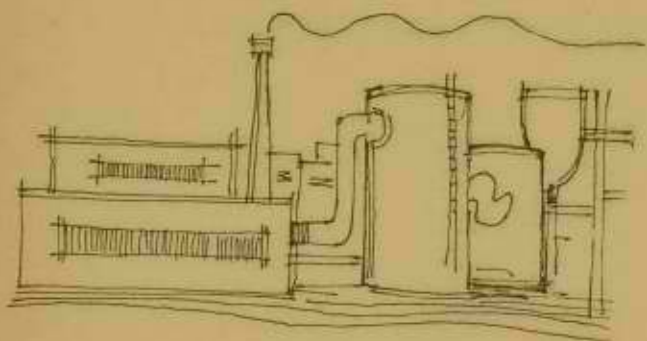
ישראל חמשיך בכך באותה מדיניות של הגנה על חקלאותה הנהוגה למעשה כל השנים.

רבות מהמדינות נוקטות במדיניות של הגנה על החקלאות, והראייה - הקשיים בהסדר

המסחר בהוצרת חקלאית בארצות השוק האירופי המשותף ובדינגט "סיבוב קנדי".

אם לעומת זאת נרצה להתחשב רק בשיקולים כלכליים יהיה צורך להגיע בשלב סופי להקצאה אופטימלית של גורמי הייצור, שממנה יצאו נשכרים שני המשקים, המשק הישראלי ומשק הגדה. תיווצר אז תלות בין שני המשקים, היות ותחול התמחות כל משק באותם ענפים בהם יש לו יתרון יחסי. במצב זה יתכן וכדאי למשק הישראלי להרחיב ענפים אחרים על חשבון הקטנת החקלאות. סוגיה זו זקוקה לבדיקה מפורטת ברמה ענפית וברמה תת-ענפית, הן לגבי הכלכלה הישראלית והן לגבי כלכלת הגדה. אין אפשרות במסגרת הזמן הקצר העומד לרשותנו להשיב תשובה על כך. אולם גם אם תהיה המטרה להגיע להתמחות כזו, במחיר וויתור על היקפו הנוכחי של הסקטור החקלאי, תהיה ההתאמה תהליך ממושך וארוך. בחקלאות הישראלית הושקעו השקעות הון רבות לטווח ארוך, בפיתוח מפעלי מים, הקמת ישובים, מטעים, הכשרת כח אדם. ומשום כך גם אם יפתח המסחר בין שני המשקים כדי לאפשר במשך הזמן התמחות של כל אחד מהם, יהיה הכרח לעשות זאת בהדרגה. בשלב ראשון יהיה כנראה צורך להטיל הגבלות מסוימות על המסחר בתוצרת חקלאית (הגבלות אדמיניסטרטיביות או מכסים) שאותן ניתן יהיה להסיר בהדרגה ע"י מדיניות מוצהרת מראש כדי לאפשר את ההתאמה וההסתגלות של שני המשקים למצב החדש.

פרק ה'

התעשייה

א. ס י כ ו ם

התעשייה איננה תופשת מקום חשוב בכלכלה הירדנית, וחשיבותה פחותה יותר בגדה המערבית. ערך החפוקה התעשייתית של ירדן כולה הגיע בשנת 1965 ל-38.4 מיליוני דינרים והערך המוסף - 16.2 מיליוני דינרים. חלקה של התעשייה בחוצר המקומי הכולל של ירדן לא עלה על 10%-11%. תהליך הפיתוח התעשייתי בירדן בשנים האחרונות רוכז בעיקרו בגדה המזרחית. מדיניות הפיתוח של ממשלת ירדן הפלחה לרעה את הגדה המערבית וכתוצאה מכך לא זכתה התעשייה בגדה המערבית להרחבה ניכרת, ובמקרים רבים אף לחצה הממשלה על יזמים ומשקיעים להשקיע רק בגדה המזרחית ולהעביר מפעליהם אליה.

הדיון והנחונים הסטאטיסטיים על התעשייה שיובאו להלן מתיחסים לגדה המערבית כולל העיר ירושלים המזרחית. הנתונים שהיו מצויים בידינו, לא אפשרו הפרדתה מהגדה המערבית. מפאת חוסר אינפורמציה, הנתונים שהובאו בפרק התעשייה והמתיחסים לגדה המערבית, הם אומדנים גסים (במיוחד האומדנים ל-1966), ומטרתם להצביע על סדרי גודל.

לוח ה'-1

חלקה של התעשייה בירדן ובגדה המערבית - בחוצר,
במועסקים, בהשקעות, ביצוא ויבוא סחורות של
כלל המשק, 1965
(באחוזים)

<u>הגדה המערבית</u>	<u>ירדן כולה</u>	
7.0	10.0	בחוצר
7.0	9.0	במועסקים
3.0	5.0	בהשקעות
19.0	47.0	ביצוא הסחורות
88.0	84.0	ביבוא הסחורות

מקור: עבודי הרשות לתכנון כלכלי.

רק כ-27% מהערך המוסף התעשייתי של ירדן מקורו בגדה המערבית. משקה של הגדה המערבית איננו תעשייתי, והתעשייה תופשת רק כ-7% מכלל התוצר של הגדה. בישראל, לעומת זאת, חלקה של התעשייה בתוצר הכולל של המשק הוא כ-25%. התעשייה בגדה המערבית היא ננסיה בהשוואה לתעשייה הישראלית, מהווה רק כ-1.7% מהערך המוסף בתעשייה הישראלית.

ערך התפוקה התעשייתית של הגדה המערבית הסתכם ב-1965 ב-11.5 מליון דינר בקירוב, והערך המוסף ב-4.4 מליון דינר. לפי אומדן מגיעים התפוקה והערך המוסף ב-1966 לכ-12 מליון דינרים ו-4.6 מליון בהתאמה.

מספר המועסקים בתעשייה בירדן כולה הוא כ-37,000 מזה כ-38%, היינו 14,000 איש, מועסקים בגדה המערבית. ב-1966 היה מספר המועסקים בתעשייה ובמלאכה בגדה המערבית דומה. מספר המועסקים בתעשייה מהווה רק כ-7% מסה"כ המועסקים בכל ענפי הכלכלה בגדה המערבית.

לוח ה' - 2

נחונים עיקריים על התעשייה בירדן ובגדה המערבית ב-1965
(מליוני דינרים)

<u>הגדה המערבית</u>	<u>ירדן כולה</u>	
11.5	38.4	תפוקה
4.4	16.2	ערך מוסף
0.3	1-1.5	השקעות
0.4	3.7	יצוא תעשייתי
16.0	48.7	יבוא תעשייתי
14,000	37,000	מספר מועסקים

מקור: נחוני הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן, ואומדני הרשות לחכנון כלכלי.

התעשייה בגדה המערבית היא למעשה מלאכה, בעיקר מלאכה זעירה. רוב המפעלים הם בתי מלאכה קטנים המעסיקים מספר קטן של עובדים. מספר העובדים הממוצע למפעל אינו עולה על 3-4 איש ורק שני מפעלים בגדה המערבית מעסיקים יותר מ-100 עובדים. בישראל, כ-10% מהמפעלים (225 מפעלים) מעסיקים יותר מ-100 עובדים.

את התעשייה הירדנית ניחן למיין לקבוצות הבאות:

1. מפעלים שהוקמו ביוזמת הממשלה ונחשבו לחיוניים, והם כ"כ מפעלים גדולים ועתירי הון יחסית.
2. מפעלים שהוקמו ע"י היזמה הפרטית, בחלק מהמקרים תוך השתתפות ממשלתית. מפעלים אלה כ"כ בינוניים בגודלם.
3. מפעלים קטנים, עתירי עבודה, שותפות או בבעלות יחיד. כמו בתחום הלבשה, הנעלה ונגריות.
4. מפעלים קטנים, למלאכה יד ואמנות.

מפעלי התעשייה המצויים בגדה המערבית שייכים בעיקר לשני הסוגים האחרונים, אם כי במספר מפעלים גדולים המצויים בגדה ישנה השתתפות ממשלתית בהשקעה. הגודל הממוצע של המפעלים בגדה המזרחית גדול יותר, וקיימים בה אף מספר מפעלים גדולים גם בהשוואה לישראל, כמו מפעל הפוספטים, בית הזיקוק ומפעל המלט.

לתעשייה ולמלאכה בגדה המערבית מספר חסרונות, המהווים גם מגבלות לפיתוח תעשייתי

באזור זה בעתיד:

1. העדר חומרי גלם ראשוניים ומחצבים.
2. נחשלות יחסית של האוכלוסייה, המתבטאת ברמת השכלה בלתי מספקת ורמת הכשרה נמוכה (בעיקר ברמות המקצועיות הגבוהות).
3. העדר הון, ובעיקר יזמות וכשר ניהול.
4. שוק פנימי מצומצם, אשר מונע יצור מקומי של מוצרים רבים.

מאידך גיסא, יחרוזה של התעשייה בגדה המערבית הוא שכר העבודה הנמוך.

המאפיין את היצור התעשייתי בגדה המערבית הוא היותו עתיר עבודה ובמיוחד עבודה פשוטה. ההשקעה לעובד נמוכה, שיטות היצור הן פרימיטיביות ומתבססות בעיקר על עבודה כפיים.

היצור מתרכז כמוצרים יסודיים לסיפוק הצריכה המקומית, בעיקר מוצרים פשוטים, בלחי מורכבים שאינם דורשים ידע מקצועי ברמה גבוהה, ורמת איכות נמוכה יחסית. זהו יצור המאפיין את השלבים הראשונים של הפיתוח הכלכלי והתעשייתי של הארצות המתפתחות. מוצרים שיצורם מורכב, ודורש ידע רב, מוצרי מותרות ומוצרי איכות - מיובאים מחו"ל.

היצוא התעשייתי של ירדן כולה תופש רק כ-10% מהתפוקה והגיע ב-1965 לכ-3.7 מליוני דינרים מחוץ סכום זה רק 0.4 מליון דינר מקורם בגדה המערבית. סכום דומה הווה היצוא של הגדה המערבית לגדה המזרחית, ובסה"כ היצוא של הגדה המערבית היה 0.8 מליון דינר (כ-7% מסה"כ התפוקה). רוב היצוא של הגדה המערבית הופנה לארצות ערב ולגדה המזרחית.

היבוא התעשייתי של ירדן כולה היה ב-1965 כ-49 מליון דינר, סכום הגבוה ב-27% מהיצור התעשייתי בירדן. חלקו של היבוא שמקורו בארצות ערב אינו גדול. רוב היבוא מקורו בארצות המערב. היבוא התעשייתי לגדה המערבית מוערך ב-16.0 מליון דינר. אם נצרף את המוצרים שהגדה המערבית יבאה ב-1965 מהגדה המזרחית בסכום של כ-4 מליון דינר*, נקבל סה"כ היבוא של מוצרים תעשייתיים לגדה המערבית הוא כ-20 מליוני דינרים. היבוא לגדה המערבית ב-1966 מוערך בכ-21.5 מליון דינר.

*דלק, מלס, מוצרי מתכת ומכונות ועוד.

ב. התפוקה והערך המוסף

התפוקה התעשייתית (במחירי גורמי היצור) בירדן הגיעה ב-1965 ל-38.4

מליוני דינרים והערך המוסף התעשייתי ל-16.2 מליוני דינרים. חלקה של התעשייה בתוצר המקומי של ירדן הוא כ-10%-11% בלבד. רק כ-30% מהתפוקה ו-27% מהערך המוסף התעשייתי של ירדן נבעו מהגדה המערבית. התפוקה התעשייתית של הגדה המערבית מגיעה לכ-11.5 מליון דינר, והערך המוסף לכ-4.4 מליון דינר. התוצר התעשייתי של הגדה המערבית מהווה כ-6% מכלל התוצר של הגדה. תפוקת התעשייה בגדה המערבית מהווה רק כאחוז וחצי מזו של ישראל.

בשנים האחרונות חל גידול מהיר של התעשייה הירדנית. בחקופה 1959-1965 גדל הערך המוסף התעשייתי בירדן בשיעור של כ-16%-17% בממוצע לשנה. זהו קצב גידול מהיר בהשוואה לארצות אחרות. שיעור זה גבוה במידה ניכרת משיעור הגידול של התוצר המקומי של ירדן. שיעור הגידול של התפוקה התעשייתית למעט הגידול שחל בתפוקת המלט, הפוספטים וזיקוק דלק (מפעלים הנמצאים כולם בגדה המזרחית) הוא נמוך יותר - כ-12%.

הגדה המערבית לא נהנתה מפיתוח מואץ של התעשייה, שהתרכז ברובו בגדה המזרחית. ממשלת ירדן העדיפה את הגדה המזרחית לפיתוח התעשייה ואף עודדה העברת מפעלים מהגדה המערבית למזרחית.

התעשייה בגדה המערבית עוסקת ביצור מוצרי יסוד פשוטים, כדי לספק את צרכיה הבסיסיים של האוכלוסייה, במזון, הלבשה, הנעלה, ריהוט וכו'. המוצרים המיוצרים אינם דורשים מידה רבה של ידע ברמה גבוהה, ואיכותם נמוכה יחסית. יצור כזה נמצא בארצות בלתי מפותחות. מוצרים מורכבים ומוצרי מותרות מיובאים מחו"ל כמו: ציוד ומכונות, מכונות ומוצרי מזון, המתאימים לרמת הכנסה גבוהה.

תפוקה ותערך המוסף בירדן ובגדה המערבית לפני ענפים ראשיים - 1965

התחלקות הפדיון התעשיית בישראל 1965 (באחוזים)*	התחלקות באחוזים בגדה המערבית		ערך מוסף (אלפי דינר)		תפוקה (אלפי דינר)		פ נ ע ה מחצבים
	ערך מוסף	תפוקה	הגדה המערבית	ירדן	הגדה המערבית	ירדן	
100.0	100.0	100.0	4,400	16,215	11,530	38,356	ס ה"כ
1.8	-	-	-	1,057	-	1,594	1. מחצבים
24.2	27.7	40.2	1,220	3,222	4,640	12,081	2. מדון (כולל משקאות וטבק)
15.4	27.2	26.0	1,200	1,981	3,000	5,005	3. טקסטיל הלבשה והנעלה
6.9	9.8	7.4	430	1,178	850	2,471	4. מוצרי עץ נגרות ורהיטים
5.5	2.3	1.9	100	420	220	941	5. מוצרי הדפסה והוצאה לאור
5.3	4.1	3.5	180	223	400	718	6. עור ומוצרי, גומי ופלסטיק
6.2	3.2	3.0	140	684	350	1,690	7. כימיקלים
	-	-	-	1,976	-	4,639	8. זיקוק דלק
7.4	12.5	7.9	550	3,337	900	5,004	9. מחצבות אבן ומינרלים אל- מחמתיים
9.7	6.8	5.2	300	1,117	600	2,266	10. מוצרי טחנה ומחנה במינים
16.4	3.2	2.3	140	737	270	1,345	11. מכונות ומסכים
1.2	3.2	2.6	140	283	300	602	12. שונות

* ללא יהלומים, הפדיון בתעשייה כולל יהלומים ב-1965 היה כ-6 מיליארד ל"י, וללא יהלומים 5.7 מיליארד ל"י.
המקור: האומדנים לירדן - סקר תעשייה 1965. נערך ע"י הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן
האומדנים לגדה המערבית - הערכת הרישום לתפוקת כלכלי בהתבסס על נתוני מפקד התעשייה הירדנית מ-1959, וסקר התעשייה 1965, של ירדן.

ירדן דלה באוצרות שבע ואלה המצויים בה - נמצאים בגדה המזרחית. בגדה המזרחית מצויים מרבצי פוספטים, המנוצלים כיום. (הפוספט הוא מוצר היצוא העיקרי של ירדן). כמו כן מצויים בגדה המזרחית מרבצים מועטים של נחושת, (שעדיין אינם מנוצלים), אוצרות הטבע המצויים בים המלח (אשלג, ברום ומלח) ועדיין אינם מנוצלים, אך לפי תכנית הפיתוח של ממשלת ירדן, יוקם מפעל אשלג בגדה המזרחית. בגדה המערבית - פרט למחצבות אבן וסיד ואוצרות ים המלח, אין מצויים בה מחצבים. בשנים האחרונות נערכו חיפושי נפט בגדה המערבית, אך עד עתה לא התגלה כל שדה נפט.

היצור התעשייתי בגדה המערבית מתרכז ברובו בשניים-שלושה ענפים. קרוב ל-75%

מהתפוקה התעשייתית וכשני שלישים מהערך המוסף בגדה נבעו משלושה ענפים: ענף מזון (כולל משקאות וסבון), ענף הטקסטיל, הלבשה והנעלה וענף מחצבות ומינרלים אל מתכתיים רק רבע מהתפוקה נבע מיחר שבעת הענפים. בישראל מהווים שלושה ענפים אלה רק 47% מכלל התפוקה התעשייתית.

הענפים המאפיינים תעשייה מפוחחת, כמו כימיקלים, מוצרי מתכת ומכונות - אינם מהווים אלא כ-10.5% בלבד מכלל התפוקה התעשייתית בגדה המערבית. גם אם קיימים ענפים אלה בגדה המערבית, הרי היצור בהם מתרכז במוצרים הפשוטים, כמו סבון, ערבוב תמוקים - בענף הכימיקלים; עבודות נפחות ומסגרות - בענף מוצרי המתכת; ותקון מכונות, יצור חלקים פשוטים ומכונות פשוטות, וכמו כן מוסכים - בענף המכונות והמוסכים. בישראל, מהווים ענפי המתכת והמכונות כ-25% מהתפוקה התעשייתית.

משקל חשוב יחסית בתפוקה התעשייתית יש לענף מחצבות ומינרלים אל-מתכתיים שחלקו

בתפוקה מגיע לכ-8% ובערך המוסף לכ-12.5% דבר המצביע על פעילות בניה בהיקף גדול, יחסית, בגדה המערבית.

נוסף על כך, יש להזכיר את ענף המזכרות, החכשיטים וחפצי החן, כמו עבודות עץ זית, צרפים וכדומה, המרוכזים בעיקר בבית לחם וירושלים והנמכרים לתיירים וליצוא. ענף זה התפתח בשנים האחרונות עם גידול התיירות לירדן. גורם נוסף המאפיין את תעשיית הנחשלת של הגדה המערבית הוא מיעוט קשרי הגומלין בין ענפי התעשייה השונים ובין ענפי התעשייה לענפי המשק האחרים והמשקל האפסי של מוצרי השקעה בתפוקה. חלקם של מוצרי הביניים בתפוקת התעשייה של הגדה המערבית אינו עולה על 30%, וחלקם של מוצרי ההשקעה הינו אחוז אחד. יצור מוצרי צריכה תופס כ-60% מכלל התפוקה התעשייתית. חלקו של היצוא^(*) מכלל התפוקה הוא אפסי ומהווה רק כ-4% בלבד.

לוח ה' - 4

אומדן החלקות התפוקה התעשייתית לפי יעודים, 1965
(אחוזים)

<u>הגדה המערבית</u>	<u>ירדן כולה</u>	<u>היעוד</u>
60	50	צריכה פרטית
4	6	צריכה ממשלתית
4	7	יצוא
2	2	השקעה ושינוי במלאי
30	35	מוצרי ביניים
<u>100</u>	<u>100</u>	סה"כ תפוקה

המקור: הערכות הרשות לתכנון שהתבססו על לוח חשומה-תפוקה של ירדן כולה

ל - 1965. פורסם ע"י הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן, החשבונות הלאומיים

של ירדן, 1966.

(*) לא כולל יצוא לגדה המזרחית.

ג. מועסקים ומפעלים

מספר המועסקים בתעשייה ומחצבים בירדן כולה היה ב-1965 כ-37,000 איש, המהווים כ-9% מכלל המועסקים בירדן. הערכת מספר המועסקים בתעשייה בגדה המערבית מגיעה ל-14,000*), היינו כ-38% מכלל המועסקים בתעשייה בירדן כולה. המועסקים בתעשייה בגדה המערבית מהווים, איפוא כ-7% מכלל המועסקים בגדה המערבית. איכות כוח האדם בתעשייה, היא בדרך כלל נמוכה, ובמיוחד נעדרים סכנאים ואקדמאים (מהנדסים, מנהלים וכו'). אופיה של התעשייה בגדה המערבית אינו מצריך העסקת עובדים רבים בעלי רמה מקצועית גבוהה.

היחידה התעשייתית האופיינית בירדן ובגדה המערבית היא מאד קטנה, והיא נושאת בעיקרה אופי של מלאכה, בעיקר מלאכה זעירה. למעלה מ-90% מהמפעלים מעסיקים פחות מ-10 עובדים לכל מפעל. המספר הממוצע של עובדים לכל מפעל אינו עולה על 3-4. רק 2 מפעלים מעסיקים למעלה מ-100 עובדים: מפעל לשמן ומרגרינה בשכם, ומפעל לפלסטיקה בבית-לחם.

הופעה זו של מפעלים זעירים בולטת במיוחד בענפי הטקסטיל, ההלבשה וההנעלה, עור ומוצריה, נגרות ורהיטים, מוצרי מתכת ושונות (שעונים וחכשיטים).

מבין כלל המועסקים בתעשייה בירדן כולה ב-1959 היה אחוז העצמאיים (בעלים ובני משפחה) כ-40%. בגדה המערבית כפי הנראה גבוה אחוז העצמאיים עוד יותר.

אופיה הבלתי תעשייתי של התעשייה בגדה המערבית, היינו, קיום בחי מלאכה זעירים, בעלי השקעה נמוכה לעובד, ושיטות עבודה ויצור מפגרות - מביאות לפירוק עבודה ויצור נמוכים. התפוקה לעובד בתעשייה בגדה המערבית אינה עולה על 820 דינרים לשנה, והערך המוסף לעובד ל-315 דינרים לשנה. ערכם הוא כרבע מהתפוקה והערך המוסף לעובד בתעשייה הישראלית.

(*) בפרק ב' העוסק באוכלוסיה וכוח אדם, אומדן המועסקים בתעשייה גבוה יותר, והסיבה לכך היא הבדל במקורות הסטטיסטיים עליהם מתבססים האומדנים השונים. האומדן בפרק ב' מתבסס על מפקד האוכלוסיה, והאומדן בפרק זה על מפקד התעשייה בירדן 1959, וסקר התעשייה בירדן 1965. כמו כן, סביר להניח שמפקד התעשייה ובמיוחד סקר התעשייה לא כיסו את כל המועסקים בתעשייה ובמיוחד עצמאיים ועובדי בית.

לוח ה'-5

המועסקים בתעשייה בירדן ובגדה המערבית 1965
לפי ענפים עיקריים

התחלקות המועסקים באחוזים		מספר המועסקים		
הגדה המערבית	ירדן כולה	הגדה המערבית	ירדן כולה	
-	2.7	-	1,000	1. מחצבים
26.1	23.8	3,650	8,800	2. מזון (כולל משקאות וטבק)
28.6	18.1	4,000	6,700	3. טקסטיל, הלבשה, הנעלה
9.6	10.5	1,350	3,900	4. מוצרי עץ, נגרות ורהיטים
2.1	3.8	300	1,400	5. נייר, הדפסה והוצאה לאור
2.9	1.8	400	650	6. עור ומוצריו, גומי ופלסטיק
1.8	2.8	250	1,050	7. כימיקלים
-	2.0	-	750	8. זיקוק דלק
14.3	13.9	2,000	5,150	9. מחצבות, אבן, ומינרלים אל-מתכותיים
7.9	11.4	1,100	4,200	10. מוצרי מתכת
3.2	6.5	450	2,400	11. מכונות ומוסכים
3.5	2.7	500	1,000	12. שונות
100.0	100.0	14,000	37,000	סך הכול

מקור: הנתונים המתיחסים לירדן: הלשכה למטטיסטיקה של ירדן. סקר התעשייה 1965. הנתונים המתיחסים לגדה המערבית: אומדני הרשות לתכנון כלכלי בהתבסס על מפקד התעשייה 1959, וסקר התעשייה 1965.

ד. השכר והמחירים

רמת השכר הנהוגה בירדן נמוכה בהשוואה לזו שבישראל. הדבר מחיחס לכל סוגי השכירים. השכר הנמוך ביותר בגדה היה של הפועל החקלאי, כ-15 דינר לחודש.

השכר של פועל תעשייה נע בין 0.8 דינר לפועל בלתי מקצועי עד ל-2 דינרים ליום לפועל מקצועי. לפי שער של 8.4 ל"י לדינר - היה השכר היומי של פועל בתעשייה נע בין 7 ל"י - 17 ל"י (180-440 ל"י לחודש). בישראל השכר הממוצע לעובד שכיר בתעשייה ב-1966 היה כ-550 ל"י לחודש.

למרות שהיצור התעשייתי של ירדן כולה, ובמידה רבה יותר של הגדה המערבית, הוא עתיר עבודה, חלקו של השכר בתפוקה ובערך המוסף הוא נמוך. חלקו של השכר בתפוקה בירדן כולה ובגדה המערבית, הוא כ-14% בלבד ובערך המוסף כשליש. בישראל, לעומת זאת, חלקו של השכר בתפוקה הוא כ-20% ובערך המוסף כ-60% בקירוב. הסיבות לחלקו הנמוך יחסית של השכר בתפוקה ובערך המוסף בתעשייה, בירדן ובגדה המערבית הן: האחוז הנמוך של השכירים מכלל המועסקים בתעשייה, ורמת השכר הנמוכה בהשוואה למחירי חומרי הגלם.

חוק העבודה מ-1954, שחוקן ב-1964, מסדיר את היחסים בין המעבידים והעובדים וכן את תנאי העבודה, השכר, החופשות, הפיצויים וכו'. לפי חוק זה:

(1) שעות העבודה של עובד לא יעלו על 48 שעות בשבוע. עבור שעות נוספות דרוש אישור ממשרד העבודה, והמורתן נקבע תשלום מיוחד.

(2) יום מנוחה אחד בשבוע - בתשלום מלא.

- (3) תשלום עבור חופשה שנחיתה.
- (4) שלושת החודשים הראשונים לעבודת העובד - מהוים תקופת נסיון בה ניתן לפטרו ללא פיצויים, אולם לאחר מכן פטוריו מחייבים מחן פיצויים/שגובהם לא יעלה על שכר של חשעה חודשים.
- רמת המחירים בירדן ובגדה המערבית נמוכה בהרבה מזו הקיימת בישראל.
- זה כולל מחירי תוצרת מקומית (חקלאית ותעשייתית) וכן מוצרי יבוא ושרותים. נוסף על על כך היתה קיימת מידה רבה של יציבות מחירים במשך השנים האחרונות ובמקרים רבים רבים אף ירידת מחירים המשקפים בלוחות הבאים:

לוח ה' - 6

מדד מחירים סיטוניים בעמאן לפי קבוצה מוצרים
 (בסיס: 1953 = 100) 1965-1959

<u>1965</u>	<u>1964</u>	<u>1963</u>	<u>1962</u>	<u>1961</u>	<u>1960</u>	<u>1959</u>	
<u>84.18</u>	<u>91.76</u>	<u>93.16</u>	<u>84.74</u>	<u>87.71</u>	<u>101.31</u>	<u>93.30</u>	כל קבוצות המוצרים
85.7	92.7	93.6	89.0	92.5	110.0	98.4	חיטה ודגנים
75.6	3.7	1.5	67.7	69.0	74.0	74.7	מוצרי מזון אחרים
85.8	82.0	87.0	83.0	88.9	94.0	92.3	חומרי בנייה
89.4	83.5	97.1	85.2	85.0	86.5	88.3	מוצרי דלק

המקור: שנחון סטטיסטי של ירדן, 1965

לוח ה' - 7

מחירים סיסוניים וקמעוניים של מוצרים נבחרים
 1965 - 1961

<u>1965</u>	<u>1964</u>	<u>1963</u>	<u>1962</u>	<u>1961</u>	
					א. מחירים סיסוניים <u>(דינרים)</u>
36.7	42.0	46.6	47.4	38.0	קמח מקומי (סוּן)
0.333	0.333	0.333	0.336	0.367	נפט (20 ליטר)
0.770	0.770	0.729	0.700	0.700	בנזין (20 ליטר)
18.4	18.4	18.4	18.4	18.3	סולר (סוּן)
8.7	8.5	8.4	8.7	9.1	מלט (סוּן)
30.2	28.9	29.0	29.2	30.0	עץ אורן (מ"ק)
					ב. מחירים קמעוניים <u>(פילס לק"ג)</u>
48	45	45	43	40	לחם לבן
40	41	40	37	35	לחם שחור
60	60	60	60	88	בורגול
373	375	368	351	366	קפה ברזילי
420	431	431	320	455	גבינה לבנה
35	35	35	35	35	מקרונים
240	240	235	229	223	סבון
525	525	533	539	540	גפרורים מקומיים (להריסר)

ה. פיזור התעשייה בגדה המערבית

שטחה של הגדה המערבית הוא כ-6,300 קמ"ר. השטח המיושב משתרע על

5,600 קמ"ר.

מרבית ערי הגדה המערבית חסרות אופי עירוני מובהק. בעיקרן הן כפרים שהתרחבו והגיעו לממדי עיירות. הערים הגדולות הן ירושלים, שכם, חברון. העיר בגדה המערבית משמשה בראש ובראשונה כמרכז לאיזור החקלאי הסובב אותה, בו משוקים החקלאים את תוצרתם וקונים את האספקה הנתוצה להם.

התעשייה בירדן אינה מפותחת, והשלטונות לא עודדו פיתוח תעשייתי. אחוז

המועסקים בתעשייה מכלל כוח העבודה בערים - אינו עולה על 25%.

לוח ה-8

אחוז המועסקים בתעשייה, מסדות ומחצבים לפי ישובים
נבחרים בשנת 1961 *

סה"כ	ירושלים	חברון	למאללה ואל - בירה	שכם	טול - כרם	בית לחם בית ג'לה ובית סחור
סה"כ מועסקים	15,095	7,533	6,122	10,763	4,717	6,907
מספר המועסקים בתעשייה ומחצבות	2,720	1,810	1,100	2,800	4,200	1,660
אחוז המועסקים בתעשייה ומחצבות	18	21	18	26	9	24

(א) הנתונים אינם מעודכנים ונועדו לייצג סדר גודל בלבד.

המקור: מפקד האוכלוסין - 1961 בהוצאה הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן.

הריכוז הגבוה ביותר של מועסקים בהעשייה נמצא במחוז ירושלים כפי שתעיד

הטבלה הבאה:

לוה ה-9

התחלקות המועסקים בהעשייה כגדה המערבית לפי מחוזות
(באחוזים)

סך הכול	ירושלים	שכם	חברון
100	52	39	9

המקור: מפקד ההעשייה 1959, הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן.

במחוז שכם מתרכזת עיקר העשייה המזון במיוחד העשיית השמן והסבון ומשקאות קלים. בירושלים מתרכזת עיקר העשייה הסקסטיל, ההלבשה וההנעלה. ענף העץ והרהיטים הוא בשני מרכזים: מחוז שכם ומחוז ירושלים; ענף העור ומוצריו ומוצרי גומי הוא בעיקר בחברון (כ-62 אחוזים מסך המועסקים בענף זה) ענף הפלסטיקה מרוכז בבית לחם⁽²⁾.

קיים דמיון רב בין התחלקות סה"כ המועסקים בהעשייה לפי מחוזות ולפי ענפים ובין התחלקות המועסקים לפי ענפים בכל מחוז, הדמיון קיים בעיקר בשכם.

(1) הגדה המערבית מתחלקת לשלושה מחוזות ושמונה נפות כדלקמן:

(1) מחוז ירושלים	(2) מחוז שכם	(3) מחוז חברון
א. נפת ירושלים	א. נפת שכם	נפת חברון
ב. נפת רמאללה	ב. נפת ג'נין	
ג. נפת בית-לחם	ג. נפת טול-כרם	
ד. נפת יריחו		

(2) פרוט נוסף של התחלקות המפעלים והמעסקים לפי מחוז ונפה ראה נספח ה-1.

לוח ה-10

החלקות המועסקים בתעשייה לפי מחוזות וענפים
(באחוזים)

חברון	ה מ ח ז			ה ע נ ף
	ירושלים	שכס	סה"כ	
9.2	52.2	38.4	100.0	סך הכול
9.3	40.9	50.8	100.0	1. מזון (כולל משקאות וטבק)
11.4	57.9	30.7	100.0	2. טקסטיל, הלבשה והנעלה
10.6	42.4	47.0	100.0	3. עץ ורהיטים
28.1	40.7	31.2	100.0	4. נייר הדפסה והוצאה לאור
62.2	30.0	7.8	100.0	5. עור ומוצריו, מוצרי גומי
7.3	15.0	77.7	100.0	6. כימיקלים
..	100.0	7. מינרלים אל מתכתיים ומחצבים
10.9	56.8	33.3	100.0	8. מתכת
5.9	33.0	61.1	100.0	9. מכוונה ומוסכים
1.7	82.7	15.6	100.0	10. שונות

המקור: מפקד התעשייה 1959 - הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן.

לוח ה-11

התחלקות המועסקים לפי ענפי תעשייה נבחרים במחוזות
(באחוזים)

מחוז תברון	מחוז שכם	מחוז ירושלים	
51	33	47	טקסטיל, הלבשה והנעלה
23	33	21	מזון (כולל משקאות וטבק)
11	12	10	מחכת, מכונוח ומוסכים
8	13	9	רהיטים ועץ
7	9	13	שאר הענפים
<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	סך הכל

המקור: מפקד המלאכה והתעשייה 1959.

1. הון והשקעות

התעשייה בירדן בכלל, ובגדה המערבית בפרט היא עתירה עבודה, ופועלת בהשקעת הון ורמת מיכון נמוכים. ההון הממוצע לעובד בגדה המערבית הוא כ-250 - 300 דינרים, הציוד הוא בד"כ פריסמיטיבי, ושיטות היצור מפגרות ומוחאמות לעבודת כפיים. אם כי התפוקה התעשייתית בירדן גדלה בעבר בקצב מהיר יחסית לא נהנתה התעשייה מהשקעות בהיקף ניכר, בהשוואה לענפי משק אחרים.

ההשקעה בציוד ובבניינים בתעשייה בירדן כולה היחה בעבר כ-1-1.5 מליון דינר לשנה. סכום זה מהווה 5%-7% מכלל ההשקעה בענפי המשק (לא כולל דיור) ב-1965. חלקה של הגדה המערבית, בהשקעות היה קטן, יחסית. ההשקעות מומנו משני מקורות עיקריים:

- (1) ממשלה - אשר בד"כ הפנתה את מקורות המימון למפעלים גדולים. התעשייה בגדה המערבית הופלחה לרעה בהזרמת הון השקעות ע"י הממשלה.
- (2) השקעות של פרטים - בעיקר בבתי המלאכה הקטנים.

מדיניות הממשלה הירדנית לעידוד השקעות נעשתה במסגרת חוק עידוד השקעות הון מ-1955, ואשר חוקן בראשית שנה זו. החוק נותן הקלות רבות למשקיעים מקומיים וזרים, הזכאים לכך. כדי לקבל את ההקלות המוענקות לפי החוק לעידוד השקעות צריך לקבל מעמד של "מפעל מאושר". אישור הפרויקטים נעשה ע"י ועדת שרים מיוחדת למטרה זו.

ההקלות למפעל מאושר כוללות מתן פטור ממכס והיטלים אחרים על מכונות וציוד; רווחים ממפעל מאושר יהיו פטורים ממס הכנסה ומס שירותים צבוריים לחקופה של 6 שנים מרגע הפעלתו של המפעל. כמו כן יהיה היצוא פטור מכל היטל לחקופה זו.

1. חכניות ממשלת ירדן לפיתוח התעשייה והמחצבים

חכניות הפיתוח של ירדן לשבע השנים 1964-1970 יחדה מקום חשוב לפיתוח

המחצבים ומקום משני לפיתוח החרושה. המטרות שהציבה ירדן בפיתוח התעשייה

והמחצבים היו:

1. פיתוח הייצור המקומי של מוצרי התצרוכה והשקעה לשם החלפת יבוא;
2. פיתוח תעשיות יצוא לצורך הגדלת היצוא והקפנת הגירעון במאזן המסחרי.

הרגש הושם על החלפת יבוא בחרושה והגדלת היצוא במחצבים.

הלוח הבא מבהיר את תחזיתה של ממשלת ירדן על כיווני ההתפתחות של

החרושה והמלאכה בשנים הבאות:

לוח ה-12

מגמות עיקריות בחכניות ממשלת ירדן לפיתוח החרושה
(לא כולל מחצבים) 1963-1970

שעור גדול שנתי ממוצע 1970-1963	שעורי גדול 1970-1963 כאחוזים	ערך (מיליוני דינר)		
		1970	1963	
6.2	62.3	48.7	30.0	תפוקה (סה"כ)
7.0	72.2	3.1	1.8	יצוא
6.2	61.7	45.6	28.2	יצור לשוק מקומי
2.7	23.8	29.7	24.0	יבוא (סה"כ)
0.2	1.9	15.5	15.2	יבוא מוצרי תצרוכה
6.2	61.4	14.2	8.8	יבוא חשומות
6.1	60.0	1.6	1.0	השקעות (סה"כ)
4.3	40.0	0.7	0.5	הון מקומי
7.6	80.0	0.9	0.5	הון זר
6.0	59.6	15.8	9.9	ערך מוסף

המקור: חכניות שבע השנים של ירדן.

התכנית מתבססת על ההנחה של גידול ב-4% בחצרוכת לשנה (3% לשנה גידול אוכלוסיין ו-1% עלייה ברמת החיים).

ההשקעות החזויות בחרושת במשך שבע השנים מגיעות לפי חכניתה של ממשלת ירדן לסכום כולל של 8,5 מיליוני דינרים, כאשר ההיקף החזוי של ההשקעות הוא בסדר גודל של 1,2 מיליון דינר במוצע לשנה.

בפיתוח המחצבים הושם דגש מיוחד על פרויקטים גדולים ועתירי הון כגון: הרחבת מפעל הפוספטים על ידי ניצול המרבצים שכשדה אל-הזה, הקמת מפעל אשלג בדרום ים המלה וכריית מחצבים אחרים, שיש וכדומה.

חזיית ההשקעות במחצבים כ-27.2 מיליוני דינרים לשבע השנים, כאשר במפעל האשלג יושקעו לפי החכנית, 22.5 מיליוני דינרים. בפיתוח הפוספטים באל-הזה יושקעו 3.1 מיליוני דינרים, בשיעור 130 אלף דינרים ובשאר המחצבים 1.5 מיליון דינרים.

לשם השגת ההשקעות הגדולות הדרושות נסחה הממשלה הירדנית לענין משקיעים מארצות הברית במפעלים ואף אושר לה קבלת מלווה מהבנק העולמי לצורך זה.

בגדה המערבית נעשו גסיונות לחיפושי נפט בחלחול ליד הברון, במרסבה ליד שכס ועוד. בחכנית שבע השנים ניתן רשיון לחברה אמריקאית להחחיל בקידוחים לחפושי נפט באופן יוחר אינסנסיבי, אך עד עתה לא התגלה נפט.

חלקה של הגדה המערבית בחכנית הפיתוח הוא דל ביותר. מדיניות הממשלה לריכוז התעשייה בגדה המזרחית, המצאות המחצבים ונמל המוצא היחודי, בגדה המזרחית הם הקובעים את כיווני ההשקעות.

יוצא אפוא, שגם לפי חכנית זו יופנה עיקר הון ההשקעה ממקורות זרים וממקורות הממשלה לגדה המזרחית, והתעשייה בגדה המערבית תאלץ להשען על יזמה והון פרטיים בלבד.

ח. סחר החרץ במוצרים תעשייתיים

1. היצוא התעשייתי*

היצוא התעשייתי של ירדן הגיע ב-1965 לסכום של 3,660 אלף דינר, המהווה כ-47% מכלל יצוא הסחורות של ירדן וכ-10% ממה"כ יצוא הסחורות ושירותים. היצוא התעשייתי ב-1966 מוערך בכ-3.8 מיליוני דינרים.

היצוא התעשייתי של ירדן כולל מספר קטן של מוצרים עיקריים החופשים את מרביתו של היצוא ומספר רב של מוצרים אחרים המיוצאים בסכומים קטנים.

שני מוצרים חפשו ב-1965 קרוב ל-80% מכלל היצוא התעשייתי של ירדן (פוספטים 67% וסיגריות וטבק 12%).

בין מוצרי היצוא האחרים נכללים, עורות, שוקולד וממתקים, שמן וסבון, מוצרי דלק (אספלט וביטומין) חכשיטים וחפצי חן.

התחלקות היצוא התעשייתי של ירדן לפי קבוצות ארצות היתה כדלקמן:

46%	ארצות הגוש המזרחי
40%	ארצות ערב
14%	ארצות המערב
100%	סך הכול

יצוא הפוספטים הווה את מוצר היצוא היחיד שהופנה לארצות הגוש המזרחי.

ארצות ערב קלטו מוצרים רבים הכוללים בעיקר סיגריות, מוצרי טבק ומצברים. היצוא לארצות המערב מורכב רובו ככולו מחפצי חן, חכשיטים ועבודות עץ זיה וצדפים.

* נתוני היצוא וניתוחו אינם כוללים יצוא חוזר של מוצרי תעשייה, הנאמד ב-1965 בסכום של כ-2.2 מיליוני דינרים וכלל בעיקר קפה, תה ותבלינים, מכונות ומכונות וחלקי חילוף, כלי נשק ותחמושת.

יצוא הפוספטים, המלט, מוצרי הדלק, המצברים, מרבית יצוא הסיגריות, ועוד מספר מוצרים שיצואם קטן יחסית - מקורו בגדה המזרחית.

לוח ה-13

התחלקות היצוא החעשי יתי של הגדה המערבית לפי ארצות
וגושי ארצות 1965 (לא כולל יצוא לגדה המזרחית)

שם הארץ	ערך (אלפי דונר)	אחוזים
<u>סה"כ יצוא חעשי יתי</u>	<u>366</u>	<u>100</u>
<u>ארצות ערב</u>	<u>333</u>	<u>91.0</u>
לבנון	50	13.7
כווייה	80	21.9
ערב הסעודית	178	48.6
ארצות ערב אחרות	25	6.8
<u>ארצות המערב</u>	<u>33</u>	<u>9.0</u>
ארה"ב	22	6.0
שאר ארצות המערב	11	3.0

המקור: עיבוד מחוך נתוני הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן -
 שנחון לסחר הוץ 1965.

מסתבר איפוא שהיצוא מהגדה המערבית (לא כולל שיווק לגדה המזרחית) הוא אפסי ומוערך לשנת 1965 בכ-350-400 אלף דינר בלבד, דהיינו כ-9%-10, מהיצוא התעשייתי הכולל של ירדן. יצוא בסדר גודל זה מהווה פחות מ-4% מן התפוקה התעשייתית של הגדה המערבית. יצוא זה מורכב בעיקרו ממוצרי טבק, פלסטיק, צורפות ותכשיטים, שוקולד וממתקים, סבון ועוד. פרט לצורפות ותכשיטים הופנה מרבית היצוא של הגדה המערבית לארצות ערב.

אין נחונים על שיווק מוצרי התעשייה מן הגדה המערבית לגדה המזרחית, אולם נראה שרק כמויות שוליות מהיצור בגדה המערבית סופק לגדה המזרחית. לפי הערכה, השווק לגדה המזרחית דומה בהיקפו ליצוא לארצות אחרות פרט לגדה המזרחית, דהיינו כ-350-400 אלף דינר.

מבדיקה הרכבו של היצוא לפי מוצרים מתברר שהוא מתפזר על פני מוצרים רבים, שיצואו של כל אחד הוא קטן. המוצרים החשובים המיוצאים לגדה המזרחית הם: שמן וסבון ומוצרי פלסטיקה.

2. היבוא

הכלכלה הירדנית תלויה במידה מכרעת ביבוא. יבוא הסחורות לירדן הסתכם ב-1965 בכ-56 מיליון דינר. היבוא של מוצרי תעשייה היה כ-48.7 מיליון דינרים, סכום שהווה כ-84% מכלל יבוא הסחורות וכ-76% מכלל יבוא סחורות ושירותים.

לוח ה-14

יבוא מוצרי תעשייה לירדן 1965

המוצרים	יבוא (אלפי דינרים)	(באחוזים)
1. טקסטיל, טריגה והלבשה	7,890	16.2
2. מחכות ברזליות ואל-ברזליות	4,543	9.3
3. מכונות וחלקיהם	4,143	8.5
4. כלי רכב	3,340	6.9
5. דלק ומוצריין	3,247	6.6
6. מוצרי קמח	2,368	4.9
7. מכונות חשמליות	2,207	4.5
8. סוכר ומוצריו שוקולד וממתקים	2,102	4.3
9. שמנים ושומנים	1,669	3.4
10. קפה, תה, קקאו	1,528	3.1
11. נייר ומוצריו	1,349	2.8
12. פרמצבטיקה	1,348	2.8
13. גומי ומוצריו	1,149	2.4
14. מוצרים אחרים	11,864	24.3
סך הכול	48,747	100.0

המקור: הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן - השנתון הסטטיסטי לסחר חוץ 1965.

החלות הרבה של ירדן ביבוא חובלט ע"י השוואת היקף היבוא של מוצרי התעשייה להיקף היצור התעשייתי המקומי של ירדן. יבוא מוצרי התעשייה לירדן כולה היה גבוה ב-27% משה"כ היצור התעשייתי המקומי. השוק המצומצם של ירדן מהווה אחת הסיבות לחוסר האפשרות להקים תעשייה מקומית מחליפת יבוא במוצרים ספציפיים. התחלקות סה"כ היבוא לירדן לפי יעודים כלכליים היה ב-1965 כדלקמן:

46%	לצריכה פרטית
12%	לצריכה ציבורית
34%	חשומות
8%	השקעה

מוצרי התצרוכה התעשייתיים החשובים שיובאו הם: כלי רכב (סה"כ יבוא כלי רכב היה 2.3 מיליוני דינרים), מוצרי קמח (2.4 מיליון דינר), פרמצבטיקה (1.3 מיליון דינר), קפה, תה וקקאו (1.5 מיליון דינר).

יבוא החשומות מורכב בעיקר ממחכות ברזליות ואל-ברזליות (4.5 מיליון דינר), מוצרי כותנה, צמר וסיבים מלאכותיים (5.7 מיליון דינר), דלק גולמי ומוצרי דלק (3.2 מיליון דינר).

ארצות היבוא העיקריות של סה"כ היבוא (התעשייתי והחקלאי) הן:

- (א) ארצות המערב - המספקות למעלה מ-50% מסה"כ היבוא (בעיקר מארה"ב, בריטניה וגרמניה המערבית).
- (ב) ארצות ערב - 18% (בעיקר מלבנון, סוריה וערב הסעודית).
- (ג) ארצות הגוש המזרחי - 8% (בעיקר מצ'כוסלובקיה, סין ובריה"מ).
- (ד) ארצות אחרות - 22%.

עיקר היבוא מארצות המערב מורכב ממוצרים מורכבים, הדורשים רמת ידע ואיכות גבוהים, כמו מוצרי חשמל, מכונות, כלי רכב וחלקיהם, מטוסים, פרמצבטיקה וכדומה.

ארצות הגוש המזרחי מספקות לירדן - סוכר וחומרי גלם שונים כמו: ברזל, נחושת, עץ וכד"ו.

מארצות ערב מיבאת ירדן: מוצרים חקלאיים ומוצרי מזון שונים כגון: ביצים פירות וירקות שונים, דלק גולמי ועוד. סה"כ היבוא התעשייתי של ירדן מארצות ערב הוא כ-6 מיליוני דינר, מזה 2.1 מיליון דינרים של דלק גולמי.

מדיניות היבוא של ממשלת ירדן היחה מאד ליברלית, הן מבחינת רשיונות יבוא והן מבחינת גובה המיסים, שהיו בדרך כלל בשיעור נמוך. מדיניות ההגנה על התוצרת המקומית חלה על מספר מצומצם של מוצרים ומידה ההגנה שנחנה לא היחה גבוהה יחסית. על מספר קטן של מוצרים המיוצרים בירדן הוסלה הגנה מינהלית (איסורי יבוא), בין מוצרים אלה: סיגריות, בטריות מסוג מסוים, מלט, סבון וסוגי דטרגנטים, כמה ממוצרי דלק ועוד. השעור הממוצע של המכס והיטלים אחרים על היבוא הוא כ-18% בלבד. היבוא לגדה המערבית ב-1965 מוערך בכ-16 מיליוני דינרים והוא מתחלק לפי היעודים הכלכליים כדלקמן:

<u>אחוזים</u>	<u>מיליוני דינרים</u>	
51	8.2	מוצרי צריכה
40	6.4	חשמיות
<u>9</u>	<u>1.4</u>	נכסי השקעה
100	16.0	סך הכל

מוצרי היבוא העיקריים לגדה המערבית הם: מוצרים מענף המזון - 4 מיליון דינר, סקסטיל והלגשה - 3.2 מיליון, מכונות וכלי רכב - 2.7 מיליון, כימיקלים ופרמצבטיקה - 1.4 מיליון, מחרות - 1.0 מיליון דינר.

ב-1966 נאמד היבוא לגדה המערבית בכ-17.5 מיליון דינר.

לפי הערכה יבאה הגדה המערבית מארצות ערב בסכום של 1.0-1.5 מיליון דינר.

מוצרי היבוא העיקריים היו: מוצרי סקסטיל והלבשה (כוחנה, צמר, סיבים סינטיים ומוצרי הלבשה שונים) מוצרי מחכת ועוד.

הגדה המזרחית סיפקה לגדה המערבית מספר מוצרי תעשייה, כמו: דלק, מלט, כימיקלים שונים (כגון: צבעים, פרמצבטיקה, מזון לבע"ח) עורות, מוצרי עור, מוצרי מחכת וחלקי חילוף למכוניות ומכוניות.

לפי אומדן גם מסתכם היבוא של מוצרי תעשייה מן הגדה המזרחית לגדה המערבית בכ-4 מיליון דינרים.

1. דלק	1.8 מיליון דינר
2. מלט	" " 1.2
3. מוצרים כימיים	" " 0.4
4. מוצרי מחכת ומכוניות	" " 0.4
5. שונות	" " 0.2
סך הכול	<u>4.0 מיליון דינרים</u>

סה"כ היבוא התעשייתי של הגדה המערבית מארצות ערב (כולל גדה מזרחית)

מסתכם איפוא בסכום של 5-5.5 מיליון דינרים.

3. מאזן סחר החוץ במוצרי תעשייה של הגדה המערבית

לפי הערכה לעיל יתקבל מאזן סחר החוץ של מוצרי תעשייה של הגדה המערבית

ב-1965 וב-1966 (כולל הסחר עם הגדה המזרחית) (במיליון דינר) כדלקמן:

לוח ה' - 15

אומדן מאזן סחר החוץ במוצרי העשייה של הגדה, 1965, 1966
(מיליוני דינרים)

עודף היבוא		יצוא		יבוא		
1966	1965	1966	1965	1966	1965	
3.6	3.6	0.4	0.4	4.0	4.0	סחר עם הגדה המזרחית
1.1	1.0	0.4	0.3	1.5	1.3	סחר עם ארצות ערב
16.0	14.7	-	-	16.0	14.7	סחר עם כל יתר הארצות
20.7	19.3	0.8	0.7	21.5	20.0	סך הכל

י. המשמעות של קשרים בין ישראל לגדה המערבית
לגבי התעשייה בגדה ובִּישראל

1. סיכום

בעקבות המלחמה וניתוק הגדה מירדן שותקה כלכלת הגדה והתעשייה בכלל זה. החזרה כלכלת הגדה לרמתה הקודמת תחוש את הביקוש למוצרי תעשייה ואת הפעילות התעשייתית.

כדי לעודד את הפעלת הכלכלה וענף התעשייה בכלל זה, יש מקום לשקול מתן הלוואות הון חוזר למעבידים להשלום שכר ומשכורות כמקדמות לעובדים ולרכישה חומרי גלם.

היבוא של הגדה המערבית מהגדה המזרחית ומארצות ערב מגיע לכ-5.0-5.5 מיליוני דינרים ומורכב בעיקר מדלק ומלט. ישראל חוכל לספק כמעט את כל המוצרים שיובאו בעבר מארצות אלה.

כמעט כל היצוא התעשייתי של הגדה המערבית, בסכום של 0.8 מיליוני דינרים שווק בגדה המזרחית ובארצות ערב. בגלל היקפו המצומצם של היצוא ומספר המוצרים הרב, לא יהיה קושי למצוא שווקים אלטרנטיביים.

ממדי התעשייה והמלאכה בגדה המערבית הם זעירים בהשוואה לתעשייה הישראלית. הגדה המערבית ענייה בחומרי גלם (פרט לעודפי תוצרת חקלאית) ומחצבים. יתרונה של הגדה הוא בקיום כוח עבודה זול במיוחד של עובדים בלתי-מיומנים. לעומת זאת, יתרונה של ישראל הוא בעיקר בכוח האדם המקצועי והמדעי שלה. בטווח ארוך יש מקום להתמחות שני המשקים בהתאם ליתרונותיהם ההדדיים של כל אחד, וליצירת השלמה הדדית ביניהם. בגדה המערבית רצוי ריכוז הפיתוח התעשייתי בענפים עתירי עבודה בלתי מקצועית, בנוסף על תעשיות המעבדות חומרי גלם חקלאיים מקומיים.

התמחות זו של משק הגדה רצויה הן בתנאים של אינטגרציה כלכלית של שני המשקים והן בתנאים של הפרדת הגדה מישראל תוך קיום קשרי מסחר ביניהם.

קיום קשרי מסחר בין הגדה וישראל יגדיל את היקף השוק לתעשייה הישראלית. מתוך יבוא נוכחי של כ-21 מליוני דינרים לגדה המערבית, תוכל ישראל ליצא לגדה כ-14 מליוני דינרים.

אינטגרציה כלכלית מידית בין שני המשקים תביא לזעזועים רציניים למשק הישראלי: עליית האבטלה, ירידת שכר ותחרות בין שני המשקים על כוח אדם והון השקעות. בגלל רמת שכר נמוכה יותר בגדה, יהיו מוצרי הגדה זולים יותר מאלו של ישראל, דבר שעשוי לפגוע במפעלים מסויימים בכמה מענפי התעשייה.

השתלבות הגדה במשק הישראלי תגרום לפחות זעזועים למשק הישראלי בתנאים של גיאומטריה בהשקעות ותעסוקה מלאה.

יש לשקול הנהגת אינטגרציה כלכלית בין שני המשקים בהדרגה, תוך תקופה התאמה הדדית.

הפרדה בין שני המשקים תוך קיום קשרי מסחר ביניהם תחייב החלת שיעורי המכס הישראלי על יבוא לגדה, כדי למנוע הברחות. החזרת תקבולי המכס והיסולי היבוא האחרים מהיבוא המיועד לגדה, לשלטונות והזרמתם למשק הגדה עשויה למנוע ירידה ברמת החיים של תושביה כתוצאה מהתיקרות היבוא. גם מרכיב המכס והמסים ביצוא הישראלי לגדה - יועבר לשלטונות הגדה ויוצא על ידם. על היבוא של ישראל מהגדה יהיה צורך להטיל מכסים ששיעורם יקבע, כך שימנע פגיעה רצינית במשק הישראלי, אך יאפשר פתוח תעשייתי בגדה המערבית.

2. השפעת המלחמה והניתוק על התעשייה בגדה המערבית

נחוק הגדה המערבית מירדן הטביע את רישומו על כלכלת הגדה זעל תעשייה.

המלחמה גרמה להפסקת הייצור במפעלי התעשייה בגדה המערבית. גם כיום עדיין משותקים כמעט כל מפעלי התעשייה, בעיקר בגלל חוסר ביקוש למוצרי התעשייה. מקור חוסר הביקוש נעוץ בכמה גורמים:

(א) קיומם של מובטלים רבים בגדה המערבית, ביניהם פועלי בנין, עובדי

ענף התיירות, פועלי התעשייה, עובדי שירותים אחרים ואנשים שבעבר קיבלו הכנסה מבני משפחותיהם הנמצאים בחו"ל.

(ב) העובדה שענפי כלכלה אחרים, חלקם משותקים וחלקם עדיין אינם פועלים

במלוא היקפם, גורמה לירידת הביקוש לתשומות מהתעשייה, למשל תשומות לבניה. (ענף

המחצבות וחומרי הבניה הוא אחד הענפים הגדולים של תעשיית הגדה). בדומה לכך,

שיתוקו של ענף התיירות, משפיע על ירידה בביקוש למוצרי התעשייה המיועדים לתיירים.

(ג) הביקוש של יחידות הלגיון הירדני, שחנו בגדה המערבית, אינו קיים

יותר. אין בידינו הערכה על היקף ביקוש זה.

(ד) חוסר נזילות בגדה המערבית מהווה גורם מעכב להפעלה סדירה של כלכלת

הגדה, ובכלל זה של התעשייה.

(ה) קיום של מלאי ניכר של מוצרים בבתי החושבים, שמקורו באגירה שהיתה

לפני המלחמה.

(ו) הקטנת האוכלוסייה, כחוצאה ממעבר לגדה המזרחית.

נוסף על הגורמים הפועלים מצד הביקוש, קיימת גם השפעה של חוסר בהירות וחוסר בטחון, הקיימים כרגע באשר לגובה המחירים והשכר, מקורות חדשים וחומרי גלם וכד'. גורמים אלה משהים את הפעלת המפעלים.

אחת המשימות המיידיות העוסדות בפני ישראל היא הפעלתה של כלכלת הגדה המערבית על כל ענפיה. הפעלתה של התעשייה הקיימת בגדה המערבית תלויה במידה רבה בהחזרת הפעילות הכלכלית בגדה לרמתה לפני המלחמה. ע"י כך תיווצר הכנסה ובעקבותיה יוצר ביקוש למוצרי תעשייה, הן ביקוש למוצרי צריכה והן ביקוש של ענפים אחרים למוצרי ביניים והשקעות המתעשייה.

כדי לעודד היווצרות ביקוש אפקטיבי יש מקום לשקול מתן הלוואות להון חוזר למעבידים (כולל מפעלי תעשייה) לשם תשלום שכר ומשכורת כמקדמות לעובדיהם, או כתשלום יומי במקום תשלום חודשי.

נוסף על כך תהיה הפעלת התעשייה בגדה המערבית מהירה יותר אם השלטונות הישראליים יסייעו בפחרון בעיות ספציפיות של מפעלים, כמו מציאת מקורות חומרי גלם, שבעבר התקבלו מהגדה המזרחית או מיבוא, או אפשרות לשיווק והפצת המוצרים בכל אזורי הגדה וכד'. כמו-כן, יכולים שלטונות הגדה להקטין את חוסר הוודאות ואי הבטחון ע"י מסירת אינפורמציה שוטפת ליצרנים בערים השונות, על מדיניות הממשלה, על האפשרויות להשגת חומרי גלם. תנאי מחירים ושכר וכד'.

לניתוח הגדה המערבית ממקורות האספקה בגדה המזרחית ומארצות ערב,

השלכות על יבוא מוצרי צריכה, תשומות ומוצרי השקעה.

יבוא מוצרי תעשייה מהגדה המזרחית נאמד לשנת 1965 בכ-4 מיליוני דינרים,

הכולל בעיקר דלק ומלט.

יבוא מוצרי תעשייה של הגדה המערבית מארצות ערב האחרות

נאמד ב-1.0-1.5 מיליון דינרים, והוא כולל בעיקר מוצרי טקסטיל והלבשה

(כוחנה, צמר, חוטים, סיבים סינטטיים, מוצרי הלבשה שונים), מוצרי מחכת ועוד.

סה"כ היבוא מארצות ערב (כולל הגדה המזרחית) מסתכם, איפוא,

בכ-5.0-5.5 מיליון דינרים והוא מהווה כרבע מכלל היבוא של הגדה המערבית.

מבדיקת הרכב המוצרים - נראה שלא יווצרו קשיים ניכרים במציאת

מקורות אספקה אלטרנטיביים ליבוא זה, אם מישראל ואם מארצות אחרות. ישראל

הוכל לספק כמעט את כל המוצרים שהיו מיובאים בעבר מארצות ערב, אף אם

יוחלט על הפרדת הגדה המערבית מהמשק הישראלי. שהרי מוצרי היבוא העיקריים

מארצות ערב - דלק ומלט - הם עתירי הובלה, ויהיה יתרון בהבאתם מישראל לגדה.

הניתוק הכלכלי מירדן ומארצות ערב האחרות גרם גם לאיבוד שוקי היצוא בארצות אלו. כלל היצוא של הגדה המערבית הוא נמוך יחסית והסתכם ב-1965 בכ-0.8 מיליון דינר. כמעט כולו שווק בגדה המזרחית ובארצות ערב. הייצוא כולל: סיגריות, מוצרי פלסטיקה, שמן וסבון, מוצרי הלבשה מסוימים ועוד. איבוד השווקים של ארצות ערב עשוי להשפיע על מפעלים בודדים, אך לא על התעשייה בכללה.

מציאת שווקים אלטרנטיביים לרוב הגדול של מוצרי היצוא של הגדה המערבית בין אם בישראל ובין אם בארצות אחרות, לא תהווה בעיה קשה. יתר על כן, בגלל היקפו הנמוך של היצוא, עשויה עליה קטנה, יחסית, בהכנסה של תושבי הגדה ליצור ביקוש שיביא לקליטה בשוק המקומי של המוצרים שיוצאו בעבר.

3. הקשרים הכלכליים של ישראל עם הגדה המערבית והמשמעות לגבי

התעשייה בישראל בגדה

היקפה של התעשייה והמלאכה בגדה המערבית הוא ננסי בהשוואה לישראל. הערך המוסף התעשייתי בגדה המערבית הוא כ-4.4 מיליוני דינרים ואילו בישראל כ-2.1 מיליארד ל"י. הערך המוסף התעשייתי של הגדה מהווה פחות מ-2% מזה של התעשייה הישראלית. הערך המוסף של מפעל ים המלח הישראלי דומה בהיקפו לערך המוסף התעשייתי של הגדה כולה.

היצור התעשייתי בישראל כולל קשת רחבה ומגוונת של מוצרים, מוצרים פשוטים (כמו מזון בסיסי, הלבשה, הנעלה, דיהוס, חומרי בנייה), בצד מוצרים מורכבים, הדורשים מרכיב גבוה של ידע מקצועי ומדעי (כמו מכונות, פרמצבטיקה, כימיקלים אחרים, אלקטרוניקה ועוד); מוצרים בעלי רמות איכות שונות מהנמוכה עד הגבוהה; מפעלים עתירי הון מחד. גיסא, ומפעלים עתירי עבודה מאידך גיסא.

לעומת זאת, היצור התעשייתי בגדה המערבית מתרכז בד"כ ביצור עתיר עבודה, ובמיוחד עבודה בלחי מקצועית. הוא מיועד בעיקרו לסיפוק צרכים יסודיים במזון, הלבשה, הנעלה, בניה וכד', לכן מוצריו הם פשוטים, אינם דורשים מרכיב גבוה של ידע ואינם מצטיינים ברמת איכות גבוהה. מוצרי איכות ומותרות, ומוצרים שיצורם דורש ידע רב - מיובאים מחו"ל.

במצב הנוכחי, אין היצור התעשייתי בגדה, משלים את היצור התעשייתי בישראל. אין כמעט מוצרים המיוצרים בגדה, שאינם מיוצרים גם ע"י התעשייה הישראלית, ובד"כ ברמת איכות גבוהה יותר, בקנה מידה גדול יותר וברמת יעילות גבוהה הרבה יותר. עקב הרמה הנמוכה של השכר ומחירי היבוא בגדה - קיים כיום פער ניכר במחירים של מוצרי התעשייה, לעומת המצב בישראל.

הגדה המערבית ענייה במחצבים וחומרי גלם בסיסיים אחרים (פרט לעודפי תוצרת חקלאית) יתרונה של הגדה המערבית הוא בקיומו של כח עבודה ששכרו נמוך. לפיכך, תעשיות הראויות לפיתוח בגדה המערבית הן תעשיות עיבוד והרכבה עתירות עבודה, הדורשות מעט ידע מקצועי ברמה גבוהה, ומרכיב גבוה של עבודת ידים פשוטה. נוסף על כך, קיום עודפי תוצרת חקלאית (בעיקר ירקות ופירות שונים) מאפשר הקמת מפעלים לעיבוד חומרי גלם אלה ליד מקורות האספקה.

הענפים המחאימים לפיתוח הם: טקסטיל והלבשה, שימורי ירקות ופירות, תעשיות רהיטים ומוצרי עץ, בורסקאות ומוצרי עור זהנעלה, מוצרי פלסטיקה, הרכבת צעצועים, הרכבת מכשירי רדיו וטרנזיסטורים וכמו כן מוצרי מלאכת יד, אמנות וחפצי חן, כמו עבודות עץ זית, צדפים וכד'.

ריכוז הפיתוח התעשייתי בגדה המערבית בענפים הנ"ל הוא רצוי הן בתנאים של הפרדת הגדה מישראל, והן בתנאים של אינטגרציה כלכלית בין שני המשקים. במקרה של אינטגרציה - יש מקום להתמחות יתר של התעשייה הישראלית בענפים עתירי עבודה מקצועית וידע ברמה גבוהה, ולהתמחות התעשייה באיזור הגדה בתעשיות עתירות עבודה בלתי מקצועית ועיבוד חומרי גלם חקלאיים. ע"י כך תיווצר, בטווח ארוך יותר, השלמה ביצור התעשייתי של שני המשקים.

(א) אינטגרציה כלכלית מלאה בין שני המשקים

אינטגרציה כלכלית מלאה משמעותה - יצירת יחידה כלכלית אחת עם רמות מכס אחידות כלפי חוץ לשני המשקים, וניידות של עובדים, הון ומוצרים. בתנאים של הבדלים ברמת החיים, במחירים ושכר בין שתי היחידות הכלכליות, ניידות של גורמי יצור ומוצרים תביא לנסיה להשוואה רמות החיים, השכר והמחירים ביחידה המשולבת, וזאת ע"י מגמה של עליה בגדה מחד גיסא ומגמה של ירידה במשק הישראלי מאידך גיסא.

ההשפעות העיקריות של האינטגרציה על התעשייה - של ישראל ושל הגדה תהיינה:

- (1) האינטגרציה תביא להוספת כוח אדם ששכרו זול, למשק הישראלי, דבר שיגרום ללחץ גדול על שוק העבודה, ובמיוחד של עובדים בלתי מקצועיים, ולתחרות על השגת העסוקה בין פועלים ישראלים ופועלים חושבי הגדה. דבר זה יביא בעקבותיו ירידה ברמת השכר במשק הישראלי, ובענף התעשייה בכלל זה.

במצב הנוכחי בו נמצא המשק הישראלי - שיעור גבוה של אבטלה וירידה ברמת

ההשקעות-משמעות האינטגרציה בטווח הקצר תהיה הגדלה ניכרת של האבטלה.

השתלבות הגדה במשק הישראלי תגרום לפחות זעזועים למשק, וכתנאים

של גאוח בהשקעות, בתעסוקה מלאה ועודף ביקוש לעובדים.

(2) שכר העבודה הנמוך בגדה עשוי להביא לזרימת חלק מההשקעות לאזור הגדה,

והיא עלולה לבוא, בחלקה, על חשבון השקעות להעסקת מובטלים ישראליים.

(3) ההשתלבות הכלכלית של הגדה במשק הישראלי, מגדילה את השוק המקומי למוצרי

תעשייה. אולם גם אם יתווספו כ-700 אלף נפשות לאוכלוסיית ישראל, הרי עקב העובדה

שרמת ההכנסה בגדה המערבית היא כ-20% בלבד מזו של ישראל - יגדל הביקוש האפקטיבי

רק ב-6%. בסווח ארוך יותר תעלה רמת החיים של אוכלוסיית הגדה, דבר שעשוי להגדיל

במידה רבה יותר את הביקוש למוצרי תעשייה.

אומדן הביקוש של הגדה למוצרי תעשייה מוערך ל-1966 ב-33 מיליוני דינרים,

מזה כ-12 מיליוני דינרים מייצור מקומי, ו-21 מיליון דינרים מיבוא.

מחוך סה"כ יבוא מוצרי תעשייה של הגדה (כולל יבוא מהגדה המזרחית) תוכל

ישראל לספק כ-14 מיליוני דינרים, המהווה כ-2% מסך התפוקה התעשייתית בישראל.

היצוא הישראלי לגדה עשוי לגדול בעתיד עם עליית רמת החיים והפעילות הכלכלית בגדה.

לאור עודף כושר היצור הניכר הקיים בתעשייה הישראלית, היא תוכל לספק מוצרים

בהיקף זה, בתוספת השקעות שוליות בלבד. כמוצרים רבים אף לא יהיה צורך בהשקעות כלל.

(4) בגלל רמת שכר נמוכה יותר בגדה המערבית, תוכל תעשיית הגדה להתחרות במספר

מוצרים בתעשייה הישראלית. הדבר אמור במיוחד ביחס למוצרים הבסיסיים והזולים מענפי

ההלבשה וההנעלה, הריהוט, חומרי הבנייה ומספר מוצרי מזון.

בשלב הראשון של האינטגרציה, עשוי הדבר לפגוע בכמה מפעלי תעשייה בישראל,

המיצרים מוצרים דומים. בסווח ארוך עשוי פער זה במחירים להצטמצם עם עליית השכר

הצפויה, בתעשייה של הגדה.

בטווח הארוך רצויה התמחות של המשקים בהתאם ליתרונותיהם היחסיים, וזה

יושג בין השאר ע"י תחרות עם מוצרי התעשייה הישראלית. אך רצוי היה שהתמחות

זו תושג בהדרגה, כדי למנוע פגיעה פתאומיה במפעלי תעשייה בישראל.

(5) עם עליית רמת החיים, עשויים לחול שינויים בדפוסי הצריכה של תושבי הגדה,

תוך הסתגלות לדפוסי הצריכה הקיימים בישראל, דבר שעשוי להשפיע על שינויים

בהרכב היצור של התעשייה בגדה המערבית, ובמידה מעטה יותר על התעשייה בישראל.

(6) גם אם תוספת הביקוש למוצרי התעשייה בעקבות האינטגרציה תהיה קטנה יחסית -

הרי היא עשויה להביא להגדלת הניצולת, להגדלת סידרות היצור וליתר יעילות.

לאור הנאמר לעיל, נראה שאינטגרציה כלכלית מידית תביא לקשיים כלכליים

ניכרים למשק הישראלי, לעומת זאת היהרונות הכלכליים הם קטנים, יחסית.

יש לשקול אינטגרציה כלכלית איטית והדרגתית, תוך קיום תקופת התאמה כלכלית

בין שני המשקים. תקופת התאמה כזו ניתן להשיג ע"י הגבלות אדמינסטראטיביות על

ניידות מלאה של עובדים והן. את תקופת ההסתגלות אפשר להאט או לזרז בהתאם לתנאים

הכלכליים של הגדה ושל המשק הישראלי (האטת האינטגרציה במצב של אבטלה ושפל בישראל

וזרוז - בתנאים של גאות ותעסוקה מלאה).

(ב) הפרדה בין שני המשקים תוך קיום מסחר ביניהם

החלטה על הפרדתה של הגדה המערבית מישראל פירושה קיום הגדה כיחידה כלכלית

נפרדת, המקיימת קשרי מסחר עם ישראל ומשתמשת בשירותי נמל וחלק משירותי הובלה

ישראליים. הפרדה שני המשקים תצריך החלת שיעורי המכס והיטלי היבוא הנהוגים בישראל,

על יבוא לגדה המערבית, כדי למנוע הברחות לישראל של יבוא זול שהיה מיועד לגדה.

חוצאה מידית מכך תהיה עליית רמת המחירים בגדה, הן של התפוקה המקומית והן של מוצרי

צריכה מיבוא.

כדי למנוע ירידה ברמת החיים של חושבי הגדה, יהיה צורך להעביר לשלטונות הגדה את ההכנסה שחלקבל ממכסים והיטלים על היבוא המיועד לגדה, לשם הזרמתה למשק. כחוצאה מכך יגדלו ההכנסות בגדה במקביל לעליית המחירים שבאה בעקבות ייקור היבוא.

ההשלכות החשובות של מדיניות זו על התעשייה בגדה המערבית הן:

- (א) התייקרות התפוקה המקומית של הגדה בעקבות התייקרות מרכיב היבוא.
- (ב) צמצום פער המחירים בין מוצרי התעשייה הישראליים והמוצלים מתוצרת הגדה.
- (ג) יצוא ישראלי לגדה במחירי היצוא הישראלי, כלומר ללא מכסים ומסי קנייה, עשוי להביא להברחה חוזרת של סחורות אלה לישראל. כדי למנוע זאת ניתן ליצא במחירי השוק המקומי בישראל, תוך העברת מרכיב המכס והמס לשלטונות הגדה, לשם הוצאתם בגדה.
- (ד) שיעורי המכס בישראל ומידת פיזורם, נקבעה לפי הנאצי המסק, הישראלי, ולכן אין הם תואמים בהכרח את מבנה המשק בגדה, את צורכי פיתוחו ואת מידת ההגנה שתידרש לפיתוח תעשייה מקומית.

קיימת פיתוח של שיעורי המכס בישראל - שיעורים גבוהים יחסית למוצרי צריכה ובמיוחד מוצרים המוגדרים כמותרות, ושיעורים נמוכים יותר (ובמקרים רבים פטור מלא ממכס) על יבוא חומרי גלם וציוד.

החלת שיעורי המכס הישראלי על יבוא לגדה חשנה את מערכת המחירים היחסיים בגדה המערבית ותביא לשינויים בהרכב הצריכה, בהרכב היצור המקומי, בהרכב הביקוש לתשומות ובחלוקת ההכנסה הריאלית בין התושבים.

(ה) בישראל קיימת עדיין הגנה אדמיניסטרטיבית על חלק מהיבוא של מוצרי תעשייה, ולכן אם הגנה זו תחול גם על יבוא לגדה המערבית, ישפיע הדבר על מבנה היבוא של הגדה.

ההשפעות העיקריות של הפרדה בין שני המשקים בתנאים הנ"ל על התעשייה

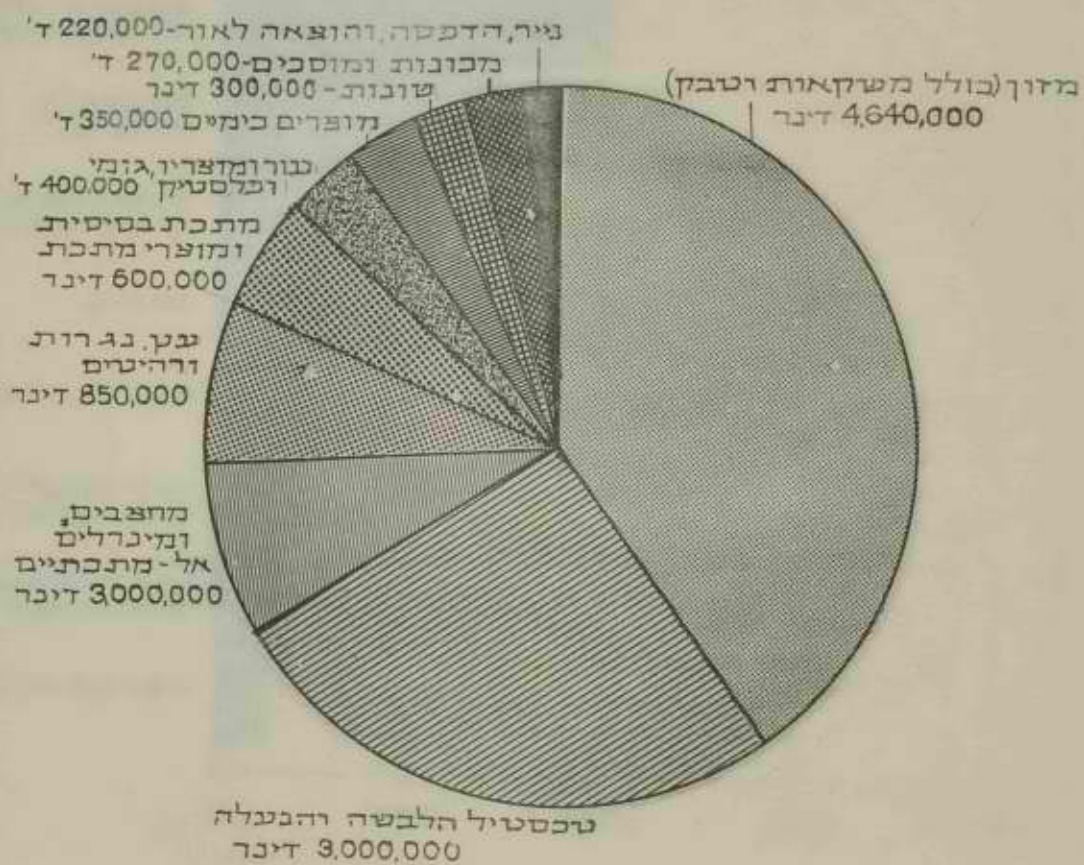
הישראלית הן:

- (א) החלת שיעורי המכס של ישראל על היבוא לבדה, יפתח לתעשייה הישראלית שוק בטוח, שעשוי לגדול בעתיד.
- (ב) קרוב לודאי שיהיה צורך להטיל מכס על יבוא מן הגדה המערבית. מדיניות המכס ושיעוריו תקבע חוץ מניעה זעזועי רציניים למשק הישראלי מחד גיסא, והתאמה ליעדי הפיתוח בגדה מאידך גיסא.

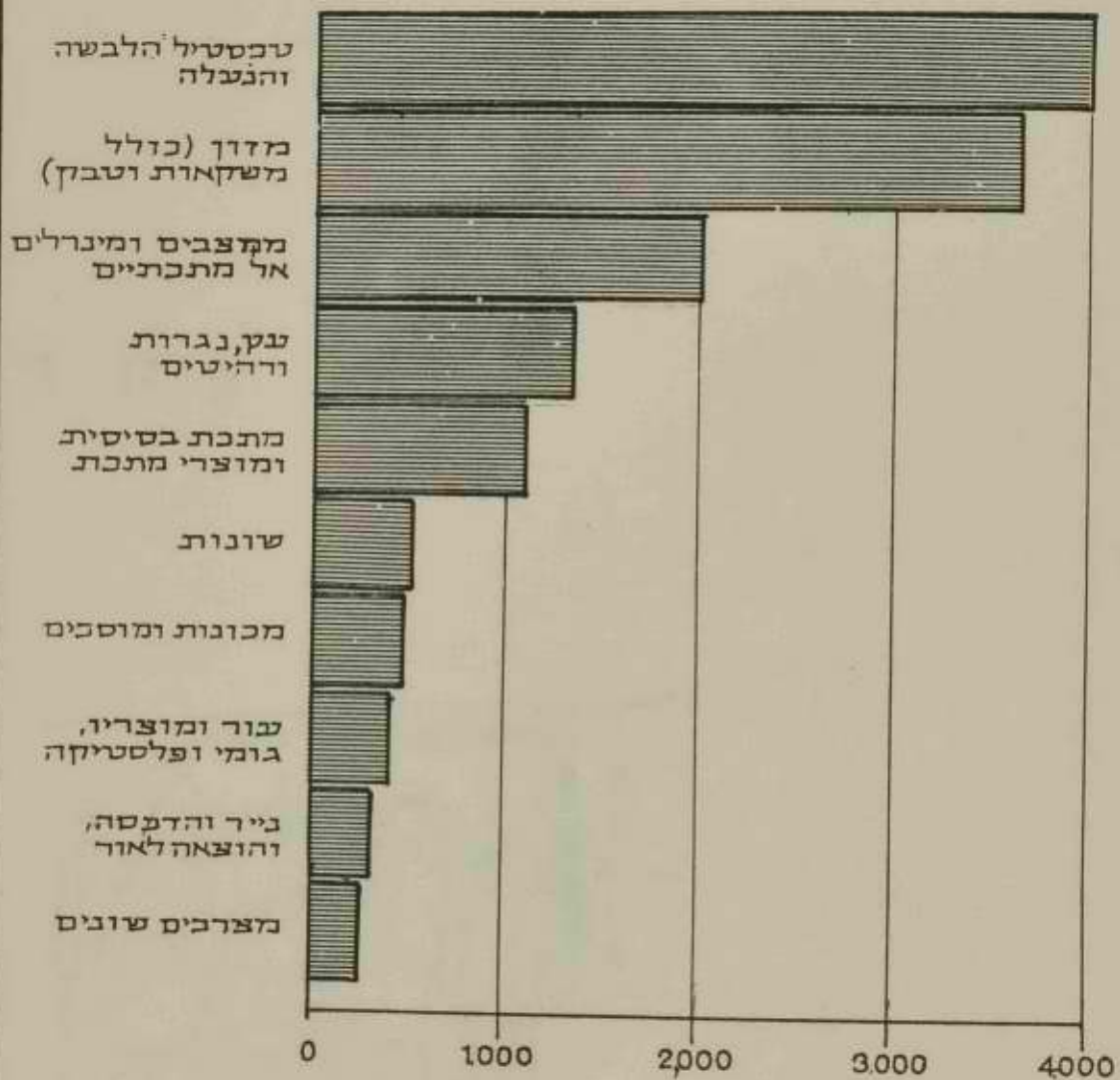

דאגרה א-1

התחלקות התפוקה, לפי ענפים בגדה המערבית-1965
(דינרים ואחוזים)

המועסקים, לפי ענפים בגדה המערבית

פרק ו'

התיירות

ענף התיירות הוא ענף מרכזי בכלכלת ירדן בכלל ובזו של הגדה המערבית בפרט. מאז 1960 גדל מספר התיירים שנכנסו לממלכת ירדן פי חמישה והסתכם ב-617 אלף תיירים, לעומת כ-330 אלף תיירים שבקרו אותה שנה בישראל. הפדיון מהענף הסתכם בכ-13 מיליוני דינרים, (כ-36 מיליוני דולרים). ההוצאה הממוצעת לתייר הייתה באותה שנה כ-21 דינרים (כ-60 דולרים). בישראל, לעומת זאת, הסתכמה ההכנסה מתיירות בשנת 1966 ב-59 מיליון דולרים בערך; ההוצאה הממוצעת לתייר הייתה כ-180 דולרים. ההסבר להבדל הגדול בהוצאה הממוצעת לתייר בין שתי הארצות נעוץ בכך שכשני שלישים מהתיירים בירדן באו מארצות מוסלמיות, רובם כעולי רגל, בעלי הוצאה ממוצעת נמוכה מאד.

הערך המוסף הנובע מתיירות הוא גבוה בדרך כלל. אם נעריך אותו בכ-70% תהיה תרומה ענף התיירות לתוצר הלאומי כ-9 מיליוני דינרים ב-1966. אין עדיין בידינו אומדן של מספר המועסקים בתיירות.

השהות הממוצעת בממלכת ירדן של תיירים מארצות המערב הייתה כשלושה ימים, לעומת כאחוז-עשר ימי שהייה בממוצע לתייר במדינת-ישראל. מרבית התיירים נסו לערוך את ביקוריהם בממלכת ירדן בחקופת הקיץ, בדומה לישראל.

ההכנסות מתיירות בשנת 1966 היו כ-30% מסך ההכנסות בחשבון השוטף במאזן התשלומים של ממלכת ירדן, ו-42% מסך ההכנסות של יצוא שירותים.

לוח ו' - 1

חלקו של ענף התיירות בכלל היצוא
וביצוא השירותים של ממלכת ירדן
 (באחוזים)

1966	1965	1964	
29.5	26.8	24.5	חלק התיירות בכלל היצוא
41.3	35.0	35.1	חלק התיירות ביצוא שירותים

המקור: מעובד על פי נתוני השנתון לסחר חוץ של ממלכת ירדן, 1965.

כ-442 אלף תיירים (כשני שלישים) באו מארצות מוסלמיות, וכ-175 אלף

באו מארצות אירופה ואמריקה.

לוח ו' - 2

תזרימים נכנסים* למערכת ירושן - לפי ארצות מוצא: 1961 - 1966

שנה	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1961	78,874	7,616	37,445	29,277	2,792	6,054	6,058	75,568	46.6
1962	106,396	18,843	44,067	32,007	3,403	4,285	209,001	83,762	40.1
1963	138,899	63,557	67,232	41,711	4,941	7,320	323,470	121,014	37.4
1964	200,554	59,517	72,292	44,263	4,947	6,750	387,343	127,272	32.9
1965	289,422	54,649	88,316	53,834	***	15,125	501,346	157,275	31.4
1966	366,598	75,210	100,914	51,972	11,638	10,498	616,832	175,024	28.4

* המספרים כוללים עולי רגל מוסלמיים ונוסעים במעבר

*** כלול בסעיף "ארצות אחרות"

אאא את הגידול הנ"כר במספר התזרימים בשנת 1963 מסביר ביקור האסיפירי.

הקור: דו"ח מנהל משרד החירות הזרני בישראלים המזרחית, 1967.

לגבי הרגלי הביקור והשהייה של החיירים בירדן ניתח להניח את ההנחות

הבאות:

כמעט כל החיירים הבאים לממלכת ירדן נוהגים לבקר בגדה המערבית ובירושלים

המזרחית.

החיירות מארצות המערב השתמשה בדרך כלל בשרותי המלונאות הקיימים בירושלים

המזרחית. בתי המלון בשאר חלקי הגדה שמשו בעיקר לתיירות-פנים, משתי גדות הירדן.

משעל החיירות המוסלמית בסך ההכנסות מתיירות היה קטן בהשוואה למסקלה

במספר המבקרים. היא הייתה מורכבת בדרך כלל מעולי רגל, בעלי הכנסה נמוכה, שנהגו

להוציא סכומי כסף מועטים. חלק גדול מהם נהג להתארח אצל קרובי משפחה או מכרים

או באכסניות זולות ביותר.

ב. אומדן ההכנסות מתיירות

חלק ההכנסה מתיירות של ממלכת ירדן הנובע מתיירות מארצות המערב נאמד כאן

ב-8 מיליוני דינרים ב-1966 (מתוך סה"כ הכנסות של 13 מיליוני דינרים), דהיינו

כ-130 דולר הוצאה ממוצעת של תייר מארצות המערב, (לעומת כ-31 דולר הוצאה ממוצעת

של תייר מוסלמי).

קרוב לוודאי שהחיירים הנוצריים שהו יותר זמן בגדה המערבית מאשר בגדה

המזרחית כי בגדה המערבית מרוכזים האחרים המקודשים לנצרות, ובהתאם לכך ניתן להניח

שחלקה של הגדה המערבית בהכנסות אלה הסתכם ב-6-7 מיליוני דינרים: מזה כ-5-6

מיליוני דינרים הוא חלקה של ירושלים המזרחית, היות ומרבית בתי המלון והאתרים

ההיסטוריים מצויים בעיר זו.

ג. תיירות פנים

לרשות התיירים עמדו בגדה המערבית, פרט לירושלים המזרחית, כ-700 חדרים,

לרוב זוגיים. בחפוסה ממוצעת משוערת של 50 אחוזים לשנה מתקבלת הכנסה

מאירוח בבתי מלון אלה בסך של כ-400,000 דינר לשנה (במחירי 1966).

ההתפלגות המשוערת של הכנסות אלה לפי סוג התיירים היא דלהלן:

100,000 דינר	(א) תיירות חוץ (מוסלמית בעיקר)
" 150,000	(ב) תיירות פנים, שמקורה בגדה המזרחית
" 150,000	(ג) תיירות פנים, שמקורה בגדה המערבית (כולל ירושלים המזרחית)
400,000 דינר	ט ה " כ

ד. דרכי כניסה

ירדן שימשה עד עתה כחחנה אחת בספורים שהיו נערכים בכמה מדינות ערביות,

ולכן מרבית הנכנסים אליה באו עד עתה בדרך היבשה. אין בידינו התפלגות הנכנסים

לירדן מאמריקה ואירופה לפי דרכי כניסה, אולם יש להנחיה שהם היוו את מרבית הבאים

בדרך האוויר - כ-140 אלף בסך הכל ב-1965, מהם כ-90 אלף משדה התעופה עקרוה

(ירושלים המזרחית), זיתרם משדה התעופה בעמן.

ה. עונת התיירות

מרבית התיירים באו לממלכת ירדן בחדשים אפריל-ספטמבר.

לוח ו' - 3

התפלגות התיירים בממלכת ירדן לפי עונת הביקור - 1965
(באחוזים)

<u>ס ה " כ</u>	<u>חורף</u> (<u>אוקטובר-מרץ</u>)	<u>קיץ</u> (<u>אפריל-ספטמבר</u>)	<u>ארץ מוצא</u>
100	43	57	ארה"ב
100	39	61	בריטניה
100	24	76	צרפת
100	54	46	שבדיה ודנמרק

הנקודה הבולטת היא שפרט לתיירים מסקנדינביה (כ-5,000 ב-1965), שאר

התיירים הנוצריים נפו להתרכז בעונת הקיץ של השנה.

ו. השהות הממוצעת

השהות הממוצעת של תיירים מארה"ב ואירופה בממלכת ירדן היתה שלושה

ימים*

*מתייחס לשנת 1963, לפי תכנית הפיתוח הירדנית לשנים 1964-1970. השהייה הממוצעת של תיירים בישראל פחות מחודש ימים היתה 11.0-11.5 ימים. (המקור: "התיירות בעתיד", משרד התיירות.)

לוח ו' - 4

שהות סמוצעה של חיירים בממלכת ירדן (1965)
(באחוזים)

סח"כ	14+	13-7	6-1	ארץ מוצא/ימי שהייה
100	7	6	87	ארה"ב
100	8	14	78	בריטניה
100	4	19	77	צרפת

המקור: שנתון סטטיסטי של ירדן, 1965

התפלגות דומה קיימת גם אצל שאר החיירים מהארצות המערביות.

ז. בחי המלון

בגדה המערבית ישנם, עפ"י נחונים מ-1966, 59 בחי מלון ופנסיונים, מהם 40 בירושלים המזרחית, והשאר ברמאללה, בית ג'אללה, יריחו, שכס ובית לחם. כפי שאפשר לראות מלוח ו'-5, מהווה ירושלים מרכז מלונאות גם מבחינת איכות בחי המלון.

לוח ו' - 5

בחי המלון בגדה המערבית ירושלים המזרחית - חלוקה לפי דרגות

סח"כ	א		ב		א		ב		*	פנסיון	
	א	ב	א	ב	א	ב	א	ב			
40	1	2	4	5	4	1	10	2	4	7	ירושלים
9	-	-	-	-	1	1	2	-	-	5	רמאללה
3	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	בית ג'אללה
4	-	-	1	-	-	-	-	-	2	1	יריחו
1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	שכס
2	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	בית לחם
59	1	2	5	5	5	3	12	2	9	15	סח"כ

מספר הכוכבים מציין את איכות המקנים והשרותים של המלון. בחי מלון מסוג א" נחשבים לטובים יותר מבחי" מלון מסוג ב" באותה הדרגה, אולם הדירוג אינו אחיד. המקור: (א) שנתון סטטיסטי של ירדן, 1965 (ב) דו"ח מנהל התיירות הירדני בירושלים המזרחית.

"רשות התיירות" הירדנית סיווגה את בתי המלון ל-5 דרגות ראשיות ("כוכבים"), מהם 3 הדרגות העליונות מקבילות באופן כללי לדרגות של בתי המלון המומלצים לתיירים בישראל. התאמת הדירוג נעשתה כבר ע"י המועצה המקצועית לבתי מלון לגבי מספר בתי-מלון בירושלים המזרחית ונקבעו להם, זמנית, דרגות ישראליות כדלהלן:

<u>דרגה ירדנית</u>	<u>דרגה ארעית ישראלית</u>
5 א	א-1
5 ב	א
4	ב או ב-1
3	ג-1

התפוסה הממוצעת של בתי המלון בירושלים המזרחית נאמדה ב-42.5% ב-1965, וב-52% ב-1966. אין בידינו נתונים לגבי התפוסה בבתי המלון בגדה המערבית*.

ח. משטרת התיירות

משטרת התיירות הייתה עד כה חלק מהמשטרה הירדנית הרגילה. משטרת התיירות טיפלה במיוחד בפיקוח על גורמים וכוסדות שבאים במגע עם תיירים, וכן טיפלה בתיירים עצמם (הדרכה, לוויה וכד"). בממלכת ירדן כולה הועסקו לפני המלחמה שלושים ושלושה שוטרי תיירות, מהם: ששה-עשר בירושלים המזרחית וששה בשאר חלקי הגדה המערבית.

אשעורי התפוסה של בתי מלון בישראל היו 52.2% בשנת 1963 ו-51.1% בשנת 1964 (המקור: "התיירות בעתיד", משרד התיירות).

ט" מוקדי התיירות בגדה המערבית

לוח ו' - 6 מראה את העליה הניכרת במספר המבקרים באחרי חירות. בשומרון היתה העלייה ב-1963, בקומראן ב-1964, ביריחו ב-1964 ו-1965. אפשר לראות מכאן ששפורים באחרים הביאו לעליה ניכרת במספר המבקרים.

לוח ו' - 6

מספר המבקרים באחרים היסטוריים בגדה המערבית, 1965-1960

	<u>1965</u>	<u>1964</u>	<u>1963</u>	<u>1962</u>	<u>1961</u>	<u>1960</u>	
שומרון	21,500	19,700	20,900	9,100	9,900	9,300	
יריחו (ארמון חישם)	28,400	19,400	22,000	23,300	16,100	15,700	
יריחו (עין שולטן)	57,600	39,000	9,900	12,800	16,900	5,900	
קומראן	14,800	10,600	4,400	2,800	2,800	-	

המקור: שנתון סטטיסטי של ירדן 1965.

אוטובוסים לתיור

לפני כמה חודשים נרשמה בירושלים המזרחית חברה אוטובוסים ראשונה

לתיור בכל חלקי ירדן.

לפני כשלושה חודשים הגיעו 12 האוטובוסים המפוארים הראשונים מתוך

הזמנה של 20 אוטובוסים מגרמניה.

י"א תעשיית המזכרות

לוח ו' - 7

מספר חנויות, בתי חרושה ודוכנים מורשים למזכרות בממלכת ירדן, לפי שנים

<u>ה ש נ ה</u>	<u>חנויות למזכרות</u>	<u>בתי חרושה למזכרות</u>	<u>דוכנים מורשים למזכרות</u>	<u>ס ה " כ</u>
1962/63	81	13	22	116
1963/64	107	17	23	147
1964/65	124	19	31	174
1965/66	174	19	40	233

המקור: דו"ח מנהל התיירות הירדני בירושלים המזרחית.

בפרוץ המלחמה היו בגדה המערבית 222 חנויות מורשות למכור מזכרות, (מהן 183 בירושלים ו-39 בשאר חלקי הגדה).

י"ב סוכנויות נסיעות

בתחילת שנת 1967 היו בירושלים המזרחית 54 סוכנויות נסיעות מורשות. סוכנויות אלה הן סוכנויות ראשיות לכל ממלכת ירדן, או סניפים ראשיים כאשר הסוכנות הראשית נמצאת בעמק.

י"ג מורי דרך

מרבית מורי הדרך הירדניים מרוכזים בגדה המערבית ובירושלים המזרחית עצמה, אולם בשלב זה לא ברור עדיין כמה מהם נותרו באזור לאחר המלחמה ומה מידת כשירותים בהדרכת תיירים.

לוח ו' - 8

מספר מורי הדרך והמושימים בממלכת ירדן,
לפי שנים והתמחות

<u>שנה</u>	<u>קבוצה א'</u>	<u>קבוצה ב'</u>	<u>קבוצה ג'</u>	<u>סה"כ</u>
1960/61	18	89	45	152
1961/62	19	45	82	146
1962/63	19	109	42	170
1963/64	21	107	47	175
1964/65	58	94	28	174
1965/66	52	107	29	188

קבוצה א': מורשה לפעול בכל ממלכת ירדן ;

קבוצה ב': מורשה לפעול באחת הגדות בלבד ;

קבוצה ג': מורשה לפעול במחוז אחד או עיר אחת .

המקור: דו"ח מנהל התיירות הירדנית בירושלים המזרחית.

י"ד - משרד התיירות הירדני

משרד התיירות הירדני פעל כחאגיד ממשלתי עצמאי ("רשות התיירות")

עד אפריל 1967. מחודש זה הפכה "רשות התיירות" למשרד ממשלתי בראשות שר.

משרד התיירות הירדני העסיק בפרוץ המלחמה בממלכת ירדן ובחול"ל כ-100

עובדים, מהם 18 בירושלים. המשרד כולל ארבעה אגפים:

1. אגף לענייני מינהל;

2. אגף לתכנון העוסק גם ביחסי ציבור, העמולה ופרסומת;

3. אגף לאתרים היסטוריים ולפרקים;

4. אגף לשירותי תיור.

שלושת האגפים הראשונים נמצאים בעמק. האגף הרביעי נמצא בירושלים

המזרחית.

האגף לשירותי תיור מחלק כדלקמן:

(א) מחלקה לתחבורה;

(ב) מחלקה אחראית על סוכנויות הנסיעות;

(ג) מחלקה אחראית על חנויות למזכרות;

(ד) מחלקה לענייני מורי דרך לתיירים;

(ה) מחלקה העוסקת בבתי מלון;

(ו) מחלקה אחראית על מטרת התיירות.

לוח ו' - 9

תקציב משרד התיירות הירדני, 1966 ו-1967
(כדינרים)

החוק פה	לכל ממלכת ירדן	אומדן לגדה המערבית כולל ירושלים המזרחית (*)	אומדן לגדה המערבית בלי ירושלים המזרחית (*)
1966 (אפריל-דצמבר בלבד)	189,000	40,000	15,000
1967 (כל השנה)	342,000	70,000	30,000
מזה:			
א. תקציב פיתוח ופרטומה בחו"ל	150,000	30,000	13,000
ב. תקציב רגיל	192,000	40,000	17,000

(*) פיתוח בלבד.

כפי שאפשר לראות מלוח ו' -9 חל גידול ניכר בהוצאות ממשלה ירדן

לצרכי תיירות המתוכננות לשנת 1967 לעומת 1966.

בין פעולותיה לעידוד התיירות הקימה הממשלה הירדנית חברה עצמאית לבניית והפעלה בתי מלון. למעלה מ-90% ממניותיה בידי הממשלה. עד עתה הוקמו במסגרת חברה זו שני בתי מלון: האחד בעמאן והשני בירושלים. המלון בירושלים מנוהל על-ידי חברה "אינטר-קונטיננטל" אשר שותפה בחברה הנזכרת לעיל בצורה נומינלית בלבד. ההון הרשום של המלון הוא כ-500 אלף דינר. הממשלה הירדנית התכוונה למכור מלונות אלה בשלב מאוחר יותר לגופים פרטיים.

כמו כן בנתה הממשלה מספר אכסניות ליד אתרי תיירות חשובים, המרוחקים

ממרכזים עירוניים.

ט"ו. עתיד ענף התיירות בגדה המערבית

ניתן להניח שיחולו שינויים בהרכב התיירות בגדה המערבית בעתיד. תנועת התיירות המוסלמית חיפסק לחלוטין (מלבד אולי חיירים מפרס, טורקיה וכדומה). אין לדעת כיצד תתפתח תנועת התיירים הנוצריים, אך ניתן לשער שתארך תקופת השהייה הממוצעת בגלל האפשרות לבקר בכל האזורים גם אם יפחת מספר התיירים הנוצריים, תהיה בודאי עלייה במספר התיירים היהודיים לאזור זה. גורם נוסף שצריך להילקח בחשבון הוא תיירות פנים; אזרחי ישראל שיבקרו בגדה המערבית. קשה להעריך את הגידול המספרי של התיירים בגלל המגבלות המנהליות והמצב הבטחוני באזור.

הערכת מינימום לגבי ההכנסה הצפויה מתיירות לוקחת בחשבון שלא יחול גידול במספר התיירים המערביים ושלא יחול שינוי בהוצאה הממוצעת לתייר כמשך השנה (ראה סעיף ב' לעיל).

הערכת מקסימום מניחה שהיקף התיירות הנוצרית לגדה המערבית יגדל באותו שיעור ממוצע כמו שגדל מספר התיירים הנוצריים לירדן בשנים 1964-1966, דהיינו, בשיעור של כ-17 אחוזים לשנה, וזאת מבלי לקחת בחשבון שנוי בהוצאה הממוצעת לתייר. בהתאם לכך, ההכנסה הצפויה חסכתם ב-7-8 מיליוני דינרים. בנוסף על כך אפשר לצפות לתוספת של טבקרים יהודיים באזור זה. את תוספת ההכנסה מסעיף זה אפשר להעריך בלא יותר ממליון דינר, שיוצאו בעיקר לטיולים, מזכרות ואירוח. הערכת המקסימום מסתכמת ב-8-9 מיליוני דינרים (מזה 6.5-7 מיליוני דינרים בירושלים המזרחית). האומדן הכללי של הכנסות הגדה המערבית מתיירות חוץ (לא כולל את ירושלים המזרחית), ל-12 החודשים הקרובים, הוא, איפוא, 1-2 מיליוני דינרים.

יש להניח שההכנסות מתיירות פנים לא-יהודית תהיינה בעתיד בעיקר מתיירות פנים שמקורה בגדה המערבית וירושלים המזרחית, בתנאי שההכנסה הממוצעת של האוכלוסיה שהשתמשה בשירותי מלונאות לא חרד במידה ניכרת.

כמו כן יש לקחת בחשבון "תיירות-פנים" באזור הגדה המערבית של ארצות מדינת ישראל, במיוחד לגבי הכנסות ממכירת מזכרות, שרותי הארחה, בקורים באחרים היסטוריים וכדומה.

אין לצפות ללחץ ניכר על בתי המלון בגדה המערבית מצד התיירות היהודית הנוספת הצפויה (בין אם המדובר בתיירים יהודיים נוספים או בתיירים יהודיים נמצאים, שיאריכו את שהותם בארץ), גם בגלל בעיות בטחון וכשרות.

מצד תיירים נוצריים יווצר, כנראה, לחץ מסויים על בתי המלון בירושלים המזרחית (ואולי גם על בתי מלון בגדה המערבית עצמה), הן בגלל גידול צפוי במספר המבקרים והן בגלל הבדלי המחירים הקיימים היום בין שרותי הארחה בשני חלקי ירושלים, אך המצב הבטחוני הוא אשר יהיה הגורם הקובע.

יתכן כי, בדומה לענפים אחרים, תתעורר בעית הון חוזר לגבי בתי מלון מסויימים ויש לכן לבדוק זאת לקראת הפעלתם מחדש. לגבי כח אדם נראה, שמרבית העובדים נשארו באזור מגוריהם*.

אם הקויים הפרדה בין משק הגדה ומשק ישראל ניתן יהיה למנוע פגיעה בהעשיית חפצי-החן, הן ע"י קביעת שיעורי מכס נמוכים יחסית והן ע"י הקמתן של חנויות מכירה פטורות ממכס בבתי מלון בירושלים, אשר תשווקנה מוצרים אלה מהגדה חמורת מטבע זר.

למרות ששדה התעופה עטרוה אינו מסוגל, בשלב זה, לקלוט מטוסי סילון גדולים אלא בינוניים בלבד, ניתן להניח שלפחות אותו נפח תנועה שהגיע דרך שדה זה בשנת 1965 (דהיינו כ-90 אלף נכנסים) יוכל להמשיך להגיע דרכו גם להבא. ההוספה הצפויה לשנה הקרובה (דהיינו לפחות כ-100 אלף תיירים שפניהם לגדה המערבית) תעבור דרך נמל התעופה של לוד, אותו יש להכשיר לצורך זה.

פיתוח אתרי-התיירות (שיחזור, שילוט, התקנת סידורי הארחה נאותים), ובמיגחד במקומות המקודשים ליהדות אשר היו מוזנחים עד עתה, עשוי לחרום רבות לעידוד התיירות בגדה המערבית. בתכנון לזמן הארוך יש להביא בחשבון את פיתוח אזור ככר הירדן וים המלח כמוקד משיכה לתיירות חורף, דבר שעשוי להאריך את עונת התיירות בגדה המערבית.

* בכוונת משרד התיירות לערוך בזמן הקרוב מספר סקרים על ענף התיירות בגדה המערבית. בין היתר יערכו סקרים על בתי המלון, סוכנויות הנסיעות, מורי דרך, חנויות ובתי מלאכה למזכרות ומסעדות.

פרק ז'

הבנייה והדיור

א. סיכום

רמת הדיור בגדה המערבית ירודה מאד בהשוואה לישראל. אם כי הבנייה הופסת מקום נכבד בכלכלה ובתעסוקה של הגדה הרי שהיקפה מגיע רק ל-3% בלבד מהיקף הבנייה בישראל. בענף הבנייה ובתעשיות הלוואי הועסקו כ-25 אלף מןעסקים.

את המלט, הברזל והעץ ייבאו מחוץ לגדה. מרביתן של שאר התוספות מיוצרות בגדה. הוצאות הבנייה בגדה היו נמוכות בכ-50% בהשוואה לישראל, וזה בגלל שכר העבודה ומחירי החומרים הנמוכים בגדה. תפוקת העבודה בגדה הינה נמוכה וההון למועסק אפסי.

ב. הדיור והבנייה בעבר

1. רמת הדיור *

קיים קשר ברור בין רמת ההכנסה ורמת הדיור, או צריכת שירותי דיור. רמת ההכנסה הנמוכה לנפש בגדה המערבית (כ-200 דולר לנפש לעומת כ-1,200 דולר לנפש בישראל) אינה מאפשרת קיום רמת דיור ברמה הקיימת בישראל.

צריכת שירותי הדיור הממוצעת לנפש בישראל הייתה גדולה ב-1965 פי אחד עשר מהצריכה בירדן. כפי שניתן לראות בלוח ז-1, צריכת שירותי הדיור לנפש בירדן הגיע ל-5.3 דיגרים לשנה. צריכה זו לא עלתה כלל בשנים האחרונות. יש להניח שצריכת שירותי הדיור בגדה המערבית נופלה במידת מה מהממוצע לכל ירדן.

(א) הנתונים על רמת הדיור הם ממפקד האוכלוסין והדיור שנערך בנובמבר 1961. בגלל הריבוי הטבעי הגבוה ושיעור הגידול האיטי בהכנסה לנפש, אין להניח שחל מאז תאריך המפקד שינוי מהותי ברמת הדיור.

צריכה פרטית לנפש וצריכת שירותי דיור לנפש בישראל ובידון

1962 עד 1965

(ל"י - במחירים שוטפים)

1965	1964	1963	1962	
				<u>צריכת שירותי דיור לנפש</u>
430	360	310	250	ישראל
45	45	45	45	ירדן (*)
				<u>צריכה פרטית לנפש</u>
2,800	2,460	2,200	1,930	ישראל
570	540	525	480	ירדן (*)
				<u>אחוז צריכת שירותי דיור</u>
				<u>בסך הצריכה הפרטית</u>
15	15	14	13	ישראל
8	8	8	9	ירדן

(*) לפי 8.40 ל"י לדינר.

המקור: ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ירדן, שנתון סטטיסטי 1965.

כפי שניתן לראות מלוח ז-2 רמת השירותים בדירה ירודה מאוד בהשוואה לישראל.

רק ל-12 אחוזים מכלל משקי הבית מים זורמים בדירה, ל-13 אחוזים בלבד היבור לרשת

החשמל, כ-75 אחוזים חסרים בית שימוש בחוף הבניין ורק לכ-30 אחוזים ממשקי הקצה מסכת

גפרוד (1). למעלה מ-8 אחוזים מכלל אוכלוסיית הגדה מתגוררים בבתי חימר (ראה נספח ז-1).

(1) נתונים אלה כוללים את העיר העתיקה וירושלים המזרחית, כפי שיוסבר בהמשך, ללא שטח זה רמת הדיור בגדה נמוכה הרבה יותר.

אחוז המשפחה שכרשותן שירותים נבחרים

מסבח נפרד	חדר אמבטיה נפרד	בית שימוש בתוך הבנין	מיים זורמים בתוך הבנין	חשמל	מסבח נפרד	חדר אמבטיה נפרד	בית שימוש בתוך הבנין
31	7	24	12	13			הגדה המערבית (1961)
40	11	21	-	-			ישראל (אוכלוסיה הלא- יהודים 1961)
86	81	85	93	93			ישראל (כל האוכלוסיה 1963)
47	14	28	38	31			ישראל (אוכלוסיה הלא יהודים 1963)

המקור: ישראל, נתוני ל.מ.ס. ירוך, מפקד האוכלוסין והדיוור 1961.

גם השירותים הסביבתיים, כגון מיים, חשמל, כבישים ושירותי מסחר ומינהל

- הקובעים גם הם את רמת הדיוור - ירודים מאד בהשוואה לישראל.

אין מקום להניח, שבמלחמה ששה הימים, נהרסו באיזור הגדה בנינים בכמות

כזו העלולה לשנות באופן מהותי את רמת הדיוור של האוכלוסיה.

קיים הבדל ניכר ברמת הדיוור בין העיר והכפר בגדה המערבית. כפי שניהן

לראות מלוח 2-3, גבוהה רמת השירותים בבתי הערים באופן ניכר בהשוואה לממוצע

השירותים בדירה בכל הגדה הכולל גם את האיזורים הכפריים .

משקי הבית בערי הגדה המערבית ובכל הגדה המערבית
 לפי שירותים נבחרים בדירה (אחוזים) * מפקד 1961

מסגרת	כל הגדה המערבית	ירושלים	רמאללה בירה	בית לחם בית ג'אלה בית סחור	שכם	טול-כרם	חברון
מסגרת	31	69	53	51	66	61	41
אמבטיה	7	11	23	8	30	24	10
בית שימוש בחוץ הבניין	24	80	34	33	87	54	61
חשמל	13	49	43	41	60	42	23
מים זורמים בחוף הבניין	12	26	21	6	73	57	18

(א) אחוז משקי הבית בעלי השירות הנזכר מחוץ סך משקי הבית במקום.

המקור: מפקד האוכלוסין והדיוור בירדן 1961.

2. היקף הבנייה

הבנייה תפסה מקום נכבד בכלכלה ובחשוקה של ממלכת ירדן. סך ההשקעות
 בבנייה שהגיעו בשנת 1965 ל-28 מיליוני דינרים היוו כ-11 אחוזים מסך ההוצר
 הלאומי הגולמי וב-64 אחוזים מסך ההשקעות בממלכה. (בישראל 10.5 ו-63 אחוזים
 בהתאמה). ההשקעות בבנייה בתוספת האחזקה והתיקונים, מגדילים עוד יותר את
 השיבותו של הענף בכלכלה הירדנית.

התוצר הלאומי, סך ההשקעות וההשקעות בבנייה
 בממלכת ירדן 1962 עד 1965 *
 (מיליוני דינרים, במחירים שוטפים)

1965	1964	1963	1962	
				תוצר לאומי גולמי (מחירי שוק)
168	149	129	119	
28	25	20	20	סך ההשקעות
18	14	16	14	מזה ההשקעות בבניה
				% ההשקעות בבנייה בסך ההשקעות
68	57	80	74	
11	10	12	13	% ההשקעות בבנייה בתוצר

(א) הסכומים עוגלו למיליון הקרוב.

המקור: החשבונאות הלאומית, הלשכה לסטטיסטיקה של ירדן.

חשיבותו של הענף לכלכלה הירדנית בולטה גם בהעסקה. לפי מפקד האוכלוסין והדיוור מ-1961 כ-11 אחוזים מסך המועסקים בירדן העוסקו בענף הבנייה (בישראל 9.3 אחוזים ב-1961 ו-8.7 אחוזים ב-1966).

כפי שניתן לראות בלוח ז-5 הבנייה למבני העשייה, מסחר והקלאות והבנייה של אונרוו"א מהווים חלק קטן מסך הבנייה בממלכה. עיקר פעילות הבנייה התרכזת בשני יעודים: מבנייה למגורים, שהיא כמחצית מסך ההשקעות בבנייה, והבנייה למבני ציבור ממשלתיים ולכבישים שאף היא כמחצית ההשקעות בבנייה.

ההשקעות בבנייה לפי יעודים בממלכת ירדן, 1962 עד 1965
(מיליוני דינרים) (* במחירים שוטפים)

התפלגות באחוזים כמוצע 1962/65	1965	1964	1963	1962	
47	7	8	8	6	מגורים
43	9	5	6	7	בנייה ממלחית ועבודות ציבוריות
10	2	1	2	1	בנייה הקלאית, בנייה של אוגרו"א ובנייה אחרת
100	18	14	16	14	סך כל ההשקעות בבנייה

(*) הסכומים עוגלו למיליון הקרוב.

המקור: כמו לוח ז-3.

ההשקעות בכל יעודי הבנייה בגדה עלו בערך מ-5 מיליוני דינרים בשנת 1962

ל-7 מיליוני דינרים ב-1965.

ההשקעות וההשקעות בבנייה בגדה המערבית 1962 עד 1965
(מיליוני דינרים) (* מחירי שוק שוטפים)

1965	1964	1963	1962	
10	9	7	6	סך ההשקעות בגדה המערבית
7	6	6	5	מזה השקעות בבנייה בגדה המערבית
73	63	82	71	% ההשקעות בבנייה בסך ההשקעות

(*) הסכומים עוגלו למיליון הקרוב.

הערה: צורת בנייה הלוח ראה בנספח ז'-10.

קרוב ל-40 אחוזים מהפוקתו של ענף הבנייה בירדן היתה ב-1965 בגדה המערבית.

כפי שיוסבר בפרק ההשקעות, עיקר הבנייה בגדה היתה של בנייני מגורים. חלקה של ההשקעה בבנייה בגדה בסך ההשקעה בגדה גבוה במידה מה בהשוואה לכל ירדן. משקלו של ענף הבנייה בגדה בתוצר המקומי הגולמי גבוה יותר מאשר משקל הענף בתוצר הלאומי הגולמי בכל ירדן. דבר הבולט גם באחוז המועסקים בבנייה הגבוהה ביותר בגדה המערבית מאשר בכל הממלכה.

שטח הבנייה בערי הגדה התקרב בשנת 1964 ל-150 אלף מ"ר* (בישראל 4.5 מיליון מ"ר גמר בנייה בשנה זו). החלק העיקרי של הבנייה הזו מיועד למגורים. מרבית הבנייה למגורים בערי הגדה היא של מבנים המכילים יחידת דיור אחת. נהוגים שני סוגי בנייה בירדן, האחד ממלט ואבן והשני מחימר. בכל ערי ירדן נבנו ב-1964 8,000 יחידות דיור מחימר. בגדה המערבית כמעט שלא נבנו בשנים האחרונות בתים מחימר.

לוח ז-7

שטח הבנייה* (אלפי מ"ר) בכל ערי ירדן ובערי הגדה 1962 עד 1964

1964	1963	1962	
375	374	314	שטח הבנייה בכל ערי ירדן
148	132	108	שטח הבנייה בכל ערי הגדה המערבית (פרט לירושלים)
39	35	31	משקל הבנייה של ערי הגדה בסך הבנייה בערי ירדן (אחוזים)
4,365	4,078	3,951	גמר שטח כל הבנייה בישראל

(א) כולל מבנים חדשים בלבד.

(אא) הערכה על סמך אינפורמציה חלקית. ראה נספח ז-10.

המקור: שנתון סטטיסטי של ממלכת ירדן לשנת 1964.

3. התשובות

(א) מועסקים

הבנייה בירדן הינה עתירת עבודה ומעוטה הון. במקרים רבים, במיוחד במחנות פליטים ובאזורים הכפריים, בונה הדייר בעצמו את ביתו. לפי נתוני מפקד האוכלוסין והדיור מ-1961 הועסקו בגדה המערבית כ-18 אלף עובדים בענף הבנייה שהיו כ-11 אחוזים מסך המועסקים בגדה. בהתחשב בגידול שחל מאז בפעולות הענף בגדה, ניתן להניח שמספר המועסקים בבנייה הגיע בשנים האחרונות לכ-20 עד 25 אלף עובדים.

(א) הנתונים אינם כוללים את ירושלים העתיקה והמזרחית.

המועסקים בבנייה בשנת 1961 לפי המחוז

מחוז שכס	4,725
מחוז ירושלים	10,428
מחוז חברון	<u>2,403</u>
סך כל המועסקים בבנייה	<u>17,556</u>
המועסקים בבנייה באחוזים מסך המועסקים	11.2

המקור: נתוני מפקד האוכלוסין והדיוור 1961.

(ב) חומרי בנייה

מלט - בירדן קיים מפעל מלט אחד. כושר תפוקתו השנתי מגיע לכ-400 אלף

טון. המפעל ממוקם בגדה המזרחית. כל הביקוש של הגדה המערבית למלט, שהגיע

בשנת 1966 לכ-140 אלף טון, סופק ע"י המפעל הנ"ל.

הייצור השנתי של מלט בממלכת ירדן 1962 עד 1966
(אלפי טון)

<u>1966</u>	<u>1965</u>	<u>1964</u>	<u>1963</u>	<u>1962</u>
374	305	308	285	235

המקור: שנתון סטטיסטי של ירדן לשנת 1965.

השימושים של המלט המיוצר בירדן 1963 עד 1966
(אלפי טון)

<u>1966</u>	<u>1965</u>	<u>1964</u>	<u>1963</u>	
10	11			יצוא
364	294			צריכת כל הממלכה
140	120	120	100	מזה צריכת המלט בגדה המערבית

המקור: הישובי הרשות להכנון כלכלי.

ברזל ועץ - אה הברזל והעץ הדרושים לבנייה מיבאת ירדן מחו"ל. חלק מחומרים אלה עובר תהליך עיבוד נוסף (חלונות, משקופים וכד"ו). תהליך זה מבוצע בדרך כלל באיזורי הבנייה עצמם ע"פ תעשיות הלוא"י. בירדן מרבית להשתמש בדלתות וחלונות סמכה ולא מעץ כנהוג בישראל. תהליך העבוד של הברזל והעץ לתשומות בנייה הינו פשוט ומבוצע בבתי מלאכה קטנים (מסגריות ונגריות). התהליך הוא עתיר עבודה בהשוואה לישראל.

חומרי מחצבה - הגדה המערבית עשירה בחומרי מחצבה כגון: לבני אבן, חצץ וסיד, ועניה בחול, בזיפזיף ובשיש. המחצבות מפוזרות בכל איזורי ההר בגדה. קיבולת התפוקה של המחצבה השכיחה הינה נמוכה, גם התפוקה לעובד הינה נמוכה. באיזור הגדה מצויים כמה עשרות מחצבות המעסיקות קרוב ל-1500 עובדים. ערך התפוקה הממוצעת לעובד מגיע לכ-450 דינרים בשנה.

חומרים אחרים - מצויים בגדה מפעלים אחרים המספקים תשומות לבנייה. מפעלים אלה מייצרים זכוכית, אריחי קיר, מרצפות וחומרי בנייה אחרים. במפעלים אלה מועסקים כמה מאות עובדים.

4. מחירי הדירות ומחירי התשומות

(א) מחירי הדירות והרכב ההוצאות

רמת המחירים בירדן נמוכה בהרבה מזו שבישראל והדבר נכון גם לגבי מסיר הדירות (לוח ז-11). ההשקעה הממוצעת לדירה גבוהה בישראל בערך פי שניים מזו שבירדן.

לוח ז-11

מחיר ממוצע לדירה, למ"ר בנייה, מספר הדריס ממוצע
 לדירה ושטחה הממוצע בערי ירון ובשראל 1965 *
 (1 דינר = 8.40 ל"י)

בערי ירון

מחיר ממוצע לדירה בל"י	מחיר מ"ר בנייה בל"י	מספר הדריס ממוצע לדירה	שטח ממוצע לדירה (מ"ר)	
15,620	190	2.7	81	א. בנייה למגורים
10,920	115	1.3	91	ב. בנייה למגורים ויעודים אחרים
14,830	180	2.5	83	ג. סה"כ (א+ב)
	<u>בישראל</u>			
25,460	312	2.8	74	הבנייה למגורים

גורמים שפעלו מצד ההיצע:

ההשקעה הנמוכה יחסית, בדירה בירון נובעת מכך שמחירי החסומות לבנייה -

חומרים ועבודה = גבוהים בישראל בהרבה בהשוואה לירון.

השימוש בהון בבנייה נמוך ומשקל העבודה בהוצאות הבנייה נמוך, בהשוואה

לישראל (בה הוא מגיע ל-50%), וזאת בגלל המחיר היחסי הנמוך של העבודה בירון

בהשוואה למחיר ההון וליהר מרכיבי ההוצאה בבנייה בירון.

נוסף על כך, אביזרי הבנייה בהם משתמשים במרבית הדירות בירון, אינם אביזרי

מותרות כי אם אביזרים זולים ופשוטים מאלה שנהוג להשתמש בהם בבנייה בישראל (כגון:

שיש, אסלות, צנורות מים, צנרת חשמל ועוד).

* לוח ז-11 מבוסס רק על הבנייה החוקית שבערי ירון. כפי שהוסבר קודם לכן (ראה גם לוח 3) רמת הבנייה בכפרים וכנראה שגם הבנייה הלא חוקית בערים, נמוכה הרבה יותר מאשר רמת הבנייה החוקית בערים. לכן נחוני לוח ז-11 קוטים מאוד כלפי מעלה. הדבר נכון לגבי מחיר הדירה, ההשקעה למ"ר, מספר החדרים ובמיוחד לגבי שטחה הממוצע של הדירה.

גורמים שפעלו מצד הביקוש:

(1) השפעת ההכנסה - רמת ההכנסה הריאלית לנפש הנמוכה בירדן הינה הגורם העיקרי לצורת הביקוש לדיור.

(2) הרגלים וטעם - רמת השירותים בדירה הירדנית הממוצעת נמוכה מאד לגבי זו

שבישראל והדבר נובע גם מהרגלי האוכלוסיה ומטעמה.

(3) שירותים סביבתיים - בגלל העדר רשתות חשמל, מים, ביוב וכדומה בישובים רבים

בירדן, אין בונים את הבתים עם האביזרים הנ"ל (חוסר בקוש), דבר המוריד מההשקעה

הממוצעת לדירה.

(ב) מחירי החשומות

כאמור גם מחירי החשומות בירדן נמוכים בהרבה מאלה שבישראל. בעיקר בגלל

ההפרש במיסים העקיפים המוטלים על חומרי בנייה מסוימים כגון: מלט, ברזל, עץ

ואביזרים שונים אחרים.

שכר עבודה

שכר העבודה בכללו נמוך מאד בירדן בהשוואה לישראל. הפער בשכר בולט במיוחד

בדרגות הנמוכות ובעבודות הבלתי מקצועיות בו הוא מגיע למאות אחוזים. רוב פועלי

הבניין בירדן הם בעלי מיומנות נמוכה. משקל השכר בהוצאות הבנייה בירדן נמוך

בהשוואה לישראל בגלל מחירה היחסי הנמוך של העבודה, וזאת על אף כמות העבודה

הגבוהה יותר הסושקעה בירדן לכל מטר בנייה.

שכר עבודה לחודש לפי רמות מקצועיות ישראל וירדן 1965 (ל"י)
(לפי 8.40 ל"י לדינר)

שועל נקיון	מנהל חשבונות	נהג משאית	שרברב, השמלאי	אקדמאי	
300	690 (יג"א אחיד)	360 (סוג ב)	430 (סוג ב)	1220 (+א)	ישראל (שכר יסוד + תוספת יוקר)
120	670	210	120-180	1200 (מהנדס מחוז)	ירדן

המקור: ישראל, שנתון 1966, הלמ"ס

ירדן, שלטונות הגדה.

חומרי בנייה

השוואה של מחירי חומרי בנייה בירדן ובisrael (לוח ז-13) מראה כי בדרך

כלל גבוהים מחירי החומרים בישראל פי שניים בקירוב. כאמור, הסיבה העיקרית לכך

היא המס העקיף הגבוה המוטל על חלק מחומרי הבנייה בישראל. בחומרים עליהם לא מוטל

מס, כגון חומרי מחצבה - הפרשי המחירים קטנים יותר.

מחיר סיטונאי (ממוצע שנתי) של חומרי בנייה נבחרים
 בירדן וב־ישראל 1964 ו-1965 (ל"י)

מסקל (%) במודד מחירי החשומה לבנייה בישראל ינואר 1964	1965	1964	
			כלט אפור (טון אחד)
13	98	98	ישראל
	73	72	ירדן (*)
			ברזל עגול הקטן מ-12 מ"מ (טון אחד)
7	624	620	ישראל
	420	390	ירדן (*)
			עץ לבן (מטר מעוקב אחד)
7 (כולל עץ אורן)	386	361	ישראל
	203	197	ירדן (*)
			עץ אורן (מטר מעוקב אחד)
	443	398	ישראל
	254	243	ירדן (*)

(*) שער החליפין 8.40 ל"י לדינר.

המקור: ישראל, נתוני למ"ס.
 ירדן, שנתון סטטיסטי של ממלכה ירדן ל-1965.

ג. סיכום ומסקנות

כיום שורר קפאון מוחלט בענף הבנייה. הפעלת בנייה לנזקקים בהיקף של 4-5 מיליון דינר ובנוסף השקעות ואחזקה בכבישים ובבנייני ציבור עשויים להוציא את הענף מקפאונו ולסייע בכך לשיקומה הכלכלי של הגדה.

רמת מחירי החשומות היקבע במסגרת מדיניות המחירים הכללית לגדה. בכל שמחירי החשומות יעלו פחות, היקף הבנייה יהיה גדול יותר. ישראל יכולה לספק ללא קושי את ביקוש הגדה לתשומות בנייה החסרות לה.

מעבר חופשי של כח עבודה בין הגדה המערבית לישראל יגרום אבטלה בישראל ומחסור בכח עבודה בגדה, במיוחד במקצועות הדורשים התמחות מועטה. על אף קשיחות המחירים, ירד שכר העבודה בענף הבנייה בישראל וירדו הוצאות הבנייה. ההיפך יקרה בגדה. השימוש בהון יפחת ויעלה השימוש בעבודה. תפוקת העבודה תרד וכנראה שגם איכות העבודה תרד.

ד. המצב הנוכחי והכניות לעתיד

1. היקף הבנייה

(א) הבנייה למגורים

הבקוש לדירות חדשות, היה רובו ככולו של הסקטור הפרטי. מקורות המימון של הביקוש (בנייה) נבעו מחסכון פרטי, מתקבולי קרובים בחו"ל (בעיקר במדינות ערב) ומאשראי מקומי (בנקים ומלווים פרטיים).

כיום קיימת, למעשה, הקפאה מוחלטת של הבנייה למגורים בכל שטח הגדה. אין כלל התחלות בנייה וגם את המבנים שהתחילו אין מסיימים. הביקוש לדירות חדשות ירד לרקה אפסית. הסיבות לכך הן:

ירידה דרסטית בהכנסה הריאלית של מרבית הושבי הגדה (ממקורות פנים וחוז כאחד) ואי ודאות כלכלית ופוליטית לגבי העתיד.

מטרת המדיניות היא להחזיר בהקדם האפשרי את רמת ההכנסה הריאלית בגדה, לזו שהיתה לפני פרוץ הקרבות. במידה ומטרה זו תושג, תוקה רק במידת מה, הירידה החריפה בביקוש לדירות חדשות, וזאת מכיוון שעדיין תשרור אי ודאות בשנה הקרובה, דבר שימנע החזרת הביקוש לקדמותו.

כפי שהוסבר קודם לכן, הבנייה למגורים תופש מקום נכבד בכלכלה ובחשוקה של הגדה המערבית. במידה והביקוש לדירות חדשות לא יחזור לרמתו הקודמת, וגם לא תהיה בנייה מפצה כיעודים אחרים, עלולה לשרור אבטלה של כ-15,000 פועלי בנייה ועוד כ-3,000 מובטלים בתעשיות הלוואי.

לפי הצפוי כיום, לא תהיה בשנה הקרובה בנייה מפצה כיעודים אחרים (בנינים למסחר ותעשייה, מבני ציבור, כבישים וכד'), ולכן עלולים להיות כ-18,000 עובדים מובטלים בענף הבנייה ובתעשיות הלוואי, ובגלל חשיבותה היחסית של הבנייה בגדה המערבית עלולים להיות עוד אלפי מובטלים בענפים אחרים. ברור, שחופעה זו תימנע העלאת רמת ההכנסה הריאלית לקדמותה.

אחד הדרכים לפתרון הבעיה היא בניית 4,000 - 5,000 יחידות דיור לאוכלוסייה

הנזקקת בשטח הגדה. ההוצאה לבנייה בהיקף זה, לפי רמת המחירים ורמת הבנייה, שהיתה בירדן לפני פרוץ הקרבות, הינה כ-7 מיליוני דינרים. בנייה כזו תאפשר תעסוקה יומית של כ-8,000 עובדים בבנייה ובתעשיות הלוואי במשך כשנה וחצי. יתרונה של ההצעה נעוץ גם בעובדה שחוך זמן קצר יחסית אפשר להתחיל בבנייה.*

(* פירוט יתר של ההצעה יוגש בשלב מאוחר יותר ובנפרד.)

(ב) הבנייה ליחיד היעודים

הבנייה ליחיד היעודים מורכבת מבנייה מבני העשייה ומסחר, בניני ציבור, כבישים וכד'. בפרקים המתאימים ישנו דיון מפורט על בנייה זו במסגרת הפעילות הכללית של הענף. הדיון בפרק זה יתרכז בהיקף הבנייה ובחשומות הדרושות לביצועה. מרבית הבנייה ביעודים אלה היתה בהכוננה ובפקוחה של הממשלה.

כבישים

שלטונות הגדה המערבית הכינו הצעת תקציב לאחזקה ולפיתוח עד סוף שנת 1967 המסתמכת על התכנית הירדנית והצרכים הקיימים. השלטונות מתכוונים לבצע את הבנייה בפקוח והכוננה ישראליים ובכח עבודה ערבי. שיטת העבודה במרבית הפרוייקטים תהיה דומה לשיטה שהיתה נהוגה בירדן לפני 5.6.67, דהיינו, עצימות עבודה והון מועט.

בסך הכל יושקעו בפתוח ובאחזקה והיקונים כ-500 אלף דינרים אשר יספקו תעסוקה לכ-1,500 עובדים. תקציב הפתוח מיועד לסלילה של כבישים חדשים ולהרחבתם של כבישים קיימים.

בניני ציבור

בנייה מבני ציבור הצטמצם למבנים אשר נשארו בשלבי עבודה לפני פרוץ הקרבות. כיום מצויים בגדה כשבעה עשר בנינים כאלה, רובם בתי ספר.

2. החשומות

במרבית החשומות הדרושות לבנייה - כולל כח אדם - קיים עודף היצע. לפי התחזיות הקיימות על היקף הבנייה בשנה הקרובה יצטמצם עודף ההיצע.

מלט, ברזל, עץ :

חומרים אלה היו מיובאים לגדה מירדן או מחו"ל. המלאי הקיים בגדה מצומצם.

עם תחילת הבנייה יהיה צורך לספקם מישראל.

3. מחירי התשומות

כפי שהוסבר קודם לכן, רמת מחירי התשומות בגדה היתה נמוכה מאד, בהשוואה לישראל. רמת המחירים שתקבע לתשומות הבנייה בגדה - במיוחד לתשומות מיובאות מישראל - תלויה במדיניות המחירים הכללית שתינקט. ככל שרמת המחירים של התשומות תעלה פחות, היקף הבנייה יגדל יותר. את התשומות הדרושות לשם בנייה לנזקקים מומלץ לספק במחירים שהיו נהוגים בעבר. (דיון מפורט יותר יבוא בתזכיר מיוחד על בנייה זו),

4. השפעת הבנייה בגדה על ישראל

היקף הבנייה בכל הגדה הגיע ב-1965 ל-7 מיליון דינרים, דהיינו לכ-3 אחוזים מהיקף הבנייה בישראל בשנה זו. מכיוון שהיקף הבנייה בישראל ירד בשנתיים האחרונות ב-260 מיליון ל"י (15%)*, נוצר עודף כושר יצור במפעלים המיצרים תשומות לבנייה. ישראל תוכל על כן, לספק ללא קושי, את התשומות הנחוצות בגדה המערבית.

ה. השפעת שילובה הכלכלי של הגדה על ענף הבנייה בישראל

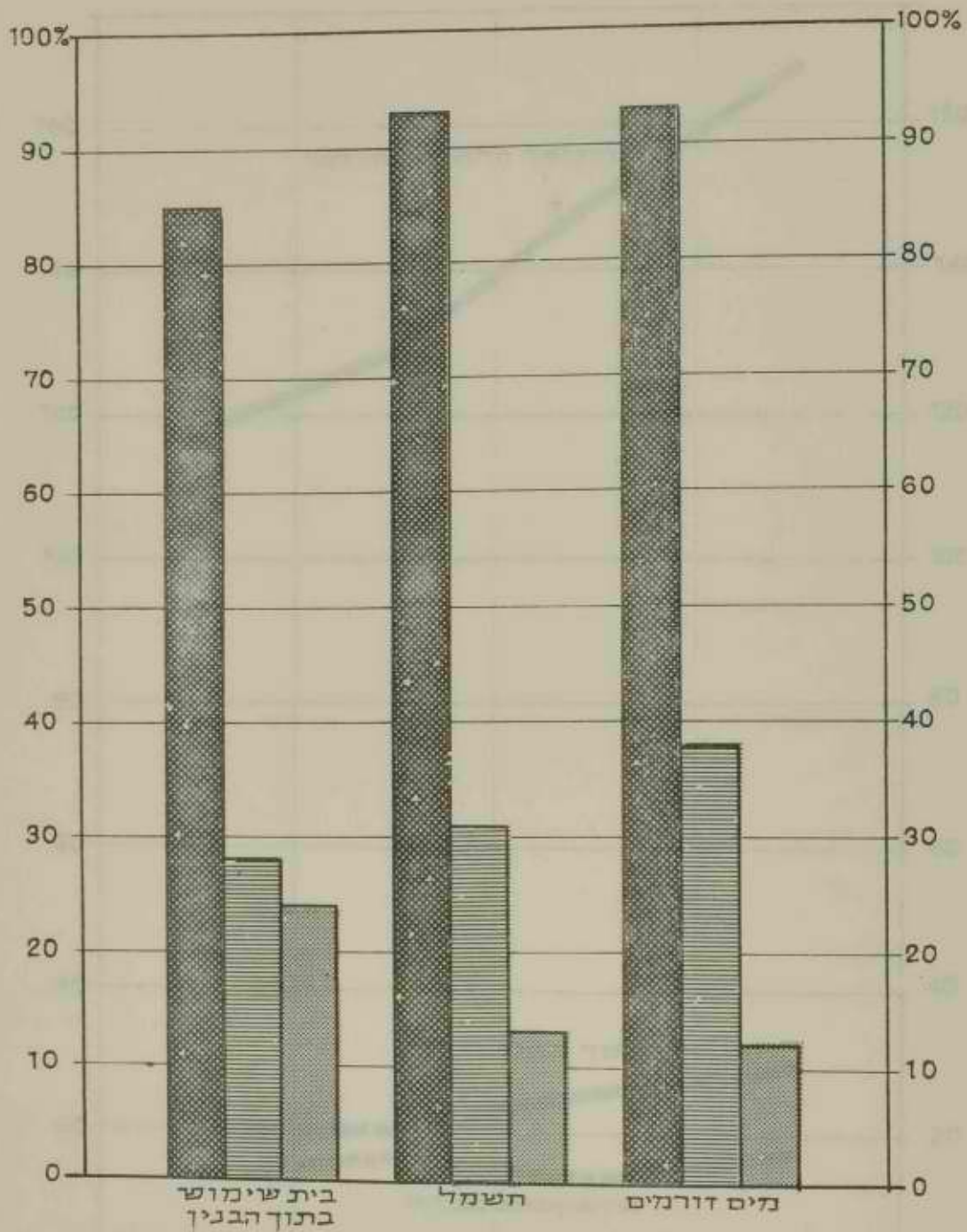
במידה ותהיה ניידות חופשית של כח עבודה בין הגדה המערבית לישראל, עלול שכר העבודה הנמוך של פועלי הגדה לגרום לאבטלה חמורה יותר בין פועלי הבניין בישראל. יש להניח שכה העבודה של הגדה יתחרה גם על התעסוקה בחלק מהעשיות הלוואי לבנייה שגם בהן שוררת כיום אבטלה. התפתחות זו, תשפיע על רמת הפעילות הכללית של המשק הישראלי.

בגלל המחיר הזול יחסית של כח העבודה החדש, ירד ההון למועסק. כתוצאה מכך ובגלל מיומנות נמוכה הרד אף התפוקה למועסק. בטווח הארוך ישתנה הרכב המועסקים בבנייה מכיוון שמרבית המועסקים בענף תהיה מכח העבודה של הגדה. רמת הוצאות הבנייה עשויה לרדת.

(*) סך ההשקעות בבנייה בישראל, ירדו בשנת 1966 ב-15 אחוזים לעומת שנת 1964. מ-1,687 ל-1,428 מיליון ל"י (מחירי 1964).

דיאגרמה ז-1

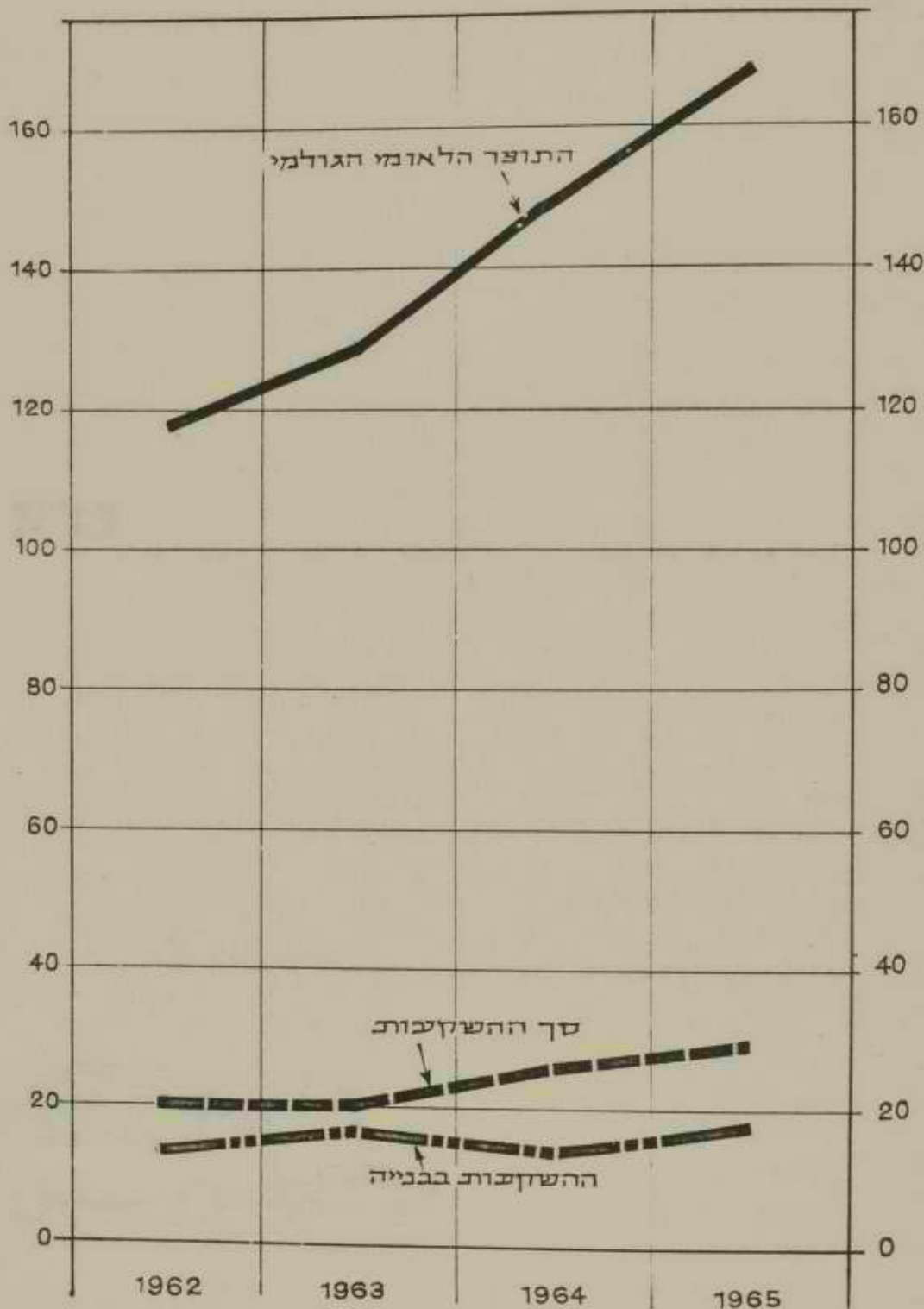
אחוז המשפחות שלרשותן שירותים שונים, ישראל
והגדה המערבית

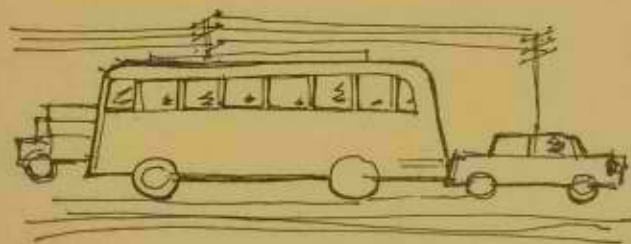
ישראל, כול האוכלוסייה (1963)
ישראל, האוכלוסייה הלא-יהודית (1963)
הגדה המערבית (1961)

דיאגרמה ד' - 2

התוצר הלאומי, סך ההשקעות וההשקעות בבנייה
 בממלכת ישראל 1962-1966
 (במיליוני דולרים)

פרק ח'

התחבורה והקשר

א. סיכום

בשנים האחרונות לא חלו התפתחויות ניכרות בענף התחבורה בממלכת ירדן. ערך התוצר הגלמי הנובע מהענף היה 12.5 מליוני דינרים בערך בכל שנה מ-1960 - 1964. חלקו של ענף התחבורה בתוצר ירד מ-10.7 אחוזים ב-1960 ל-7.6 אחוזים ב-1964.

לפי מפקד האוכלוסין של 1961 הסתכם מספר המועסקים בתחבורה בירדן בכ-12 אלפים שהם כשלושה אחוזים מכח העבודה, מתוכם כ-7,000 בגדה המערבית (כולל ירושלים המזרחית).

ענף התחבורה בגדה המערבית כולל תחבורה מוטורית בלבד. אין בידינו, בשלב זה, נתונים מהימנים על מספר כלי הרכב בגדה והתפלגות לפי סוגים. מספר המועסקים בענף נאמד בראשית 1967 בכ-7,500 לערך, שהם כ-4,5 אחוזים מכלל המועסקים בגדה.

קיימות מספר תכניות של מחלקת העבודות הצבוריות הירדנית לפיתוח ואחזקה של כבישים בגדה המערבית. אומדן גס של ההוצאות לתכניות אלו הוא כ-300 אלפי דינרים, לשנת 1967.

הפדיון ממכירת שירותי דואר, כולל כולי הכנסה, בגדה המערבית בשנת 1966 נאמד ב-675 אלפי דינרים, מזה כ-43 אחוזים מירושלים המזרחית בלבד. כיום נמצאות בגדה, בשלבי ביצוע שונים, מספר תכניות פיתוח של שרותי הדואר הכוללות בעיקר בניה מרכזיות טלפונים אוטומטיות.

ביצוע מידי של התכניות המפורטות דלהלן והפעלת שירותי התחבורה והקשר

בגדה על ידי כח-אדם מקומי עשוי להקל על השפל בתעסוקה הצפוי באזור זה.

איחוד ירושלים מעורר את בעיה המעבר של אנשים וסחורות בין החלקים

הצפוניים והדרומיים של הגדה; המשך המצב הקיים, פירושו למעשה חופש מעבר

מהגדה לשטח מדינת ישראל.

אם יוחלט כי הגדה המערבית תהווה יחידה כלכלית נפרדת יהיה מעבר זה כרוך

בקשיים מינהליים רבים הנובעים מהטלת מכסים, הוצאות רשיונות מעבר, החתמת

משאיות המובילות סחורה המיועדת מחלק אחד של הגדה לחלק שני וכד'. לכן יש

לשקול כפיחרון לעמיד סלילת כביש עוקף ממזרח לירושלים, אשר יחבר את שני

חלקי הגדה.

ב. תחבורה

ענף התחבורה בגדה המערבית כולל תחבורה מוטורית בלבד; אין באזור

רשת מסילות הברזל, ושדה התעופה עטרות צורף לשטח ששפוט ל ירושלים המאוחדת.

לוח מס' ח - 1 מראה את מספר והתפלגות כלי הרכב השונים בכל ממלכת ירדן.

בשלב זה אין בידינו נתונים לאזור הגדה המערבית בנפרד*. מנתונים חלקיים

בלבד מתברר כי מרבית כלי הרכב בגדה מרוכזים באזור ירושלים (ראה נספח ח - 1).

לפני פרוץ המלחמה פעלו בגדה המערבית 74 חברות אוטובוסים, מלבד 6 חברות

בירושלים המזרחית**.

* משרד התחבורה מתכוון לערוך מפקד רכב ונהגים בזמן הקרוב.

** לגבי אוטובוסים לתיור ראה פרק "תירות".

לוח ח - 1

מספר כלי הרכב הרשומים בממלכת ירדן בסוף 1965

סה"כ מכוניות	מכוניות המשתמשות		
	בבנזין	בסולר	
7,926	7,908	18	מכוניות פרטיות
2,961	1,698	1,263	מוניות
66	54	12	אוטובוסים פרטיים
902	38	864	אוטובוסים ציבוריים
1,396	1,269	127	משאיות פרטיות
3,378	661	2,767	משאיות ציבוריות
214	-	214	משאיות המיועדות רק להובלה לירדן ומירדן
1,358	1,315	43	מכוניות ממשלתיות
301	300	1	מכוניות דיפלומטיות
1,091	1,063	28	מכוניות של ארגונים אחרים
710	710	-	אופנועים
<u>20,303</u>	<u>14,966</u>	<u>5,337</u>	סה"כ מכוניות

המקור: ירדן 1965, המחלקה לסטטיסטיקה של ירדן.

עפ"י ממצאי מפקד האוכלוסין שנערך בירדן בשנת 1961, היה מספר המועסקים בחבורה (יבשתיח ואוירית) באיזור הגדה המערבית כ-7,050, לפי החלוקה הכאה:

מחוז ירושלים: 4,126 מועסקים

מחוז חברון: 659 מועסקים

מחוז שכם: 2,263 מועסקים

אין בידינו כל אינפורמציה מעודכנת על מספר המועסקים בחבורה; בשנת

1966, הגיע כנראה מספרם בגדה המערבית ל-7,500 בקירוב.

קיימות כמה בעיות חמורות בהפעלה תקינה של מערכת החבורה המוטורית

בגדה המערבית:-

1. בירדן כמעט ולא הופעל עדיין ביטוח צד שלישי לכלי רכב.

2. באיזור הגדה המערבית חסרים תמרוקים, רמזורים, מפרצי חניה וכד".

דבר זה מסכנן את בטיחותם של המשתמשים ברכב מוטורי. משרד החבורה

עומד לנקוט בזמן הקרוב בצעדים הדרושים לשיפור המצב.

ג. כ ב י ש י ם

1. הקציבי פיתוח ואחזקה

פיתוח ואחזקה של כבישים (וכן של בנינים צבוריים) היה בידי מחלקת העבודות הצבוריות הירדנית. שטח הגדה המערבית מחולק לשלושה מחוזות: ירושלים, חברון ושכם. לרשות המחוזות לא עמד תקציב שנתי קבוע מראש, אלא אומדן לתקציב שנתי בלבד, וסכומי הכסף הוקצבו למחוזות בהתאם להתקדמות העבודות ולאפשרויות משרד האוצר.

התקציבים לפיתוח רשת הכבישים בגדה המערבית, לשנת 1967, נאמדים על ידינו בכ-170 אלפי דינרים; התקציבים לאחזקה כבישים קיימים נאמדים בכ-125 אלפי דינרים. ההוצאה לפיתוח הייתה מספקת כ-115 אלף ימי עבודה, וההוצאה לאחזקה כ-80 אלף ימי עבודה.

להלן ניתנים פרטים לגבי כח-אדם ותקציבים משוערים במחוזות, לשנת 1967:

מחוז	מזכה עובדים חודשיים ויומיים	אומדן תקציב פיתוח (דינרים)	אומדן תקציב אחזקה (דינרים)
מחוז ירושלים	115	54,000	53,000
מחוז חברון	40	15,000	24,000
מחוז שכם	100	103,000	49,000
סך הכול	255	172,000	126,000

2. תכנית שבע השנים הירדנית לפיתוח, 1964-1970

התכנית הנ"ל כללה בעיקר פרויקטים חבורתיים באזור הגדה המזרחית (בעיקר

לכיוון נמל עקבה).

להלן מובא אומדן ההוצאות הקשורות בסלילה ושיפור הכבישים בגדה המערבית בלבר:

ס"ה	1968	1967	1966	1965	1964	כ ב י ש
	(באלפי דינרים)					
584	50	50	—	484	—	חברון-ביית לחם-ירושלים-שכם
480	100	100	100	150	30	(רמחה) - עמאן-ירושלים

ד. תקשורת

הפדיון ממכירת שירותי דואר בגדה המערבית, בשנת 1966, הסתכם בכ-675 אלפי דינרים: כ-340 אלפי דינרים ממכירת בולים*, כ-285 אלפי דינרים הכנסות משירותי הטלפון וכ-50 אלפי דינרים אומדן ההכנסות ממברקים. פדיון זה היה כמחצית הכנסותיה של ממשלת ירדן משירותי דואר.

כ-43 אחוזים מכלל הפדיון (כ-290 אלפי דינרים) מקורם בירושלים המזרחית

ו-57 אחוזים (כ-385 אלפי דינרים) משאר חלקי הגדה המערבית**

הכנסות נוספות נבעו מאגרת רשיון למקלטי רדיו (1-2 דינרים למכשיר לשנה).

גביית אגרות אלה הופסקה ב-1/4/1966 בגלל קשיים אדמיניסטרטיביים בגבייה. נמשכת

הגבייה של אגרות למכשירי טלביזיה (5 דינר למכשיר לשנה)

1. תכניות פיתוח

התכניות הירדניות לפיתוח רשת הטלפונים של הגדה המערבית היו:

(א) קווי טלפון

הקמת קו עילי חדש בין יריחו לירושלים ופיתוח רשתות כבילים מקומיות ביריחו,

רמאללה וחברון. תכניות אלו נמצאות כיום בשלבים שונים של ביצוע. הערכת ההוצאות

שעדיין נותרו עד לסיום עבודות אלו היא כ-8,500 דינרים לשכר עבודה ותובלה. רוב

החומרים הדרושים לביצוע העבודות נמצא במחסני הדואר.

* כולל בולי הכנסה

** לפירוט נוסף ראה נספחים ח - 3 ו-ח - 4.

(ב) מרכזיות אוטומטיות

(1) מרכזיה אוטומטית חדשה בבית לחם. הבניין המיועד לכך כבר קיים וגם רוב הציוד

ישנו. לאחרונה הוחל בהרכבתו בהנהלת מהנדס מחברת A.E.I. (Associated Electrical Industries, Woolwich, London).

אומדן ההוצאות עד סיום העבודה: כ-900 דינרים (כולל יעוץ אנגלי בחנאים שלפני המלחמה) סכום זה כולל כ-960 ימי עבודה.

(2) מרכזיה אוטומטית חדשה ברמאללה. הבניין קיים והושלמה כמעט הרכבת הציוד. הערכת ההוצאות עד לגמר הבצוע: כ-560 דינרים (כולל יעוץ אנגלי). סכום זה כולל כ-360 ימי עבודה.

(3) מרכזיה אוטומטית בשכס*. כאן מתוכנן היה להקים מרכזיה בקבולה של 5000-6000 קווים. עד עתה סיימו לבנות כמחצית הבניין. אומדן ההוצאה עד גמר הביצוע של הבניין כ-37 אלפי דינרים.

(4) מרכזיה אוטומטית בחברון*. מתוכנן היה להקים מרכזיה ל-800 קווים. נרכשה הקרקע הדרושה להקמת המרכזיה.

(ג) בתי דואר וסוכנויות דואר

הוחל בתכנון בית דואר בבית חנניא והשלטונות הירדניים הפקיעו את הקרקע הדרושה לכך. תכנית הפיתוח של משרד הדואר הירדני כללה פרויקט להקמת סוכנויות דואר בכל עיירה וכפר המונה 500 תושבים. פרויקט זה בוצע כבר בכ-300 כפרים בגדה המערבית. בשלבי ביצוע שונים נמצאת הקמתן של 35 סוכנויות דואר, אשר להשלמתן דרושה השקעה של כ-5,500 דינרים.

* המרכזיות האוטומטיות בשכס ובחברון תוכננו ע"י החברה:

(ד) סלביזיה

הוקצב שטח אדמה להקמת מסדר סלביזיה על הר הזיתים בירושלים. הציוד הוזמן והגיע בחלקו לעמאן.

2. בעיות מיוחדות הקשורות בהפעלת מערכת הדואר והטלפון

(א) קיים בגדה המערבית מחסור בכח אדם מקצועי שראשיתו לפני המלחמה והוא הוחמר כעת לאחר שחלק מהעובדים עברו לגדה המזרחית.

(ב) קווי טלפון עיליים רבים (עירוניים וביין עירוניים) נותקו עקב המלחמה. יש להכין צוותות לתיקון הרשת.

(ג) חלק ממתקני הדואר המרכזיים עבור הגדה המערבית נמצאים בירושלים. ניתוקה המוחלט של העיר מאיזור הגדה, עם צרופה לשטח מדינת ישראל, מחייב החלטה בדבר המשך המצב הנוכחי.

3. פתיחת בתי דואר קיימים

בנוסף לבית הדואר בירושלים המזרחית נפתחו מחדש, בין ה-9.7.1967

ל-17.7.1967, בתי הדואר במקומות הבאים: חברון, בית-לחם, רמאללה, יריחו, שכס, סול-

כרם, ב'נין.

ה. מערכת הכבישים בעתיד

1. כביש עוקף לירושלים המזרחית

איחוד ירושלים וניחוקה משאר חלקי הגדה המערבית מעלה את בעיית הקשר היבשתי בין החלק הדרומי והחלק הצפוני של הגדה המערבית, דהיינו בין בית לחם לרמאללה, שכן הכביש המחבר הנוכחי עובר דרך ירושלים. כל עוד אין שילוב מלא בין מסק הגדה המערבית למסק מדינת ישראל לא ברור כיצד יתאפשר מעבר חופשי, ללא הגבלות, של אנשים וסחורות בין צפון הגדה ודרומה. קיימות אפשרויות לסלול כביש בין רמאללה לבית לחם שיעקוף את ירושלים. כביש זה, שאורכו המהוכנן יהיה כ-53 ק"מ, צריך לעבור בחלקים מסויימים בחוואי קרקע לא נוחים ביותר. משך סלילתו נאמד בשלב זה בשנתיים וההוצאות נאמדו בכ-12 מיליון ל"י*. בכל מקרה יש לשקול את הסידורים הכלכליים והמדיניים הכרוכים במעבר חופשי של תושבי הגדה המערבית בירושלים המורחבת. לפי שעה פתוחה ירושלים המורחבת למעבר ללא רשיון לכל תושבי הגדה המערבית, ולמעשה יכולים לעבור תושבי הגדה המערבית מירושלים גם לשאר חלקי ישראל.

2. הצעות לכבישי פיחוח

(א) סלילת כביש קליה-עין גדי

אם יתברר כי יש מקום ליצא את מוצרי הגדה המערבית דרך אילת, יש להכניח את התוואי לכביש קליה-עין גדי ולהכיץ אומדן ההוצאות הקשורות לסלילת כביש זה.

(ב) שיפור הכביש עפולה-ג'נין-שכם-ירושלים

כביש זה יחרום לקיצור הדרך והקטנה ניכרת של מסך הנסיעה בין הגליל לירושלים.

(ג) שיפור הכביש ירושלים-חברון-באר-שבע

כביש זה יחרום לקיצור הדרך והקטנה ניכרת של מסך הנסיעה בין ירושלים והדרום.

להצעות (ב) ו-(ג) חשיבות מיוחדת אם יוחלט על שילוב כלכלי בין הגדה

המערבית לבין מדינת ישראל.

(* עבודה זו תספק כ-300,000 ימי עבודה.

פרק ט'

ההשקעות והפיתוח

א. ב ו א

ההשקעה הגולמית בממלכת ירדן הגיעה ל-30 מיליוני דינרים בשנת 1966. ההשקעות לנפש, בשנה זו, הסתכמו ב-15 דינרים. ההשקעה לנפש בירדן היתה נמוכה מאד בהשוואה לישראל. ההשקעה לנפש בגדה המזרחית היתה גבוהה, במידה רבה, מההשקעה לנפש בגדה המערבית.

בולט משקלה הגבוה של ההשקעה כמגורים בסך ההשקעות בגדה (כשני שלישים מסך ההשקעות), ומיעוט ההשקעה בענפים היצרניים. מרבית ההשקעות בגדה פומנו על-ידי הסקטור הפרטי.

ב. ההשקעות בממלכת ירדן

ההשקעה הגולמית בנכסים קבועים ובמלאי הגיעה בממלכת ירדן ל-30 מיליוני דינרים בשנת 1966 (לעומת 2,517 מיליוני לירות באותה שנה בישראל). שיעור הגידול של ההשקעות עלה על 10 אחוזים בממוצע לשנה בין השנים 1962 עד 1966.

ההשקעה הגולמית לנפש ב-1966 הגיעה בירדן ל-15 דינרים, לעומת 950 ל"י בישראל. שיעור הגידול של ההשקעה לנפש, התקרב בירדן בשנים 1962-1966 ל-6% בממוצע לשנה, לעומת למעלה מ-10% בישראל בשנים האחרונות. שיעורי הגידול של ההשקעה, וההשקעה לנפש, גבוהים בישראל בהשוואה לירדן. כמו כן בולט גם היקפה הנמוך של ההשקעה וההשקעה לנפש בירדן בהשוואה לישראל.

כפי שניתן לראות מלוח ט'-1, בולט החלק הקטן של ההשקעות בחוצר הלאומי של המשק הירדני ובסך המקורות שעמדו לרשותו (15%-16% מהחוצר וכ-13% מהמקורות, לעומת כ-30% וכ-22% בישראל בשנים 1962 עד 1966). דבר זה אינו מאפשר שעורי צמיחה גבוהים יותר בחוצר המשק הירדני ומונע אף צימצום הפער ברמת ההכנסה בינו לבין הארצות המפותחות.

לוח ט" - 1

אינדקסורים למשקל ההשקעות בישראל ובממלכת ירדן

1962 עד 1966

שיעור הגידול* 1966-1962 ממוצע שנתי (%)	1966	1965	1964	1963	1962	
(מיליוני דינר, במחירים שוטפים)						
11.1	196.5	180.5	160.6	137.6	128.9	תוצר לאומי גולמי
3.7	37.8	35.0	32.1	40.8	32.7	עודף היבוא
9.9	234.3	215.5	192.7	178.4	160.6	סך המקורות
10.4	30.0	27.8	25.3	20.0	20.2	השקעה גולמית מקומית
(אחוזים)						
						% ההשקעות בתוצר הלאומי הגולמי
	21	28	34	31	34	ישראל
	15	15	16	15	16	ירדן
						% ההשקעות בסך המקורות
	19	20	23	21	23	ישראל
	13	13	13	11	13	ירדן
						השקעה גולמית לנפש
1.7*	950	1,115	1,180	975	925	ישראל (ל"י)
5.8	123	118	109	92	98	ירדן (ל"י לפי 8.40 ל"י לדינר)

* בישראל, שיעור הגידול הריאלי (מחירים קבועים).

** שיעור הגידול הנמוך של ההשקעה לנפש בישראל נובע מכך שההשקעות בשנים 1965/66 ירדו

בכ-20% בהשוואה לרמת ההשקעות שהיתה לפני כן. בדיקת שיעור הגידול של ההשקעות לנפש

על פני תקופת זמן יותר ארוכה מראה שההשקעה לנפש גדלה בכ-10 אחוזים בממוצע לשנה.

המקור: ישראל - הלמ"ס.

ירדן - החשבונאות הלאומית, 1966-1959.

כשליש מסך ההשקעות בירדן בשנים 1962-1966 הופנו למגורים והשאר לענפי ייצוא ושירותים. למכונות וציוד הופנו כ-25 אחוזים מסך ההשקעות בממלכה בשנים אלה.

לוח ט"ו - 2

התפלגות ההשקעה הגולמית המקומית בנכסים קבועים בממלכת ירדן - ממוצע (באחוזים) ל-1962-1966

מכונות וציוד	ציוד החברה	בניית אונר"א	בנייה ועבודות ציבוריות	בנייה לחקלאות	מבנים שלא למגורים	מגורים	סך ההשקעה בנכסים קבועים
17	8	1	32	1	7	34	100

המקור: נספח ט"ו-1

הסקטור הפרטי מימן בשנים האחרונות כ-62 אחוזים מההשקעה. כ-59 אחוזים ממימון עצמי וכ-3 אחוזים מהלוואות מחו"ל. עיקר המימון הפרטי הופנה לדיור וחלק קטן ממנו לתעשייה ומסחר זעיר. הסקטור הציבורי מימן בשנים אלה כ-48 אחוזים מההשקעות (19 אחוזים מחיסכון ממשלתי, כ-22 אחוזים העברות הון מחו"ל וכ-6 אחוזים הלוואות לסקטור הציבורי מחו"ל).

חלקו של הסקטור הפרטי בהשקעות הגיע בשנים 1962-1966 ל-66 אחוזים וחלקו של הסקטור הציבורי ל-34 אחוזים (ראה לוח ט"ו-3).

ט"ד-4

לוח ט"ג-3

מימון ההשקעה הגולמית וההשקעות בירדן לפי

הסקטור המשקיע, 1962-1965

(מיליוני דינרים, מחירים שוטפים)

התפלגות ההשקעות ב-% ממוצע לשנים 1962 עד 1965	1965	1964	1963	1962	
59	19.6	19.4	5.4	11.1	חיטכון והפרשה לפחת, סקטור פרטי
3	0.3	0.3	0.9	1.0	הלוואות נטו מחו"ל סקטור פרטי
19	2.1	8.8	(-)0.2	7.3	חיטכון והפרשה לפחת, סקטור ציבורי
22	8.6	6.3	3.2	2.8	העברות הון מחו"ל, סקטור ציבורי
6	2.3	1.0	0.5	1.6	הלוואות נטו מחו"ל, סקטור ציבורי
(-)21	(-)6.9	(-)17.1	6.2	(-)2.0	שינויים בנכסי זרים (עלייה)
12	1.7	6.7	4.0	(-)1.5	טעויות והשמטות, נטו
100	27.6	25.3	20.0	20.2	סך הכול מימון השקעות מקומיות גולמיות
					<u>השקעות לפי הסקטור המשקיע</u>
66	17.4	19.3	12.8	12.2	השקעה פרטית
34	10.3	6.0	7.2	8.0	השקעה ממשלתית

המקור: ראה לוח ט"ד-1

ג. ההשקעות בגדה המערבית

ההשקעות בגדה הפסו בשנים האחרונות בין 31 ל-35 אחוזים מסך ההשקעות של הממלכה. ההשקעה לנפש בגדה המערבית היתה נמוכה, במידה רבה, מההשקעה הממוצעת לנפש בכל הממלכה.

הסיבה העיקרית לכך היא מיעוט ההשקעות בנכסים יצרניים בתעשייה ובתחבורה. ברור שתופעה זו - שהיתה גם פרי יזמה ממשלתית - מנעה הצבר הון יצרני ומנעה עלייה מהירה יותר בחוצר לנפש.

לוח ט' - 4

סך ההשקעות הגולמיות בירדן, בגדה ומשקל ההשקעות של הגדה בהשקעות של כל הממלכה, 1962 עד 1966 (מיליוני דינרים, במחירים שוטפים)

1966	1965	1964	1963	1962	
30.0	27.8	25.3	20.0	20.2	ההשקעות הגולמיות בירדן
10.5	9.6	8.9	6.8	6.2	ההשקעות הגולמיות בגדה המערבית
35.0	34.5	35.2	34.0	30.7	משקל ההשקעות של הגדה במך ההשקעות בממלכה (%)

המקור: ראה לוח ט'-1.

חלק הארי של ההשקעות בגדה המערבית בוצע על-ידי הסקטור הפרטי (במגורים, בבתי מלאכה ובמסחר זעיר). חלק נוסף על-ידי גופים פילנטרופיים כגון אונר"א, מוסדות דת וכדומה, ורק חלק קטן מההשקעות בוצע ביזמה או כהכוונה ממשלתית.

לוח ט"ו-5

ההשקעה הגולמית, תוצר גלמי וחלקה של ההשקעה בתוצר

הגדה המערבית, 1962-1966

(מיליוני דינרים, מחירי סוק שוטפים)

1966	1965	1964	1963	1962	
67.3	תוצר לאומי גולמי
10.5	9.6	8.9	6.8	6.2	סך ההשקעה הגולמית
16	משקל ההשקעה בתוצר (%)
12.3	11.3	10.6	8.2	7.6	ההשקעה לנפש (דינרים)

המקור: חישובי הרשות לתכנון כלכלי.

משקל ההשקעות של הגדה בתוצר המקומי הגיע בשנים האחרונות לכ-35 אחוזים בממוצע

לשנה. אין הבדל מהותי בחלק ההשקעות בסך התוצר בין הגדה המערבית לכל ירדן.

בולט ההבדל הניכר בחלוקת ההשקעות בשנים 1962-1966 בין מגורים לענפים יצרניים

בגדה המערבית ובכל הממלכה. בעוד שכלל הממלכה הופנז לדיור כשליש מההשקעות, הרי שבגדה

המערבית, משקלה של הבנייה התקרב בשנים אלה לשני שלישים מסך ההשקעות. הסיבה לכך היא

מיעוט ההשקעות שהופנו בגדה המערבית לענפים יצרניים כגון: תעשייה, החבורה וחקלאות.

לוח ט"ו-6

התחלקות ההשקעות בגדה לפי היעוד 1962-1965

(מיליוני דינרים, במחירים שוטפים)

התחלקות ההשקעות ב- ממוצע 1962-1965	1965	1964	1963	1962	
70	6.1	4.9	4.9	4.0	מגורים
10	0.9	0.7	0.7	0.6	שאר הבנייה
20	1.3	1.1	1.2	2.2	ציוד וכלי החבורה
100	8.3	6.7	6.8	6.8	סך הכול השקעות בנכסים קבועים
	1.3	2.2	-	(-)0.6	מלאי וסעויות והשטוח

המקור: חישובי הרשות לתכנון כלכלי (ראה נספח ט"ו-2).

1. ההשקעות ותכניות הפיתוח בגדה המערבית

1. מ ב א

ירדן היא מדינה דלה באוצרות טבע וחמרי גלם, בגדה אין מצויים כלל אוצרות טבע, למעט מינרלים בים המלח, המחצבים המעטים של ירדן (פוספטים, מלט, אשלג, שיש, נפט) הנמצאים בגדה המזרחית. סיבה זו חרטה אף היא לעידוד שנחנה ממשלה ירדן לפיתוח הגדה המזרחית. ממשלת ירדן עודדה גם העברה מפעלי תעשייה מהגדה המערבית למזרחית.

תכנית הפיתוח הירדנית לשבע השנים 1964-1970 (עליה בעיקר מתבסס פרק זה) איננה מתחלקת

בדרך כלל לפי אזורים, אך למרות זאת נוכל להצביע על מגמות הפיתוח הקיימות.

מטרות תכנית הפיתוח הירדנית היו כדלקמן:

(1) הקטנת הפער הגדול במאזן המסחרי והקטנת החלות בסיוע חוץ לתקציב הממשלה.

(2) העלאת ההכנסה לנפש, במהירות האפשרית, תוך קיום המטרה הראשונה.

(3) הורדת אחוז המובטלים.

ההנחות שביסוד התכנית היו:

(1) הסיוע התקציבי יקטן מ-14 מיליוני דינרים ב-1963/64 ל-11 מיליוני דינרים ב-1967/78

ול-6 מיליוני דינרים ב-1970/71.

(2) תגדלנה ההלוואות מחו"ל - עד ל-100 מיליוני דינרים למשך 7 השנים.

(3) ימשך סיוע ארה"ב בעודפי מזון.

(4) רמת המחירים המקומית ומחירי היבוא והיצוא ישארו קבועים.

(5) פעולתה של אוגרוז"א חמשך כרגיל.

(6) העברות הון פרטי של אזרחי ירדן שבחו"ל לחושבי הגדה יוקטנו ל-10 מיליוני דינרים

ב-1970 לעומת 9 מיליוני דינרים שהיו ב-1963.

מובן שחלק מההנחות הללו לא יתקיימו וביחס לאחרות המצב אינו ברור עדיין. ניתן להניח

שהעברות הון הפרטי של אזרחי ירדן בחו"ל לחושבי הגדה יוקטנו אך בעיקר חשוב היקף סיוע

החוץ הניתן ע"י מוסדות בינלאומיים וע"י מדינות שונות. ניתן להניח שבטווח הקצר יוקטן

סיוע החוץ, הן במענקים והן בהלוואות.

2. חקלאות

החקלאות מעסיקה למעלה משליש המועסקים בירדן. חשיבותה של החקלאות בגדה המערבית ניכרת עוד יותר בגלל היעדרם של מפעלי תעשייה ומחצבים ראויים לשמם.

סך ההשקעות ההון הממוכנות של משרד החקלאות הירדני בלבד לשנים 1964 - 1970 הגיעו ל-3.6 מיליוני דינרים וסך ההוצאות השוטפות הממוכנות של משרד זה הגיעו ל-2.5 מיליוני דינרים. מספרים אלה אינם מראים אלא רק חלק מהוצאות הפתוח. מימון נוסף ניתן על-ידי IDA. לארבע השנים 1967-1970 הקציבה IDA הלוואות לחקלאות הירדנית באמצעות ממשלת ירדן ו-ACC בסך של 3 מיליוני דולרים (כ-1.1 מיליון דינרים) וזאת כחלק ממימון פרויקטים בסך של 6 מיליוני דולרים לטווח ארוך יותר (2 מיליוני דולרים יהיו ממקורות הממשלה ומיליון דולרים נוספים מכספי החקלאים).

חלק מהלוואות IDA מוקצב לקואופרטיבים לאשראי שעיקר מטרתם הינה הלוואות עונתיות לכסוי המחזור בהון חוזר.

בדרך כלל אין בנמצא פירוס חכניות ההשקעה לפי מיקומן (ראה פרק החקלאות - השקעות ואשראי). אם כי מרביתם מיועד לגדה המזרחית, אין להסיק מכך שהגדה המערבית לא נשכרה מכך בעקיפין, יען כי חלק ניכר מההוצאות השוטפות מופנה לשכירת מומחי חוץ אשר את פירות עבודתם ניתן ליישם לאו דוקא בגדה המזרחית.

חכנית הפיתוח הירדנית לחקלאות ל-1964-1970 כוללת את החכניות הבאות:

(1) נסיעה 370,000 דונמים נוספים בהם 210,000 דונמים זיתים, 72,000 דונמים גפנים, 28,000 דונמים הדורים ו-60,000 דונמים פירות אחרים. כמו כן תהיינה השקעות בהשבחת הטיפול במטעים.

(2) הגדלה ניכרת בחפוקת בשר בעלי חיים, בשר עופות וביצים.

(3) פיתוח המיכון והגדלת מספר הפרקטורים.

(4) הכשרת הקרקע ושיבוחה.

- (5) פיתוח מקורות המים המקומיים.
- (6) ייעור והחזקת היערות (כחמישית מהשטחים המיועדים לייעור נמצאים בגדה המערבית. זהו אף חלקה של ירושלים בגדה המערבית בייעור המיועד).
- (7) פיתוח הדייג בים סוף.
- (8) שיפור השירותים והזרימיים והשירותים הסכניים לחקלאים.
- (9) שיפור בדרכי השיווק.
- (10) מחקרים אגרוטכניים רבים ושונים (בנושאים הבאים: חבואה, ירקוח, סבך, גרעיני שמן ; חקר הפרקע, המרעה והמספוא ; חקר המשק החקלאי).
- (11) פעולות להגנה על הצמחייה.

3. מים

ירדן היא איץ מדברית למחצה. כמות המשקעים השנתיים בה נמוכה. בגדה המערבית עולה כמות המשקעים על 10 שבמזרחית.

מפעל הירמוך הינו מפעל הפיתוח הגדול ביותר בירדן ואף על פי שחלקו של המפעל בגדה המערבית אינו עולה על 10% הרי הוא אף המפעל הגדול ביותר בגדה המערבית. המפעל נועד להשקות שטח מירבי ולהפקה כח שמל.

חברה יגוסלביה הגישה ב-1964 הצעותיה ביתם למפעל. מרבית ההצעות מתייחסות לגדה המזרחית (סכר מוחייבה, תחנת כח של 62 מגה-ווס בעלת מבנים במקרין ובצפון שאונה, 2 תעלות בגור המזרחי ועוד).

בהתאם לתכנית הפיתוח 1964-1970 מתחלקת תכנית מפעל הירמוך לחמישה שלבים. שלושה השלבים הראשונים מתייחסים לתעלות העברת המים ושני השלבים האחרונים לאגירה ולהעברת המים לשרות השקיה (ראה מפה).

שלב ראשון שבוצע היה חפירת העלה מהירמוך עד לנחל זרקה באורך של כ-70 ק"מ.

שלב שני היה המשך החעלה בגדה המזרחית עד סביבות ים המלח.

שלב שלישי, התכנית המתייחסת לגדה המערבית: להעביר סיפון מתחת לירדן שיחבר את

התעלה המזרחית לגדה המערבית והמשך החעלה עד לים המלח.

שלב רביעי, בניית סכרים בנחלים שממזרח לירדן.

שלב חמישי, שאיבה לשטחים מעל לתעלות.

כמו כן יופנו ההשקעות לבניית מערכות תיעול, ניקוז ופעילות לשימור הקרקע הן

בגדה המערבית והן בגדה המזרחית.

ההוצאות שתוכננו למפעל הירמוך לשנים 1964-1970 עלו על 30 מיליוני דינרים.

חלקה של הגדה המערבית, הוא כאמור, קטן. ניתן להניח שהתכנית לגדה המערבית לא הצא

לפועל כי ממשלת ירדן בודאי לא תאבה לתח ממימי הירמוך לתושבי הגדה.

השקעות אחרות מתוכננות מטרוחיהן הן:

1. פיתוח מעיינות - לאספק מי שחיה. בניית מאגר קטן ליד המעיין. ההשקעה לפיתוח מעיין נעה בין 1000 ל-2000 דינרים.
 2. חידוש בארות - כאשר אין בנמצא מקורות מים אחרים. ההשקעה בחידוש באר היא 3000 דינרים ויותר.
 3. קידוח בארות - ההשקעה הממוצעת לבאר ב-1963-1962 היתה כ-2000 דינרים. באותה עת נקדחו 52 בארות.
 - לשלושת הסעיפים הללו אין השפעה רבה על התעסוקה.
 4. אספקת מים לערים - תכניות כאלה נמצאות בשלבי ביצוע בחברון ובבית לחם. תוכננה גם אספקת מים לקקיליה.
- הסתיימו, כנראה, תכניות פיתוח של מקורות מים לרמאללה, ירושלים ושכם. רצוי לערוך סקרים על מצב הצנורות בערים וסקרים אחרים על אספקת המים. וניתן להניח שיש מקום לפעולות פיתוח בנושא זה.

5. הקמת סכרים - אם אמנם נוחקה הגדה מתכנית הירמון הרי מקורות המים שנשארו לה הם הירדן וכמות המשקעים העונתית. אגמים מלאכותיים, מאגרים וסכרים שיוקמו עשויים לאפשר הגדלת השטח המושקה הקצאה טובה יותר של המים. גם לשם כך יש להכין סכרים ובדיקת הכדאיות הכלכלית.

4. ח ש מ ל

לפי תכנית הפיתוח לשבע השנים של ירדן 1964-1970 חהיה הצריכה המתוכננת של חשמל ב-1971-72 בירושלים, שכם, עמאן ואירביד למעלה מ-300 מיליון קוט"ש. מזה הצריכה שתוכננה לירושלים הינה כ-100 מיליוני קוט"ש, דהיינו, כ-30% בעוד שחלקה של ירושלים באוכלוסיית הגדה הינו כ-12%. הצריכה שתוכננה לשכם הינה כ-20 מיליוני קוט"ש בלבד. נתונים אלה מצביעים על נחשלותה של התעשייה באופן מוחלט ובהשוואה לגדה המזרחית ועל אי מתן עידוד לתיעוש מצד ממשלת ירדן.

כאמור, התכנונה ממשלת ירדן להקים תחנות כח על הירמון שיספקו חשמל גם לגדה המערבית. כיום, מסופקים אנו אם ממשלת ירדן תאבה למכור חשמל לחושבי הגדה והדבר תלוי, כמובן, במצב הפוליטי בעתיד. ירדן שאפה ליצור רשת חשמל אחידה לכל ממלכתה. מטרה זו הינה חשובה ובעתיד צריך יהיה לשקול אם לחבר את הגדה למערכת החשמל הישראלית או לפתח רשת חשמל נפרדת לגדה. מבחינה כלכלית רצויה התחברות לרשת הישראלית כי הוצאות הייצור לקוט"ש בישראל נמוכות לאין ערוך מאילו שבגדה, בעיקר בגלל העובדה שחלק ניכר מהחשמל בגדה מופק על-ידי מנועי דיזל קטנים ורבים. תכנית פיתוח בענף החשמל לזמן הקרוב אינה קיימת.

5. ה ע ש י י ה

הגדה המערבית חסרה את מרבית המרכיבים ההכרחיים לקיום תעשייה מפותחת - אוצרות טבע, חומרי גלם, הון, יזמה וכח אדם מקצועי.

נטייתה של ממשלה ירדן להעתיק את מרכז הפעילות הכלכלית לעמאן ולגדה המזרחית הפחיתה עוד יותר, במשך הזמן, את יכולתה התעשייתית של הגדה המערבית.

חוץ מאשר במפעלים מעטים לא התכוננה ממשלה ירדן להשקיע כספים בתעשייה בגדה המערבית וזאת נוכח גם מתכניות ההשקעה בחשמל.

6. המחצבים

כאמור, ים המלח הוא מקור כמעט בלעדי של מחצבים בגדה המערבית. בקליה שבצפון ים המלח נמצא מפעל אשלג הרוס. כדאיות שיקומו מוטלת בספק בגלל צמצום אפשרויות השיווק לשוק העולמי ובגלל מרכיב הוצאות ההובלה הגבוה.

הוחל כחיפושי נפט בגדה, אך בינתיים לא התגלה בה נפט. המשך חיפושי נפט הוא הצעד היחיד שניתן לעשותו בענף זה.

7. כבישים

פעולות הפיתוח המוזכרות בסעיף זה הינן כבר בתכנון שלטונות הגדה המערבית. המטרה הראשונה היא תיקון הכבישים שנפגעו עקב המלחמה ואחזקת שאר הכבישים במצב תקין. המטרה השנייה הינה - סלילת כבישים נוספים והרחבתם של כבישים קיימים. עד סוף השנה יוצאו כנראה כ-500 אלף דינרים לכניסה ואחזקת כבישים ויועסקו בזאת כ-1500 עובדים. המועסקים יהיו תושבי הגדה, אך יעבדו תחת פיקוח ותכנון של צוותים ישראליים.

בתכנית הפיתוח הירדנית לשבע השנים 1964-1970 מיועדת מרבית ההשקעה לגדה המזרחית. תוכננה הוצאה של למעלה ממיליון דינרים לכבישים בגדה המערבית (חברון-שכם, ירושלים-עמאן).

מוצע לשפר את הדרכים מישראל לאזור הגדה: עפולה-ג'נין, באר שבע-חברון.
 ירדן תיכננה השקעה של 3 מיליוני דינרים ויותר בנמל החעופה קלנדיה בירושלים.
 חכנית זו אינה בתחום דיוננו.

8. ת ק ש ו ר ת

היו קיימות חכניות אחדות בתחום פיתוח רשת הטלפון. ירדן חכננה והחלה לבצע
 קו טלפון חדש בין ירושלים ליריחו בחיוב ישיר. בתחום ירושלים-רמאללה-בית לחם
 קיימים כבר המתקנים לחיוב ישיר אך אינם פועלים עדיין.
 ההוצאות המוערכות לתכנית זו מגיעות ל-8,500 דינר (עבור שכר עבודה והובלה).
 כמו כן, קיימות חכניות להרחבת רשתות טלפון שונות: בירושלים, ברמאללה,
 ביריחו, בחברון, בבית-לחם ובשכם. רוב החומרים לתכניות אלה נמצאים כבר במחסנים,
 שאר ההוצאות לתכניות אלה יגיעו לכ-38,500 דינרים. הפעולה הראשונה, שבה כבר החלו,
 היתה: תקון קווי טלפון שנפגעו.

9. ח י י ר ו ת

ירדן חכננה השקעות נוספות למען הגברת הנועה התיירות. החלו בקניית אוטובוסים
 מיוחדים לתיירים ותכננו להגיע ל-100 אוטובוסים כאלה עד 1970. חוכננה השקעה בבית-
 ספר למדריכי תיור ובבית ספר למלונאות והארחות עבור 150 תלמידים בשנה.

אחת המטרות העיקריות בענף התיירות היתה להגדיל את משך שהות הממוצע של
 תייר מארצות המערב בירדן. לשם כך חוכננה השקעה נוספת בבתי מלון בסכום של 7
 מיליוני דינרים.

קיימות גם ההצעות הבאות: - להכין שילוט והסברים מפורטים לאתרים העתיקים
 והקדושים, לדאוג לסידורי הארחה משביעי רצון ליד האתרים, שתזור נפיתוח האתרים,
 ארגון פסטיבלים, מופעים ומוקדי משיכה אחרים לתיירים.

המימון לפיתוח התיירות בא ממקורות פנים ומחו"ל. מחו"ל הוכננו תמיכות מ-PL-480 (הכניח סיוע עודפי המזון של ארה"ב), קרן לפיתוח התעשייה, ומקורות זרים אחרים.

10. מוסדות ציבור

באופן כללי יש לציין שמשקלם של מוסדות הבריאות, הסעד והחינוך בירושלים ובסביבתה גבוה מאד ביחס לשאר אזורי הגדה המערבית. יש להניח שבמצב הנוכחי תימשך אספקת שירותים אלה לחושבי הגדה כפי שהיתה בעבר ע"י ירושלים.

א. חינוך

על המצב הנוכחי של המבנים והציוד אין אינפורמציה פרט לסקירה ראשונית שנערכה על-ידי אנשי משרד החינוך. מתברר שרמת המבנים והציוד גבוהה למדי אם כי נגרמו נזקים עקב המלחמה.

מטרות תכנית החינוך הירדנית הינן להעלות את אחוז הלומדים בגילים 6-14 (שכיום הנו כ-65%), להעלות את טיב שירותי העזר לחינוך, להקטין את הצפיפות בכוחות, לבנות בתי-ספר ולהוסיף ציוד. בין התכניות נמצאת תכנית פיתוח לבית ספר למורות ברמאללה אשר לו מוקצבים מעבדות חדשות וציוד חדש. סך ההשקעות שהוכננו למערכת החינוך בכל ירדן לשבע השנים 1964-1970 עמד על 80 מיליוני דינרים.

בסקירות הראשוניות נמצא שאין בניה לחינוך בקנה מידה רחב וגם הרחבת המבנים הקיימים מועטה.

ב. בריאות

שירותי הבריאות בירדן עולים לא במעט על שירותי הבריאות במדינות ערביות אחרות, אך נופלים בהרבה מאלה שבישראל. שירותי הבריאות בגדה המערבית עולים ברובם על אלו שבגדה המזרחית, ובתוך הגדה המערבית עולה ירושלים בהרבה על שאר האיזורים.

מטרת תכנית שבע השנים הירדנית לשיפור רמת שירותי הבריאות כוללת: הגדלת מספר המיטות לנפש, העלאת טיב השירותים וטיב הרפואה המונעת, בניית בתי חולים חדשים (מהם בתי חולים ממשלתיים בשכם ובחברון), בנייה בתי ספר לאחיות ועוד.

ההשקעה במיטה, לפי תכנית שבע השנים, הינה 2,500 דינרים שהיא 20%-25% מההשקעה למיטה בישראל. בכל צורה של קיום קשרים כלכליים בין ישראל והגדה יש להניח שהפרש זה יצטמצם.

ג. ס ע ד

המצב כיום הוא שגם כמות מוסדות הסעד וגם רמתם לוקים בחסר. חלק הארי של המימון מקורו בארגוני צדקה ובאונר"א. תכנית שבע השנים הירדנית מצביעה על תוכניות בניה ומוסדות סעד נוספים בכל השטחים (לילדים, לילדות, לעיוורים, לחרשים-אלמים, לזקנים, למפגרים, לעבריינים ועוד). לא קיים פירוס בתכנית לפי אזורים אך ניכר שאחוז ההוצאה הממשלתית הממוכנת לסעד הינו נמוך ביותר, בהשוואה עם ישראל.

ז. חוק עידוד השקעות הון בירדן, ינואר 1967

מטרתו של החוק הינה לעודד השקעות הון מקומי, כלל-ערבי, והון זר בירדן. ההקלות שינתנו לתוכניות מאושרות, רובן ככולן בתחום ההקלות ממיסים. המשקיעים ישוחררו ממכס ומהטלים אחרים על יבוא. למשך 6 שנים ישוחררו המשקיעים ממס-הכנסה על הרווח, ממס על בנינים וקרקע שבשימושם, וממיסים נוספים. לאחר תקופה זו תגרור השקעה נוספת של 25% מהרווח שיחרור נוסף מהמס. השפעת חוק מסוג זה הינה להלכה קטנה יותר מהשפעת חוק כחוק הישראלי הנותן מענקים ישירים ולא רק עידוד עקיף.

לגבי ההון הזר קובע החוק הירדני שדינו כדין הון מקומי. על מנת למשוך הון זר מבטיח החוק שההקלות המוצהרות בו לא ישונו על-ידי שום חוק חדש. לעובדי חוץ בדרג גבוה ניתן להוציא מירדן את מרבית הכנסותיהם. החוק משחרר את בעלי התוכניות המאושרות ממסים נוספים על רכיבת ודיווידנדים.

ה. מצב ההשקעות בהווה ותכניות לעתיד

כאמור, קרוב לשני שלישים מההשקעות בגדה המערבית הופנו לבניית דירות. כפי שהוסבר בפרק הבנייה, בניית הדירות נפסקה לגמרי אחרי המלחמה. גם הבנייה ליעודים אחרים נפסקה לחלוטין. המצב של אי וודאות ואבטלה מרבית המפעלים הכלכליים בענפי התעשייה והמסחר בגדה, פסקו גם ההשקעות הזעומות שהיו בענפים אלה. כן פסקו גם מעט ההשקעות הציבוריות שהיו. ויש להניח, שהשקעותיהם של אירגונים פילנטרופיים לא נמשכו. על אף משקלה, המעוט יחסית, של השקעת הגדה בתוצר המקומי, גדולה חשיבותה להפעלת הכלכלה של הגדה. וזאת, הן מבחינת החעסוקה והן מבחינת היותה מאיץ להגברת הפעילות הכלכלית בכללותה.

כפי שנזכר בפרק הבנייה, הוצע להתחיל בבנייה כ-4000-5000 דירות

לאוכלוסיה הנזקקת בהקדם האפשרי.

חידוש ההשקעות ביעודים השונים, עשוי לתרום להפעלה מהירה של משק הגדה

המערבית בכללו.

בנוסף לקריטריונים הכלכליים המקובלים לקביעת כדאיות ההשקעות, מחווספים

קריטריונים נוספים אשר מכתיב מעמדה החדש של הגדה ומצבה הכלכלי הנוכחי. בטווח

הקצר, גורם התעסוקה הוא אחד מהקריטריונים החשובים בקביעת סדר העדיפויות של

ההשקעות. חשיבותו של גורם התעסוקה בקריטריון להעדפת השקעות מודגש במיוחד עקב

אבטלה מרבית פועלי הבנייה ועתירות העבודה בבנייה. לכן, בהפניית המקורות להשקעות,

יש להעדיף את הפרוייקטים המידיים אשר בהוצאה נחונה יספקו מירב ימי עבודה. מכאן,

שיש להעדיף, את הפרוייקטים אשר היו בשלבי ביצוע בפרוץ המלחמה. פרוייקטים כאלה

מצויים בענפים רבים כמו מגוהים, כבישים ושירותים ציבוריים.

בדיקה מיוחדת צריכה להעשות לגבי התאמתם של הפרוייקטים למצב החדש שנוצר.

חלק מהפרוייקטים שתוכננו קודם לכן לא יבוצע* ועל כן יש ליזום השקעות בפרוייקטים נוספים, כדי לשמור על רמת ההשקעות. במסגרת ההשקעות ניתן לשלב פרוייקטים אשר יעזרו בשיקום הפליטים הערביים המצויים בגדה, ויספקו תעסוקה לפליטים הן בעת הקמתם והן בהפעלתם.

כמו כן, יש להעדיף הקמת מפעלים שתפוקתם הינו משלימה לתפוקה המיוצרת בגדה, במיוחד מפעלים תעשייתיים לעיבוד תוצרת הקלאית. חשיבותם של מפעלים אלה תגבר, עוד יותר בטווח הארוך, עם עליית הפריזון ובידול התפוקה בחקלאות.

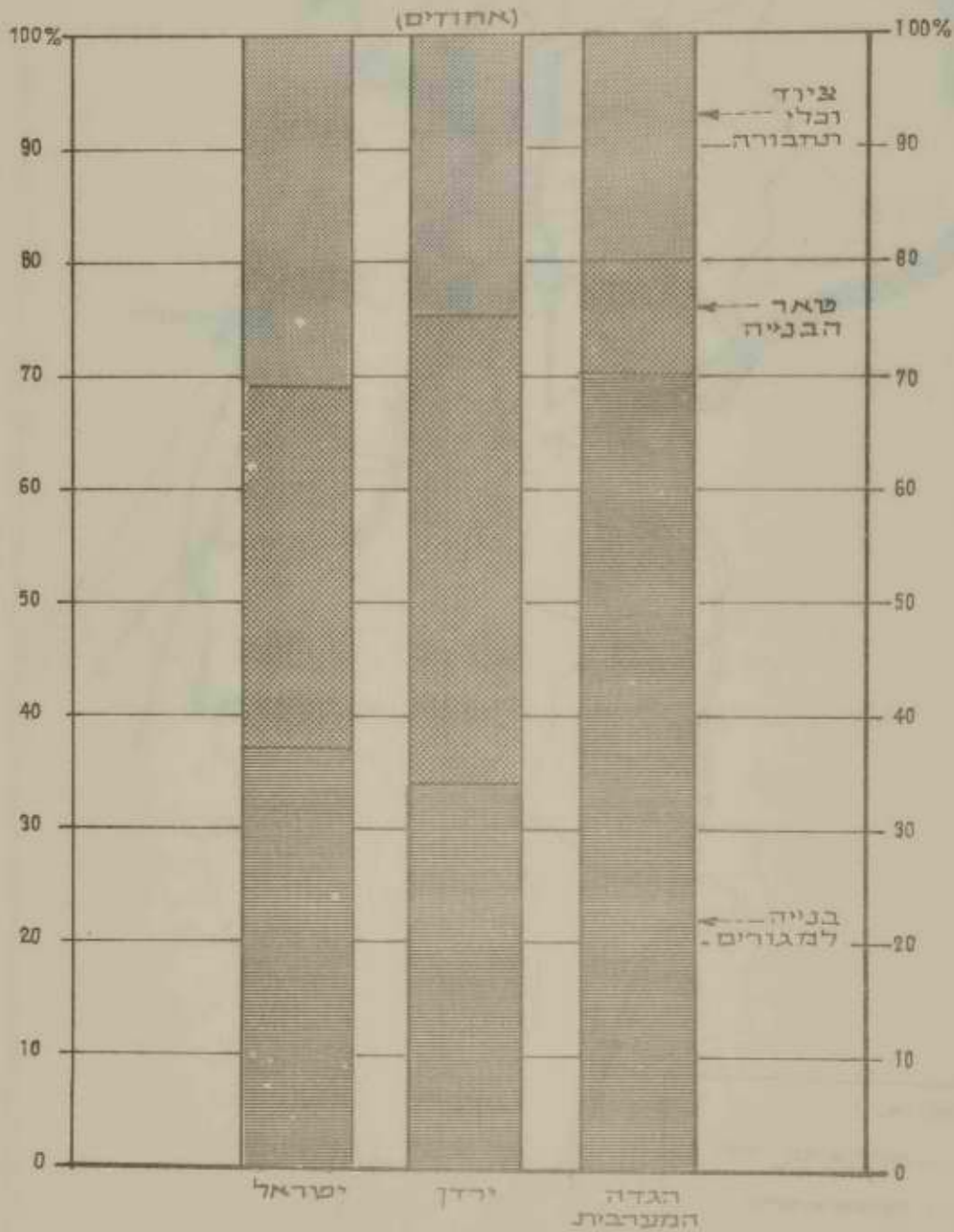
רצוי להשקיע בפרוייקטים אשר אפשר לגייס למימנם מקורות זרים. כן רצוי להשקיע בפרוייקטים אשר יפיגו את הוודאות והחששות של האוכלוסיה המקומית, ועל ידי כך ימריצו להשקיע בעצמם.

דחיית התיכנון והביצוע של ההשקעות, עד להשגת המימון, עלולה להביא להחרפה נוספת של השפל הכלכלי.

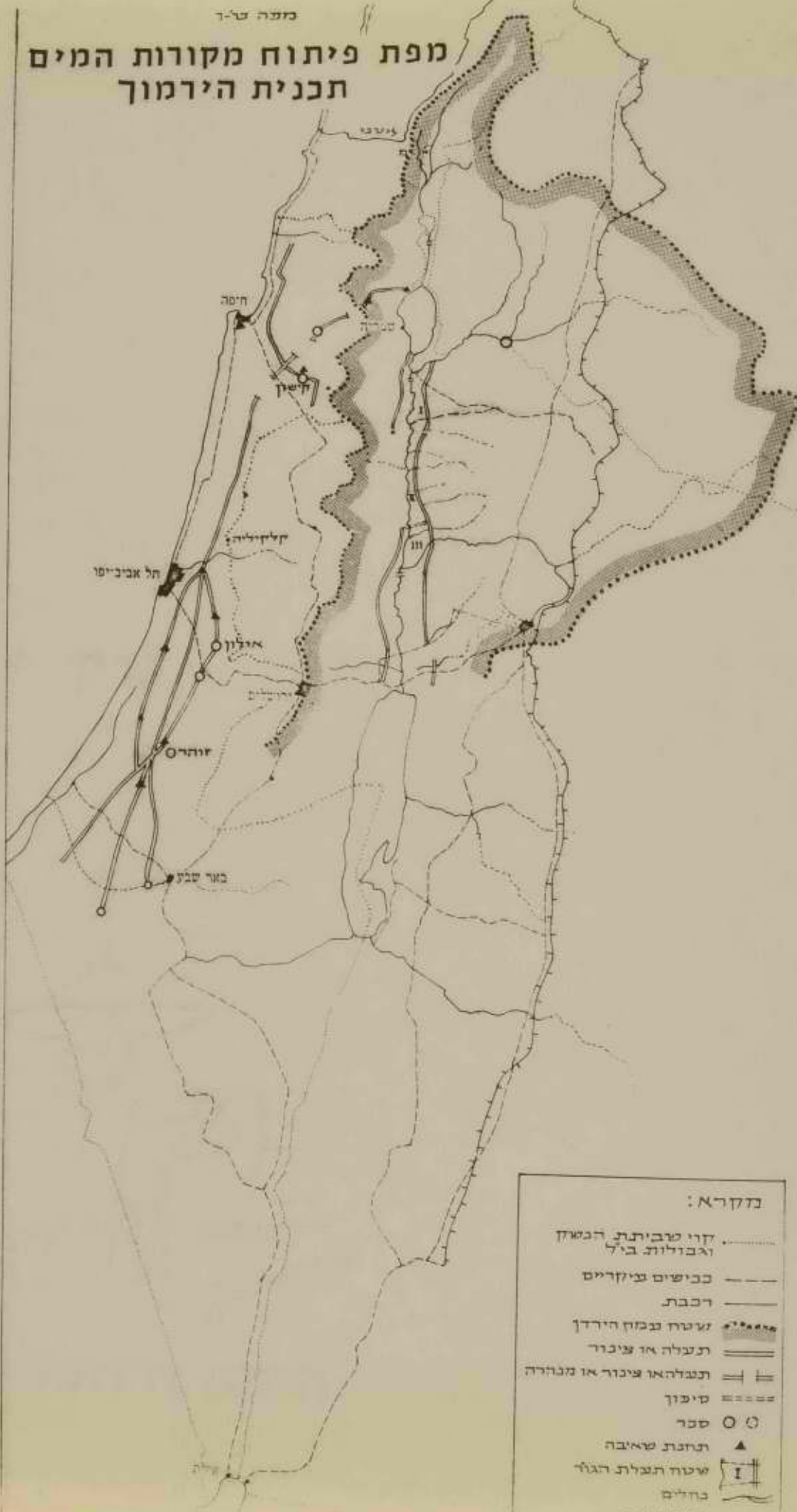
* פרוייקטים צבאיים או כאלה הקשורים במישרין לגדה המזרחית וכד'.

דיאגרמה ט'-ו

הרכב ההשקעה הגולמית בנכסים קבועים
בירדן, בגדה המערבית (ממוצע 1955-1962)
ותישראל (במחירים 1964)

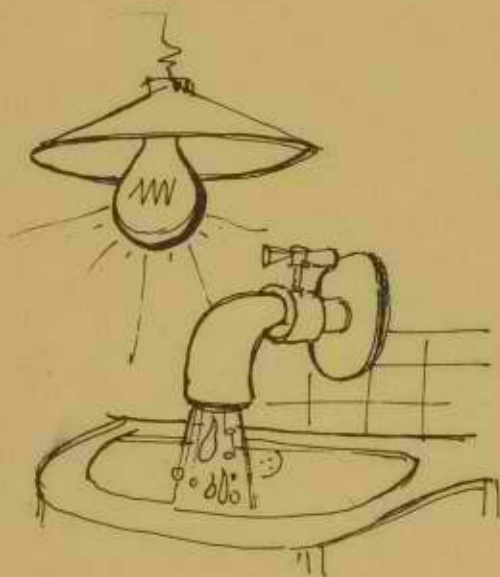
מפת פיתוח מקורות המים תכנית הירמוך

מדקרא:

- קווי שביתת הנשק
וגבולות ב"ל
- כבושים עיקריים
- רכבת
- שטח נמק הירדן
- תעלה או צינור
- תעלה או צינור או מנהרה
- קיסון
- סכר
- תחנת שאיבה
- שטח תעלת רגול
- נחלים
- והלי אכזב

פרק ז'

המים והחשמל

א. ה מ י ם

1. פוטנציאל המים של הגדה המערבית*

105	מליון מ"ק	1. מי תהום מתוקים
"	"	מי תהום מלוחים (למעלה מ-2,000 מ"ג כלור לליטר)
50	"	
"	"	2. מי שטפונות
40	"	
"	"	3. מי נהרות
190	"	
"	"	סך הכל
385	"	

כיום ניתנים לניצול רק מי התהום המתוקים, כלומר כ-100 מליון מ"ק.

(א) מי תהום

מי התהום בתחום הגדה המערבית מחולקים לשני צידי פרשת המים. מזרחית לפרשת המים נמצאים כ-90 מליון מ"ק מים מתוקים אשר רובם נובעים ממעינות ועוד כ-50 מליון מ"ק מים מלוחים, בעיקר במעין פשחה, אשר מליחותם עולה על 2000 מ"ג כלור לליטר ואין כל אפשרות לנצלם בטווח הקצר. לדעת ההידרולוגים יש אפשרות לנסות לתפוס את מי מעין פשחה לפני המלחחם. בחקופת המנדט נעשה נסיון לקדוח כמה ק"מ מערבית ממעין פשחה אולם נסיון זה נכשל. באם יעשה נסיון נוסף הוא חייב להעשות במרחק רב יותר מעין פשחה.

בשטח אשר ממערב לפרשת המים אומדים את הכמות שנשאבה ע"י ירדן כ-15 מליון מ"ק מים. אגן מי התהום אשר נמצא באזור הזה, הנו חלק מאגן מי התהום של מדינת-ישראל, וברור שכל שאיבה נוספת באזור זה תפחית את פוטנציאל המים של מדינת ישראל.

* אומדנים אלה נעשו על סמך אינפורמציה שנמצאה בספרות ירדנית שנמסרה לנו ע"י השרות ההידרולוגי של משרד החקלאות הישראלי. עד שלא יערך סקר הדרולוגי יש להתיחס לנתונים אלה בזהירות רבה.

להלן טבלה המראה את כמות המים הנובעים ממעינות מזרחית לפרשת המים
בשנת 1947* ובשנים 1962-1964**

לוח 1 - 1

כמות המים לפי שנים ומקומות

(מליוני מ"ק)

<u>1962/64</u>	<u>1947</u>	<u>נקז מזרחי מחוק</u>
3.4	6.5	1. בית שאן דרומי
13.7	25.0	2. ואדי פריעה חתון
0.6	0.7	3. ואדי פוקין
0.4	0.6	4. עין פסיל
21.8	21.8	5. ואדי עוג'ה
12.2	12.6	6. ואדי נועמה
4.7	6.6	7. ואדי קילס
0.3	0.3	8. סביבות ירושלים
0.3	0.3	9. סביבה חברון
1.6	1.7	10. ש כ ס
<u>32.5</u>		11. מעינות אחרים
<u>91.5</u>		סך הכל

Water Measurement, 1947, Department of Land
Settlement and Water Commissioner,
Irrigation Service, Jerusalem, Palestine.

המקור: (*)

Review of Spring Flow Data Prior to
October 1965. Natural Resources Authority,
Department of Research and Investigation,
Hydrology Division, Amman, December 1966.

המקור: (***)

(ב) מי שטפונות

במדידות שנעשו ע"י חברת Rofe and Raffey מלונדון בשנת 1964/5 הוערך פוטנציאל מי השטפונות האפשריים לתפישה בכ-60 מליון מ"ק מים. אומדן זה מוטה בהרבה כלפי מעלה ולו רק בגלל העובדה שהסקר נערך בשנה גשומה ביוהר, אם נתחשב בעובדה זו, הרי 40 מליון מ"ק מים יהיו הערכה זהירה מקסימלית תפיסה מי השטפונות האלה והפניתם לחקלאות דורשה השקעה מקורות רבים.

(ג) מי נהרות

כיום אין כמעט שימוש במי הירדן להשקאה. בתכנית הפתוח של ירדן (ראה פרוט בפרק ההשקעות*) יש כונה להעביר 190 מליון מ"ק מים ממי הירמוך בתעלה הע"ור המערבית ע"מ להשקות את השטח שממערב לנהר הירדן. כמות זו הנה חלק המים המיועד לגדה המערבית בהתאם לתכנית ג'ונסון, אשר חלקה את מי הירדן והירמוך בין לבנון, סוריה, ירדן וישראל.

2. צריכת המים בגדה המערבית

כיום צורכת הגדה המערבית כ-80 מליון מ"ק מים. כ-75 מליון מ"ק מים בחקלאות וכ-6.5 מליון מ"ק מים לצריכה ביתית ותעשיתית.

(א) אספקת המים לתעשייה ולצריכה ביתית מוערכת בגדה המערבית בסביבות 6.5 מליון מ"ק לשנה. המים האלה מסופקים ממעינות וממי קדוחים ע"י הרשויות המקומיות. חלק הארי ממים אלה מופנה לתצרוכה הביתית שהיא לפי זה, כ-8 מ"ק מים לנפש לשנה. (בהשוואה לישראל אשר בה צריכת המים העירונית נעה בסביבת 80 מ"ק לנפש לשנה). אולם מספר זה, 8 מ"ק מים לנפש לשנה, מוטה מאד כלפי מטה, בהתחשב בעובדה שברוב הבתים בירדן יש בורות מים המספקים את רוב התצרוכה השנתית של האזרחים. מחוסר הערכה על כמות המים בבורות, אין אפשרות לקבוע את צריכת המים לנפש בגדה והמספר הנקוב למעלה הינו חסר משמעות.

* עמ"ס 12.

להלן פירוט אספקת המים לפי הערים.

1. חברון - קימים 2 קידוחים כ-8 ק"מ מדרום לעיר. מחברון מקבלים מים גם הכפרים שבאזור עד גוש עציון. סה"כ האספקה השנתית כ- $\frac{1}{2}$ מליון מ"ק מים.
2. בית לחם - קיים קדוח ליד בית פאג'ר המספק כחצי מליון מ"ק לשנה, ממקור זה מסופקים מים גם לבית סחור, לבית ג'אלה ולבית צפפה.
3. יריחו - המקור ממעין אלישע המספק כ-1 מליון מ"ק מים לשנה.
4. רמאללה - המקור - מעין סינאיה המספק כ-1 מליון מ"ק מים לשנה קו זה ספק אף חלק מהמים לירושלים.
5. שכם - המקור מעינות וקדוחים המספקים כחצי מליון מ"ק לשנה.
6. ג'נין - המקור קדוחים המספקים כמליון מ"ק מים לשנה.
7. סול כרם - האספקה מקדוחים המספקים כחצי מליון מ"ק לשנה.
8. ירושלים - המקורות עין פארה וברכות שלמה המספקות כ-1.5 מליון מ"ק לשנה.

(ב) צריכה חקלאית

צריכת המים בחקלאות נאמדת בכ-75 מליון מ"ק מים לשנה, ומפורטת בפרק על החקלאות.

3. מבנה מוסדות המים בירדן

עד לפני כשנה החרכו הטיפול בבעיות המים בידי רשות המים המרכזית. לפני כשנה אוחדו מספר משרדים, ביניהם הרשות הג"ל, המועצה לפיתוח ודומיהם למסגרת גג אחת הקרויה כיום הרשות לפתוח אוצרות טבע.

הרשות הזו מחולקת למספר אגפים:

(א) אגף לסקרים ומחקרים הכולל את המחלקות הבאות:

גיאולוגיה, הידרולוגיה (לרבות משקעים ומי תהום).

(ב) אגף לקידוחים.

(ג) אגף להשקיה.

(ד) אגף לאספקה מים

(ה) אגף לקרקע

(ו) אגף למנהל

משרדי הרשות הזו רוכזו כולם ברכה עמון ורק לפני שלושה חדשים פתחו משרד בירושלים

שייצג רק את האגף לסקרים ומחקרים. המשרד הירושלמי מנה 10 עובדים מהם 4 מקצועיים. משרד זה טרם

החל בפעולה ממשית.

ב. ח ש מ ל

צריכת החשמל בממלכה הירדנית היא מן הנמוכות ביותר בעולם, רק רבע מכל האוכלוסייה צורך חשמל.

סך כל צריכת החשמל של הגדה המערבית (הכוללת את ירושלים) הוא פחות מ-2% מצריכת החשמל בישראל. בדירוג הארצות לפי "צריכת חשמל לנפש" (שהוא אינדיקטור חשוב למדידת רמת הפעילות הכלכלית) נמצאת ירדן בתחתית הסולם. בשנת 1962 היתה הצריכה לנפש בירדן כ-56.5 קו"ש והיא עלתה והגיעה ל-70 קו"ש לנפש בשנת 1965. הצריכה לנפש בישראל בשנת 1965/6 היתה ב-1350 קו"ש. הצריכה הממוצעת בגדה המערבית היא נמוכה יותר בהשוואה לכל ממלכת ירדן.

בשנת 1962 התחלקה תצרוכת החשמל של ירדן באחוזים כדלקמן:

48.5	תעשייה כבדה
18.5	שימוש ביתי
13.5	צריכה ציבורית
10.5	תעשיות אחרות
5.4	מסחר ומלאכה
3.6	חאורת רחובות
<u>100.0</u>	

החשמל מהווה את מקור הכח היחיד בירדן. יצור החשמל בירדן נמצא בידי 28 יצרנים אשר כולם מפעילים גנרטורי-דיזל. 24 מהם שייכים לעיריות.

התפלגות התחנות לפי כושר היצור מראה ש-96% מהחברות מיצרות כ-22% מהתפוקה, ו-4% הנותרים מיצרים 78% מהתפוקה.

יש הבדלים ניכרים באחוז הניצול של הגנרטורים באזורים השונים. בחלק מהם קרובה מאד מכירת החשמל לכושר היצור, ואילו האחרים מוכרים רק חלק מתפוקתם האפשרית.

הגידול של יצור החשמל וצריכתו בירדן במליוני קו"ש הוא:

השנה	יצור	מליוני קו"ש	שיעור הגידול לעומת השנה הקודמת
1962	-	69	
1963	114	101	146
1964	138	120	119
1965	156	138	115

לפי ההערכה של חכנית שבע השנים הגיע צריכת החשמל בירדן בשנת 1971/72

לכ-385 מליוני קו"ש.

המחירים בירדן נעים בין 60 פילס לקו"ש לבין 10 פילס לקו"ש, והמחיר

הממוצע היה 20.6 פילס לקו"ש.

1. הגדה המערבית

צריכת החשמל בגדה המערבית (כולל ירושלים) היא כ-30% מצריכת החשמל בכל

ירדן. ההשוואה בין צריכת הגדה המערבית (כולל ירושלים) וירדן ניתנת בלוח הבא,

במליוני קו"ש:

ירדן	הגדה המערבית	1963
101	30	1963
120	36	1964
138	42	1965

בגדה המערבית קיימות החברות הבאות:

חברת החשמל לירושלים הירדנית בשעפט. זו הינה חברה מניוח אשר 20% ממניוחיה

מוחזקות בידי עיריית ירושלים והשאר בידי פרטיים. חברה זו מספקת חשמל לירושלים,

בית לחם, רמאללה ויריחו. ההספק הכולל של חברה זו הוא 13,300 קו"ש.

הייצור בחברה זו ב-1966 היה כ-31 מיליוני קו"ש והיא מכרה כ-27.5

מיליון קו"ש.

שכס - תחנת חשמל בבעלות העיריה. בתחנה 6 דיזלים בעלי הספק כולל של 3,600

קו"ש. הייצור ב-1966 היה כ-6.5 מיליוני קו"ש.

ג'נין - תחנה בבעלות עירונית, בהספק כולל של 880 קו"ש. הייצור בשנת

1966 היה כ-1.3 מיליוני קו"ש.

בסול כרם, בחברון ובקלקיליה קיימות חברות עירוניות ואין נחונים מדויקים

על האספקה.

חלק הארי של החשמל מיועד לשימוש ביתי ומסחרי צריכה ציבורית ותאורת

רחובות. החלק המופנה להעשייה בטל בשישים משום אי קיומה של התעשייה.

בכל החברות מועסקים כ-350 עובדים ומהם 270 בחברת החשמל לירושלים הירדנית.

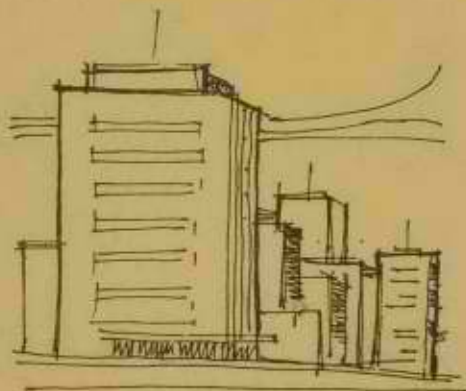
לניתוק היחסים הכלכליים עם ירדן אין משמעות רבה במשק החשמל, משום שכמעט

ולא היתה העברת חשמל מהגדה המזרחית למערבית. איחוד ירושלים, חלק את הטריטוריה

של "חברת החשמל לירושלים הירדנית" לשנים, ירושלים המזרחית מצד אחד. ומצד שני,

רמאללה בצפון ובית לחם ויריחו בדרום.

פרק ז"א

תקציבי הממשלה
והרשויות המקומיות

א. מבוא

1. תקציב הממשלה (*)

תקציב ממלכת ירדן נחלק לתקציב רגיל ולתקציב פיתוח. בשנת 1966 (***) היו ההוצאות בחשבון השוטף 70 אחוזים מסך ההוצאות והיתר היו הוצאות במסגרת תקציב הפיתוח. סך ההוצאות של ממלכת ירדן בשנת 1966 במסגרת התקציב הרגיל הגיע ל-38.3 מיליוני דינרים לערך ותקציב הפיתוח הסתכם ב-16.4 מיליוני דינרים לערך.

באותה שנה הגיעו התקבולים של הממשלה הירדנית ממקורות פנים לכ-33 מיליוני דינרים, שהם כ-64 אחוזים מסך התקבולים. התקבולים ממקורות חוץ נאמדו באותה שנה ב-18.6 מיליוני דינרים לערך.

(*) הנתונים המובאים בסקירה זו כוללים את ירושלים המזרחית בגלל חוסר האפשרות להפריד בינה לביין שאר ישובי הגדה המערבית. בסקירת התשלומים המובאת להלן קיימת הפרדה של ההוצאות לגדה המערבית, למעט ירושלים המזרחית (להוציא לוח יא' - 8). תושבי ירושלים המזרחית היוו כ-10 אחוזים מכלל תושבי הגדה המערבית וחלקם בסך ההכנסות נאמדו כ-15 אחוזים לערך.

(**) עד שנת 1965/66 הייתה השנה התקציבית הירדנית השנה המתחילה ב-1 באפריל ומסתיימת ב-31 במרס. ב-1966 שונה נוהג זה ובספר התקציב הירדני לשנת 1967 הובאו אומדנים לתשעה החודשים האחרונים של 1966. הנתונים המובאים בפרק זה לשנת 1966 מהיחסים לשנה שביין 1 באפריל 1966 לביין ה-31 במרס 1967. חיוץ הנתונים לשנת 1966 נעשה בהתחשב במגמת העליה של ההכנסות ושל ההוצאות לאורך זמן.

אומדן תקציב ההוצאות וההכנסות של הגדה המערבית בנפרד, אשר נערך על ידינו (*), מראה הוצאות בסכום של כ-14 מיליוני דינרים במסגרת התקציב הרגיל של שנת 1966 (**). ההוצאות במסגרת תקציב הפיתוח הגיעו לכ-2 מיליוני דינרים באותה שנה. ההוצאות במסגרת תקציב הפיתוח הגיעו, איפוא, ל-11 אחוזים בלבד מסך ההוצאות שיועדו לגדה המערבית.

סך הביקוש הממשלתי - ההוצאות בתקציב הרגיל ובתקציב הפיתוח - הסתכם בשנת 1966 ב-15.6 מיליוני דינרים.

אומדן התקבולים של ממשלה ירדן מהגדה המערבית בשנת 1966 מגיע ל-8.8 מיליוני דינרים בקירוב. גרעון הגדה המערבית בשנה זו הגיע, איפוא, ל-6.8 מיליוני דינרים.

(*) התקציב השוטף ותקציב הפיתוח של הממלכה הירדנית אינם מפרידים את הגדה המערבית משאר הממלכה וההוצאות והתקבולים של הגדה המערבית המובאים להלן נערכו על פי אומדן. יש להתייחס לאומדנים אלה בזהירות רבה ביותר.

(**) אומדן זה כולל הוצאות בסחוף אשר הגיעו בגדה המערבית, לפי אומדננו, בשנת 1966 ל-8.3 מיליוני דינרים. אומדן זה נערך על יסוד הנחות שרירותיות. יש לראות אותו כהערכה גסה בלבד.

לוח יא' - 1

סיכום תקציב ממלכת ירדן ותקציב הגדה המערבית - 1966
(מיליוני דינרים)

<u>תשלומים</u>		<u>תקבולים</u>	
<u>א. ממלכת ירדן</u>			
הוצאות בתקציב הרגיל (להוציא בטחון)	18.3	תקבולים ממקורות פנים	33.1
הוצאות הבטחון	20.0	תקבולים ממקורות חוץ	18.6
ההוצאות בתקציב הפיתוח	<u>16.4</u>	גרעון	<u>3.0</u>
סך הכל	<u>54.7</u>	סך הכל	<u>54.7</u>

<u>ב. הגדה המערבית</u>			
ההוצאות בתקציב הרגיל (להוציא בטחון)	5.5	תקבולים ממקורות פנים	8.8
הוצאות הבטחון	8.3		
הוצאות בתקציב הפיתוח	<u>1.8</u>	גרעון	<u>6.8</u>
סך הכל	<u>15.6</u>	סך הכל	<u>15.6</u>

המקור: ירדן - תקציב ירדן 1967 (עיבוד).
הגדה המערבית - אומדנים. ראה להלן פרק התקבולים ופרק התשלומים.

2. הצריכה הציבורית

על מנת לקבל אומדן של הצריכה הציבורית יש להוסיף להוצאות הממשלה בגדה המערבית בחשבון השוטף את ההוצאות של הרשויות המקומיות בגדה. הוצאות הממשלה שהן במסגרת התקציב הרגיל הסתכמו, כאמור, ב-13.8 מיליוני דינרים ב-1966. סך ההוצאות של הרשויות המקומיות בגדה המערבית נאמדו ב-1.6 מיליוני דינרים. אף כי לא נתקבלו נתונים על התחלקות התקציבים של הרשויות המקומיות לתקציב הרגיל ולתקציב פיתוח ניתן להעריך כי כ-1.2 מיליוני דינרים הן הוצאות בחשבון השוטף, אשר מהן 0.6 מיליון הם הוצאות לצריכה והיתרה - הוצאות על אספקת מים וחשמל.

סך הצריכה הציבורית מגיע, איפוא, ל-14.4 מיליוני דינרים בשנת 1966. אומדן זה אינו כולל את הוצאות המוסדות הדתיים וההקדשים אשר אינן מופיעות במסגרת תקציבי הרשויות המקומיות. לא נתקבלו נתונים על היקף הפעולות וההוצאות השנתיות של מוסדות אלה.

3. עודף הביקוש של הסקטור הציבורי

ניתן לאמוד את עודף הביקוש של הסקטור הציבורי שהיה קיים בגדה המערבית תחת שלטון ממלכת ירדן ב-1966 ע"י גריעה סך תקבולי הסקטור ממקורות פנים מסך השלומיו - כולל הוצאות הבטחון. סך התשלומים הגיע, כאמור, ל-17.2 מיליוני דינרים והתקבולים ל-10.1 מיליוני דינרים. עודף הביקוש של הסקטור הציבורי מגיע לסדר גודל של 7.1 מיליוני דינרים (*).

(* יש להניח כי בירושלים התקיים עודף תקבולים של הסקטור הציבורי על תשלומיו ברמה גבוהה יותר מאשר בשאר הגדה (להוציא הוצאות הבטחון). גריעה חלקם של חושבי ירושלים המזרחית מסך התקבולים והתשלומים של הגדה המערבית תעלה את עודף הביקוש של הסקטור הציבורי ל-8 מיליוני דינרים.

עודף ביקוש כזה, המגיע לשיעור של כ-40 אחוזים מסך ההוצאות של הסקטור הציבורי (כולל בטחון) הוא בעל חשיבות ראשונה במעלה בעת דיון על חכנון תקציבי לגדה המערבית בממלכת ירדן. עם ניתוק הגדה המערבית חחול בראש ובראשונה ירידה דרסטית בהוצאות הבטחון (אשר נאמדו, כאמור, ב-8.3 מיליוני דינרים בשנה) ואם נניח כי עודף הביקוש של הסקטור הציבורי היה בין הגורמים אשר איפשרו קיום רמת הפעילות הכלכלית שהתקיימה בגדה המערבית ניתן להסיק שאף אם לא היה חל כל שינוי בהיקף הוצאות הסקטור הציבורי ובהיקף הקבוליו יהיה צורך לתחלף ביקוש זה בדרך של ייזום פרויקטים של פיתוח בגדה המערבית או בדרכים אחרות.

לוח יא' - 2

התקבולים והתשלומים (להוציא בטחון) של הסקטור הציבורי
(פרט למוסדות דת) בגדה המערבית
(מיליוני דינרים ירדניים)

<u>תקבולים</u>		<u>תשלומים</u>	
8.8	ממשלה - ממקורות פנים	5.5	ממשלה - חשבון שוטף (פרט לבטחון)
-	ממשלה - ממקורות חוץ	1.8	ממשלה - חשבון הון
1.3	רשויות מקומיות	0.6	רשויות מקומיות - חשבון שוטף
		0.4	רשויות מקומיות - חשבון הון
		1.8	עודף תקבולים על התשלומים
<u>10.1</u>	סך הכול	<u>10.1</u>	סך הכול

כפי שמראה לוח יא' - 2, בהנחה של המשך קיום השירותים וההכנסות ממקורות פנים בגדה המערבית ברמתם הקודמת אך בלי הוצאות הבטחון, מתקבל עודף תקבולים על חשלומים המגיע ל-2 מיליון דינרים בקירוב.

לאור אומדנים בדבר האפשרויות של גביית המסים, המכסים ושאר מרכיבי התקבולים של הסקטור הציבורי ממקורות פנים ניתן לצפות לירידה מסויימת בסך התקבולים בחודשים הקרובים. ירידה זו בגביית ההכנסות השונות עשויה לצמצם עודף זה.

כל העלאה בשיעורי המסים ובחשלומי המס של תושבי הגדה המערבית אשר לא תלווה בגידול מקביל בהוצאות הסקטור הציבורי עלולה למתן כל תהליך של הנעת הפעילות הכלכלית בגדה.

המימון הגרעוני של הסקטור הציבורי נועד להגביר את הביקוש למקורות בגדה המערבית. הגרעון יכול להיות ממומן בדרך דומה למלוות מבנק מרכזי. עד להחלטה סופית בדבר דרכי הפעילות המוניטרית בגדה המערבית, בדבר הפעלת מערכת הבנקים ובנק מרכזי ניתן להדפיס כספים - "דינרי צבא" - אשר יוצאו במסגרת התקציב הגרעוני הנדרש בסדר גודל של 6.7 מיליוני דינרים בשנה.

ב. סך התקבולים

סך התקבולים של הממשלה הירדנית מכל המקורות בשנת 1965/66 הגיע ל-45.6 מיליוני דינרים. תקבולי הממשלה הירדנית בשנת התקציבית 1966/67 נאמדים ב-51.6 מיליוני דינרים. האומדן לשנת 1967/68 מגיע ל-67 מיליוני דינרים.

התקבולים ממקורות פנים הוו רק 61 אחוזים מכלל תקבולי הממשלה הירדנית בשנת 1965/66; באומדן לשנת 1966/67 מגיע חלקם ל-64 אחוזים, אולם באומדן לשנת 1967/68 מגיע חלקם של התקבולים ממקורות פנים ל-56 אחוזים בלבד מסך התקבולים.

התקבולים ממקורות חוץ מודדים למעשה את הגירעון התקציבי של ממשלת ירדן, כיון שממשלת ירדן לא נקטה במדיניות של מלוות מן הציבור, ממערכת הבנקים או מהבנק המרכזי הירדני למימון פעולותיה.

1. התקבולים ממקורות פנים

סך התקבולים של הממשלה הירדנית ממקורות פנים בשנת התקציב 1966/67 נאמד בכ-33.0 מיליוני דינרים. האומדן לשנת 1967/68 מגיע ל-37.3 מיליוני דינרים. (ראה לוח י"א-1).

לוח י"א-3

תקבולי הממשלה הירדנית ממקורות פנים
(אחוזים)

ישראל 1966	אומדן התקבולים 1967/68-ל	אומדן התקבולים 1966/67-ל	התקבולים בפועל 1965/66	
(מיליוני ל"י)	(אלפי דינרים ירדניים)			
3,096	37,262	33,043	27,729	סה"כ ההכנסה (אלפי דינרים)
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול
12.1	49.5	50.0	45.4	מכס
47.8	12.0	12.9	12.2	מיסים אחרים: ישירים
18.0	0.3	0.3	2.2	עקיפים
2.3	6.8	7.0	5.3	רשיונות
14.0	6.4	7.1	9.4	אגרות
1.5	5.0	5.2	8.6	דאר, טלפון וטלגרף
	0.3	0.4	0.3	הכנסות רכוש המדינה
2.3	5.8	5.7	6.6	ריבית ורווחים
2.0	13.9	11.4	10.0	הכנסות שונות (*)

(* נכללים גם "תקבולים מחברת צינור הנפט"; ראה להלן.
המקור: נספח י"א-1. הסור לגבי ישראל חושב מדו"ח בנק ישראל, 1966, עמ' 133.

מבנה התקבולים ממקורות פנים של ממלכת ירדן שונה באופן בולט ממבנה התקבולים של ישראל. רמת המכס, הגיעה לכשליש מרמת המכס בישראל, אך התקבולים ממכס היו כמחצית התקבולים ממקורות פנים, לעומת כעשירית מסך התקבולים ממקורות פנים בתקציב ישראל. מבנה כזה אופייני למדינות אשר התחיקה הפיסקאלית אצלן איננה מפותחה.

לוח י"א-4

תקבולי הממשלה הירדנית ממקורות פנים ואומדן
 התקבולים מהגדה המערבית 1966/67
 (אלפי דינרים)

התקבולים מהגדה המערבית כשיעור מכלל התקבולים ממקורות פנים	התקבולים מהגדה המערבית	אומדן כלל התקבולים ממקורות פנים	
29.4	4,861	16,528	מכס
23.1	1,014	4,379	מיסים אחרים
24.0	555	2,308	רשיונות
34.2	805	2,350	אגרות
41.8	722	1,725	דאר, טלפון וטלגרף
-	-	136	הכנסות רכוש המדינה
14.7	278	1,892	ריבית ורווחים
14.7	555	3,776	הכנסות שונות
26.6	8,790	33,094	סך הכול

כפי שמראה לוח י"א-4 הגיע, איפוא, סך התקבולים של הממשלה הירדנית מהגדה המערבית ל-27 אחוזים מסך התקבולים ממקורות פנים של ירדן שעה שההוצאות השוטפות של הממשלה הירדנית שיועדו לגדה המערבית הגיעו לכ-34 אחוזים מסך ההוצאות בחשבון השוטף.

שיעור התקבולים מהגדה המערבית הגיע רק לכ-57 אחוזים מסך הוצאות הממשלה (ההוצאות השוטפות והוצאות הפיתוח) שיועדו לגדה המערבית בשנת 1966 וה"גירעון התקציבי של הגדה המערבית", בשיעור של כ-43 אחוזים, כוסה, כנראה על ידי התקבולים ממקורות חוץ.

התקבולים של ממשלת ירדן ממקורות פנים היו בשנת 1965/66 רק כ-61 אחוזים מסך תקבוליה, ושאר התקבולים היו מענקים, תמיכות והלוואות. ממשלת ירדן התכוונה להגדיל את חלק התקבולים ממקורות פנים בסך התקבולים.

(א) המכס והמיסים על היבוא

ההכנסות ממכס היו הסעיף החשוב ביותר בתקבולי הממשלה הירדנית ממקורות פנים. אף כי שיעורי המכס בירדן אינם גבוהים במיוחד (דוגמא: 30 אחוזים על בדים, 35 אחוזים על אריגים, 40 אחוזים על מכשירים חשמליים), מגיעים תקבולי המכס לכדי 45 עד 50 אחוזים מסך התקבולים ממקורות פנים.

חלק תקבולי המכס בסך היבוא הגיע בשנים 1961-1963 לכ-14 אחוזים ובשנים

1964-1965 עלה שיעור זה ל-17-18 אחוזים.

קשה לאמוד את התקבולים מהמכס שהוטל על סחורות שיובאו לגדה המערבית כיוון

שלא הגיעו לידינו נתונים על הפירוס של יבוא המוצרים לפי היעדים ושיעורי המכס עליהם. לוח י"א-5 להלן מציג את יבוא המוצרים לירדן בחקופה אפריל-יוני 1966.

ההכנסות ממכס בלוח זה חושבו בהתאם לחוקי המכס הישראליים (*).

אם נקבל את ההערכה שהיבוא לגדה המערבית הגיע לכשליש מכלל היבוא הירדני,

יגיעו תקבולי המכס מהגדה המערבית לכ-4.86 מיליוני דינרים בשנה החקציבית

1966. עדיין אין קיימים כל אומדנים של ההכנסות הצפויות ממכסים על יבוא לגדה

המערבית בחודשים הקרובים. אומדן ראשוני מעריך כי סך היבוא לגדה המערבית בחודשים

הקרובים יהיה נמוך ממחצית היבוא הקודם. אומדן זה מביא בחשבון את הירידה

במספר התושבים בגדה המערבית עקב נטישת הגדה בעקבות המלחמה ואת הירידה הזמנית

בהיקף הפעילות הכלכלית - ירידה הנובעת במישרין מהשפעות המלחמה.

(* הלוח נחקל ממנהל הכנסות המדינה. ברור שאין כאן כוונה להמליץ על מדיניות מכס והסלת מכסים הנהוגים בישראל על מוצרים המיובאים לגדה המערבית. גם האומדן בדבר "הכנסות מהגדה המערבית" בחחתיית הלוח הוא גולמי ביותר.

תקבולי המכס של הממשלה הירדנית מיבוא זה נאמדים ב-620 אלפי דינרים לערך.

י"א-12

לוח י"א-5

יבוא מוצרים לירדן בתקופה אפריל-יוני 1966 (**)
 וההכנסות הצפויות לפי המיסים הקיימים בישראל

סעיף לפי סיווג	תיאור	כמות	ערך באלפי דינרים	ארץ מוצא	הכנסה באלפי דינרים
4/2/	אבקת חלב לתינוקות 28%	175,342	62,843		33,306
9/1/	קפה לא קלוי	574,458	157,668		219,158
9/2/	חב באריזה מעל ק"ג	459,502	184,805		110,883
10/6/	אורז	8,958,301	528,047	מצרים, סיין	364,352
12/1/	שומשום	1,099,525	89,794		57,468
16/2/	בשר מעובד או משומר	274,081	74,890		57,467
17/2/	סוכר מזוקק	19,295,944	466,913	הגוש המזרחי	415,552
24/1/	עלי טבק	132,771	148,686		34,197
27/10/	שמני סיכה	1,580,421	118,745		73,622
30/3/1	תרופות אנטיביוטיות	38,457	97,171	מערב	14,550
30/3/	תרופות אחרות	128,581	196,381	"	29,400
41/1/	ל.נ.	293,170	78,800		12,608
51/1	אריגים טוויה יד	54,036	49,412		54,881
51/4	אריגים	794,206	636,606	מערב	
59/1/8	פילטרים של סגריות	41,208	31,313	"	7,828
70/5	זכוכית משוכה מנופחת	594,379	30,422	"	18,253
73/9	פלסות של ברזל ופלדה	1,077,571	46,294	הגוש המזרחי	3,750
(*73/11)	זוויות ופרופילים ברזל או פלדה	4,903,214	200,464		15,000
(*73/18)	צנורות ברזל או פלדה	1,015,922	65,055		2,500
(*84/6)	חלקי חלוקה למנועי בעירה פנימיים לרכב	30,316	33,810	מערב	8,500
(*85/3)	סוללות ומצברים	113,558	54,318	"	13,500
87/6	חלקי חלוף לרכב	482,468	281,844		70,500
	סך הכול		3,634,281	סך כל 3 חודשים	1,582,275
				סך כל 2 חודשים	1,054,850
			סך הכול הגדה המערבית		351,617

(**) כולל מוצרים שניתן להניח שיבואם ימשך בחודשים הקרובים.

המקור: מינהל הכנסות המדינה.

לוח י"א-5 נועד להראות את הפער הקיים בין תקבולי המכס של ממשלת ירדן לבין התקבולים שהיו מתקבלים אילו הופעלו שיעורי המכס הישראליים על היבוא הירדני לגדה. סך התקבולים מהמכס על יבוא הסחורות המנויות בלוח לפי שיעורי המכס הנהוגים בירדן נאמדים בכ-620 אלפי דינרים (16 עד 17 אחוזים מערך היבוא). לעומתם מגיעים תקבולי המכס לפי רמת שיעורי המכס הנהוגים בישראל ל-1,582 אלפי דינרים, כלומר - פי 2.6 לערך.

השוואת שיעורי המכס בגדה המערבית לשיעורים הנהוגים בישראל תגרום, בהנחה שסך היבוא לגדה המערבית ישאר ברמתו הקודמת, ליירידה בהכנסה הפנויה בגדה המערבית במיליון דינרים בקירוב.

(ב) המיסים האחרים

תקבולי המיסים של ממלכת ירדן הגיעו ל-12 עד 14 אחוזים מסך התקבולים ממקורות פנים.

שיעור המיסים כאחוז מהתוצר הלאומי הגולמי עלה מ-2.0 אחוזים בשנת 1961 ל-2.8 אחוזים ב-1965. האומדן של סך ההכנסות של הממשלה הירדנית ממיסים בגדה המערבית בשנת 1966/67 הוא כ-831,000 דינרים.

י"א-14

לוח י"א-6

תקבולי הממשלה הירדנית ממיסים 1967-1965/66
(אחוזים)

אומדן התקבולים 1967	אומדן התקבולים 1966/67	התקבולים בפועל 1965/66	
4,596	3,592	3,988	סך הכל ההכנסה ממיסים (אלפי דינרים)
100.0	100.0	100.0	סך הכל
57.4	57.1	44.7	מס הכנסה
32.6	32.6	32.3	מס חובה לשירות לאומי
7.5	7.2	8.0	מס שירותי הסעד
0.4	0.1	0.9	מיסים על עדרי צאן
1.0	1.0	1.3	מיסי קרקעות (חקלאיות)
1.1	2.0	12.8	מיסי בנייה וקרקעות עירוניות

המקור: נספח י"א-3.

מס הכנסה

בגדה המערבית היו לממשלת ירדן שני משרדים של מס ההכנסה: האחד בירושלים אשר טפל גם בנפוח רמאללה, יריחו, ביח לחם וחברון והשני בשכם, אשר טפל גם בג'נין, טול-כרם וקלקיליה. סך הגביה של מס ההכנסה במשרד בירושלים ב-1966 הגיע לכ-164,000 דינרים. במשרד בשכם הגיע סך התקבולים ממס ההכנסה לכ-75,000 דינרים. גביוח מס ההכנסה בגדה המערבית הגיעו לכ-14 אחוזים בלבד מסך תקבולי מס ההכנסה של הממשלה הירדנית. הירידה הצפויה בהכנסות ענף המלונאות בגדה המערבית עשויה להוריד עוד יותר את התקבולים ממס ההכנסה בגדה המערבית.

מיסי הרכוש היו נגבים ע"י האוצר הירדני וכ-90 אחוזים מתקבליהם

הועברו לרשויות המקומיות.* הנתונים שבלוח י"א-6 לעיל כוללים רק את

חלקם של מיסי הרכוש שנשאר בידי הממשלה.

מקום המשרדים ושטחי הפעולה של מס רכוש היו זהים לאלה של מס ההכנסה.

בכל עיר היו גם משרדי משנה ומרביחם כבר פועלים.

לוח י"א-7

תקבולי מס רכוש בגדה המערבית, 1966
(בדינרים)

77,721	ירושלים
37,797	רמאלה
16,205	בית-לחם
29,739	אל-בירה
15,000	חברון**
12,000	יריחו
55,000	שכם
15,300	ג'נין
17,000	סול-כרם
12,987	מקומות אחרים
288,749	סך הכול דינרים

סך הכול בניכוי ירושלים 211,028

* ראה להלן - "הרשויות המקומיות".
** אומדן - הספרים לא נמצאו

המקור: מינהל ההכנסות - הממשל הצבאי בגדה המערבית.

(ג) רשיונות

תקבולי הממשלה הירדנית מרשיונות הגיעו ב-1965/66 לכ-5 אחוזים מסך התקבולים ממקורות פנים, חלקם ב-1967 נאמד בכ-7 אחוזים.

הסעיף החשוב ביותר בהכנסות מרשיונות הוא ההכנסות מרשיונות היבוא. ברור שלתקבולים ממקור זה קשר הדוק להיקף היבוא וקיים קושי ברור להעריך את חלקן של ההכנסות מרשיונות יבוא בגדה המערבית מכלל ההכנסות. אומדן כולל של ההכנסות מרשיונות בגדה המערבית מגיע לכ-400 אלף דינר בשנה (ראהנספח י"א-4).

(ד) אגרות

תקבולי הממשלה הירדנית מאגרות הגיעו ב-1965/66 לכ-9.4 אחוזים מסך התקבולים ממקורות פנים וחלקם של האגרות בסך התקבולים יורד באומדן ל-1967 לכדי 6.4 אחוזים.

בתקבולים מאגרות בולטות שלוש אגרות: בולי ההכנסה, רישום הקרקעות ורשיונות הנסיעה.

לוח י"א-8 מציג את ההכנסה מהאגרות השונות כאשר האגרות המנויות בו הן הגבוהות באופן בולט משאר סוגי האגרות בסך תקבוליהן בשנים 1965/66-1967.

י"א-17

לוח י"א-8

מקורות ההכנסות של ממלכת ירדן מהאגרות העיקריות
(באחוזים)

אומדן התקבולים 1967	אומדן התקבולים 1966/67	התקבולים בפועל 1965/66	
2,370.0	1,926.7	2,598.7	סך הכול (אלפי דינרים)
100.0	100.0	100.0	סך הכול
19.0	20.1	15.6	בולי הכנסה
14.8	17.3	11.9	אגרות רישום קרקעות
6.3	6.6	6.0	רשיונות נסיעה
4.8	4.6	4.2	רפואה וטרינרית
55.1	51.4	62.3	אחרים

המקור: נספח י"א-5

הסעיף "אחרים" כולל סוגים רבים מאד של תשלומי אגרות כגון: אגרות
בתי-משפט, קולנוע, דמי בחינה, רישום חברות, רישום סמלים מסחריים ועוד.
ההכנסות מבולי הכנסה בגדה המערבית בחשפת החודשים של 1966 הגיעו
ל-97,292 דינרים, כלומר קצת פחות משליש ההכנסות מבולי הכנסה בכלל ירדן.
נספח י"א-10 מפרט את התקבולים ממכירת בולי הכנסה בגדה המערבית ב-1966 -
לפי חודשים.

אומדן סך התקבולים מאגרות בגדה המערבית בשנת 1966/67 מגיע לכ-600 אלף
דינרים. תקבולים כאלה צפויים גם בעתיד.

(ה) דאר ומברקים

ההכנסות משירותי הדאר הגיעו לכ-5 אחוזים מסך תקבולי הממשלה הירדנית
ממקורות פנים. סעיפי ההכנסה החשובים היו: התקנות והשכרות טלפונים, מכירת בולי
דאר, שיחות טלפוניות ודמי מברקים. נספח י"א-10 מפרט את התקבולים ממכירת בולים

בגדה המערבית ב-1966. לפי הנתונים מסתבר שההכנסה ממכירת בולי דואר ב-9 החודשים האחרונים ב-1966 הגיעה לכ-167,000 דינרים, שהם כ-48 אחוזים מאומדן ההכנסות ממכירת בולי דאר בכלל ירדן.

אומדן ההכנסות משירותי הדאר בגדה המערבית מגיע ל-722 אלפי דינרים לערך. בשנת התקציב 1966/67.

מספר מכשירי הטלפונים בגדה המערבית מגיע לכ-5,000 וניהן לאמוד את ההכנסה הצפויה משיחות טלפוניה בכ-12,000 דינרים בחודש. ההכנסה הצפויה משירותי הטלפון בגדה המערבית (למעט ירושלים) מגיעה ל-175 אלף דינרים.

(ו) הכנסות מרכוש המדינה

ההכנסות מרכוש המדינה היו כ-3 עשיריות האחוז מסך התקבולים ממקורות פנים של ממשלת ירדן. יש להניח כי חלק קטן מאד מהכנסות אלה מקורו בגדה המערבית (ראה נספח י"א-7).

(ז) ריבית ורווחים

סך תקבולי ריבית ורווחים היו כ-6 אחוזים מהכנסות הממשלה הירדנית
ממקורות פנים. הסעיף המרכזי היה רווחי הבנק המרכזי וכן דיווידנדים ממניות
המלט וחברת הפוספאטים הנמצאת בגדה המזרחית (נספח י"א-8) אומדן ההכנסות מריבית
ורווחים מהגדה המערבית בשנת התקציב 1966/67 מגיע ל-278,000 דינרים לערך.

(ח) הכנסות שונות

הסעיף המרכזי ב"הכנסות השונות" הוא "תקבולים מחברת צינור הנפט" אשר
הגיעו ב-1965/66 ליותר ממחצית מכלל ההכנסות השונות. מסי הפנסיות הם המיסים
אשר נגבו בעיקר משכירים. כך, למשל, נגבו מיסי הפנסיות מעובדי הממשלה בשיעור
של 7 אחוזים משכרם החודשי (שיעור גבוה משיעור מס ההכנסה שנוכה במקור ואשר
הגיע ל-5 אחוזים בלבד מהשכר החודשי, ראה נספח י"א-9).

אומדן התקבולים מ"הכנסות שונות" בגדה המערבית אינו כולל את תקבולי
חברת צינור הנפט מהגדה המערבית. אומדן "ההכנסות השונות" לשנת התקציב 1966/67
מגיע לכ-555 אלפי דינרים.

2. התקבולים ממקורות חוץ

תקבולי הממלכה הירדנית ממקורות חוץ הגיעו ל-39 אחוזים מסך תקציב המדינה
בשנת 1965/66 ול-36 אחוזים ב-1966/67. התקציב לשנת 1967 כלל תקבולים ממקורות
חוץ בשיעור של 44 אחוזים מסך התקבולים.

מקורות החוץ מתחלקים לסיוע כספי, לסיוע כלכלי ולהלוואות פיתוח. את העזרה
הכספית והכלכלית הגדולה ביותר, העניקה לממלכה הירדנית ארה"ב - כ-12.6 מיליוני
דינרים בשנת 1965/66. מענק זה היה באותה שנה למעלה מ-70 אחוזים מסך תקבולי
הממשלה הירדנית ממקורות חוץ - כולל הלוואות פיתוח. שיעור זה ירד בשנת 1966/67
ל-67 אחוזים. באומדן התקציבי של ממלכת ירדן לשנת 1967 מגיע שיעור המענקים
מארה"ב לכדי 37 אחוזים בלבד מסך התקבולים ממקורות חוץ.

סעיפי העזרה הכספית והעזרה הכלכלית (שהיא כנראה סיוע ישיר "בעיקר")

שהם בחינת חקבולים חד-צדדיים, היו בשנים 1965/66 ו-1966/67 בעלי משקל נכבד ביותר בסך החקבולים ממקורות חוץ כ-85 אחוזים. שיעור החקבולים החד-צדדיים בסך החקבולים של הממשלה הירדנית מכל המקורות הגיע לשליש ב-1965/66 ול-28 אחוזים ב-1966/67. בשנת 1967 צמחה ממשלת ירדן לסיוע כלכלי ניכר מהליגה הערבית בסך 7.4 מיליוני דינרים.

שנה	מקורות חוץ	מקורות מקומיים	סה"כ
1965/66	85%	15%	100%
1966/67	72%	28%	100%
1967	28%	72%	100%

תקבולי הממשלה הירדנית ממקורות חוץ
(אלפי דינרים)

אומדן התקבולים 1967	אומדן התקבולים 1966/67	תקבולים בפועל 1965/66	
			<u>1. עזרה כספית</u>
9,642.0	10,615.8	11,435.9	אמריקה
<u>1,100.0</u>	<u>1,354.3</u>	<u>1,400.0</u>	בריטניה
10,742.0	11,970.1	12,835.9	סה"כ עזרה כספית
			<u>2. עזרה כלכלית</u>
1,353.0	1,846.5	1,119.4	אמריקה
80.5	50.1	50.2	גרמניה
<u>7,394.2</u>	<u>1,770.2</u>	<u>474.3</u>	הליגה הערבית
8,827.7	3,666.8	2,435.9	סה"כ עזרה כלכלית
			<u>3. הלוואות פיתוח</u>
1,350.0	347.2	700.0	בריטניה
500.0	323.6	206.2	גרמניה
1,204.9	1,280.3	868.9	כווית
1,550.0	554.2	811.9	המוסד לפיתוח לאומי*
2,500.0	277.8	-	המשרד לפיתוח לאומי*
208.0	-	-	קרן התמורה
1,400.0	138.9	-	מלווה מקומי**
<u>1,500.0</u>	-	-	מלווה סעודי
10,212.9	2,922.0	2,587.0	סך הכול הלוואות פיתוח
<u>29,782.6</u>	<u>18,558.9</u>	<u>17,858.8</u>	סך הכול תקבולים ממקורות חוץ

* לא נתקבלו פרטים על מהותם של מוסדות אלה.

** זהו נסיון ראשון של ממשלת ירדן ליטול מלווה מקומי - לפי ההמלצות
ב"הכניה שבע השנים".

המקור: ספר החקציב הירדני 1967.

ג. התשלומים

סך התשלומים של הממשלה הירדנית בשנת 1965/66 הגיעו לכ-47 מיליוני דינרים. בשנת 1966/67 הוציאה הממשלה הירדנית, על פי אומדן, כ-55 מיליוני דינרים והתקציב לשנת 1967 מורה על הוצאה מתוכננת של 69 מיליוני דינרים. לוח יא' - 10 מציג את ההוצאות השוטפות ואת ההוצאות לפיתוח של ממשלת ירדן ואת אומדן חלק ההוצאות המיועד לגדה המערבית.

מרבית הפרויקטים הגדולים במסגרת תקציב הפיתוח נועדו לפיתוח שטחים בגדה המזרחית. הוקצבו סכומים לפיתוח אוצרות טבעיים, לניצול מי הירדן ויובליו (המזרחיים) והשקעות בחחבורה ובעבודות כלליות לפיתוחה של הגדה המזרחית. מרבית הוצאות המינהל נועדה לגדה המזרחית ורק חלק קטן מהוצאות אלה הוצא בגדה המערבית.

סעיף ההוצאה הגדול ביותר בגדה המערבית היה "הוצאות הצבא". לפי

אומדנים בדבר מספר חיילי הלגיון שחנו בגדה המערבית נאמדות הוצאות הבטחון

בגדה המערבית בשנת 1966/67 ב-8.3 מיליוני דינרים לערך. הוצאה זו מתבטאת

בעיקרה בביקוש גדול מצד הסקטור הציבורי אשר נפסק אחרי המלחמה.

סך ההוצאות השוטפות של ממשלת ירדן אשר נועדו לגדה המערבית מגיע לכ-13.8

מיליוני דינרים בשנה התקציבית 1966/67. שיעור הוצאות זה מגיע לכ-34 אחוזים

מסך ההוצאות בחשבון השוטף של הממשלה הירדנית.

הוצאות תקציב הפיתוח שנועדו לגדה המערבית מגיעות לכ-1.8 מיליון דינרים בשנת התקציב 1966/67 כ-11 אחוזים מסך תקציב הפיתוח הירדני באותה

שנה.

סעיפי ההוצאה העיקריים במסגרת התקציב הרגיל בגדה המערבית היו, כאמור, הוצאות הבטחון, ההוצאות לחינוך (כ-40 אחוזים מכלל הוצאות החינוך של ממשלת ירדן), הוצאות המשטרה (כמחצית ההוצאה הכללית של ממשלת ירדן בנושא זה) וההוצאות לבריאות.

חלק נכבד מההוצאות לבריאות היו מיועדות לאיזור ירושלים (ראה להלן).

לוח יא' - 10

ההוצאות השוטפות והוצאות הפיתוח של ממשלת ירדן -
לפי סעיפי ההוצאה
(אלפי דינרים ירדניים)

הגדה המערבית 1966/67		ירדן - 1967/68		ירדן - 1966/67		
פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	
-	-	-	173.7	-	176.9	ארמון המלכות
-	-	-	116.8	-	119.3	מועצת המדינה
-	-	20.0	93.3	-	95.0	משרד הממשלה
-	-	40.8	787.0	-	861.9	ח ו ץ
138.9	62.5	468.0	97.8	826.4	400.4	פנים לערים וכפרים
-	-	-	23.9	-	19.2	פקידים
-	-	-	91.0	-	5.1	חשבונות
-	250.0	2,868.7	3,360.7	1,930.6	2,610.1	אוצר

לוח יא' - 10
המשך

הגדה המערבית 1966/67		ירדן - 1967/68		ירדן - 1966/67		
פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	
-	25.0	-	142.5	-	134.4	מס הכנסה
-	-	-	12.7	-	10.0	חקציבים כלליים
15.0	25.0	254.0	270.2	146.9	246.8	מ כ ס
-	42.0	14.0	269.9	11.4	216.8	מקרקעין
27.8	98.0	338.0	191.8	138.3	319.8	פנים
47.0	1,042.0	-	2,880.0	225.7	2,639.1	משטרה
-	18.6	-	126.3	-	66.5	רישוי וענינים אזרחיים
-	-	-	5.7	-	4.7	קשרי חוץ
-	8,300.0	-	20,165.0	-	19,965.2	בטחון
-	-	9.0	278.6	8.3	269.7	משפטים
-	99.7	-	103.1	-	100.0	משפט דתי
25.0	1,981.0	669.0	4,907.2	257.0	4,741.2	הרבות וחינוך
-	939.5	456.9	1,971.0	634.9	1,656.7	בריאות
-	122.5	86.0	292.8	65.0	320.2	חברה ועבודה
-	69.5	86.0	820.0	351.8	402.4	הסברה
-	27.8	-	83.4	-	85.4	בניין ופיתוח
125.0	277.8	173.6	405.2	258.9	608.2	חקלאות
-	-	100.0	71.6	41.7	36.1	כלכלה לאומית
930.6	-	8,564.1	-	5,206.4	-	בינוי ופיתוח
-	-	13.5	30.9	19.9	34.3	סטטיסטיקה
-	-	-	238.3	10.4	206.3	יבוא ויצוא
-	20.8	15.0	32.1	16.7	28.5	שיווק חקלאי
13.9	86.0	20.0	330.0	137.5	103.2	תיירות
15.0	10.1	115.8	65.8	74.9	50.3	עתיקות
-	-	1,699.7	-	1,546.5	-	אוצרות טבעיים
-	-	8,291.9	-	1,791.1	-	ניצול מי הירדן ויובלין

הגדה המערבית 1966/67		ירדן - 1967/68		ירדן - 1966/67		
פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	
		2,509.3	915.6	1,419.6	716.9	עבודות כלליות
108.0	104.2	934.6	906.3	1,004.5	702.5	תחבורה
11.0	22.2	46.0	79.4	31.9	67.3	הובלה
208.0	13.9	186.0	140.2	454.6	26.4	תעופה
-	-	-	-	-	-	הגנה
-	-	-	-	-	214.2	מ י ס
-	-	-	-	-	38.5	ביאולוגיה
-	-	-	-	-	93.2	תעלה עמק הירדן המזרחי
1,765.2	13,738.1	28,290.0	10,181.0	16,394.9	38,392.6	סך הכול

המקור: תקציב ירדן, 1967

הוצאות הממשלה הירדנית בגדה המערבית המופיעות בלוח יא' - 10 לעיל הן אומדן גלמי. בדרך כלל נערכו האומדנים לפי סעיפי ההוצאה השונים. אומדן ההוצאות לחינוך נעשה על פי מספר התלמידים בגדה המערבית בשנת 1966 וחלקם בכלל התלמידים בירדן, תוך ניכוי אחוז מסויים של הוצאות מינהל החינוך שרוכזו בעמאן (לפירוט הנתונים ראה פרק החינוך). אומדן ההוצאות לבריאות נעשה אף הוא תוך שימוש בעיקרון דומה. שיעור המיסות בבתי החולים הממשלתיים בגדה המערבית מכלל המיסות בבתי החולים בממלכת ירדן שימש בסיס לאומדן ההוצאות לבריאות בגדה המערבית. (ראה פרק הבריאות). הוצאות המשטרה נאמדו לפי מספר השוטרים שהופעלו בגדה המערבית (כ-500).

ריכוז ההוצאות של ממשלת ירדן בכל ירדן ובגדה המערבית
1966/67

(אלפי דינרים ירדניים)

הגדה המערבית כאחוז מכלל ירדן		הגדה המערבית		ירדן		
פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	
13.0	14.6	195.6	425.8	1,501.2	2,922.7	מינהל כללי
20.8	41.3	47.0	9,342.0	225.7	22,604.3	בטחון ומשטרה
10.9	15.1	1,497.6	927.3	13,711.1	6,147.5	משרדים כלכליים
2.6	45.3	25.0	3,043.0	956.9	6,718.1	שירותים סוציאליים
10.8	35.8	1,765.2	13,738.1	16,394.9	38,392.6	סך הכול

מקור: לוח יא' - 10

כפי שמורה לוח יא' - 11 לעיל היו הוצאות הבטחון והמשטרה סעיף ההוצאה הגדול

ביותר בהוצאות השוטפות של ממשלת ירדן. חלק זה אף עולה כשהמדובר בהוצאה השוטפת של

הממשלה הירדנית בגדה המערבית.

בשני סעיפי הוצאה נטלה הגדה המערבית חלק נכבד בסך ההוצאות של הממשלה הירדנית.

ההוצאות בהן חלקה של הגדה המערבית הוא הגדול ביותר הן ההוצאות לשירותים סוציאליים

בריאות, חינוך וחברה ועבודה (כפי הנראה - הוצאות שירותי הטעם). ההוצאות השוטפות

לבטחון ולמשטרה בגדה המערבית הגיעו לשיעור של 41 אחוזים מכלל ההוצאות לבטחון

ולמשטרה בירדן כולה.

המינהל הכללי של ממשלת ירדן התרכז ברובו בעמאן וגם המשרדים הכלכליים השונים נוהלו בעמאן כך שבשני סעיפי ההוצאה האלה מגיע חלק ההוצאות השוטפות בגדה המערבית ל-15 אחוזים בלבד מכלל ההוצאות השוטפות של הממשלה הירדנית בסעיפים אלה.

הוצאות הפיתוח בגדה המערבית היו רק כ-11 אחוזים מסך הוצאות הפיתוח בממלכת ירדן. ראוי לציון חלקו הזעום של הוצאות הפיתוח של השירותים הסוציאליים בכלל הוצאות הפיתוח של השירותים הללו בממלכת ירדן.

לוח יא' - 12

ריכוז הוצאות של ממשלת ירדן בכל ירדן ובגדה המערבית
1966/67
(אחוזים)

הגדה המערבית		ירדן		
פיתוח	שוטפות	פיתוח	שוטפות	
1,765.2	13,738.1	16,394.9	38,392.6	סך הכול באלפי דינרים
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול באחוזים
11.1	3.2	9.1	7.6	מינהל כללי
2.7	68.0	1.4	58.9	בסחון ומטרה
84.8	6.7	83.6	16.0	משרדים כלכליים
1.4	22.1	5.9	17.5	שירותים סוציאליים

המקור: לוח יא' - 11

לוח יא' - 12 מורה כי הסעיף החשוב ביותר בהוצאות הפיתוח היו הוצאות

הפיתוח במסגרת המשרדים הכלכליים אשר חלקו בכלל הוצאות הפיתוח הוא 84 - 85 אחוזים הן בממלכת ירדן כולה והן בגדה המערבית. הוצאות הפיתוח במסגרת המשרדים

הללו בגדה המערבית התרכזו בעיקר בבינוי ופיתוח, בתחבורה ובתעופה. הלוח מדגיש שוב את חלקו הקטן של הוצאות המינהל הכללי בגדה המערבית שחלקן בכלל הוצאות השוטפות בגדה נמוך ממחצית חלקן של הוצאות אלה בכלל ירדן ואח השיעור הגבוה, יחסית, של הוצאות השוטפות לשירותים סוציאליים - שיעור גבוה מזה שממלכת ירדן כולה.

1. סעד

הוצאות הסעד שהיו נהוגות בממשלת ירדן לא נתבססו על מתן תמיכות ישירות למשפחות. עיקר הפעולות בחחום זה נתבטאו בהחזקת מוסדות סעד שונים. לוח יא' - 13 מציג את ההוצאות של מוסדות הסעד שהיו קיימים בגדה המערבית במחוזות השונים.

לוח יא' - 13

ההוצאות לסעד בגדה המערבית 1966/67		
(אלפי דינרים ירדניים)		
<u>ההוצאה השנתית</u>		<u>ה מ ו ד</u>
14.3	1.	מוסד לעבריינים צעירים - רמאללה
19.4	2.	מוסד לעוורים
13.9	3.	מוסד לעבריינים צעירים - בית לחם
3.6	4.	מוסד לנערוח - בית ג'אללה
7.3	5.	מוסד לזקנים - יריחו
11.9	6.	משרד ראשי - שכם
7.2	7.	מוסד לעבריינים צעירים - שכם
7.2	8.	מעון יומי לנערוח
2.4	9.	מעון יומי לנערים
6.8	10.	משרד מחוזי - חברון
1.0	11.	תקציב לשעה חירום לכל הגדה
19.2	12.	תמיכה בארגונים ציבוריים לכל הגדה
<u>114.2</u>		סך הכול

מקור: נתונים שנחבלו במימשל הצבאי של הגדה המערבית.

סך תשלומי המס ש כ ו ר ו ת הכלולות בלוח יא' - 13 לעיל מגיע ל-37.2

אלפי דינרים, שהם 32.5 אחוזים מסך ההוצאה לסעד בגדה המערבית.

2. בריאות

לוח יא' - 14 מפרט את אומדן הוצאות השכר החודשיות בבתי החולים הממשלתיים

ובמחלקות הבריאות השונות בגדה המערבית לחודש יולי 1967.

לוח יא' - 14

אומדן הוצאות השכר של מוסדות הבריאות בגדה המערבית
לחודש יולי 1967 (דינרים)

שכר ברוטו ליוני	מספר העובדים	
940.0	31	בי"ח למחלות מידבקוח - רמאללה
1,229.9	30	ביח"ח החדש - רמאללה
1,045.7	30	מחלקת הבריאות - רמאללה
6,918.0	203	שירותי הבריאות - שכס (*)
262.6	31	בי"ח ג'נין
679.4	22	מחלקת הבריאות - ג'נין
2,693.8	109	בי"ח לחולי נפש - בית לחם
973.6	44	בי"ח ממשלתי - בית לחם
808.3	22	מחלקת הבריאות - בית לחם
381.5	16	בי"ח ממשלתי - יריחו
116.0	6	לשכת הבריאות - יריחו
124.0	6	יחידת המלריה - יריחו
<u>16,172.8</u>	<u>550</u>	סך הכול

(*) כולל טובאס, קלקיליה וסלפיים

נתונים נוספים בקשר לסעיף בריאות ראה בפרק על השירותים הציבוריים.

להוצאות השכר נוספו גם הוצאות האחזקה והציוד של מוסדות הבריאות, ואם

תימשך רמת ההוצאות לבריאות כבעבר, יהיה אומדן התקציב עד לסוף ספטמבר 1967

כ-150 אלפי דינרים.

3. ד א ר

התקציב לחודש יולי 1967 נחלק לשני חלקים עיקריים: חלק מהפעלה שירותי

הדאר שהוא ארצי ומשותף ואשר ההוצאה עליו נאמדה ב-1,700 דינרים בחודש, וחלק

המוקצב למחוזות ולערים ואשר ההוצאה עליו נאמדה ב-2,620 דינרים בחודש. פירוט

ההוצאות במסגרת התקציב מוצג בלוח יא' - 15. יצויין כי בתקציב ממלכה ירדן לא

הופיע כלל הסעיף "דאר" בין סעיפי ההוצאה.

לוח יא' - 15

תקציב חודשי שוטף לחודשים הקרובים - דארי (מילוי)

שכר חודשי (דינרים)	מספר העובדים	
154.5	5	מינהל (ארצי)
166.0	5	תכנון ושרטוט (ארצי)
459.0	22	כבילים - התקנות והחזקה (ארצי)
387.0	14	בדק ובינוי רשת (ארצי)
141.0	6	חחבורה (ארצי)
63.0	2	החזקה בנין, הסקה (ארצי)
137.0	4	תיקון טלפונים (ביח מלאכה ארצי)
192.5	6	טלפרינטר ובחן בינעירוני (ארצי)

קווים פועלים	קיבולת קווים	שכר חודשי (דינרים)	מספר העובדים	מחוזות וערים
		265.0	10	ירושלים: מרכזיה אוטומטית
		188.5	7	בוחן מקומי
		161.0	6	מחסן
		112.0	6	יריחו
2,000	3,000	749.0	31	שכם והסביבה
200	300	43.0	2	סול כרם
250	400	58.0	3	ג'נין
700	1,000	403.0	18	רמאללה
420	800	136.0	6	חברון והסביבה
560	600	442.0	20	בית לחם והסביבה
		63.0	3	בית חנינא ושעפה
		<u>4,320.5</u>	<u>176</u>	ס כ ו ל

הערה: להפעלת עבודות ההנדסה יש צורך בשלב ראשון להעסיק את כל העובדים מכל הסוגים אשר מפורטים בדו"ח שחמציתו מובאה לעיל.

הוצאות נוספות משוערות: רכב 1,077 דינרים
 נקיון, מים וחשמל " 229
 שכר בניהוי העובדים לירושלים: " 3,867.5

4. הרשויות המקומיות

בגדה המערבית קיימים שלושה סוגים של רשויות מקומיות: עיריות, מועצות מקומיות ומועצות כפריות. השירותים המסופקים ע"י העיריה הם בעיקר אספקת מים, אספקת חשמל ושירותי חברואה.

תקציב הרשויות המקומיות מנוהל בד"כ בדרך של ניהול פנקסים כאשר בין סעיפי התקבולים מופיעות גם יחרות מהשנים הקודמות. בדרך כלל סעיפי התקבולים העיקריים הם שניים:

- (א) מס רכוש - הנגבה ע"י הממשלה ומוחזר ברובו לרשויות המקומיות. תקבולי מס הרכוש מהווים בין 20 ל-30 אחוזים מסך ההכנסות הרגילות של הרשויות המקומיות.
- (ב) מכירות מים וחשמל.

כן גובות הרשויות המקומיות בצורה ישירה מסים שונים הנקבעים בכל רשות באמצעות חוקי העזר. בין אלה יש לציון מס שווקים, מס רשיונות בניין וכו'.

להדגמת תקציבי הרשויות המקומיות יוצג להלן תקציב עיריית חברון לשנים

1966 ו-1967.

תקציב עיריית חברון 1966 ו-1967 (דינרים)

1967 (אומדן)	1966 (בפועל)	
		<u>א. הכנסות</u>
54,100	28,614	מסים הנגבים ע"י הממשלה
21,698	3,281	מסים הנגבים ע"י העירייה
21,530	15,026	מכירת מים
43,537	28,116	מכירת חשמל
200	110	הכנסות מריבית
11,115	9,852	שונות
<u>152,000</u>	<u>91,000</u>	סך הכול
		נוסף:
20,000	20,000	מלוות (מהממשלה)
9,000	10,000	מזומניה בקופה
<u>181,000</u>	<u>121,000</u>	סך הכול
		<u>ב. הוצאות שוטפות</u>
25,000	16,000	מינהל
3,000	6,000	תחבורה
4,000	3,000	מהנדס העיר
10,000	7,000	מים
26,000	15,000	חשמל
<u>74,000</u>	<u>47,000</u>	סך הכול

יצויין כי לוח מס' יא' - 16 לעיל אינו כולל הוצאות פיהוח אשר לגביהן לא נהקבלו נתונים.

באמצעות לוח יא' - 17 להלן ניתן לאמוד את חלקן של הרשויות המקומיות בצריכה הציבורית אף כי הנתונים הם משנת 1964/65 אה העברות הממשלה לרשויות המקומיות בגדה המערבית אמדנו בכ-250 אלף דינר ב-1966 ואה הצריכה הציבורית הנתומת ע"י הרשויות המקומיות ב-1966 בכ-1.3 - 1.4 מיליוני דינרים.

התקבולים, ההוצאות והגרעון של הרשויות המקומיות 1964/65
(אלפי דינרים)

גרעון	הוצאות	תקבולים	הרשות
<u>174.4</u>	<u>554.3</u>	<u>379.9</u>	<u>איזור שכס</u>
	427.1	260.7	שכס
	85.2	70.3	טול כרם
	24.0	27.8	קלקיליה
	12.4	8.9	סלפיט
	5.6	12.2	טובאס
	-	-	ענבחה
<u>(-13.5)</u>	<u>229.6</u>	<u>243.1</u>	<u>איזור ירושלים</u> (למעט ירושלים)
	54.3	67.0	רמאללה
	41.8	47.6	אל-בירה
	61.8	58.0	יריחו
	34.0	35.9	בית לחם
	13.9	17.2	בית ג' אלה
	16.8	9.6	בית סחור
	3.8	3.7	דיר דיבואן
	3.2	4.1	בית זית
<u>3.5</u>	<u>98.2</u>	<u>95.7</u>	<u>אזור חברון</u>
<u>(-) 4.5</u>	<u>63.4</u>	<u>67.9</u>	<u>איזור ג' ניין</u>
	47.6	60.4	ג' ניין
	14.3	5.2	יאבאד
	1.5	2.3	ערבה
<u>158.9</u>	<u>245.5</u>	<u>786.6</u>	<u>סה"כ הגדה המערבית</u>
<u>85.4</u>	<u>2046.3</u>	<u>1960.9</u>	<u>סה"כ הגדה המזרחית</u>

מלוח יא' - 17 לעיל ניתן להסיק כי בשנת 1964/65 הגיעו מרבית ההעברות

של ממשלת ירדן לרשויות המקומיות של רשויות הגדה המערבית כשבאותה שנה נהנה

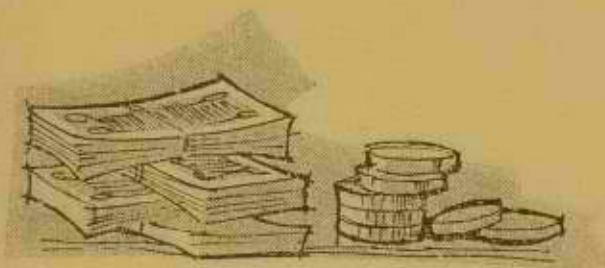
איזור שכס מהלוואות בקנה מידה גדול.

סך התשלומים של הרשויות המקומיות הגיע בשנת 1966/67 לכ-10 אחוזים מסך

התשלומים של הסקטור הציבורי בגדה המערבית. שיעור התקבולים היה גבוה מזה

והגיע לכ-14 אחוזים מכלל התקבולים של הסקטור הציבורי בגדה המערבית.

פרק י"ב

המערכת המוניטרית

פסק יב' - המצב המוניטרי בגדה*

מ ב א

מטרת סקירה זו היא לעמוד על המצב המוניטרי בגדה לפני המלחמה ואחריה, ועל הבעיות המוניטריות הכרוכות בפעולות להחזרת החיים הכלכליים למסלולם התקיין.

נחונים הנמצאים בידינו הם משני סוגים:

א. נחונים מוניטריים המתייחסים לממלכת ירדן כולה עד ליום 30 באפריל 1967.

ב. נחונים על סניפי הבנקים שפעלו בגדה שהתקבלו מהסקר שנערך על ידי מחלקת הפיקוח על הבנקים. נחונים אלה מתייחסים למצב הבנקים בימים בין 31.5.1967 ובין 5.6.67.

ידוע כי בימים שקדמו לפרוץ המלחמה היו משיכות מוגברות של פקדונות מסניפי הבנקים בגדה ולכן איך הנחונים על הבנקים בגדה המתייחסים לראשית יוני מציינים את המצב הרגיל בחבל ארץ זה.

בגלל מחסור בנחונים ישירים שיכולים להצביע על המצב בגדה, נאלץ להשתמש במספר הנחות והשערות שמקורן בידיעות על המצב הכלכלי בגדה המערבית ועל המצב המוניטרי בממלכת ירדן כולה.

נפחח את הסקירה בהצגה כוללת של המצב המוניטרי בממלכת ירדן שתהווה בסיס לאומדנים שלנו על המצב בגדה.

* סקירה זו הוכנה על ידי מחלקת המחקר של בנק ישראל.

מערכת האשראי והמצב המוניטרי בממלכת ירדן

המערכת המאורגנת של כספים ואשראי בירדן כללה בנק מרכזי, בנקים מסחריים, מוסדות כספיים ואשראי מתקציב הפיתוח של הממשלה המרכזית.

הבנק המרכזי

הבנק המרכזי של ירדן החל לפעול ב-1 לאוקטובר 1964, והחליף, בין שאר פעולותיו, את "מועצה המטבע" ואח "מחלקת מטבע חוץ" שבמשרד האוצר. בלוח יב'-1 מוצג מאזן הבנק המרכזי.

שנה	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
א. מאזן הפתיחה
ב. מאזן סוף שנה
ג. מאזן הפתיחה
ד. מאזן סוף שנה

לוח יב' - 1

מאזן הבנק המרכזי של ירדן

1967 - 1960*
(מיליוני דינרים)

30 לאפריל		31 לדצמבר						
1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	1960	נכסים
65.97	59.90	49.94	27.31	22.38	20.72	18.30	16.57	נכסים במטבע חוץ
<u>התחייבויות</u>								
31.98	30.33	26.36	23.02	20.40	19.04	16.97	15.63	מזומן בידי הציבור
15.52	15.02	8.97	1.64	1.36	1.20	1.00	.77	מזומן בקופות הבנקים ופקדונות בנקים
12.24	10.00	10.40	-	-	-	-	-	פקדונות ממשלה
6.22	4.54	4.20	2.66	.63	.48	.33	.17	חש"א אחרים (נסו)

* הנחונים לשנים 1960 - 1963 מתייחסים למועצה המטבע.

המקור: I.F.S.

נספח המכלל תמצית חוק הבנק המרכזי.

כדאי לציין כי רמת המחירים בירדן בשנים האחרונות הייתה יציבה. את יציבות המחירים ניתן לזקוף לזכות מדיניות היבוא הליברלית ולא למדיניות מוניטרית אקטיבית של הבנק המרכזי.

הבנקים המסחריים

המאזן המאוחד של הבנקים המסחריים מוצג בלוח יב' - 2

לוח יב' - 2

מאזן מאוחד של הבנקים המסחריים של ירדן

1960 - 1967
(במיליוני דג'ירים)

	30 באפריל		31 במאי		1960 - 1967				100 x
	1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	1960	
נכסים									
רזרבות *	15.20	14.83	8.93	1.61	1.36	1.19	1.00	0.77	100 x
נכסים במשפט חוץ *	5.77	7.06	9.54	24.70	12.04	20.31	16.08	14.27	100 x
אשראי לסקטור הפרטי	38.79	36.41	33.30	27.66	24.87	20.29	18.06	15.84	100 x
התחייבויות									
פקדונות עובר ושב	28.87	28.34	23.20	19.99	16.45	14.43	11.95	10.46	100 x
פקדונות לזמן קצוב	23.27	21.70	19.54	14.92	11.18	9.57	6.68	4.87	100 x
פקדונות הממשלה *	2.54	2.79	1.37	13.81	6.63	15.09	18.28	18.28	100 x
חש"אח"ים (נסיון)	5.08	5.47	7.66	5.25	4.01	2.70	4.22	3.29	100 x
פקדונות ע"ש פז"ק	55.3	56.6	54.3	57.3	59.5	60.0	64.1	68.2	100 x
רזרבות + נכסים במש"ח	38.4	41.4	41.9	54.0	39.1	55.0	55.2	44.7	100 x
סך כל הפקדונות	72.8	77.2	79.6						
פקדונות ע"ש									
רזרבות + נכסים במש"ח									
סך כל הפקדונות									

* השינויים בטע"ף זה בשנת 1965 קשורים ביסוד הבנק המרכזי הירדני בסוף בשנת 1964.

המקור: I.F.S.

עיון בלוח יב'-2 מגלה את העובדות הבאות:

- (1) חלקם של הפקדונות לזמן קצוב בסך הפקדונות הוא גבוה. תופעה זו קשורה, כנראה, בעובדה שבגלל היעדר שוק הון בירדן החסכון הפיננסי המקומי העיקרי הוא הפקדה כסף לזמן קצוב בבנקים. הריבית המשולמת על פקדונות מסוג זה נעה בשנים האחרונות באותו כיוון שנעו שערי הריבית בשוקי ההון באירופה.
- (2) שיעורי הנזילות של הבנקים, הן ביחס לפקדונות עובר ושב והן ביחס לכלל הפקדונות הם גבוהים. כנכסים נזילים נחשבים מזומן בקופות, פקדונות בבנק המרכזי ונכסים במטבע חוץ.
- (3) למרות שאין בירדן נחונים מספריים על התחלקות האשראי לסקטור הפרטי לפי ענפים, ניתן לקבוע כי חלק ניכר מהאשראי הבנקאי מיועד לענפי המסחר והיבוא ואילו הסקטור החקלאי והתעשייתי נהנים מאשראי בנקאי רק במידה מועטה*.
- (4) הקמת הבנק המרכזי בשנת 1964, גרמה למספר שינויים במבנה הנכסים וההתחייבויות של הבנקים. המזומן בקופות ופקדונות מהבנק המרכזי חפשו את מקום הנכסים במטבע חוץ כמרכיב החשוב של הרזרבות. רוב פקדונות הממשלה הועברו מהבנקים המסחריים לבנק המרכזי.

הגורמים להתרחבות מוניטריה

לוח יב'-3 מביא את המציח המצב המוניטרי בירדן בשנים האחרונות.

*ראה: Seven Year Program For Economic Development of Jordan, 1965-1970, p.340.

E. Aii: "Banking in the Middle East", Staff Papers, November 1957.

לוח יב" - 3

הנכסים הכספיים שבידי הציבור לפי מקורות ומרכיבים
(מיליוני דינרים)

<u>30 לאפריל</u>		<u>31 לדצמבר</u>						
<u>1967</u>	<u>1966</u>	<u>1965</u>	<u>1964</u>	<u>1963</u>	<u>1962</u>	<u>1961</u>	<u>1960</u>	<u>מקורות</u>
71.74	66.96	59.48	52.01	34.43	41.02	34.38	30.84	נכסים במסבע חוץ
41.56	38.99	33.30	29.27	25.79	21.05	18.64	16.78	אשראי מקומי
14.78	12.79	11.77	13.81	6.63	15.09	12.28	12.26	פחות: פקדונות הממשלה
14.39	12.78	11.90	9.54	5.56	3.94	5.12	4.40	פחות: חש' אחרים (נסו)
84.13	80.38	69.11	57.93	48.03	43.04	35.62	30.96	סך כל המקורות
<u>מרכיבים</u>								
60.85	58.67	49.56	43.01	36.85	33.47	28.92	26.09	אמצעי חסלום
23.27	21.70	19.54	14.92	11.18	9.57	6.68	4.87	פקדונות לזמן קצוב
84.12	80.37	69.10	57.93	48.03	43.04	35.60	30.96	סך כל המרכיבים

לוח יב" - 4 מציג את הגורמים להתרחבות הסוגייה בשנים 1961 - 1966.

מקור: I.F.S

מתוך הלוח ניתן לראות כי הגידול שחל ביתרות מטבע חוץ של ירדן (בכל התקופה הנסקרת להוציא את שנת 1963) היה הגורם החשוב ביותר להתרחבות המוניטרית. בין סוף שנת 1960 לשנת 1966 גדלו יתרות מטבע חוץ ב-36 מיליון דינרים, שיעור גידול של 117 אחוזים. האשראי הבנקאי לציבור, שהיה הגורם השני להתרחבות המוניטרית, גדל ב-22 מיליון דינרים, שהם גידול שנתי ממוצע של כ-15 אחוזים.

כפי שניתן לראות מלוח "ב-3 מחזיקה ממשלת ירדן בפיקדונות בסכומים ניכרים במערכת הבנקאות. השינויים השנתיים בגודלם של פיקדונות אלה אינם גדולים (מלבד בשנת 1963) ולפיכך אין לעסקות הממשלה עם מערכת הבנקאות השפעה מוניטרית ניכרת. כלומר, השינויים באשראי לציבור וביתרות מטבע חוץ, שהם הגורמים המסבירים את ההתרחבות המוניטרית בתקופה הנידונה. הממשלה הירדנית אזנה את הגירעון בחקציבה בעיקר על ידי מענקים של ממשלות זרות ולא נזקקה לאשראי בנקאי למימון פעולהיה.

במשך התקופה גדלו אמצעי החסלום והפקדונות לזמן קצוב, אם כי בקצב שונה. קצב הגידול של הפקדונות לזמן קצוב היה מהיר יותר ולכן עלה משקל פקדונות אלה בסך הנכסים הכספיים מ-16 אחוזים בסוף שנת 1960 ל-27 אחוזים בשנת 1966.

הגידול המהיר בפקדונות לזמן קצוב קשור כנראה בעלייה שחלה במשך התקופה בהכנסה לנפש ובנטייה להחזקת הנכסים הפיננסיים. מתוך לוח "ב-4 ניתן לראות כי בשנים הנידונות היחה ההתרחבות המוניטרית קשורה בגידול מהיר בחוצר.

בתקופה 1960 עד 1965 גדל החוצר ב-69 אחוזים, האשראי לציבור ב-120 אחוזים, אמצעי החסלום ב-84 אחוזים והפקדונות לזמן קצוב ב-259 אחוזים.

לוח י"ב - 4

הגידול בנכסים המספיקים שבידי האצבור לפי המקורות והמרכיבים 1961 - 1966

	1961-1966		1966		1965		1964		1963		1962		1961		
	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %	מלי"ג גידול %		
התקורות	13.9	36.12	12.6	7.48	14.4	7.47	51.1	17.58	-16.1	-6.59	19.3	6.64	11.5	3.54	מבטח נכסים במסע חוץ
אצירת נכסים במסע חוץ	15.1	22.21	17.1	5.69	13.8	40.3	13.5	3.48	22.5	4.74	12.9	2.41	11.1	1.86	הרחבת האשראי לצבור
הרחבת האשראי לצבור	0.7	.53	8.7	1.02	-14.8	-20.4	108.3	7.18	-56.1	-8.46	22.9	2.81	0.2	0.02	פתוח: פקדונות הממשלה
פתוח: פקדונות הממשלה	19.3	8.38	7.4	0.88	24.7	2.36	71.6	3.98	41.1	1.62	-23.0	-1.18	16.4	0.72	פתוח: חש' אחרים (נטו)
פתוח: חש' אחרים (נטו)	17.2	49.42	16.3	11.27	19.3	11.18	20.6	9.	11.6	4.99	20.8	7.42	15.1	4.64	סך כל המקורות
סך כל המקורות	14.5	32.56	18.4	9.11	15.2	6.55	16.7	6.16	10.1	3.38	15.7	4.55	10.9	2.83	המרכיבים
המרכיבים	28.3	16.83	11.1	2.16	31.0	4.62	33.5	3.74	11.7	1.61	43.2	2.89	37.2	1.81	אמצעי השלום
אמצעי השלום	17.2	49.39	16.3	11.27	19.3	11.17	20.6	9.90	11.6	4.99	20.8	7.44	15.1	4.64	פקדונות לזמן קצוב
פקדונות לזמן קצוב	11.0		11.4		15.2		8.3		-2.0		24.0				סך כל המרכיבים
סך כל המרכיבים	1961-1965														שיעור הגידול השנתי
שיעור הגידול השנתי	1961-1965														במוצ המקומי הגולמי
במוצ המקומי הגולמי															(אחוזים) * במחיריים
(אחוזים) * במחיריים															שומעים
שומעים															

* איך בנמצא אינדקס מחירי החוץ. כנראה שבשנים האחרונות הייתה רמת המחירים כירידן יציבה ושיעורי הגידול השנתיים בחוץ הם שיעורי גידול ריאליים.

כדאי לציין כי הגידול בתוצר איננו סחיר, דבר הנובע מהתנודות השנתיות
בהפוקה החקלאית.

על מידת ההתפתחות של מערכת הכספים והאשראי בירדן בהשוואה לישראל ניתן
לעמוד מהיחסים שחושבו בלוח י"ב - 5.

לוח יב' - 5

אינדיקטורים להתפתחות מערכת הכספים
והאשראי בישראל ובירדן

ישראל		ירדן		
(מליוני לירות)		(מליוני דינר)		
1965	1966	1964	1965	
64.7	63.6	46.4	46.8	פקדונות עובר ושב $\times 100$ אמצעי תשלום
6.0	6.0	4.0	3.9	תוצר לאומי גולמי אמצעי תשלום
	756		23	אמצעי תשלום* אוכלוסייה
** 5.9	5.2	6.1	5.9	תוצר לאומי גולמי אשראי בנקאי לסקטור הפרטי

* חושב כמוצע בין נחוני סוף שנה של שתי שנים עוקבות.

** כולל חיווך שטרות באמצעות המוסדות הבנקאיים, אך אינו כולל אשראי מתוך
פקדונות הציבור והממשלה למתן הלוואות, שבעיקרו הוא לזמן בינוני וארוך.

כל האינדיקטורים מצביעים על קיום מערכת כספיים ואשראי בירדן המפגרת אחרי זו של ישראל.

כדאי להעיר כי נתוני האשראי המופיעים בסקירה זו אינם כוללים אשראי לא-בנקאי שמשקלו במשק הירדני המפגר, יחסית, הוא כנראה, גדול יותר מאשר בישראל. אך, מאידך, משקל המוסדות הפיננסיים שאינם בנקים הוא נמוך מאד בירדן ואילו בישראל ממלאים מוסדות אלה תפקיד נכבד במערכת האשראי.

מוסדות כספיים ותקציבי פיתוח

הפיגור של מערכת האשראי הירדנית בהשוואה לישראלית הוא גדול יותר אם ניקח בחשבון את שאר מקורות האשראי מלבד האשראי הבנקאי. על היקפם המצומצם של המוסדות הכספיים ניתן לעמוד מלוח י"ב-6.

לוח יב' - 6

האשראי שנחננו המוסדות הכספיים העיקריים בירדן במשך 1964 ו-1965 (מיליוני דינרים)

1965	1964	
1.1	0.8	חברה לאשראי חקלאי
.1	.1	בנק לפיתוח התעשייה
.6	.4	קרן להלוואות לעידיות
<u>1.8</u>	<u>1.3</u>	

מקור הקרנות של מוסדות אלה הם מענקים ואשראי מחוץ לארץ ותקציב הפיתוח הממשלתי.

האשראי מתקציב הפיתוח הממשלתי מופנה רובו ככולו למוסדות הכספיים למפעלי

פיתוח ממשלתיים ולרשויות מקומיות. הסקטור הפרטי לא נהנה למעשה מאשראי ישיר

מתקציב הפיתוח *

* רוב המפעלים שבבעלותם השתתפה ממשלת ירדן התרכזו בגדה המזרחית. מבין הפירמות הגדולות בגדה המערבית השקיעה ממשלת ירדן רק בחברות הקשורות לענף החירות.

המצב המוניטרי בגדה לפני פרוץ המלחמה

בסעיף זה נאמור את חלקה של הגדה המערבית באמצעי התשלום, האשראי והפקדונות לזמן קצוב.

מחלקת הפיקוח על הבנקים ערכה מאזני בוחן לסניפי הבנקים בגדה המערבית אך השימוש בנתונים אלה לשם הסקת מסקנות על המצב המוניטרי בגדה כרוך בשתי בעיות:

(א) הנתונים נלקחו ממאזני בוחן לתאריכים שונים בין 31.5.57 ל-5.6.67. נתונים אלה מציגים את המצב ערב פרוץ המלחמה לאחר שבחקופת המתיחות לפני המלחמה, היו משיכות ניכרות של פקדונות שהיקפן איננו ידוע.

(ב) קיים קושי בהשוואת נתונים אלה לנתונים על כל ממלכת ירדן, משום שהנתונים האחרונים על כל ירדן-הנמצאים ברשותנו מתייחסים ל-30 לאפריל 1967, מועד שלא היה מושפע עדיין מהנאי הקופת החירום.

בגדה המערבית פעלו 8 בנקים שהפעילו 30 סניפים* . מהם שישה בנקים מקומיים שהפעילו 24 סניפים ושני בנקים זרים שהפעילו 6 סניפים. התפלגות הסניפים לפי ערים היא כדלקמן:

ירושלים 9, שכם 6, רמאללה 4, חברון 4, ג'נין 8, בית-לחם 2, יריחו 1, טול-כרם 1.

לוח י"ב-7 מציג את סיכום מאזני הבוחן של סניפי הבנקים בגדה.

* לגבי 3 סניפים (שניים בשכם ואחד בחברון, שלושתם סניפים של בנקים מקומיים)

לא נערכו עדיין מאזני בוחן.

לוח יב' - 7

סיכום חמציתי של מאזני הבוחן של הבנקים בגדה המערבית
 ליום 5.6.67 *
 (אלפי דינרים)

<u>התחייבויות</u>		<u>נכסים</u>	
6,277.4	פקדונות לפי דרישה	627.5	קופה **
5,208.4	פקדונות קצובים	8,416.2	אשראי לציבור
1,231.7	חסכונות	63.7	יתרות בבנקים מקומיים ובחו"ל
<u>295.2</u>	פקדונות אחרים	4,519.5	יתרות במרכז וסניפים
13,012.7	סה"כ פקדונות הציבור	295.8	בניני בנק ומטלטלין
10.8	פקדונות בנקים מקומיים ובחו"ל	202.4	חש' אחרים
610.8	מרכז וסניפים		
<u>490.8</u>	חש' אחרים		
14,125.1		14,125.1	
<u>718.2</u>	מקבילים	<u>718.2</u>	מקבילים (ערבויות אש' דקומנטריים וקיבולינ')
14,843.3		14,843.3	

* ראה הערות ללוח 6 בנספח 2.

** מלאי המזומנים שנספרו בקופות אחרי 5.6.67 - 484.6 אלף דינרים.

מחקר נחוני לחי"כ-6 נראה כי סך כל הפקדונות בסניפי הגדה הן 13.0 מיליון דינרים, שהם כ-25 אחוזים מהפקדונות בכל ממלכת ירדן. הפקדונות לפי דרישה בגדה היו כ-22 אחוזים מסך הפקדונות לפי דרישה בכל ירדן ואילו הפקדונות לזמנים קצובים היו כ-29 אחוזים מסך הפקדונות בממלכה.

המשיכות המוגברות של מזומנים מהבנקים בתקופת המתיחות שלפני פרוץ המלחמה ועד למלחמה עשויות אולי להסתכם בסכום שגודלו נע בין 3 ל-5 מיליון דינרים. כלומר, בימים כתיקונם היוו הפקדונות בגדה, (לפי השערהנו) בין 30 ל-35 אחוזים מסך הפקדונות בירדן.

חלקם של הפקדונות בסניפי הבנקים בגדה הוא נמוך במידה ניכרת מחלקה של אוכלוסיית הגדה מסך אוכלוסיית ירדן - שהיה כ-47 אחוזים בשנת 1965. ההסבר לתופעה זו הוא החלוקה הגיאוגרפית המיוחדת של הפירמות הגדולות בירדן. בגדה המזרחית התרכזו רוב המפעלים הגדולים, החברות המסחריות הגדולות והחברות הפיננסיות. פירמות כאלה נוטות להחזיק בדרך כלל יתרות גדולות, יחסית, בחשבון עובר ושב. הסבר זה מצא סימוכין בעובדה שחלקם של חושבי הגדה בפקדונות לזמן קצוב הוא גדול יותר מאשר חלקם בפקדונות לפי דרישה*.

כנראה שחלקו של המזומן במחזור בגדה מכלל המזומן שבירדן היה קטן מ-47 אחוזים, אך גדול מ-30-35 אחוזים. לגבי החזקה מזומן, סביר להניח שהמשתנה העיקרי הקובע את יתרת המזומן לנפש הוא רמת ההכנסה לגולגולת. לחלוקה הגיאוגרפית של הפירמות הגדולות אין במקרה זה השפעה ניכרת כי בדרך כלל אין הן נוטות להחזיק יתרות מזומן גדולות.

* סביר להניח כי רוב הפקדונות לזמן קצוב מוחזקים על ידי סקטור משקי הבית, ומכאן שהשוני ביחרה הממוצעת של פקדונות לזמן קצוב לנפש בין שתי הגדות, קטן יותר, ונובע, כנראה מהבדלים ברמת הכנסה.

אנו נניח כי 40 אחוזים מהמזומן במחזור הוחזקו על ידי תושבי הגדה

המערבית.

לפי ההנחות בסעיף זה מתקבל כי לפני התחלה המתיחות,

החזיקו תושבי הגדה המערבית מזומן בסכום 13 מיליוני דינר ופקדונות בסכום שבין

16 ל-18 מיליוני דינר, כמחצית מסך הפקדונות היו פקדונות לפי דרישה* כלומר,

כשליש מכלל אמצעי התשלום בממלכת ירדן**.

חלקם של ההלוואות שנתנו הסניפים בגדה לפי נתוני המאזן המאוחד היה

כ-22 אחוזים מהאשראי שקיבל הסקטור הפרטי בכל ירדן. סביר להניח כי אחוז זה

מצביע על סדר הגודל הנורמלי של חלקה של הגדה בסך האשראי הבנקאי שניתן בירדן.

התחלקות זו של האשראי בין שני חלקי הגדה נובעת, כנראה, מהעובדה שחלק

ניכר מהפעילות המסחרית והתעשייתית מרוכז בגדה המזרחית. כמו כן יתכן כי הסקטור

החקלאי בגדה המערבית מקבל אשראי שלא באמצעות בנקים, אלא מידי סוחרים בגדה

המזרחית המעבירים לחקלאים מקדמות על חשבון היבולים.

כדאי לציין כי נתוני האשראי והפקדונות יכולים, אם נשחמש בהם

כבאינדיקטורים, להטות כלפי מטה את חלקה של הגדה המערבית בפעילות הכלכלית של

ממלכת ירדן. הטייה זו נוצרה מהעובדה שהמשרדים הראשיים של פירמות רבות נמצאים

בעמאן ולכן משוייכת רוב הפעילות הפיננסית שלהם (ובאופן דומה תשלומי מיסים)

לגדה המזרחית.

* קביעה זו מבוססת על הנחה שהיחס בין פקדונות לפי דרישה ובין פקדונות אחרים בימים כתיקונם הוא זה שנמצא בימים שלגביהם נערכו מאזני הבוזן (ערב פרוץ המלחמה).

** 21 - 22 מיליוני דינר מתוך כ-61 מיליוני דינר על סך אמצעי התשלום.

במילים אחרות, התחלקות הפעילות הפיננסית של פירמות הפועלות בשתי הגדות לא הייתה, בהכרח, פרופורציונית להתחלקות פעולתן הריאלית.

לוח יב" - 8 מציג את ההתפלגות, האשראי, הפקדונות והאוכלוסייה לפי אזורים.

לוח יב" - 8

התפלגות האשראי, הפקדונות והאוכלוסייה בגדה המערבית לפי אזורים

חלקה של האוכלוסייה העירונית באוכלוסיית הנפה	התפלגות האוכלוסייה %*	התפלגות הפקדונות %	התפלגות האשראי %	
64	13.4	43.9	46.4	ירושלים
32	21.7	21.6	23.6	שכם
27	14.0	18.9	12.1	רמאללה
63	6.8	4.9	4.9	בית-לחם
16	10.1	3.7	3.6	ג'נין
28	15.4	3.4	5.3	חברון
20	10.5	2.6	2.3	טול-כרם
80	8.1	1.0	1.7	יריחו
	100.0	100.0	100.0	סה"כ
		13,012.7	8,416.2	במיליוני דינר

* נתוני אוכלוסייה לשנת 1965. הנתונים מתייחסים לנפות.

מחוך לוח יב' - 8 ניתן לעמוד על רמת הפעילות הכלכלית באזורי הגדה השונים.

בנפות ירושלים, שכס ורמאללה מרוכזים 49 אחוזים מהאוכלוסייה, 84 אחוזים מהפקדונות בגדה ו-82 אחוזים מהאשראי. ניתן לראות את היחסים הללו כאינדיקטורים לרמת הפעילות הכלכלית לגולגולת באזורי הגדה המערבית ולטעון כי רמה זו גבוהה בירושלים, בשכס ובמאללה יחסית לשאר חלקי הגדה.

סור (4) בלוח יב' - 8 מצביע כי אין קשר שיטתי בין חלקה של האוכלוסייה העירונית מחוך כלל אוכלוסיית הנפה, לבין רמת הפעילות הפיננסית לגולגולת בנפות השונות, שכן היא מושפעת בעיקרה על ידי הבדלים ברמה ההכנסות.

הבעיות והשינויים במצב המוניטרי שנוצר אחרי המלחמה

השוני במעמד המדיני של ירושלים המזרחית בהשוואה לשאר הגדה יצר תנאים כלכליים שונים בשני האזורים ושוני בבעיותיהם המוניטריות. נדון לכן בנפרד בשני האזורים.

ירושלים המזרחית

הבעיה המוניטרית העיקרית בירושלים המזרחית היא למנוע היווצרות צווארי בקבוק בתחום המוניטרי שיפריעו לחיים הכלכליים לחזור למסלולם התקין.

עם תום המלחמה חלו באיזור מספר התפתחויות שגרמו לצמצום דראסטי בנזילות חשבוי האיזור והעשויות לשחק חלק ניכר מהפעילות הכלכלית באיזור. נציין את הגורמים החשובים שפעלו לצמצום הנזילות:

(א) עם סיום המלחמה לא נפתחו הבנקים באיזור. המזומנים בקופות הבנקים יכלו לכסות רק 6 אחוזים מפקדונות הציבור ולכן אי אפשר היה לפתוח את הבנקים. פקדונות הציבור בירושלים הגיעו ל-5.7 מיליון דינרים והמזומן לפי הנחננו היה כ-4.3 מיליון דינרים, כלומר סגירת הבנקים חיסלה למעלה ממחצית הנכסים הכספיים שבידי הציבור*.

(ב) סגירת הבנקים מונעת את אנשי העסקים באיזור לקבל את האשראי הדרוש להם לחידוש פעולותיהם.

* אנו מניחים כי בימים כתיקונם היה המזומן במחזור בירושלים כ-2.5 מיליוני דינר (הנחננו כי יתרת המזומן לגולגולת בירושלים גבוהה ב-25 אחוזים מהיתרה הממוצעת בממלכת ירדן), וכי נוספו 1.8 מיליוני דינר עקב משיכות מוגברות בתקופה לפני המלחמה.

חמישה בנקים ישראליים פתחו סניפים בירושלים המזרחית אך הם אינם

עוסקים בשלב זה, במתן אשראי לתושבי ירושלים המזרחית.*

הסיכון העסקי הכרוך במתן אשראי לתושבי האיזור הוא גדול והבנקים אינם

מוכנים לשאת בו, אלא, כנראה, בערבות הממשלה.

בנוסף להעלמות מקורות האשראי הכנקאי אין אנשי העסקים באיזור יכולים

לקבל, מסיבות דומות, אשראי ספקים, דבר המחריף את בעיית הנזילות שנוצרה בגלל

היעדר אשראי בנקאי.

(ג) חלק מהמזומן במחזור הועבר לגדה המזרחית על ידי תושבים שעברו לשם

בחקופת המלחמה ובחקופה שלאחריה. אין בידינו נתונים על הירידה בנזילות

שנבעה ממקור זה.

(ד) איחוד שני חלקי ירושלים שגרם לאינטגרציה כלכלית של שני חלקי העיר

ליווה בעליית מחירים בירושלים המזרחית שהביאה לירידה גוספת בערך הריאלי

של הנכסים הנזילים שהחזיקו תושבי האיזור.

כד כבר פעלו גם מספר גורמים שקידדו במידת מה את הצמצום בנזילות:

(1) בגלל סגירת הבנקים אין תושבי העיר חייבים לפרוע את חובותיהם לבנקים

שהגיעו ל-3.9 מיליון דינר.

* הבנקים שפתחו סניפים הם: בל"ל, דיסקונס, פועלים, ערבי-ישראלי וברקלים.

(2) יש סיכוי שתושבים החוזרים לירושלים מהגדה המזרחית יביאו עמם כמות מסוימת של דינרים. חושבים שיעברו לגדה המזרחית והחזיקו בפקדונות בסניפי הגדה המערבית רשאים למשוך מהגדה המזרחית סכום המגיע ל-200 דינר.

(3) קניוח תושבי ישראל בירושלים המזרחית, הזרימו לאיזור זה כמות נכבדת של אמצעים נזילים. סביר לחשוב שגורם זה פעל להגדלת הנזילות רק בטווח הקצר וזאת משום שהל"י ידרשו לשם חידוש מלאי הסחורות שנקנה על ידי תושבי ישראל.

(4) יש לזכור כי הצרכים בנזילות הצטמצמו עקב הירידה במספר התושבים ובפעילות הכלכלית הקטנה בסיבות מדיניות או כלכליות שאינן בתחום המוניטרי.

למרות שאין כידינו נחונים מדויקים וישירים על מידת ההשפעה של כל אחד מהגורמים שהזכרנו לעיל, הרי סדרי הגודל שצינו מצביעים על ירידה חריפה בנזילות תושבי ירושלים המזרחית, שלא נפתרה על ידי האינטגרציה הכלכלית של איזור זה עם מדינת ישראל.

מידת ההצלחה שבה תיפתר בעיית הספקת האשראי לאנשי העסקים באיזור, תקבע במידה רבה את קצב החזרה של החיים הכלכליים למסלולם התקיין.

נזכיר כי תושבי ירושלים המזרחית המירו 400 אלף דינר בל"י, סכום זה הוא בין 10 ל-15 אחוזים מהמזומן שנמצא בידי תושבי ירושלים המזרחית.*

* קשה לאמוד איזה חלק מהמזומן שהיה בידי הציבור לפני פרוץ המלחמה הועבר לגדה המזרחית או לשאר חלקי הגדה המערבית. כפי שיוסבר בסעיף הבא קיים תמריץ להברחת דינרים מירושלים המזרחית לשאר חלקי הגדה.

שאר חלקי הגדה

בשאר חלקי הגדה החולף החוקי הוא הדינר והיחסים הכלכליים הפורמליים בין מדינת ישראל והאיזור לובשים צורה של מסחר בינלאומי.

כל גורמי הצמצום וההרחבה של הנזילות שהוזכרו בסעיף הקודם פעלו ופועלים בשאר חלקי הגדה ולפיכך לא נדון בהם בפירוט בסעיף זה.

פקדונות תושבי האיזור היו 7.3 מיליוני דינרים אך לפי הנחותינו מתקבל כי פקדונות אלה היו חלק קטן יותר מסך הנכסים הכספיים שבידי הציבור, בהשוואה לירושלים המזרחית המזומן שברשות תושבי האיזור היה כ-10 מיליוני דינרים. מאחר ובירושלים המזרחית הייתה הפעילות הבנקאית (אשראי ופקדונות) לגולגולת גדולה יותר מאשר בשאר חלקי הגדה סביר להניח כי נזילות שאר חלקי הגדה נפגעה פחות בגלל אי-פתיחת הבנקים.

גורמים נוספים של צמצום הנזילות שפעלו בעצמה חלשה יותר בשאר חלקי הגדה בהשוואה לירושלים, היו עליית מחירים שהיחה מחונה יותר וצמצום הפעילות הכלכלית (בגלל סיבות לא מוניטריות) שהיה חריף יותר.

שני הגורמים האחרונים נובעים מהעובדה שקשרי המסחר בין ישראל ושאר חלקי הגדה הם מוגבלים על ידי תקנות, שלא כמו בירושלים המזרחית.

מאידך, יש לזכור כי קניוח הישראלים בשאר חלקי הגדה הזרימו לשם פחות אמצעים נדילים (באופן יחסי ואולי אף מוחלט) מאשר לירושלים המזרחית. גם באיזור זה נפתחו סניפים של בנקים ישראליים. בל"ל פתח סניפים בבית-לחם, חברון, בירה ושכם ובנק ערבי-ישראלי פתח סניף בג'נין (רק בטול-כרם וביריחו לא נפתחו עדיין סניפים של בנקים ישראליים). מסיבות שהוזכרו בסעיף הקודם לא עוסקים הסניפים במתן אשראי בגדה, נוסף לסיכון העסקי הכרוך במתן אשראי, גם סיכון מדיני הנובע מאי הוודאות בקשר לעתידו המדיני של האיזור.

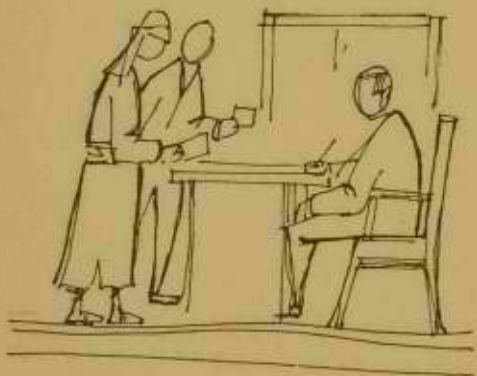
העובדה שההילך החוקי בשאר חלקי הגדה הוא הדינר יוצרת מספר בעיות שלא התעוררו בירושלים המזרחית.

(1) בגלל מחסור בדינרים, התפתח מסחר בל"י בגדה, למרות שהדבר אסור על פי החוק. דבר זה גרר הברחת מטבע זר (דינרים ודולרים) לגדה, שנמכר לחושביה חמורה ל"י. סביר להניח שלהברחה זו יש השפעה על שערו של הדינר בשוק השחור, אם כי אין לנו נתונים על היקף ההברחה.

(2) הוצאות המימשל בגדה מהקצבות הדינרים למסיליים ישראליים בגדה, מוגבלות על ידי כמות הדינרים שברשות המימשל. המקורות הראשוניים לדינרים היו המזומן שנמצא בקופות הבנקים והדינרים שהמירו תושבי ירושלים, בסך הכל כמיליון דינר. כנראה שבתקופה הקרובה יהיו הכנסות המימשל ממיסים, רק חלק קטן מהוצאות בדינרים, דבר העלול להקטין את מלאי הדינרים שבידי המימשל באופן ניכר.

(3) הנפקת מטבע מיוחד תאפשר למימשל חופשיות גדולה יותר בקביעת הוצאותיו (ובעידוד הפעילות הכלכלית), אך תצריך פיקוח מוניטרי על הנפקת מטבע זה.

פרק י"ג

השירותים הציבוריים

א. החינוך

בשנת הלימודים 1966/67 היו בגדה המערבית 127,000 תלמידים במסגרות ממשלתיות, וכ-60,000 תלמידים במסגרות אחרות - למעלה מ-40,000 מהם במוסדות של ססו"ת.

כ-70% מן התלמידים היו במסגרת בית הספר היסודי (כתות א' - ו'), כ-18% במסגרת בית הספר המכין (כתות ז' - ט'), כלומר כ-78% מכלל התלמידים היו במסגרת 9 שנות הלימוד הראשונות - עליהן חל החוק לחינוך חובה. כ-9% מן התלמידים למדו בבתי ספר תיכוניים, שכמעט כולם עיוניים. מועט מספר התלמידים במסגרות שלפני גיל חינוך חובה (גני הילדים כולם פרטיים), ובחינוך גבוה. למעלה מ-70% מן הלומדים במוסדות חינוך על-תיכוניים הם תלמידי סמינרים למורים.

חלק הארי של בני קבוצות הגיל המתאימות, בעיקר מקרב הבנים, ובעיקר באזורים עירוניים, לומד לפחות 4 שנים במסגרות רשמיות, וחלק ניכר מסיים 6 שנים לפחות. בקרב הבנים ממשיך חלק ניכר ללמוד במסגרת בית הספר המכין, ואף שיעור הממשיכים בחיכון אינו מבוטל. אם כי שיעור ההשתתפות במסגרת החינוך בקרב הבנות הוא נמוך, בעיקר בישובים כפריים, יש לציין את המגמה המתמדת של גידול מהיר בשיעור למידתן של אלו מאז שנות החמישים.

לפני המלחמה לא היה מחסור במורים בגדה המערבית, אך מספר המורים בעלי תואר אקדמאי בבתי הספר התיכוניים היה קטן.

לפי הערכתנו אף המשכת המגמה של עלייה במספר התלמידים עקב גידול בשיעורי ההשתתפות במסגרות לימוד, לא תגרום למחסור במורים בבתי הספר היסודיים והמכונים.

החינוך המקצועי והחקלאי מצומצם ביותר, ומספר המורים אף הוא קטן. בעבר הייתה מגמה מצד בוגרי בתי ספר טכניים להגר לארצות ערב האחרות, או לפחות לעבוד בהן, בשל תנאי עבודה ושכר נוחים יותר. הכשרת מורים ספקה את צרכי הגדה, והיה "יצוא" של מורים לגדה המזרחית ולארצות ערב האחרות.

מזה מספר שנים קיימת אוניברסיטה (זעירה עדיין) בירדן, וחלק מן הסטודנטים היירדניים פנו אליה. יש לשער שחלק אחר פנה לארצות ערב האחרות, לאירופה ולארה"ב. לא ידוע הרבה על מספרם ותכניהם.

מבני בתי הספר היו ברובם במצב טוב, ובחלקם מצויידיים כראוי. קשה כרגע לאמוד את נזקי המלחמה.

חלק מן הכיחות שוכנו בחדרים שכורים ליד בנין בית הספר המרכזי. מספר קטן של בתי הספר נמצא בתהליך של בנייה. לא ידוע מה מספר הכיחות הקיימות.

אומדן ההוצאות השוטפות לחינוך בבתי הספר הממשלתיים בשנת הלימודים

1966/67: 1,905,000 דינרים ירדניים.

1. החינוך העיוני

החינוך בירדן בכלל, ובגדה המערבית בפרט, נתון לסמכותן של מספר רשויות: משרד החינוך ומשרדי ממשלה אחרים (סעד); סס"ת, פרטיות מקומיות (בעיקר מוסלמיות) ופרטיות זרות (בעיקר מוסדות נוצריים). בחינוך הגמר אחידות. תמיכת הממשלה במוסדות הלא-ממשלתיים קטנה ביותר.

הנתונים על רשת החינוך בירדן בשנת 1965/66 התקבלו מתוך חוברת המוקדשת לנושא החינוך שהוציאה הלשכה הסטטיסטית של ירדן. מספר בתי הספר מכל הסוגים ושל כל הרשויות בגדה המערבית באותה שנה היה 920 (מתוכם 105 בירושלים המזרחית). 78 מהם במסגרת מוסדות על-יסודיים (כולל בתי ספר מכינים). מתוך 6,503 המורים, למדו 5,354 במסגרת חינוך חובה. 39.7% מכל המורים הם נשים.

בשנת הלימודים 1965/66 היו בירדן 205,241 תלמידים, בכל מסגרות הלימוד. 39.3% מהם נשים - מספר המלמד על שיעור למידה נמוך יותר בקרב הנשים, בעיקר אחרי 4 הכיתות הראשונות של ביה"ס היסודי.

כ-70% מן התלמידים בגדה המערבית (כולל ירושלים) למדו במוסדות ממשלתיים וכ-20% במוסדות סס"ת. כ-62% מהתלמידים במוסדות סס"ת נמצאים בגדה המערבית,

לוח יג' - 1

התפלגות התלמידים לפי הסמכות המפקחת

<u>מספר התלמידים</u>	<u>הסמכות המפקחת</u>
140,334 *	משרד החינוך
787	ממשלתי אחר
41,015	סו"ת
15,217	פרטי מקומי
7,888	פרטי זר

* מהם כ-18,000 בירושלים המסופחת.

הנתונים הסטטיסטיים הירדניים אינם ממיינים את דרגות הלימוד לפי הרשויות המפקחות, והנתונים הבאים חלים איפוא על כל תלמידי הגדה בשנת 1965/66, כולל ירושלים.

לוח יג' - 2

החפלהגות התלמידים לפי דרגות הלימוד בגדה המערבית
(כולל ירושלים), בשנת הלימודים 1965/66

<u>מספר תלמידים</u>	<u>דרגת לימוד</u>
6,276	גני ילדים
179,338	חינוך חובה:
144,103	בי"ס יסודי (א'-ו')
35,235	בי"ס מכיך (ז'-ט')
18,101	חינוך על יסודי:
17,191	בי"ס תיכון (י'-י"ב)
881	בי"ס מקצועי (י'-י"ב)
119	בי"ס חקלאי (י'-י"ב)
1,466	חינוך על היכוני:
952	בתי מדרש למורים (א'-ב')
154	בי"ס גבוה מקצועי (א'-ב')
81	בי"ס גבוה חקלאי (א'-ב')
88	בי"ס גבוה מסחרי
129	אחרים (א'-ב')

חוק חינוך החובה היירדני אינו חל על גילאי הגן וכל הגנים הם פרטיים.

יש בהם מכיתה אחת עד שלוש. מתוך 81 גני הילדים, 17 מאורגנים במסגרות עצמאיות

ו-64 במסגרות בתי הספר. מספר הגננות הוא 149.

חוק חינוך החובה מחייב חשע שנות לימוד, שש בבית ספר יסודי ושלוש בבית ספר

מכין. החינוך התיכוני נמשך 3 שנים, הוא חינם אבל איננו חובה.

על מידת מימושו של חוק חינוך החובה טרם השגנו נתונים מדוייקים. היא גבוהה

במסגרת החינוך היסודי בירושלים העיר (כ-85% מכלל הגילאים לפי מפקד 1961, וכנראה

שכיום הוא בסביבות 92%). לעומת זאת במחוז ירושלים כולו שיעור הלמידה ביסודי הוא

כ-70% ובאיזורים כפריים הוא נמוך יותר, כך במחוז חברון 60%. לעומת זאת גבוה שיעור

הלמידה והממוצע הכללי של ההשכלה במחוז שכס, בעיקר בערים שכס וטול-כרם.

שיעור הלמידה בכפרים נמוך למדי, ואין פיקוח חמור על מימוש החוק. בחלק מן

הכפרים תלמידי כיתות א'-ד' לומדים במסגרת חינוך מוסלמי, המקביל ל"חדר" היהודי.

החוק מחייב אמנם המשכת הלימודים בבית ספר אחר (5 שנים נוספות), כנראה שרוב התלמידים,

לפחות באיזורים כפריים מרוחקים, אִנְנו ממשיך. בעיקר גדול שיעור הנשירה בקרב

התלמידות.

הנתונים הבאים, משנת 1965/66 מפרטים את מספר התלמידים בכפרים. כשני

שלישים מתושבי הגדה המערבית הם כפריים.

לוח י"ג - 3

התפלגות המוסדות, המורים והתלמידים

במסגרת חינוך חובה

<u>בישובים כפריים</u>	<u>בכל הגדה</u> *	
615	791	מוסדות
3,149	5,354	מורים
104,694	178,816	תלמידים

* כולל ירושלים המסופחת.

לוח י"ג - 4

התפלגות המוסדות, המורים והתלמידים

במסגרת החינוך התיכוני

<u>בישובים כפריים</u>	<u>בכל הגדה</u> *	
20	92	מוסדות
85	730	מורים
1,702	17,093	תלמידים

* כולל ירושלים המסופחת.

מכאן, שבעוד שבמסגרת חינוך חובה מצויים כ-59% מן התלמידים ביישובים כפריים, כ-58% מן המורים, וכ-77% מבתי הספר (בגדה המערבית יש 131 בתי ספר, עם מורה אחד בכל אחד), הרי שבמסגרת החינוך התיכון רק כ-10% מן התלמידים נמצאים ביישובים כפריים, כ-12% מן המורים וכ-22% מבתי הספר. יש להניח שחלק גדול מן התלמידים ביישובים כפריים הנושרים מבתי הספר פונים לעבודה חקלאית. שינוי השיטות החקלאיות והפריון לעובד בחקלאות עשויים להקטין את מספר הנושרים שיקלטו בעבודות חקלאיות. לא ידוע מה גורל הנושרים ביישובים עירוניים.

189,780 מבין התלמידים ב-1965/66 בירדן היו מוסלמים ו-15,417

נוצרים (חלקם של הנוצרים בקרב המורים היה גדול יותר: 1,301 מורים נוצריים,

לעומת 5,198 מורים מוסלמי).

2. שיעורי למידה ורמת ההשכלה

הטבלאות שבפרק זה לקוחות ממחקר שנעשה על סמך נתוני מפקד האוכלוסין והדיוור, 1961.

לוח ג' - 5

אחוז יודעי קרוא וכתוב בקרב אוכלוסיית

הגדה, לפי מחוזות

(מפקד 1961)

<u>שכם</u>	<u>חברון</u>	<u>ירושלים</u>	
32.1	23.5	37.0	סה"כ
55.5	39.5	54.9	זכרים
13.3	9.1	20.4	נקבות

המקור: שנתון סטטיסטי של ירדן, 1965

לוח זה מתאר את מצב ידיעת קרוא וכתוב באוכלוסיית הגדה כולה כפי שהחקיים בשנת 1961. הוא מעיד על הבדלים בין המחוזות השונים, ועל הבדלים ניכרים בין זכרים ונקבות בכל מחוז ומחוז.

מן הלוחות הבאים ניתן ללמוד על קיום מגמה של שינוי מהיר בתחום זה, בכיוון של עליית אחוז הלומדים בקרב גילאי בית הספר בכלל, ושל עלייה מהירה יותר באיזורים הפחות מפותחים, ובקרב הנשים בכל מחוז ומחוז.

לוח יג' - 6

אוכלוסיית גילאי 10-14 ו-15-19 שלא ביקרו

מעולם בבית - ספר

(מפקד 1961)

איזור	זכרים			נקבות		
	14-10	19-15	מדד * השינוי	14-10	19-15	מדד * השינוי
<u>מחוז שכם</u>	8.6	14.0	61	39.9	62.9	63
שכם העיר	8.2	15.1	54	12.5	20.4	61
סול-כרם העיר	9.4	9.4	100	24.0	41.2	58
שאר המחוז	8.6	14.2	61	47.1	72.3	64
<u>מחוז ירושלים</u>	13.9	16.1	86	39.2	54.5	72
ירושלים העיר	8.9	12.1	74	17.8	29.4	61
הערים בית-לחם, בית ג'אלה ובית סחור	13.6	14.3	95	22.6	32.7	69
העיר רמאללה ובירה	8.8	13.0	67	18.6	29.3	75
שאר המחוז (ירושלים)	16.1	18.1	89	51.6	68.5	75
<u>מחוז חברון</u>	16.3	22.8	71	53.7	69.9	77
חברון העיר	9.6	13.9	69	22.6	42.1	54
שאר המחוז	20.0	27.9	72	69.9	84.0	83

* % גילאי 10-14 שלא ביקרו מעולם בבית-ספר מחולק ב-% גילאי 15-19 שלא ביקרו

מעולם בבית-ספר כפול 100.

מלוח זה ניתן ללמוד שרוב אוכלוסיית הזכרים בגילים 10-19 ביקרה בבית-ספר, ואין הבדלים גדולים בין מחוזות וצורות יישוב. לעומת זאת חלק גדול מאוכלוסיית הנקבות בנות אותו הגיל לא ביקר מעולם בבית ספר, ובעיקר גדול שיעורן של אלו בישובים כפריים.

כמו כן מראה הלוח על עלייה גדולה, בקרב הזכרים והנקבות כאחד, בשיעור הלומדים בקרב קבוצת גילאי 10-14 בשנת 1961 לעומת שיעורם בקרב קבוצת גיל זו בשנות החמישים.

מלוח זה ומהלוחות הבאים מתברר ששיעורי ההשתתפות של האוכלוסייה בגילים המתאימים במסגרות לימודיות גדול בעיקר בערי מחוז ירושלים, (פרט ליריחו) ובערים שכס וסול-כרם. השיעור נמוך יותר בחברון העיר, ומחוז חברון כולו נחות מבחינה זו משאר המחוזות.

הנחוננים בלוח זה אינם מתיישבים לגמרי עם נתוני לוח יג' - 7 אף כי

שניהם ממקור אחד, על-כל-פנים - שניהם מורים על אותן מגמות.

גם לוח זה מראה הבדלים ניכרים בין זכרים ונקבות; אך בעוד שבקרב אוכלוסיית

הזכרים אין הבדל גדול בשיעורי הלמידה באיזורים כפריים ועירוניים, ההבדל גדול

למדי בקרב אוכלוסיית הנקבות. עם זאת מראה לוח ג' - 8 ששיעור הגידול במספר

הנקבות בכלל, ובאזורים הכפריים בפרט, אשר סיימו לפחות ארבע שנות לימוד, גבוה

מאד, ועולה בהרבה על שיעור זה בקרב אוכלוסיית הזכרים.

לוח יג' - 7 מלמד שאחוז האוכלוסייה שביקרה בבית ספר גבוה בעיקר

בקרב גילאי 10-14, ואילו בקרב גילאי 5-9 האחוז קטן יותר - מכאן אפשר אולי

ללמוד שגיל הנכנסים לבית הספר גבוה מן הנהוג בארץ. (ההבדל בין שתי קבוצות הגיל

קטן יותר בקרב הנקבות). אחוז גילאי 15-18 שביקרו בבית הספר נמוך עוד יותר,

בעיקר בקרב הנקבות. האחוז הקטן (פחות מ-10%) של גילאי 20-24 שביקרו בבית

הספר לעומת האחוז הגבוה בהרבה יותר של קבוצות הגיל הצעירות יותר מלמד על

מידת השיפור שחל בממלכת ירדן מאז ייסודה.

לוח יג' - 7

האחוז מאוכלוסית גילאי 5-24 שביקרה בביה-ספר, לפי מחוזות,

אזורים עירוניים נבחרים, ואורח חיים

(מפקד 1961)

<u>ז כ ר י ם</u>					
<u>24-5</u>	<u>24-20</u>	<u>18-15</u>	<u>14-10</u>	<u>9-5</u>	<u>א י ז ו ר</u>
52.6	8.1	42.5	80.8	51.0	<u>מחוזות</u> מחוז שכם
49.7	7.0	41.8	76.2	56.1	מחוז ירושלים
48.0	9.1	40.2	73.9	47.4	מחוז חברון
45.2	5.8	35.8	73.9	48.7	כל ירדן
51.3	9.3	40.5	79.6	54.2	<u>ערים</u> העיר שכם
51.2	7.0	44.4	79.2	56.8	העיר ירושלים
55.0	9.5	49.2	77.5	59.3	הערים בית-לחם, בית ג'אלה וביח סחור
46.8	5.6	39.9	78.6	53.6	* <u>צורת ישוב ערים בכלל</u> ישובים כפריים בעיקר
48.0	6.5	36.2	76.4	49.7	
		<u>ח ו ב ק ג</u>			
27.7	1.6	12.1	47.6	41.4	<u>מחוזות</u> מחוז שכם
29.8	1.3	15.1	48.1	44.8	מחוז ירושלים
20.9	0.7	7.1	34.4	31.3	מחוז חברון
24.5	1.1	11.8	41.5	35.3	כל ירדן
46.2	7.1	37.0	76.1	54.6	<u>ערים</u> העיר שכם
43.2	2.6	30.2	70.6	55.6	העיר ירושלים
					הערים בית-לחם, בית ג'אלה וביח סחור
41.3	1.8	26.7	66.6	54.6	
35.5	2.1	22.4	61.5	47.2	* <u>צורת ישוב ערים בכלל</u> ישובים כפריים בעיקר
17.9	0.3	3.9	29.5	29.9	

לוח י"ג - 8

% גילאי 15-19 מכלל קבוצת גיל זו שלמדו 4 שנים או יותר
 במסגרת חינוך רשמית לפי אזורים וערים נבחרים, 1961

* מדד	סה"כ		* מדד	נקבות		* מדד	זכרים		א י ז ר
	%	מדד		%	מדד		%	מדד	
165	58.2		176	35.0		130	84.0		מחוז שכס
122	80.1		132	77.6		112	82.5		שכס העיר
151	73.3		176	56.4		142	88.7		טול-כרם
181	52.6		332	25.6		133	83.8		שאר המחוז
138	62.8		179	43.1		121	82.3		מחוז ירושלים
128	77.9		144	68.6		119	86.2		ירושלים העיר
130	75.2		141	65.5		116	84.3		הערים בית-לחם, בית ג'אלה ובית סחור
133	77.4		142	69.1		122	85.6		רמאללה העיר
144	54.3		269	29.0		122	80.2		שאר המחוז
163	51.6		238	27.9		134	75.4		מחוז חברון
141	69.7		169	54.8		124	83.7		חברון העיר
177	42.2		406	14.2		139	70.0		שאר המחוז
138	54.5		179	33.9		122	74.9		כלל ירדן
127	69.7		154	56.5		115	81.7		ערים
160	44.4		270	19.7		132	70.0		שאר הארץ

* מדד שיפור היחס בין אחוז גילאי 15-19 שלמדו 4 שנים לפחות
 לבין % גילאי 20-24 שלמדו 4 שנים לפחות כפול 100.

לוח יב' - 8 מראה מדד שיפור המתייחס לרמת ההשכלה, והוא מצביע על

עלייה גדולה, בעיקר בקרב הנקבות באזורים כפריים, באחוז גילאי 15 - 19 שסיימו לפחות ארבע שנים בבית ספר יסודי. כ-80%, ואף למעלה מזה, מן הזכרים בקבוצת גיל זו סיימו לפחות ארבע שנות לימוד. בקרב הנקבות האחוז נמוך יותר, וההבדל בין ערים ואזורים כפריים עודנו ניכר.

חלק ניכר מן התלמידים, בעיקר בבתי הספר הכפריים, לומד ארבע שנים

בלבד. לוח יג' 9 מראה שאחוז מסיימי שש כיתות בית ספר יסודי מקרב גילאי 15-19 נמוך יותר (בקרב הזכרים והנקבות כאחד) מן האחוז של קבוצת גיל זו שסיים ארבע שנות לימוד. על כל פנים אחוז מסיימי שש כיתות יסודי לפחות בקרב גילאי 15-19 גבוה הרבה יותר מאחוז זה בקרב כלל האוכלוסייה מעל לגיל 15. ההבדל ניכר במיוחד בקרב הנקבות, ובעיקר באזורים כפריים. ניתן ללמוד ממנו על מגמה של שינוי מהיר ברמת ההשכלה של אוכלוסיית הגדה, ועל עלייה במידת השיוויון בין המינים ובין האזורים - על אף הפער הקיים עדיין.

לוח יב' - 9

אחוז אוכלוסיית גילאי 15 ומעלה שקיבלו חינוך במסגרת רשמית
מעל ל-6 שנות לימוד, לפי מחוזות וערים נבחרות, מפקד 1961

נ ק ב ו ת			ז כ ר י ם			
אונ- ברסיטה	5 שנות על-יסודי	6 שנות יסודי	אונ- ברסיטה	5 שנות על-יסודי	6 שנות יסודי	
	ויותר (א) ויותר (ב)			ויותר (ב) ויותר (א)		
0.08	1.3 (4.1)	8.6 (24.9)	0.55	5.6 (19.4)	30.2 (68.6)	מחוז שכס
0.51	6.6 (19.3)	32.1 (64.4)	2.01	10.1 (24.8)	44.3 (66.4)	שכס העיר
0.08	3.2 (10.0)	18.5 (45.4)	0.82	8.1 (14.4)	38.6 (76.0)	סול-כרם העיר
0.01	0.4 (1.2)	4.3 (16.1)	0.25	4.6 (18.7)	26.6 (68.2)	שאר המחוז
0.24	2.4 (5.3)	14.0 (31.1)	1.33	7.5 (18.1)	34.7 (69.0)	מחוז ירושלים
0.58	5.3 (10.4)	27.8 (53.4)	3.15	11.7 (21.3)	44.8 (72.4)	ירושלים העיר
0.36	4.6 (11.7)	27.3 (52.6)	1.64	10.3 (25.2)	44.2 (73.4)	הערים בית-לחם, בית ג'אלה וביית סחור
0.70	6.1 (15.2)	30.0 (57.9)	3.16	12.8 (27.4)	46.2 (74.4)	הערים רמאללה ובירה
0.07	0.1 (0.4)	5.9 (17.7)	0.51	5.1 (15.3)	28.6 (67.6)	שאר המחוז
0.05	0.7 (2.2)	5.4 (17.9)	0.35	5.7 (18.9)	29.9 (63.0)	מחוז חברון
0.09	2.0 (6.8)	13.2 (37.5)	0.86	8.6 (25.9)	39.5 (67.6)	חברון העיר
0.02	0.1 (0.4)	1.9 (7.9)	0.12	4.3 (15.5)	21.0 (60.4)	שאר המחוז

(א) האחוזים בסוגריים: מתיחסים לאוכלוסיית גילאי 15-19

(ב) האחוזים בסוגריים: מתיחסים לאוכלוסיית גילאי 20-24

אחוז מסוימי חמש שנות לימוד על - יסודי, מכלל האוכלוסייה מעל לגיל 15 או יותר, נמוך, כמובן, הרבה יותר מהאחוז של אלה שסיימו שש שנות לימוד יסודי בלבד, והוא נמוך בעיקר בקרב הנקבות ובאזורים הכפריים. גם כאן קיים הבדל ניכר בין כלל האוכלוסייה ובין האוכלוסייה הצעירה יותר (גילאי 20 - 24) וניתן ללמוד על שיעור גידול מהיר באחוז המשתתפים בחינוך על-יסודי.

יצויין בזאת שרוב בוגרי החינוך התיכוני בירדן הם בוגרי בתי ספר חינוכיים עיוניים.

מנתונים אלה אפשר ללמוד ששיעור הלמידה בקרב אוכלוסיית הגדה המערבית יוסיף לגדול בשנים הקרובות, גורם שיש לקחתו בחשבון. מחקר שנערך בשנת 1961 מציין שמספר ההורים המעוניינים בהקניית חינוך יסודי לפחות, ואף על-יסודי, בקרב האוכלוסייה הכפרית גדל והולך, וכנות כפרים נשלחות לפעמים לפנימיות בבתי ספר עירוניים. המגע עם ישראל עשוי להחיש מגמה זו, וסגירת הגבול בפני הגירה לרבת עמון אף היא פועלת ככיוון זה - שכן אפשרויות התעסוקה לנוער, כלומר הגדלת הכנסות המשפחה, שהיוותה אלטרנטיבה לפניית נוער לבתי הספר, היו גדולות למדי בעיר זו. לפיכך יש לצפות לגידול מהיר במספר התלמידים, יחסית לגידול אוכלוסיית גילאי בתי הספר, ותתעורר השאלה של הגדלת מספר בתי הספר, הרחבת בתי ספר קיימים, והגדלת מספר המורים, בעיקר אלו המיועדים ללמד בבית ספר חינוך.

3. חינוך מקצועי וחקלאי

הנחונים לשנת 1965/66 על החינוך המקצועי והחקלאי באיזור הגדה המערבית, כולל ירושלים, מורים שחינוך זה אינו מפותח כלל, ומספר התלמידים הפונה אליו קטן באופן מוחלט, ובאופן יחסי לכלל התלמידים במסגרות העל-יסודיות.

קיימים 12 מוסדות לחינוך מקצועי, בהם מלמדים 171 מורים ולומדים 1,557 תלמידים. בית ספר אחד למסחר, בו מלמדים 14 מורים, ויש בו 514 תלמידים. 2 מוסדות לחינוך חקלאי, בהם מלמדים 20 מורים ולומדים 200 תלמידים. כל בתי-הספר החקלאיים שייכים למשרד החינוך, בתי הספר המקצועיים והאחרים רובם פרטיים, שלושה מהם בפיקוח סט"ח* ורק שניים ממשלתיים.

אם תעשה אינטגרציה של איזור הגדה המערבית עם ישראל עלולה להתעורר הבעייה של הגדלת מספרם וחשיבותם של המוסדות העל-יסודיים לחינוך מקצועי וחקלאי, כדי להפנות נוער שאינו לומד ואינו מועסק למסגרת יצרנית. קביעת הקריטריונים להכוונת הנוער למסגרות החינוכיות השונות תעשה על ידי רשויות פדגוגיות מוסמכות ועל ידי שיקולי משרד העבודה.

* ידוע שאחוז ניכר מבוגרי המוסדות של סט"ח עובדים בארצות ערב האחרות, בעיקר בנסיכויות המפרץ הפרסי, שם השכר גבוה יותר משבירדן.

יש לשער שיהיה צורך להגדיל את מספר המוסדות, ואת מספר המורים. החינוך המקצועי עודד ונחמך על ידי סט"ח, והמשך שיחוף הפעולה עימה עשוי לסייע בכיוון זה.

4. הכשרת המורים

הנתונים הבאים לשנת 1965/66 מלמדים על רמת ההשכלה של המורים באיזור הגדה, כולל ירושלים, במסגרת החינוך הכולל, חינוך החובה והחינוך התיכוני:

לוח יג' - 10

רמת ההשכלה של המורים באיזור הגדה
המערבית לפי סוג בית הספר בו הם
מלמדים

רמת ההשכלה	סך הכול*	במסגרת חינוך חובה (א-ו, ז-ט)	בכ"ס תיכוניים
<u>תעודת גמר:</u>			
בי"ם יסודי (א-ו)	47	28	
בי"ס מכין (ז-ט)	273	222	1
בי"ס תיכון (ט-יב)	824	720	27
תעודת בגרות	2799	2635	128
הסמכה להוראה ביסודי	1048	915	121
לימודים לקראת תואר אקדמאי ראשון	668	510	150
תואר אקדמאי	495	98	279
תעודת מקצועית	232	157	4
לא ידוע	113	69	30
סך הכול	6499	5354	730

* בסה"כ נכללים גם מורים בגנים, בבתי ספר מקצועיים, חקלאיים, מסחריים, מפקחים וכדומה.

לגבי הכשרת מורים יש בידינו כרגע רק נתונים לשנת 1964/65: בשנה זו היו בירדן כולה שבעה בתי ספר להכשרת מורים, שהקיפו 1,182 תלמידים. 5 ממוסדות אלו היו שייכים למשרד החינוך (2 באיזור הגדה - בבית חנינה וברמאללה), והיו בהם 543 תלמידים, (כארבעים אחוז מהם מתחת לגיל 20) במחזור דו שנתי, (לא ידוע מה מספרם בגדה המערבית). שני המוסדות האחרים היו שייכים לססו"ת, והיו בהם 639 תלמידים, במחזור תלת שנתי, (כשני שלישים מהם מתחת לגיל 20). לא ידוע לנו כרגע אם שני המוסדות היו בתחום הגדה.

המספר הכולל בשנת 1964/65 של מורים בבתי המדרש למורים בירדן היה 88, מתוכם 51 במוסדות ססו"ת, מרביתם בעלי תואר אקדמאי, ולא היו ביניהם מורים בעלי הכשרה מקצועית.

מן הנתונים שהראינו ניהן ללמוד שלמעלה ממחצית המורים בבתי הספר היסודיים והמכינים הם בעלי השכלה תיכונית בלבד, וחלק מאלה אף לא עמד בבחינות בגרות. רק חלק קטן מהם מורים מוסמכים (כ-17% מכלל המורים, ומן המורים במסגרת חינוך חובה). חלק מבעלי ההשכלה העל-תיכונית פנה להוראה במוסדות חינוך יסודי ומכין, ואילו חלקם של בעלי ההשכלה העל-תיכונית, ובעיקר בעלי תואר אקדמאי בקרב המורים בתיכון, נמוך יחסית לישראל ולא בצורות מפותחות. לא ברור מהו הגורם לפנייה זו של אקדמאים לחינוך יסודי ומכין ולא לתיכון, אך יתכן שגם הסיווג של בתי הספר ליסודי, מכין ותיכון (יש מספר בתי ספר כוללים, המסווגים לפי מירב התלמידים) השפיע על הנתונים. מספר המורים בעלי השכלה תת-תיכונית גדול למדי - כ-4.5%.

באשר לתוספת מורים מוסמכים אפשר להסיק מן הנתונים דלעיל - בהנחה שמחצית התלמידים נמצאים באיזור הגדה המערבית, ומספר התלמידים בכל שנת לימוד שווה וקיימת נשירה מסויימת - שמספר מסיימי בתי המדרש למורים ב-1964/65 באיזור הגדה היה בין 250 ל-300. אם הערכה זו נכונה - תוספת המורים המוסמכים השנתית תוכל לכסות את הגידול במספר תלמידי ביה"ס היסודי בשנים הקרובות. יצויין בזאת כי ידוע שירדן נהגה ל"יצא" מורים לארצות ערב האחרות, כגון כווית - עובדה המאששת את ההערכה דלעיל. לעומת זאת חהיה בעייה של מורות, כיון שמרבית בתי הספר נפרדים לבנים ולבנות. מספר הלומדות בדרגים העל-יסודיים עדיין קטן, יחסית, וניכרת מגמה לגידול מהיר דווקא בשיעור הלמידה של בנות.

באשר למורים אקדמאים - מספר תלמידי האוניברסיטה מאיזור הגדה המערבית, הנמצאים כיום באיזור הגדה, קטן למדי - בסביבות 130 איש (שלמדו קודם לכן באוניברסיטת רבת-עמון), יש להניח שלא כולם מתעודים לפנות להוראה. רבים מבני הגדה המשיכו ועודם ממשיכים את לימודיהם האוניברסיטאיים בחו"ל - אם בארצות ערב (בעיקר לבנון ומצרים) ואם באירופה ובארה"ב. גורלם של אלו אינו ידוע. אף אם יחזרו לאיזור הגדה - לא ברור כמה מהם יפנו להוראה. אפשר להניח שיווצר מחסור במורים ברמה נאותה לבתי ספר - בעייה הקיימת גם בחינוך הערבי בישראל, והעלולה להחמיר בשל גידול מספרם המוחלט והיחסי של תלמידי החינוך באוכלוסייה הערבית.

הערכות לגבי המצב הקיים כיום

5.

הרבינו בנתונים מן השנים 1961, 1964/65 ו-1965/66, הן מפאת מחסור

בנתונים מעודכנים יותר והן משום שהנתונים משנים קודמות מסייעים במתן תמונה כללית על מצב החינוך וההשכלה באיזור הגדה, ועל מגמותיו. על התפלגות התלמידים, המורים והמסודות לפי רמות הלמוד לא ידוע עדיין דבר, וכך לא ידוע עדיין מה המצב הנוכחי בבתי-הספר המקצועיים והחקלאיים.

אם נניח שמספר התלמידים בבתי-הספר הלא-ממשלתיים עלה בשיעור דומה

לעליית מספרם של התלמידים בבתי-הספר הממשלתיים נקבל אומדן זה:-

מספר התלמידים בבתי-הספר הממשלתיים ב-1966/67, כולל ירושלים - 145,000,

לעומת כ-141,000 ב-1965/66, עלייה ב-3.4% בערך. מכאן:-

42,400	מספר התלמידים במוסדות סטו"ח:	(מספרים מעוגלים)
8,750	במוסדות פרטיים ולאומדים:	
8,250	במוסדות פרטיים זרים:	
<u>66,400</u>	סך הכל	

בסך הכל יש כ-211,000* תלמידים באיזור הגדה, כולל ירושלים,

180,000 באיזור הגדה בלי ירושלים (לפי האומדן של עיריית ירושלים יש בירושלים

שאוחדה כ-18,000 תלמידים בבתי-ספר ממשלתיים, ואנו מניחים ש-20% מן המוסדות

האחרים נמצאים בחלק שאוחד, בשל ריבוי המוסדות הנוצרים כעיר זו). אין באפשרותנו

לאמוד כרגע במדויק את מספר המורים ובתי-הספר הלא-ממשלתיים.

* מספר זה אינו כולל את הגירת הפליטים בעקבות המלחמה.

התפלגות מספר התלמידים בבחי-הספר החקלאיים והמקצועיים נאמדה ב:-

1,620	: בחי ספר מקצועיים
210	: בחי ספר חקלאיים
535	: בחי ספר מסחריים

מספר תלמידי בחי המדרש למורים דומה למדי לזה של שנת 1965/66.

מבנים וציוד

אין עדיין נחונים מדוייקים על המבנים והציוד ואף הסטטיסטיקות משנים קודמות אינן מוסרות אינפורמציה על כך. סקירתם של אנשי משרד החינוך באיזור הגדה - הנמשכת עדיין - וסקירת אנשי עיריית ירושלים בחלק שאוחד מסרה את הנחונים הבאים: מרבית המתקנים והמבנים הינם במצב מניח את הדעה אם כי כמוחם אינה מספקת. באיזור ירושלים יש הרבה כיתות שכורות בבנינים שכנים לבנין המרכזי של בית-הספר - ודמי השכירות משולמים על ידי הממשלה. בכל מחוז נמצא שאחוז הבנייה של בחי-הספר חדשים והרחבת הקיימים אינו גדול ביותר - ולא הגיעו לידינו עדיין תכניות פיתוח בענין זה. ידוע רק שבמסגרת תכנית שבע השנים היו צריכים להפנות 8 מיליוני דינרים להשקעות בחינוך בכל ירדן, ולפי תכנית זו היו צריכים להחוסף 1,000 חדרי כיתות מדי שנה, בירדן כולה.

התפלגות התלמידים, המורים ובהי הספר לפי איזורים*
 בשנה"ל 1966/67

איזור	מספר התלמידים	מספר המורים	מספר בתי-הספר
נפת רמאללה	19,948	525	121
מחוז חברון	23,454	661	88
מחוז שכם	54,192	1,606	275
נפת ג'נין	17,955	561	101
מחוז ירושלים	11,452	890	48
סך הכול	127,001	4,243	533

(*) נתונים אלה אינם כוללים את ירושלים שאוחדה.

המקור: שלטונות הגדה.

לפי הנהוג בירדן משלמים תלמידי בית הספר היסודי והמכין אגרות חינוך סמליות בלבד, והם מקבלים ספרי לימוד חינם מבית הספר (כלומר ממשרד החינוך). תלמידי החינוך משלמים אף הם אגרה נמוכה (1.5 דינרים לשנה), אך הם משלמים עבור ספרים (הלימוד עצמו - חינם). רוב הוצאות החינוך בבתי הספר הממשלתיים פמומנות על ידי הממשלה, והמורים מקבלים את משכורתם במישרין מרבה-עמון, דרך הבנקים. הממשלה משתתפות גם בהוצאות הבאות, פרש לשכר: דמי שכירות בבתי סכורים, ריהוט, ספרי לימוד, מעבדות, תיקונים ואחזקה ושרתים.

היקף השירותים שנותן בית הספר לתלמידים מחוץ למסגרת הלימודים קטן למדי: אין שירות רפואי, כמעט שאין מפעלי הזנה, פעולות התרבות מועטות, ואף היקף החינוך המשלים אפסי. הממשלה משתתפת בשכרם של המטיפים בבתי הספר המוסלמים (כ-15-18 דינרים לחודש). אך רוב שיעורי הדת המוסלמיים משולמים על ידי בתי הספר עצמם. ממשלת ירדן לא תמכה בבתי הספר הזרים והפרטיים. סיפוח הגדה יחייב הרחבת השירותים שנותנים בתי הספר - אך יש מקום לשינוי מבנה המימון, ולהטיל חלק מן הנטל על שכמ הרשויות המקומיות.

כיום אין גופים פרטיים מלבד סס"ת התומכים באופן קבוע בבהי ספר, פרט לתרומות אפשריות למבנים. אומדן הוצאות החינוך בחלק ממחוז ירושלים, בשנת 1966/67, שנערך על ידי עיריית ירושלים, עשוי ללמד (אף כי אין להניח שהמבנה במחוז זה זהה לזה שבמקומות אחרים) על מבנה ההוצאות הכללי של משרד החינוך הירדני באיזור הגדה.

30,742	מספר התלמידים:
<u>943</u>	<u>מורים</u> : מספר המורים והפקידים הכולל, העובדים על חשבון הממשלה, ולא על חשבונה:
<u>413,304</u> דינרים	שכר שנתי למורים ופקידים (כולל):
	כלומר כ-440 דינר לשנה למורה.
<u>141</u>	<u>מטיפים</u> : מספר המטיפים, העובדים על חשבון הממשלה ולא על חשבונה:
<u>23,760</u> דינרים	שכר שנתי למטיפים (כולל):
	כלומר כ-160 דינר לשנה למטיפ.
	<u>הוצאות אחרות</u> : (לשנה) 60,886 דינרים לשנה. הן כוללות:
12,500 דינרים	שכר מבנים ע"ח הממשלה
" 2,000	אחזקת המבנים
" 5,241	שכר מבנים ע"ח הציבור ומס חינוך
<u>" 40,645</u>	ציוד ומכשירים, חימום וחשמל, מכשירי כתיבה וספרים, דמי נסיעה וכו'
<u>497,450</u> דינרים	סה"כ כולל לשנת 1966/67

לפי אומדן זה ההוצאה לתלמיד לשנה היא: 16.2 דינר.

בהנחה ש-71 אחוזים מכלל התלמידים נמצאים במסגרת מוסדות ממשלתיים ובנכוי התשלומים הממומנים על ידי הציבור ומס חינוך, הוצאות החינוך הכלליות, של ממשלת ירדן באיזור הגדה היו:

127,000 תלמידים \times 15 דינרים לתלמיד לשנה = 1,905,000 דינרים לשנה להוצאות

שוטפות.

אם נניח שמספר התלמידים יעלה ב-3 אחוזים בשנה"ל 1968/67 תהיינה ההוצאות

הממשלתיות, לפי המבנה הקיים כיום: 1,962,000 דינרים לשנה.

סכום זה הוא כ-40 אחוזים מהסכום שנקבע להוצאות חינוך שוטף בירדן

כולה בשנת 1967, לפי תוכנית שבע השנים (4.7 מיליוני דינרים), וכ-38 אחוזים

מהסכום שנועד בתוכנית לשנת 1968 (5.2 מיליוני דינרים).

ג. בריאות

1. סיכום

שנת תשלום	מספר חולים	מספר קבוצות	מספר ימים	מספר שעות
1964	166	2,000	70%	20%
1965				
1966				
1967				
1968				
1969				
1970				
1971				
1972				
1973				
1974				
1975				
1976				
1977				
1978				
1979				
1980				

מצב הבריאות בשטח הגדה המערבית, של החושבים הקבועים ושל הפליטים, היה מניח את הדעה. לא נמסר בשנים האחרונות על כל מלגה של מחלות מדבקות בקרב תושבי הגדה.

שירותי הבריאות בגדה המערבית אשר כללו בתי-חולים, מרפאות אזוריות וכפריות ותחנות לטיפול באם ובילד, הוחזקו ע"י ממשלה ירדן וארגוני צדקה, ברובם נוצרים. במרפאות האזוריות והכפריות וכן בתחנות לטיפול באם ובילד היו בדרך כלל אחות או אח קבועים ורופאים בקרו בהן בתדירות של פעם או פעמיים בשבוע. לסטוח המטפלה בפליטים, יש חלק נכבד בשירותי הבריאות בגדה המערבית, הן בקיום בתי חולים ומרפאות ובהחזקת מטות בבתי חולים פרטיים וממשלתיים.

בגדה המערבית היו בשנת 1964, 166 רופאים וכ-2,000 מיטות בבתי החולים: כ-10% למחלות ריאה, כ-20% למחלות נפש וכ-70% למחלות כלליות ואחרות. יש להניח שמאז לא חל שינוי ניכר.

קריטריון חשוב לרמת שירותי הבריאות הוא מספר הרופאים ומספר המטות בבתי-החולים ביחס לגודל האוכלוסייה. להלן נתונים לשנת 1964 על בתי חולים ורופאים בירדן כולה, בגדה המערבית ובישראל.

מספר נפשות לרופא	מספר רופאים	מספר נפשות למטה	מספר מטות	בהי-חולים	
5795	166	461	2085	25	הגדה המערבית
5360	361	566	3419	55	כל שטח ממלכת ירדן לשעבר
433	5831	158	17612	130	ישראל

המקור: ירדן - שנתון סטטיסטי של ירדן 1964
 ישראל - שנתון סטטיסטי, 1964.

כפי שניתן לראות מהטבלה דלעיל הרי שירותי הבריאות של הגדה ירודים בהרבה בהשוואה לשירותי הבריאות בישראל, אולם ההשוואה עם ישראל עלולה להטעות כיוון שרמת שירותי הבריאות בישראל היא מן הגבוהות בעולם.

הגדה המערבית נמצאה במצב יותר טוב מבחינת אשפוז כבתי חולים בהשוואה לכלל שטח ממלכת ירדן לשעבר. מבחינת מספר הנפשות לרופא נפלה הגדה במקצת מרמת כלל השטח של ממלכת ירדן לשעבר.

2. חינוך רפואי

החינוך הרפואי בגדה המערבית היה מורכב מבהי-ספר לאחיות מוסמכות ומעשיות שנוהלו על ידי ארבעה בתי-חולים. בביה"ח הלוטרני אוגוסטה ויקטוריה בירושלים קיים קורס של שלוש שנים לאחיות מוסמכות. נוסף לכך היה בו גם קורס של שנה אחת לאחיות מעשיות. בביה"ח לעיניים סנט ג'ון בירושלים היו 12 תלמידות. בביה-החולים לחולי רוח בבית לחם היה קורס השלמות לאחיות מעשיות. לאחרונה היו בו 7 אחיות, כולן מעמאן. נוסף על כך היה בבית-חולים זה קורס של שנה וחצי לאחיות מעשיות. בביה"ח האבנגלי בשכם היה קורס של אחיות מעשיות של שנה וחצי, למדו בו כ-10 תלמידות.

3. שירותי הבריאות במחוזות

(א) הבדלי רמה בין המחוזות

רמת שירותי הבריאות שונה ממחוז למחוז בשטח הגדה המערבית.

מספר נפשות לרופא	מספר רופאים	מספר נפשות למטה	מספר מטות	בת-חולים	
3727	103	273	1383	14	ירושלים
7,446	52	764	507	9	שכם
10,618	13	708	195	2	חברון

כשני שלישים ממספר המיטות והרופאים בגדה היו באיזור ירושלים.

מן הטבלה דלעיל אפשר לראות כי הממוצע בגדה המערבית של 461 נפשות למיטה

ו-5795 נפשות לרופא אינו משקף נכונה את מצב שירותי הבריאות ברחבי הגדה. שירותי

הבריאות במחוז ירושלים עולים לאין ערוך על אלה במחוזות שכם וחברון.

מבחינת האשפוז טוב המצב בחברון מאשר בשכם, אולם מבחינת מספר הנפשות

לרופא נמצא מחוז חברון במצב הגרוע ביותר ואחריו מחוז שכם.

יש גם הבדלים בין נפות בחוף המחוזות אולם בסקירה זו לא נפרט את ההבדלים

הללו.

4. אשפוז

להלן טבלה המראה את מצב האשפוז בגדה המערבית.

לוח יציג - 11

בת"י חולים בגדה המערבית

שם בית החולים	בעלות	מקום	ייעוד	מספר המיטות	מספר הרופאים	מספר האחיות	מספר המילדות	מספר עובדים אחריים	תערוך
בית"ח הממשלתי	ממשלה	ירושלים	כללי	100	6	11	4	22	יש מרפאת חוץ
בית"ח אוגוסטוויסקוריה פרסי	פרסי	הר הזיתים	כללי	150	7	62			נהג לאשפוז חולים מאיזור יריחו, יש מרפאות חוץ.
בית"ח סנט ג'ון	פרסי	ירושלים	מחלות פנים	82	3	30			משרת את כל הגדה
בית"ח ע"ש ספפורד	פרסי	ירושלים	ילדים	55	2				חונת אם וילד למקרי סעד מכון לשקום ילדים נכים
בית"ח ליוולדון	פרסי	בית חנינא	יוולדות	8	1				בית"ח נמצא ברמת גברה
בית"ח הממשלתי החדש	ממשלה	רמאללה	כללי	58		30			10 מיטות מוחזקות ע"י סט"ח
בית"ח הממשלתי למחלות מדבקות	ממשלה	רמאללה	מדבקות	49		30			בית"ח כפי 10 מיטות מחוץ
בית"ח ע"ש חוסיין	ממשלה	בית ג'אלה	כללי	58		44			60 הוחזקו ע"י סט"ח. בגלל עוינות החושבים מופעלות כיום רק 10 מיטות.
בית"ח הצרפתי	פרסי	בית לחם	כללי	70					יש מרפאת חוץ. בית"ח משרת את כל הגדה.
בית"ח "כריסטי"	פרסי	בית לחם	ילדים	40					נהג לשרת את חושבי מחוז ירושלים וחברון
בית"ח דמשקית	ממשלה	יריחו	כללי	10					30 מיטות הוחזקו ע"י סט"ח
בית"ח להולי נפש	ממשלה	בית לחם	מחלות נפש	400	3	109			בית החולים אינו מופעל
בית"ח "ברקה"	פרסי	כפר ארוב	ר"א	100					בית"ח נשאר ללא סנואי רנטגן ומעבדה
בית"ח ממשלתי	ממשלה	חברון	כללי	100		53			בית"ח לאחיות ומרפאת חוץ
בית"ח אורטודוקסי	פרסי	יריחו	יוולדות						בית"ח פרימיטיבי
בית"ח הממשלתי הכללי	ממשלה	שכם	כללי	143	8	30			
בית"ח הערבי אננגלי	פרסי	שכם	כללי	60	4	40-4			
בית"ח לחולי שתפת	ממשלה	שכם	מחלות ריאה	100	2	10			
Women's Union Hospital	פרסי	שכם	יוולדות	14	2	3			
בית"ח לילדי פליטים	ממשלה	שכם	ילדים	15	1	3+2			
בית"ח הממשלתי	פרסי	ג'נין	כללי	77	2	8			
בית"ח Shufra	פרסי	ג'נין	כללי	21					
בית"ח הממשלתי	ממשלה	טול-כרם	כללי	70	4	14			
בית"ח הכיילי	ממשלה	קלקיליה	כללי						אינו מופעל כרגע

5. בריאות הנפש

בגדה המערבית היה רק בית חולים אחד לחולי נפש בבית-לחם אשר לידו קיימת מרפאה חוץ.

בית החולים מכיל 400 מיטות ושרת את תושבי כל ממלכת ירדן, פרט לבית"ח לא קוימו כל מרפאות לחולי נפש בשטח הגדה.

6. מחלות ריאה

קיים מרכז למניעה מחלות ריאה הנמצא בירושלים. צוותו מונה 18 איש וכולל שני רופאים, ארבע אחיות ועובד מעבדה. מרכז זה נהג לשרת את תושבי הגדה. הוא עוסק בפיקוח על עובדי מזון ועובדי ציבור וברשותו מרפאה בעלת רמה גבוהה. נוסף על מרכז זה קיימים שני בתי חולים, בכל אחד כ-100 מיטות לאשפוז מקרים של שחפת פתוחה. ב"ח אחר נמצא בדרך חברון והשני בשכם.

7. רפואה מונעת ואמבולטורית

(א) מחוז ירושלים

(1) משרד הבריאות ירושלים -

רופא מחוזי אשר משרדו בירושלים עסק בפיקוח על אזורי ירושלים, רמאללה, בית-לחם ויריחו. משרדו פקח על בריאות הציבור, בתי-החולים והמרפאות הממשלתיות, דווחים ורישומי פטירה ולידה. הצוות כלל כ-30 אנשים.

(2) מעבדות משרד הבריאות -

בבנין משרד הבריאות בירושלים הייתה מעבדה אשר בצעה את כל סוגי הבדיקות עבור תושבי הגדה המערבית, פרט לאזורי שכם-ג'נין. צוות המעבדה - 18 עובדים.

(3) בנק דם -

בנק דם בעל צוות של שמונה אנשים שנתן את שירותיו לבתי-החולים השונים.

(4) מרפאות משרד הבריאות

ליד הרופא הנפתח עבדו 2 רופאים כלליים, שאחד מהם קבל חולים במרפאה ציבורית לנזקקים, אליה פנו כ-20 אנשים ליום. רופא שני עבר בכפרים באזור ירושלים. אחד מהם עזב את הגדה והפקידו נעשה ע"י מהנדב מבין הרופאים הפרטיים בירושלים המזרחית. אספקת תרופות לחולי המרפאה נעשתה ע"י בחי-מרקת פרטיים ומוסנה ע"י משרד הבריאות.

מרפאות נפתחו קיימות בבית חנינא, בית איקסא, אל-ג'וב, קטנה.

(5) מרפאות הכנסיה הלותרנית

נוסף לביה"ח אוגוסטה ויקטוריה מחזיקה הכנסיה הלותרנית שלוש מרפאות קבועות בכפרי נפת ירושלים, קטנה, נבי-סמואל, שעפאט ומרפאה ניידת אחת.

(ב) מחוז חברון

בחברון יש לשכת בריאות ממשלתית. בעיר יש מרפאה מרכזית, מרפאה ומלריה מרפאת עיניים, מרפאת שיניים, וכך שמונה מרפאות בכפרים אשר בהן אחות או חובש וביקור רופא אחת לשבוע.

(ג) מחוז שכם

(1) רופאים בעיר שכם

בעיר שכם היו 30 רופאים ממשלתיים ופרטיים וכלם נשארו. ביניהם יש 20 רופאים כלליים, שנים פנימיים, שני רופאי ילדים, שני רופאי נשים, שני כירורגים, שני רופאי עיניים. נוסף על כך יש 11 רופאי שיניים ו-14 רוקחים.

(2) רפואה מונעת ומרפאות

במחוז שכם פועלות שש מרפאות ממשלתיות, שלוש מרפאות לפליטים המוחזקות ע"י סו"ח, וארבע מרפאות I.C.C. (ארגון צדקה נוצרי). בכל מרפאה יש אחות או אח, ורופא המבקר אחת לשבוע.

2. הסעד

עיקר פעולות הסעד בגדה המערבית נעשה ע"י ארגוני צדקה וססו"ח ומיעוטם ע"י הממשלה הירדנית. גוסף לססו"ח וזיוניצ"ף פועלים בגדה המערבית ארבעה ארגוני צדקה נוצריים גדולים אשר תומכים במוסדות ובפרטים, בעיקר ע"י חלוקה מזון. שירותי הסעד הממשלתיים היו ירודים מאד בהשוואה לאלו המקובלים במדינות רווחה. ממשלת ירדן החזיקה שלושה משרדים מחוזיים לענייני סעד בירושלים, שכס וחברון, אשר העסיקו כסה"כ כ-50 עובדים סוציאליים. כמו כן החזיקה הממשלה 8 מוסדות ומעונות יום. כ-450 משפחות בכל תדה המערבית קיבלו תמיכה כספית קבועה מממשלת ירדן.

1. פעולות הסעד בגדה המערבית

פעולות הסעד בגדה המערבית מומנו ברובם המכריע ע"י ארגוני צדקה ומיעוטם ע"י הממשלה הירדנית. גוסף לססו"ח, אשר טיפלה בפליטים בכל שטח הממלכה הירדנית ניתנו שירותי סעד בגדה המערבית ע"י כ-120 מוסדות ואגודות צדקה למיניהם. בחלקם הגדול הם מוסדות מסייונריים נוצריים ויחרם מוסדות של הואקף המוסלמים ואחרים. הסעד ניתן ע"י חלוקה מנות מזון, החזקת מוסדות לילדים, לנער, לנכים, לעוורים ולזקנים; מועדונים ללימוד מקצוע ולספורט, מתן שירותי בריאות וחינוך ולבסוף תמיכה כספית.

(א) ארגוני הסעד

ארבעה ארגוני הצדקה הגדולים היו פעילים בתמיכה במוסדות השונים ובמשפחות בעיקר ע"י חלוקה מזון. כדי לקבל אישור לפעול בירדן נדרשו ארגונים אלה ע"י הממשלה הירדנית לחלק מזון לתושבי הישובים על גבול ישראל, בטענה שאדמותיהם נמצאות בישראל ולפיכך אבד מקור פרנסתם. כל משפחה קבלה 10 ק"ג קמח אחת לשלשה חודשים מבלי קשר למספר הנפשות. למעשה היה זה שימוש בכספי ארגונים זרים כדי לחמוך בחושבי הגבול עם ישראל.

אזורי פעולתם של הארגונים היו כדלקמן:

- (1) ארגון לותרני - שכס, ירושלים
- (2) MENONITE CENTRAL COMMITTEE - חברון, ג'נין.
- (3) INTERNATIONAL CHRISTIAN COMMITTEE (I.C.C) - ירושלים, שכס.
- (4) SWEDISH ORGANIZATION FOR INDIVIDUAL HELP - חברון

לאחרונה החלו ה- MENONITES לעזוב את אזור חברון ולהשאיר את השטח לארגון השוודי.

נוסף לחלוקה מזון הפעילו הלותרנים ביה-חולים באזור ירושלים. ה-I.C.C. הפעילו מרכזים משפחתיים בירושלים בקוביבה ובג'נין. מרכזים אלה שמשו כחנות אם וילד ומרכזים קהילתיים.

גוף נוסף אשר עסק בחלוקה מזון הוא יוניצף אשר חלק כ-50,000 מנות לילדים לאמהות שהיו להן קשיים כלכליים. כמו כן 33 מוסדות קבלו סיוניצף למעלה מ-3,000 מנות עבור ארוחות חמות.

(ב) שירותי הסעד של ממשלת ירדן

שירותי הסעד של ממשלת ירדן היו ירודים הן בכמותם והן ברמתם מאלו המקובלים במדינת רווחה מערבית.

ממשלת ירדן החזיקה בכל שטח הגדה 8 מוסדות ומעונות יום לעבריינים צעירים, לנערים ונערות עזובים ולזקנים ולעוורים. המוסדות הללו הכילו ביחד כ-600 מקומות. רשימת המוסדות הממשלתיים והקציבם השנתי נמצאה בנספח לסעיף זה.

מוסדות הטער המשתלח'ים

תערוה	התקציב השנת'י	תקופת התפעילות	מספר צובד'ים	מספר מקומות	סוג האוכלוס'יה	יעוד המוסד	המקום
ב"מ'ם חוץ ופנ'ים	15,793 דינר	9 בשנה חודש'ים	19	78	נער'ים	מוסד חינוכי ומקצועי לעיוור'ים	ב'רת של'יד רמאללה
	12,680 דינר	12 חודש'ים בשנה	9	69	נער'ים	מוסד חינוכי לעקב'ינ'ים צעיר'ים	ב'ת לחם
ב"מ'ם חוץ	11,998 דינר	9 חודש'ים בשנה	8	86	נער'ים	מוסד חינוכי לנער'ים מבח'ים הרדסים	רמאללה
ב"מ'ם חוץ	3,646 דינר	12 חודש'ים בשנה	3	20	נערות	מוסד חינוכי לנערות	ב'ת ג'אלה
	6,886 דינר	12 חודש'ים בשנה	5	50	זקני'ם	מוסד לפושטי'יד	יריחו
	6,216 דינר	12 חודש'ים בשנה	10	200	נערות	פעוץ יומי לנערות	שכם
	2,052 דינר	12 חודש'ים בשנה	4	50	נער'ים	פעוץ יומי לנער'ים	שכם
	6,216 דינר	12 חודש'ים בשנה	10	50	נער'ים	מוסד לעקב'ינ'ים צעיר'ים	שכם
	65,487 דינר'ים		68	603			סך הכול

הממשלה הירדנית החזיקה שלושה משרדים מחוזיים לענייני סעד בירושלים, בשכם ובחברון. במשרדים אלה הועסקו עובדים סוציאליים וקציני מבחן לפי הפירוט הבא:

- חברון - 9
- ירושלים - 26
- שכם - 16

באמצעות המשרדים האלה בוצע תשלום התמיכה הכספית למשפחות נזקקות וכן התשלום למשפחות אומנות.

בכפרים עבר הטיפול בענייני סעד דרך המוכתר המקומי. משפחות נזקקות היו פונות אל המוכתר והלה היה פונה וממליץ בפני עובדי המחלקה הסוציאלית על הזכאים לתמיכה. התמיכה בכפרים ניתנו בצורת מנות מזון.

בערים היו משפחות נזקקות פונות למחלקה הסוציאלית. לאחר חקירה ובדיקה שנעשתה ע"י העובד הסוציאלי היה משרד המחוזי מעביר את הבקשה למשרד הראשי ברמת-עמון ורק לאחר אישור משם הייתה המשפחה מקבלת תמיכה כספית קבועה.

הקריטריונים לזכאות לתמיכה כספית קבועה היו: יחמות, גנות ואלמנות.

גובה התמיכה נע מדינר אחד עד 10 דינרים לחודש אך לא היו כל קריטריונים אובייקטיביים, כגון מספר הנפשות, לגבי גובה התמיכה. התמיכה למשפחה מכובדת הייתה גבוהה יותר, חג" קיבל יותר מאדם אשר לא ביקר במכה. אך מספר המשפחות שקבלו תמיכה מסוג זה היה קטן מאד.

להלן מספר המשפחות והסכומים שקבלו לפי המחוז:

<u>מחוז</u>	<u>מספר משפחות</u>	<u>דינרים לחודש</u>
חברון	74	107
ירושלים	120	250
שכם	250	400

מבוא

השירותים הסוציאליים הקיימים בגדה המערבית מפגרים, בפי שאפשר לצפות,

בהשוואה למקובל בישראל ובמדינות רווחה תעשיתיות אחרות. ראוי להבחין בין שירותי החינוך לבין שירותי הבריאות והסעד. בעוד ששירותי החינוך בגדה המערבית, להוציא החינוך הגבוה, פועלים בהיקף ניכר למדי, לפחות מבחינת שיעורי הלמידה, פועלים שירותי הבריאות והסעד בהיקף מצומצם בלבד. מערכת ביטוחים סוציאליים אינה קיימת כלל. אולם ניתן לאמר שרמתם של השירותים הסוציאליים גבוהה למדי בהשוואה לארצות נחשלות אחרות כולל הארצות הערביות. הסיבות לכך הן פעילות המיוחדת של סס"ח לגבי הפליטים הערביים הפעילות הכללית של ארגוני הצדקה הנוצריים אשר לגביהם ארץ הקודש מהווה נקודת משיכה מיוחדת.

את השירותים הסוציאליים הקיימים בגדה המערבית מציינים ארבעה קווי אופי

עיקריים: השירותים קשורים במיוחד בפליטים; חלקם של ארגוני החוץ בהם גדול מהמקובל; עיקרם של השירותים הוא שירותים בעיין, ותמיכות כספיות כמעט ואינן ניתנות; שירותי החינוך זוכים להעדפה ניכרת מאד.

שמירה על רמת השירותים שהיחה נהוגה לפני המלחמה מחייבת מלבד ההוצאות

הרגילות, גם פחרון לבעיות שנוצרו עקב המלחמה. יש להזכיר בהקשר זה את נזקי המלחמה, את אבדן המפרנסים וניתוק המשפחות, ואה האבטלה והשיבוש הכללי בחיים האזרחיים. לתשומת לב מיוחדת ראויה הכנייה ההוראה במערכת החינוך ובעיית הפרדת הגדה ממרכזה הרפואי בירושלים המזרחית.

במידה ומדובר גם על אינטגרציה של הגדה המערבית מעורר הדבר קשת נרחבת

של בעיות מסובכות נוספות. בעיה אחת היא בעיית השוואת רמת השירותים של הגדה לנהוג בישראל והנטל הכרוך בה. חלק מהבעייה הוא הביטוח הלאומי הישראלי לסוגיו השונים. בעייה אחרת היא השירותים המיוחדים שיחיה צורך להעניק לתושבי הגדה, ובפרט לאוכלוסייה העירונית, שתהיה נתונה למפגש בלתי אקצני עם חברה תעשייתית מפותחת, מלבד אלו יהא צורך לדאוג גם לסטנדרטיזציה של השירותים בכל רמה ורמה.

אם תיעשה אינטגרציה של הגדה עם ישראל עשויה מגמת העלייה של מספר התלמידים בבתי-הספר העל-יסודיים להחסס בשל גורמים כלכליים: בירדן כל החינוך היה חינם, ואילו במתכונת הקיימת כיום בישראל חייבים תלמידי התיכון בתשלום שכר לימוד, מלא או חלקי. גם אפשרויות עבודת נוער בישראל - בהנחה שהאטלה תקטן - גדולות יותר מאשר בירדן, עובדה שיש לה, באופן עקרוני לפחות בזמן הקצר, השפעה שלילית על מספר הפונים לחינוך על-יסודי.

מיעוטם של המורים בעלי הכשרה מקצועית וחקלאית ומיעוט התלמידים בבתי-הספר המקצועיים והחקלאיים מלמד על מחסור בהווה ובעתיד במורים בבתי-ספר אלה. מחסור זה יורגש יותר בעתיד - בעיקר אם יפותחו אפיקי חינוך אלה לפי ההמלצות דלעיל. נראה שעתיד המורים הערביים הישראליים למוסדות אלו קטנה אף היא, ויש לחשוב על הצורך לפתוח מוסדות להכשרה מורים מקצועיים ומדריכים חקלאיים, ועל האפשרות להפנות גם מקרים יהודים אליהם. המחסור במורים הוא המיגבלה החמורה ביותר לפיתוח החינוך המקצועי והחקלאי באיזור הגדה, והעלאת רמת הפיריון בה.

אומדן הוצאות לשנת לימודים הקרובה

שלטונות הגדה מעריכים שיהיה צורך לשלם משכורות בסכום כולל של 150,000 דינרים לחודש למורים, מנהלים ומפקחים העובדים בבתי-ספר ממשלתיים. זהו אומדן גולמי בלבד. דירוג השכר אינו כנהוג בישראל: המורים נחלקים לעשר דרגות שכר מינהליות, ואינם מדורגים לפי רמת ההשכלה*. שכר הדרגה העליונה הוא בסביבות 70 דינרים לחודש ועוד תוספת משפחה, והשכר הנמוך ביותר הוא בסביבות 20 דינרים לחודש ועוד תוספת משפחה. מרבית המורים קבלו, כנראה, בין 30 ל-40 דינרים לחודש ועוד תוספת משפחה. גם כאן יש לשקול את היחס בין רמת השכר הישנה לבין רמת המחירים החדשה הצפויה.

* אין התאמה בין התקנים הרשומים לשכר המורים בפועל, ומשרד החינוך מניח שההפרש הוא כ-10%[±].

שינוי מקורות המימון

ממשלת ירדן היתה מממנת את רוב הוצאות החינוך בבתי-הספר
הממשלתיים במסגרת חינוך יסודי, מכיף וגבוה, ואילו חלקם של הציבור
והרשויות המקומיות במימון זה קטן. יש מקום לחשוב על הגברת חלק זה -
הגדלת אגרות החינוך, והגדלת השתתפותן של הרשויות המקומיות.

באשר לבתי-הספר הפרטיים הממומנים על ידי מקורות חוץ - אפשר
להמשיך בקיומו של מקור מימון זה. באשר לבתי-הספר של סטו"ת - גם
כאן יש מקום לצפות להמשך המימון על ידי האו"ם והמדינות התורמות,
ואף לאיסוף כספים נוספים לשם שיקום הפליטים.

מסקנות והמלצות

(1) הפעלת רשת החינוך בזמן הקצר לא תהקל בבעיות פיזיות. הבעייה הקיימת היא בעייה תקציבית. הממשלה תצטרך לשלם משכורות למורים ולשרתים, שכר ציוד ומבנים. בכל מסגרות החינוך הממשלתי, הכוללות גם בחי ספר היכוניים ומקצועיים. יש מקום לשקול את האפשרות להעברת חלק מן הנטל הכספי אל הרשויות המקומיות, הממעות עתה להשתתף במימון החינוך בגדה. באשר למוסדות החינוך הבלתי ממשלתיים - יש להניח שהללו ימשיכו להתנהל כבעבר ולממן את עצמם כמקודם.

יהיה מקום להתערב גם במבנה תוכנית הלימודים - אך סיבה של זו ורמחה אינם ידועים כיום.

(2) אינטגרציה מלאה ומיידית עלולה לגרור אחריה כמה שינויים בשיעורי ההשתתפות במסגרות לימודיות (ומכאן גם במספר התלמידים). השפעת הפגישה עם החברה היהודית עשוייה, בתנאים מסויימים, להחיש את המגמה, הפועלת מאז שנות החמישים, של עלייה בשיעורי הלימוד בכלל, ובקרב הבנות בפרט. מאידך גיסא, האפשרות שיווצרו מקומות תעסוקה נוספים לנוער, והאפשרות שחושבי הגדה יהיו מעוניינים להעלות את רמת חייהם, עלולות להשפיע בכיוון הקטנת מספר הפונים לחינוך על יסודי.

באשר למבנה מערכת החינוך יש לשקול את האפשרות של הרחבת החינוך החקלאי והמקצועי ואת הצורך במורים נוספים. זו אחת מן הדרכים לקלוט נוער שנשר מבתי הספר ואינו עובד במסגרת יצרנית כל שהיא.

בריאות

סיכום

איחוד ירושלים יצר בעייה של הספקת שירותי בריאות לשאר חושבי הגדה. בירושלים יש מעבדות, בנק דם, בתי"ח כלליים ובית חולים למחלות עיניים, אשר לשרותיהם נזקקו גם חושבי אזורים אחרים. מבחינה כלכלית לא כדאי להקים שירותים נוספים ולכן יש לבדוק את האפשרות של התרת מעבר לירושלים לצורך קבלת טיפול רפואי.

שמירת רמת הבריאות הקיימת בגדה המערבית תעלה כ-60 אלף דינר לחודש. בסכום זה נכללים גם שירותים הנמצאים בירושלים ואשר משרתים גם את יתר חושבי הגדה. יש להחזיר לפעולה את ביה"ח לחולי שחפת בארוב וכן את ביה"ח בקלקיליה.

בשכם יש בית חולים ממשלתי חדש העומד בפני השלמתו, ובירושלים יש בי"ח מוסלמי פרטי העומד בפני גמר בנייתו. יש לבדוק כדאיות הפעלתם.

רצוי למצוא דרך להנהגת השלום עבור השירות הרפואי בגדה המערבית.

8. הערכות לעתיד

(ב) הצעה תקציב לשירותי הבריאות בגדה המערבית

בהנחה של שמירה רמת הבריאות שהיתה קיימת לפני המלחמה יהיו ההוצאות

השוטפות לבריאות כדלהלן: חישוב ההוצאות מתבסס על הוצאה סמוצעה למיטה של

1.450 דינר ליום, לפי חשיב שנערך בביה"ח הממשלתי החדש ברמאללה. חשיב של

ביה"ח בשכס הגיע להוצאה דומה.

הצעה תקציב לשירותי בריאות בגדה המערבית למשך חודש ימים

1. מחוז ירושלים

א. בית החולים החדש רמאללה

מס' עובדים - 30

מס' מיטות - 58

סה"כ הוצאות לפי 1.45 דינר

סה"כ הוצאות לחודש - 2,523 דינרים

ב. בית החולים למחלות מדבקות רמאללה

מס' עובדים - 30

מס' מיטות - 49

סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום - 2,131 דינרים

ג. בית החולים חוסיין בית ג'אלה

מס' עובדים - 44

מס' מיטות - 58

סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום - 2,523 דינרים

ד. בית חולים לחולי נפש ביה-לחם

מס' עובדים - 109

מס' מיטות - 400

סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום - 17,400 דינרים

ה. בית חולים יריחו

מס' עובדים - 16

מס' מיטות - 10

סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינרים ליום - 435 דינרים.

בעבר היו 70 מיטות מתוכם היו 60 מוחזקות ע"י טו"ח

2. מחוז חברון

א. בית-חולים חברון

מס' עובדים	-	53
מס' מיטות	-	100
סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום		
		4,350.- דינרים

3. מחוז שכם

א. בית-חולים כללי שכם

מס' עובדים	-	100
מס' מיטות	-	143
סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום		
		6,220.- דינרים

ב. בית-חולים ג' ניין

מס' עובדים	-	32
מס' מיטות	-	77
סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום		
		3,330.- דינרים

ג. בית-חולים טול-כרם

מס' עובדים	-	העובדים כלולים בבי"ח שכם
מס' מיטות	-	50
סה"כ הוצאות לחודש לפי 1.45 דינר ליום		
		2,117.- דינרים

4. שירותים אחרים המשרתים את כל הגדה

א. מעבדה מחוזית ירושלים

מס' עובדים	-	18 שכר	610.- דינרים	
		-	הוצאות שונות	870.- דינרים

ב. בנק הדם ירושלים

מס' עובדים	-	8 שכר	160.- דינרים	
		-	הוצאות שונות	50.- דינרים

ג. מרכז לשחפת

מס' עובדים	-	17 שכר	610.- דינרים	
		-	הוצאות שונות	780.- דינרים

5. לשכות בריאות

א. לשכת בריאות ירושלים

מספר עובדים	-	24 שכר	835.- דינרים
הוצאות שונות למלריה			400.- דינרים
הוצאות שונות לרפואה			
ציבורית, הברואה, אם וילד			1,480.- דינרים

ב. לשכת הבריאות יריחו

מס' עובדים	-	6 שכר	116.- דינרים
מס' עובדי מלריה	-	6 שכר	124.- דינרים
הוצאות שונות			110.- דינרים
הוצאות למלחמה במלריה			450.- דינרים

ג. לשכת הבריאות רמאללה - מרפאות ותחנות

מס' עובדים	-	30 שכר	1,043.- דינרים
הוצאות שונות			275.- דינרים

ד. לשכת בריאות שכס

מס' העובדים בלשכה, במרפאות ובמרכזי בריאות: 96 עובדים			3,450.- דינרים
סה"כ שכר עובדים			
הוצאות שונות, הרופות וכו'			1,500.- דינרים

ה. לשכת בריאות בית-לחם

מס' עובדים	-	22 שכר	770.- דינרים
סה"כ		הוצאות שונות	300.- דינרים

ו. לשכת בריאות חברון

עובדי מרפאות כלליות, שחפה, ולשכות בריאות, עובדי מלריה ותברואה סה"כ עובדים		70 שכר	1,925.- דינרים
סה"כ הוצאות שונות			1,500.- דינרים

סה"כ 58,387 דינרים

המקור: משרד הבריאות.

עקב המלחמה עזב חלק מהצוות הרפואי במקומות שונים בגדה. חלק עזב לאחר שניתנה רשות לתושבים לעבור לגדה המזרחית. יש מקומות אשר בהם אין הבעיה חמורה בגלל עזיבת התושבים הנזקקים לטיפול רפואי. למשל, ביריחו עזב הצוות הרפואי את המקום אבל בגלל העזיבה הגדולה של תושבים, ניתן היה לפתור את הבעיה של טפול רפואי לאלה שנשארו ע"י הבאת רופא אחד משטח אחר בגדה.

בשכטם עזבו לאחר הכבוש 2 סכנאים: סכנאי רנסגן וסכנאי המעבדה של בית החולים הממשלתי. כיום קיימות מעבדות אולם בלי עובדים שיפעילו אותן.

(ג) החזרת בתי החולים לפעולה

(1) ביה"ח לחולי שחפת.

בית החולים "ברקה" לחולי שחפת אשר הוחזק ע"י הכנסייה הפרסביטריאנית בכפר ארוב בין חברון לבית לחם, נמצא כיום ללא רופאים וללא חולים. בהקופה שלפני הקרבות ציורה הלגיון הירדני על פיננסי בית החולים והפך אותו לבית חולים צבאי. כתוצאה מכך עזב את המקום הפרסונל הרפואי שהיה ברובו אזרחים זרים. יש להבטיח את הפעלתו מחדש של בית החולים ע"י החזרת הרופאים והחולים.

(2) ביה"ח בקלקיליה

עם עזיבת תושבי קלקיליה את המקום נעזב גם בית החולים המקומי שהוחזק ע"י סו"ת.

עתה, עם חזרת תושבי קלקיליה למקום, רצוי להפעיל מחדש את בית החולים.

(ד) ציוד

גם במקומות אחרים בשטח הגדה ניזוק חלק מהציוד הרפואי או לא נמצא במקומו לאחר הקרבות. כדי להחזיר את שירותי הבריאות לתיקנם יש לערוך סקר מידוי לגבי הציוד החסר ולדאוג להשלמת הציוד החיוני.

(ה) הרופות

בתום הקרבות נמצאו בגדה כמויות של הרופות אשר יספיקו בממוצע לחדשיים עד שלושה. יחד עם זאת נוצר מחסור במספר חומרי רפואה שהתקלקלו בגלל הרעת תנאי האחסון בזמן המלחמה. סוגים מסויימים של חומרים אנטיביוטיים יצאו מכלל שמוש בזמן המלחמה עקב הפסקת פעולת המקררים שבהם אוחסנו.

(ו) ניתוק ירושלים משאר חלקי הגדה

בעייה מיוחדת התעוררה בעקבות סיפוחה של ירושלים לישראל וניתוקה משאר חלקי הגדה. מוסדות הבריאות הנמצאים בירושלים נהגו לשרת גם תושבי אזורים אחרים בגדה. למשל, מעבדה משרד הבריאות המעסיקה 18 עובדים, בנק הדם והמרכז לשחפת. גם בהי חולים פרטיים שרתו תושבי אזורים אחרים. בית-החולים סנט ג'ון למחלות עיניים המכיל 82 מיטות שרת את תושבי כל ממלכת ירדן.

גם בהי-חולים אחרים אשפזו חולים ממקומות אחרים בגדה. למשל, ביה"ח אוגוסטה ויקטוריה נהג לאשפז חולים מאיזור יריחו. בתי-החולים הטובים נמצאים בירושלים והמקרים המסובכים נשלחו אליהם. במספר מקרים נזקקה ירושלים לשירותי בריאות אשר נמצאו במקומות אחרים.

במקרה של מחלות נפש נזקקה ירושלים לבית החולים לחולי נפש ולמרפאה שלו בבית-לחם.

לצורך אשפוז מקרים של שחפת פתוחה היו שולחים את החולים לבית-החולים לחולי שחפת בכפר ארוב בדרך בית-לחם-חברון.

כדי לפתור את הבעייה הזו יש שתי אפשרויות: להקים בשאר איזורי הגדה את שירותי הבריאות שנותקו מהם, או למצוא הסדר קבוע להתרת המעבר לירושלים לצורך טיפול רפואי.

אין ברשותנו אומדן כמה תעלה אפשרות א' אך בהחשב בכך שאפשרות ב' איננה

דורשת כלל השקעות נוספות, נראה לנו כי מבחינה כלכלית יש להחיר מעבר לצורך

קבלת טיפול רפואי בירושלים.

(ז) תברואה ומחלות מדבקות

עקב תנודות האוכלוסייה והשיבוש במהלך החיים האזרחיים קיים חשש לתפוצה

של מחלות מדבקות. הוחל בהיסוץ נגד טיפואיד לתושבי הישובים שנששו את מקומותיהם

בגלל הקרבות. יש לבצע היסוץ זה גם אצל תושבי המקומות שבהם התאכסנו.

חלק ממקורות המים זוהמו בזמן הקרבות ובחלקם המצב לא היה משביע רצון עוד

לפני המלחמה. יש לעשות סקר בריאותי של מקורות המים ולשפץ ולטהר את מקורות

המים במקומות הזקוקים לכך.

בירדן נערכה פעולה במסגרת חכנית בינלאומית נגד המלריה. יש לבדוק מה נעשה

עד כה ולהמשיך את הפעולה.

(ח) בתי חולים חדשים

יש שני בתי-חולים חדשים בשטח הגדה אשר בנינם נגמר.

(1) בית-חולים מוסלמי פרטי בירושלים עם כ-150 מיטות. היות ומדובר בבית-חולים

פרטי יש לאפשר להם לגמור את בית החולים ולהפעילו במדה וימצאו את התקציב לכך. לא

נראה לנו שיש להפנות מקורות ממשלתיים לכך כיון שמצב האשפוז בירושלים משביע רצון.

(2) בית-החולים הממשלתי בשכם. בניין ביה"ח כבר נשלם. יש לבדוק מה המצב בשטח

הציוד לבית החולים והסגל. ממבט ראשון נראה כי יש להפעיל את ביה"ח בהחשב במספר

הנעשות למטה בשכם שהוא 764 לעומת 273 נעשות למיטה בירושלים.

(ט) תשלום עבור השרות הרפואי

הנוהג לגבי תשלום עבור שירות רפואי במוסדות ממשלתיים היה שבעלי האמצעים

שלמו עבור השירות ואילו חסרי האמצעים לא שלמו. מספיק היה להביא פתק מן המוכתר

כדי להוכיח שהאדם הוא חסר אמצעים ואין ביכולתו לשלם.

כמעט כל הפונים לקבל טיפול רפואי טוענים כי אין באפשרותם לשלם עבור הטיפול, כלומר נוצר כיום מצב שבו תושבי הגדה מקבלים חינם טיפול רפואי וחרופות. אין הצדקה לכך שמצב זה ימשך במיוחד כשתושבי ישראל אינם נהנים משירות רפואי חינם. יש למצוא הסדר לכיסוי הוצאות השירות הרפואי בגדה המערבית על חשבון תושבי הגדה, ע"י ביטוח רפואי או גביית תשלום בזמן מתן השירות. בשלב ראשון יש להתחיל בגביית תשלום בזמן מתן השירות, ובשלב יותר מאוחר, בהתאם להתפתחויות בקשר להחזקת הגדה, יש להנהיג ביטוח בריאות. ביחס לתושבי ירושלים יש להתחיל מיד בהנהגת ביטוח רפואי.

(ז) בעיות לטוח ארוך

(1) לחץ על מערכת האשפוז בישראל

בעבר נהגו האמידים שבין תושבי הגדה לשלוח את בני משפחותיהם לאשפוז לבי"רות או קה"ר, בגלל איכות הספול ומעמדם החברתי. העשירים שביניהם אף נסעו לאירופה בעיקר ללונדון. כיום יש להניח שאותה שכבה אוכלוסייה בגדה חפנה למוסדות הרפואה בישראל והדבר ייצור לחץ וצפיפות בבת" החולים בישראל. במידה שחיה אינטגרציה בין הגדה ובין ישראל יש להניח שעם עלייה רמה החיים שם יעלה גם הביקוש לשירותי בריאות.

הרחבת שירותי הבריאות והעלאת רמתם תחייב בעיקר השקעה בבת" חולים. ההשקעה למיטה בב"ח בגדה היא נמוכה מאד בהשוואה להשקעה למיטה בישראל.

לפי תוכנית שבע השנים של ממשלת ירדן היתה ההשקעה בבנייה ובציוד לכל מיטה בגובה של 2,500 דינרים, בעוד שב"ישראל ההשקעה למיטה בבת" החולים הממשלתיים היא כ-95,000 לירות, כלומר ההשקעה למיטה בגדה היא כחמישית מן ההשקעה בישראל.

יש להניח שעם עליית רמת החיים בגדה ושינויי המחירים שיחולו בה, יעלה מחיר

ההשקעה בבת" חולים.

ב ה ס ע ד

1. בהנחה של שמירת רמת השרותים הנוכחית בלבד, תהיה ההוצאה החודשית לסעד בכל הגדה כ-10 אלפים דינרים ובנכוי ירושלים כ-8 אלפים דינר.

להלן פירוט ההוצאות החודשיות לסעד המבוסס על התקציב הירדני (בלי החמיכות לסטודנטים ירדניים בחו"ל וההשקעות בריהוט ובציוד).

שירותי הסעד : ההוצאה החודשית לסעד בגדה המערבית
(דינרים ירדניים)

הוצאה חודשית הערות

השירות: מח" הסעד המחוזיות

המוסד:

<u>1,579.-</u>	1. <u>משרד מחוזי ירושלים</u>
710.-	א. משכורות
562.-	ב. הוצאות ארגוניות
307.-	ג. תקציב פעולה
<u>1,030.-</u>	2. <u>מוסדות לעבריינים צעירים רמאללה</u>
253.-	א. משכורות
777.-	ב. הוצאות אחרות
<u>1,396.-</u>	3. <u>מוסד לעוורים</u>
641.-	א. משכורות
755.-	ב. הוצאות אחרות
<u>1,003.-</u>	4. <u>מוסדות לעבריינים צעירים ביה-לחם</u>
280.-	א. משכורות
723.-	ב. הוצאות אחרות
<u>257.-</u>	5. <u>מוסדות לבנות - ביה-ג"אלה</u>
77.-	א. משכורות
180.-	ב. הוצאות אחרות

235 - תמיכה במשפחות
72 - משפחות אומנות.

	<u>526.-</u>	6. <u>מוסד לזקנים - יריחו</u>
	109.-	א. משכורות
	417.-	ב. הוצאות אחרות
	<u>859.-</u>	7. <u>משרד ראשי - שכס</u>
	538.-	א. משכורות
	88.-	ב. הוצאות ארגוניות
(המיכות במשפחות)	233.-	ג. תקציב פעולה
	<u>518.-</u>	8. <u>מוסד לעבריינים צעירים - שכס</u>
	213.-	א. משכורות
	305.-	ב. הוצאות אחרות
	<u>518.-</u>	9. <u>מעון יומי לנערות</u>
	213.-	א. משכורות
	305.-	ב. הוצאות אחרות
	<u>171.-</u>	10. <u>מעון יומי לנערים</u>
	28.-	א. משכורות
	143.-	ב. הוצאות אחרות
	<u>490.-</u>	11. <u>משרד מחוזי - חברון</u>
	302.-	א. משכורות
	75.-	ב. הוצאות ארגוניות
	113.-	ג. תקציב פעולה
	<u>70.-</u>	12. <u>תקציב לשעת חרום לכל הגדה</u>
	<u>1,384.-</u>	13. <u>המיכה שנתייה בארגונים ציבוריים</u> <u>מתנדבים - לכל הגדה</u>
	9,800.-	סה"כ
	8,221.-	סה"כ בניכוי ירושלים

המקור: שלטונות הגדה.

(2) בהנחה של אינטגרציה או החזקת הגדה לטווח ארוך, יהיה צורך לפתור את בעיות הסעד שנגרמו ע"י המלחמה, לשפר את מערכת הסעד הקיימת ולהסיל פיקוח על מוסדות הצדקה למיניהם.

כתוצאה מן המלחמה יש משפחות אשר נשארו ללא מפרנס אשר נהרג או עזב או שנחקו ממקור פרנסתם, כמו כן נותרו ילדים עזובים. לגבי ילדות קל יותר לפתור את הבעייה מאשר לגבי ילדים בגלל מנהג השלום המוהר אצל הערבים.

יש מספר רב של מוסדות צדקה הפועלים בגדה וחלקם הגדול נתמך ע"י ארגונים מיסיונריים המעוניינים לפרוש את הסותם על מספר גדול יותר של נפשות ככל האפשר. לכן סביר להניח שאפשר יהיה לפתור את בעיית העזרה למשפחות הללו ולילדים הנטושים בעזרת הארגונים הקיימים.

עד עתה קבלו המוסדות של המיסיונים למיניהם גם ילדים מפגרים שהיו להם מקומות פנויים. מעתה לאחר שמספר הילדים העזובים יגדל בגלל תוצאות המלחמה יש להניח שהמוסדות הללו יבחרו רק את הילדים הלא מפגרים.

לעובדים הסוציאליים וקציני המבחן הקיימים כיום אין הכשרה מקצועית מספקת. חפקידם של העובדים הסוציאליים הוא לבצע חקירות על הזכאות להמיכה. קציני המבחן מגישים דו"ח לשופטים אך אינם נוהגים שום טיפול רפואי.

חלק מהמשפחות נותרו ללא ראש המשפחה עקב המלחמה, דבר שיביא להתעררות התא המשפחתי הפטריארכלי ועלול להגביר את עבריינות הנוער. במידה ויהיו קשרים הדוקים עם החברה התעשייתית-עירונית של ישראל עשוי הדבר להחריף את עבריינות הנוער. יהיה צורך להוסיף מוסדות לעבריינים צעירים ולשפר את שירות המבחן.

יהיה צורך בפיקוח והכוונה של פעולות המועדונים למבוגרים ולנוער והמרכזים

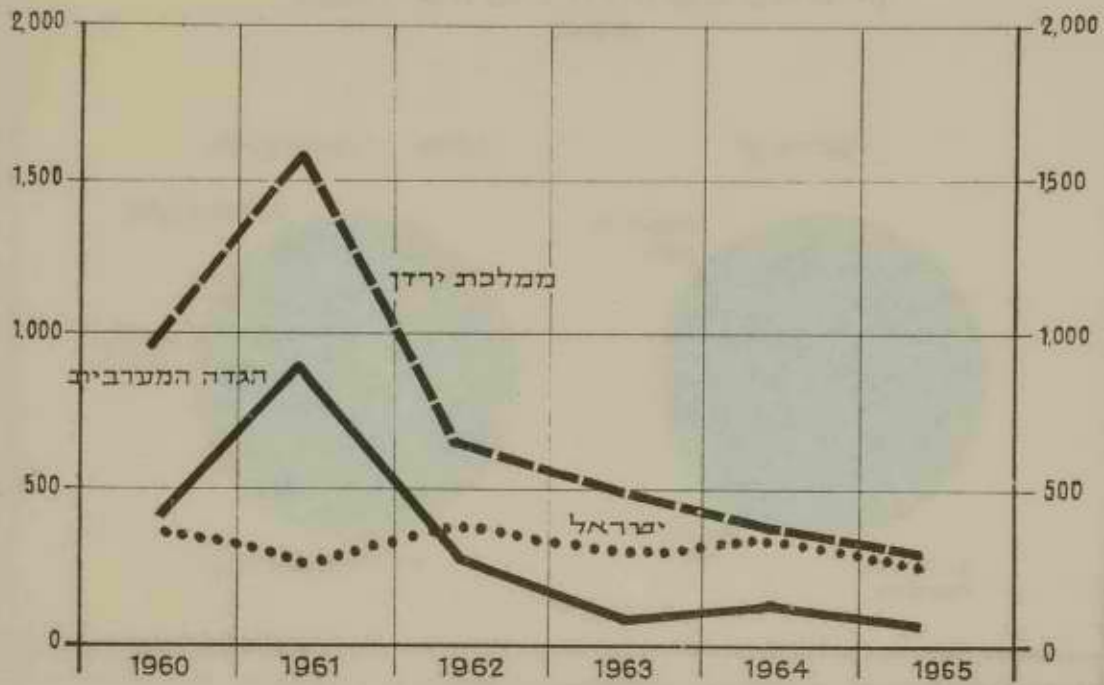
הקהילתיים.

יש לשקול את האפשרות להטלת פיקוח על השימוש בכספי הקדשים למיניהם,

כדי לוודא שאמנם נעשה שימוש נאות בכספים הללו.

דיאגרמה יג'-1

מספר ההודעות על טיפואיד 1960-1965, ישראל, ירדן, הגדה המערבית

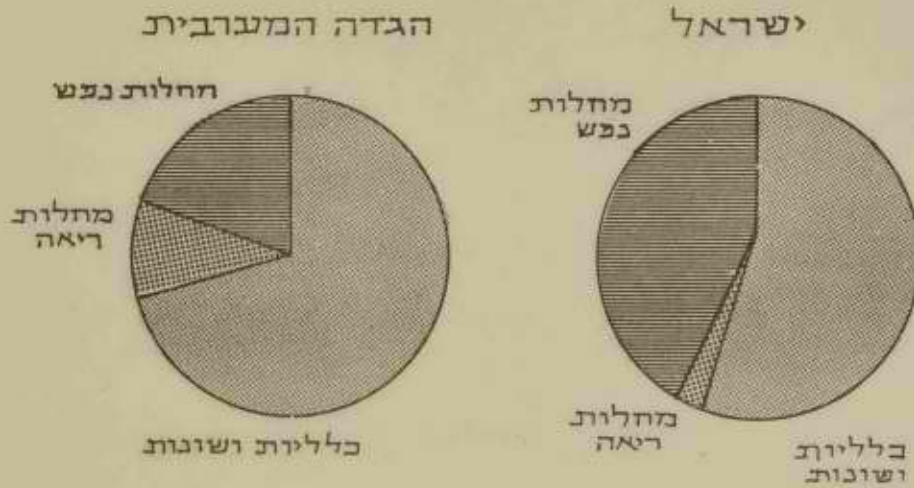
דיאגרמה יג'-2

מספר ההודעות על פראטיפואיד 1960-1965, ישראל, ירדן, הגדה המערבית

דיאגרמה יג-3

מיטות בבתי חולים, לפי הסוג
1965

דיאגרמה יג-4
שיעור המיטות ל-1000 תושבים

